

ДЛЯ ЧИТАТЕЛЕЙ

81.61 я 73  
И 14

КРАСЬ ТУТУ  
ГРАММАТИКА



FF0000002717

81.619/3

И 14

Неъматулло ИБРОҶИМОВ  
Муҳаммад ЮСУПОВ

# АРАБ ТИЛИ ГРАММАТИКАСИ I жилд

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта  
махсус таълим вазирлиги олий ўқув юртлари  
талабалари учун дарслик сифатида  
тавсия этган



«Ўзбекистон миллий энциклопедияси»  
Давлат илмий нашриёти

Тошкент

5908



Қўланма араб тили грамматикаси назарий масалаларини ўзбек тилида изчил равишда изоҳловчи илк китобдир. Муаллифлар унда араб тилидаги грамматик ҳодисаларни ўзбек тилига қиёслаган ҳолда изоҳлаб, уни ўзлаштириш жараёнини осонлаштирганлар.

Қўланма араб тилини мукамал ўрганишни истаган мухлислар - университет ва институтлар талабалари, мактаб, мадраса ўқувчилари, шунингдек, курс тингловчиларига мўлжалланган.

Муаллифлар ушбу дарсликни падари бузрукворлари Иброҳимжон ДОВУДОВ ва Мирзомаҳмудхон ЮСУПОВларнинг руҳи поқларига бағишлайдилар.

Масъул муҳаррирлар:  
*Абдулазиз МАНСУР*

Такризчилар: *Филология фанлари доктори  
Т.А.Мухторов  
Филология фанлари номзоди М.Саидумаров  
Филология фанлари номзоди Ш.Ф.Шомусаров*



4306020200  
А \_\_\_\_\_ 97  
358  
ISBN 5-89890-138-8



© «Ўзбекистон миллий энциклопедияси»  
Давлат илмий нашриёти

## МУҚАДДИМА

Араб тили сомий тиллар оиласига мансуб бўлиб, унинг адабий тил нормаси жоҳилият даврида шаклланган. Бироқ унинг грамматик нормалари милоднинг VIII-IX асрида ишлаб чиқилди. Қуръони каримнинг нозил бўлиши, пайгамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом ҳадисларининг юзага келиши араб адабий тилининг янада ривожланиши, таъсир доирасининг кенгайиши, араб бўлмаган бошқа халқлар томонидан ҳам араб тилини кенг ўрганилишига йўл очиб берди. Айниқса, Бағдод халифалигида ташкил этилган илмий марказ ва унда араб олимлари билан бир сафда кўплаб мусулмон ўлкалардан келган ажам олимларининг тадқиқот ишлари олиб боришгани араб тилининг илм-фан соҳасидаги мавқеини янада юқори кўтарди. Натижада бу тил бутун мусулмон шарқи ҳудудида Европадаги латин тили каби фан тилига айланди. Бундан ташқари, у кўплаб мусулмон шарқ мамлакатларида узоқ вақт давлатлараро муомала тили бўлиб ҳам хизмат қилди.

Араб тили бўйича малакали мутахассислар тайёрлаш яқин кунларгача Тошкент давлат шарқшунослик институти (Тошкент давлат университетининг собиқ шарқ факультети) зиммасида эди. Бу даргоҳдаги араб филологияси кафедрасида узоқ йиллар ишлаб, малакали арабшуносларни етиштиришга катта ҳисса қўшган ҳамда дарсликлар нашр этиб, мухлислар эҳтиёжини қондирган Б.З.Холидов, Э.Талабовлардан арабшунослар миннатдордирлар.

Республикамиз мустақилликка эришгач, унинг шарқ мамлакатлари билан иқтисодий, сиёсий, маданий алоқалари ривожлана бошлади. Қолаверса, Республикамининг мустақилликка эришиши фаннинг айрим соҳалари олдига қўйилган сунъий тўсиқларни олиб ташлади. Шарқ тилларини, хусусан, араб тилини ўрганиш соҳасидаги чеклашлар бартараф этилди. Буларнинг ҳаммаси араб тилини ўрганувчилар учун ўзбек тилида битилган ҳар хил ўқув қўлланма ва дарсликларга эҳтиёж юзага келганлигини кўрсатиб турибди. Шунинг учун ушбу қўлланма ҳам мустақиллик шарофати туфайли рўёбга чиқди, деб дадил айтиш мумкин.

Қўлланма икки жилдга мўлжаллаб тузилган. Қўлингиздаги биринчи жилд араб тили грамматикасининг назарий масалаларига бағишланган. У фонетика билан бошланиб, морфология ва қисман синтаксисни ўз ичига олади.

Иккинчи жилд эса биринчи жилдда ёритилган ҳар бир мавзунини мустақамлаш, уни амалда қўллаш биллишини ўргатишга мўлжалланган машқлардан иборат.

Китобнинг биринчи қисмини тузишда бошқа қўлланмалар қатори «содадан — мураккабга» усулига асосланган ва унда турли даврларда чоп этилган, ўқув жараёнида қўлланилаётган дарслик ва қўлланмалардан фойдаланилди.

Маълумки, чет тилини ўрганишнинг энг самарали усули уни она тили билан муқояса қилган ҳолда ўрганишдир. Бинобарин, қўлланманинг назарий қисмида ўзбек тилининг грамматик қонун-қоидалари назарда тутилиб, мавзулар ўзбек тилига қиёсланган ҳолда тушунтирилди.

Қўлланмани тайёрлашдаги асосий муаммолардан бири лингвистик истилоҳларни қўллаш масаласи бўлди. Ҳозиргача араб тили соҳасида ўзбек тилида чоп этилган

қўлланмаларнинг камлиги, инқилобдан илгари араб тилини ўрганиш мактаб, мадрасаларда кенг олиб борилгани билан, ундаги таълим ўзбек тилига қиёслаб олиб борилмагани, шунинг учун ўша даврда нашр этилган қўлланмаларда истилоҳлар араб тилидан айнан иқтибос қилингани бу масалани алоҳида ўрганиб, истилоҳлар тизимини қайта кўриб чиқиш вазифасини кўндаланг қўйди. Бу масала қўлланмада турли усулларда ҳал этилди: ҳам араб, ҳам ўзбек тилларида мавжуд бўлган лингвистик ҳодисалар учун ҳозирги ўзбек тилидаги истилоҳлар ишлатилди (масалан, от кесимли гап, феъл кесимли гап, ҳол, тўлдирувчи ва ҳ.к.).

Ўзбек тили грамматикасида ишлатилмайдиган айрим истилоҳлар учун араб тилидаги муқобиллар қабул қилинди (масалан, ажваф феъллар, ноқис феъллар, масдари мутлақ, изофа ва ҳ.к.). Айрим тушунилиши қийин, ўзбек китобхони учун ғализроқ терминлар эса ўзбек тилига таржима қилиниб, муомалага киритилди (масалан, чеклов, мослашган аниқловчи, биргаликни ифодаловчи тушум келишиги ва ҳ.к.). Юқоридаги усуллар имкон бермаган ҳолларда русча қўлланмаларда ишлатилган истилоҳлар калька сифатида қабул қилинди (масалан, солимсифат феъл, бирикма олмош, ҳамзали феъллар, иккиланган ўзақлар ва ҳ.к.). Араб тилидаги

حرف الجز категорияси учун русча «предлог» термини қабул қилинди. Шунинг учун ҳам қўлланмадаги истилоҳларнинг айримлари шартли деб қаралиши лозим. Масаланинг бу нозик томонини эътиборга олиб, хусусан, ҳозирги кунимизда мадрасаларда таълим олаётган толиби илмлар меҳнатини енгиллатиш, бу қўлланмани уларга янада тушунарлироқ қилиш мақсадида ишлатилган истилоҳларнинг арабча-ўзбекча ва ўзбекча-арабча лугати илова қилиниб, унда сўзлар ўзак эътибори билан алифбо тартибида берилди.

Муаллифлар қўлланмада масалага у ёки бу ихтисос бўйича ўқув режаси кўзда тутган соат миқдорини эмас, ёритилиши керак бўлган назарий материаллар ҳажмини эътиборга олиб ёндошганлар. Шу жиҳатдан у амалдаги ўқув режалари соатларига мос келмаслиги мумкин.

Шуни эътиборга олиш керакки, қўлланмада талабаларнинг оғзаки нутқ малакасини ўстириш масаласига алоҳида ўрин ажратилган.

Мазкур қўлланма ўзбек арабшунослигида кейинги даврда араб тили грамматикасини яратилгандаги илк қадамлардандир. Бинобарин, бунда айрим нуқсон ва камчиликларнинг бўлиши табиий. Бу камчиликларга муаллифлар диққатини тортган биродарларга олдиндан ўз миннатдорчилигимизни изҳор этамиз.

#### Муаллифлар

#### Араб тилидаги товушлар учун қабул қилинган транскрипцион белгилар

ب — б	غ — ғ
ت — т	ف — ф
ث — с	ق — қ
ج — ж	ك — к
ح — ҳ	ل — л
خ — х	م — м
د — д	ن — н
ذ — з	ه — ҳ
ر — р	و (ундош) — в
ز — з	ى (ундош) — й
س — с	қисқа «а» — а
ش — ш	қисқа «и» — и
ص — с	қисқа «у» — у
ض — д	чўзиқ «а» — ā
ط — т	чўзиқ «и» — ī
ظ — з	чўзиқ «у» — ū
ع — ‘	қатъий ҳамза — ’

## § 1. УНДОШ ТОВУШЛАР

Араб тилидаги ундош товушларни шартли равишда иккига бўлиш мумкин: 1. Араб ва ўзбек тиллари учун умумий ундош товушлар. 2. Араб тилига хос ундош товушлар.

Араб ва ўзбек тиллари учун умумий ундош товушлар 19 та бўлиб, улар қуйидагилардир:

б - ب	д - د	з - ز	в - و	ж - ج	й - ي
к - ك	р - ر	х - خ	л - ل	с - س	ш - ش
м - م	т - ت	қ - ق	н - ن	ф - ف	ғ - غ
				ҳ - ه	

Эслатма. **й** ҳарфи **ت** ҳарфи билан бир хил талаффуз қилинади ва у «-атун» қўшимчаси билан тугаган сўзларда шу қўшимча таркибидаги «т» товушини ифодалаш учун ишлатилади. Унинг номи «таун марбу́татун» — «та марбута» дир.

Бу товушлар ичидан қуйидагиларнинг талаффузи ўзбек тилидагидан қисман фарқ қилади:

1. «В» товуши ўзбек тилидаги «в» товушидан ҳосил бўлиш ўрнига кўра фарқ қилади. Ўзбек тилидаги «в» лаб — тиш товушидир, араб тилидаги «в» эса икки лабнинг ўзаро яқинлашишидан ҳосил бўлувчи лаб — лаб товуши ҳисобланади.

2. «Л» товуши араб тилида юмшоқ талаффуз қилинади («'Аллаҳу» сўзи бундан мустасно).

3. «Ҳ» товуши ўзбек тилидаги «ҳ» товушидан енгилроқ талаффуз қилинади.

## § 2. УНЛИ ТОВУШЛАР ВА УЛАРНИНГ ЁЗИЛИШИ

Араб тилида учта унли товуш мавжуд: «а», «и», «у». Буларнинг ҳар бири ўз навбатида қисқа ва чўзиқ унлиларга бўлинади:

I. Қисқа унлилар:

1. Қисқа «а» унлиси. Бу унли ёзувда َ (фатҳа) ҳаракати билан ифодаланади. Масалан:

йадун — يَدٌ — қўл, фамун — فَمٌ — оғиз,

шафатун — شَفْءٌ — лаб, қалбун — قَلْبٌ — юрак.

Эслатма. Араб тилида кўпчилик сўзлар «-ун» қўшимчаси билан тугайди ва у ُ (танвин дамма) ҳаракати билан ифодаланади.

2. Қисқа «и» унлиси. Бу унли ёзувда ِ (касра) ҳаракати билан ифодаланади. Масалан:

рижлун — رِجْلٌ — оёқ, бинтун — بِنْتٌ — қиз,

катифун — كَتِفٌ — елка, бисиллатун — بِسِلَّةٌ — нўҳат.

3. Қисқа «у» унлиси. Бу унли ёзувда ُ (дамма) ҳаракати билан ифодаланади. Масалан:

бусрун — بُسْرٌ — хом хурмо, бухтун — بُهْتُ — туҳмат,

гурфатун — غُرْفَةٌ — хона, шурфатун — شُرْفَةٌ — айвон.

II. Чўзиқ унлилар:

1. Чўзиқ «а» унлиси (а). Бу унли ёзувда ا (алиф) ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

китабун — كِتَابٌ — китоб, бабун — بَابٌ — эшик,

жидарун — جِدَارٌ — девор, дарун — دَارٌ — уй, ҳовли

2. Чўзиқ «и» унлиси (ي). Бу унли ёзувда **ى** ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

кари́мун — كَرِيْمٌ — Карим, жамилун — جَمِيْلٌ — чиройли, тинун — تِيْنٌ — анжир, кабирун — كَبِيْرٌ — катта.

3. Чўзиқ «у» унлиси (و). Бу унли ёзувда **و** ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

нурун — نُورٌ — нур, гафўрун — غَفُوْرٌ — кечирувчан, мактубун — مَكْتُوْبٌ — мактуб, қудумун — قُدُوْمٌ — келиш.

Бундай унлиларнинг чўзиқлиги тахминан икки қисқа унлига тенг.

Эслатма. **ا،ى،و** ҳарфлари чўзиқ унлиларни ифодалаганда ҳаракат қабул қилмайди.

Юқоридаги қоида умумий бўлиб, кўпчилик сўзларнинг ёзилиши учун асосдир. Бироқ айрим сўзлар бу қоидага хилоф равишда ёзилади:

1. Айрим сўзлардаги «ā» унлиси **\_** ҳаракати ёрдамида ифодаланади. Масалан:

'аллаҳу — اَللّٰهُ — Оллоҳ, ҳа'ула'и — هَوْلًا — булар, 'ула'ика — اَلنَّكَ — улар, ўшалар.

2. Баъзан сўз охиридаги «a» товуши **ى** ҳарфи ёрдамида ифодаланади:

мўса — مُوسَى — Мусо

фатва — فَتْوَى — фатво

мата — مَتَى — қачон.

Бу вазифада келган **ى** ҳарфи «'алифун мақсўратун» — «алиф мақсура» дейилади.

3. Айрим тарихий ёдгорликларда сўз ўртасидаги «a» товуши **و** ҳарфи воситасида ифодаланган. Масалан:

закатун — زَكَاةٌ — закот, нажātун — نَجْوَةٌ — нажот,

Араб тилидаги «ā» товуши ёнидаги ундошларнинг ўрнига қараб, ҳар хил талаффуз қилинади. Агар бу товуш б, ф, м, т, д, с, з, н, к, ш, й, ж, с, з, ' , х, ҳ ундош товушлари ёнида турган бўлса, ўзбек тилидаги «a» билан «э» товуши ўртасида талаффуз қилинади.

Масалан: مَاهِيْرٌ — ма(э)ҳирун — моҳир.

Қолган ундош товушлар яқинида турганида, «ā» товуши ўзбек тилидаги «o» товушига яқин талаффуз қилинади. Масалан:

تُرَابٌ — тура(o)бун — тупроқ.

غُرَابٌ — гура(o)бун — қарға.

### § 3. АРАБ ТИЛИГА ХОС УНДОШ ТОВУШЛАР

Араб тилига хос бўлган ундош товушлар 8 та:

1. «**з**» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди, ҳосил бўлиш усулига кўра сирғалувчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жаранглидир. Бу товушни тўғри талаффуз қилиш учун тилнинг учини юқори ва пастки тишлар орасидан ташқарига бир оз чиқариш керак. Бу товуш ёзувда **ز** ҳарфи билан ифодаланади:

зубабун — ذُبَابٌ — пашша,

нафизатун — نَافِذَةٌ — дераза,

лазйзун — لَذِيذٌ — мазали.

2. «**с**» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига ва усулига кўра **ز** товуши билан бир хилдир. Овоз ва

шовқиннинг иштирокига кўра эса, жарангсиз товуш ҳисобланади. Бошқача айтганда, у «з» товушининг жарангсиз вариантыдир. Бу товуш ёзувда ث ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

савбун — ثوب — кийим, мйрасун — ميراث — мерос,

тамсийийатун — تمثيلية — спектакль, томоша

3. «Х» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра чуқур бўғиз товуши, ҳосил бўлиш усулига кўра сирғалувчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жарангсиз товушдир. Бу товуш талаффузи давомида ўпкадан чиқаётган ҳаво бўғиздан тикилиб, куч билан чиқади ва бўғиз деворларига қаттиқ ишқалади. Ёзувда у ح ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

ҳибрун — حبر — сиёҳ,

руҳун — روح — руҳ,

миҳбаратун — محبرة — сиёҳдон,

милхун — ملح — туз.

4. «‘» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра чуқур бўғиз товуши, ҳосил бўлиш усулига кўра портловчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жаранглидир. Бу товуш талаффузи давомида чуқур бўғиз деворлари бир-бирига тегади ва ўпкадан келаётган ҳаво шу ерда портлаб ўтади. «х» ва «‘» товушларининг талаффузи анча қийин бўлиб, ўрганувчидан кўп машқ талаб қилади. Бу товуш ёзувда ع ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

‘арусун — عروس — келинчак,

бай‘ун — بيع — сотиш,

ша‘рун — شعر — соч,

шари‘ун — شارع — кўча.

5. «Т» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди товуши, ҳосил бўлиш усулига кўра портловчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жарангсиз товушдир. Бу товушни тўғри талаффуз қилиш учун тилнинг учини эмас («т» товуши каби), балки тилнинг олдинги ярми қисмини тўлалигича танглайга тегизиш керак. Шу шароитдаги ҳавонинг портлашидан мазкур товуш ҳосил бўлади. Бу товуш зарб билан айтилувчи (эмфатик) товуш ҳисобланади ва у ўзидан кейинги, қисман ўзидан олдинги «а», «ā» товушини ўзбек тилидаги «о», «ō» товушига, «и», «ī» товушларини рус тилидаги «ы», «ī» товушларига ўзгартиради. «У» ҳамда «ū» товушига эса таъсир қилмайди. «Т» товуши ёзувда ط ҳарфи ёрдамида ифодаланади. Масалан:

талибун — طالب — студент,

матарун — مطر — ёмгир,

шаритун — شريط — кассета,

тйнун — طين — лой.

6. «Д» товуши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди, ҳосил бўлиш усулига кўра портловчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра эса жаранглидир. Бошқача айтганда, бу ҳарф «т» товушининг жарангли варианты бўлиб, уни талаффуз қилиш учун тилнинг олдинги қисмини юқори танглайга қаттиқ тираш лозим. Бу товуш ҳам зарб билан айтилувчи ундош ҳисобланади ва «т» товуши атрофидаги унли товушларда бўладиган сифат



ўзгаришлари бу товуш яқинида ҳам содир бўлади. «Д» товушини ёзувда ض ҳарфи ифодалайди. Масалан:

дабитун — ضابط — офицер,

маридун — مريض — касал,

миндадатун — منضدة — стол,

байдун — بينض — тухум.

7. «С» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди, ҳосил бўлиш усулига кўра сирғалувчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жарангсиздир. Бу товушнинг «с» товушидан фарқи шуки, «с» товуши талаффузида ҳаво сирғалиб чиқувчи тирқиш тил учи билан олдинги тишлар орасида ҳосил бўлса, «с» ундоши талаффузида бу тирқиш тилнинг олдинги қисми билан юқори танглай орасида ҳосил бўлади. Шунинг учун «с» товуши анча бўғиқ, хира талаффуз бўлади.

«С» ундоши юқоридаги ундошлар каби зарб билан айтилувчи ундошдир ва унинг ёнидаги унлиларда юқоридаги каби ўзгаришлар содир бўлади. «с» ундошини ёзувда ص ҳарфи ифодалайди. Масалан:

сайдун — صيد — ов,

масйрун — مصير — тақдир,

мишбаҳун — مصباح — лампа,

басун — باص — автобус.

8. «З» ундоши. Бу товуш ҳосил бўлиш ўрнига кўра тил олди, ҳосил бўлиш усулига кўра сирғалувчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жаранглидир. Бошқача айтганда, «з» товуши «с» товушининг жарангли вари-

антидир. Бу ундош талаффузида тилнинг олдинги қисми юқори танглайга яқинлашади ва уларнинг орасидаги тирқишдан ҳаво сирғалиб чиқади. «з» товуши ҳам зарб билан айтилувчи товушдир. «з» товушини ёзувда ظ ҳарфи ифодалайди. Масалан:

заҳрун — ظهر — бел,

фаззун — فظ — қўпол,

манзарун — منظر — манзара,

файзун — فيظ — ўлим.

#### § 4. АРАБ АЛИФБОСИ

Араб алфавитида 28 та ҳарф мавжуд бўлиб, улар қуйидаги тартибга эга:

ا، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض،  
ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ك، ل، م، ن، ه، و، ي.

Ёзувда мавжуд бўлган ة («та марбута») алоҳида ҳарф сифатида алфавитга кирмаган, чунки у алфавит таркибидаги ت ҳарфи билан бир хил товушни ифодалайди.

#### § 5. ТАНВИНЛАР

Араб тилида аксарият сўзлар «-ун», «-ин» ёки «-ан» қўшимчаси билан тугайди. Бу қўшимчалар қуйидаги ҳаракатлар ёрдамида ифодаланади:

1. «-ун» қўшимчаси ُ (танвин дамма) ҳаракати билан: байтун — بَيْتٌ — уй,

гурфатун — غُرْفَةٌ — хона,

масжидун — مَسْجِدٌ — масжид.

2. «-ин» қўшимчаси    (танвин касра) ҳаракати билан:

байтин — بَيْتِ ,      гурфатин — غُرْفَةِ .

3. «-ан» қўшимчаси    (танвин фатҳа) ҳаракати билан. Бу қўшимча    ҳарфи билан тугаган сўзларга қўшилганида, мазкур ҳаракатнинг ўзи кифоя қилади. Масалан:

гурфатан — غُرْفَةٌ ,      мактабатан — مَكْتَبَةٌ .

Агар сўз    дан бошқа ҳарф билан тугаган бўлса, сўз охирига ўқилмайдиган    (алиф) ҳарфи, масалан: китабан — كِتَابًا , байтан — بَيْتًا ; айрим сўзларда эса ўқилмайдиган    ҳарфи қўшиб қўйилади. Масалан: мусташфан — مُسْتَشْفَى , ма'нан — مَعْنَى .

## § 6. ҲАМЗА ТОВУШИ

Араб тилида икки хил ҳамза мавжуд:

1. Қатъий ҳамза, яъни талаффуз қилинадиган ҳамза товуши. (هَمْزَةُ الْقَطْعِ — ҳамзату-лқат'и).

2. Васлали ҳамза, яъни талаффуз қилинмайдиган ҳамза товуши (هَمْزَةُ الْوَصْلِ — ҳамзату-лвасли).

Қатъий ҳамза (') ҳосил бўлиш ўрнига кўра бўғиз товуши, ҳосил бўлиш усулига кўра портловчи, овоз ва шовқиннинг иштирокига кўра жарангсиз ундош товушдир. Бу товушнинг талаффузи енгилгина ўтадиган йўталга ўхшаб кетади. У ўзбек тилида мустақил фонема ҳисобланмайди, лекин у талаффузда қисман мавжуд. Ўзбек тилидаги «ака», «ана», «ука» сўзларида сўз олдидаги

«а», «у» товушларидан олдин, «масъулият», «муалиф» сўзларида «с», «у» товушларидан кейин бу товушнинг мавжудлиги сезилади, лекин у ўзбек тилида маълум бир ҳарф билан ифодаланмайди. Араб тилида эса бу ўзига хос мустақил ундош фонемадир. Масалан: 'уммун, зи'бун, шай'ун.

Қатъий ҳамзани ёзувда    (ҳамза) белгиси ифодалайди ва у баъзан ўзи, баъзан    ҳарфларидан бирининг устига ёзилади.

Ҳамза белгисининг имлоси:

I. Сўз бошида келган ҳамза товуши имлоси:

1. Ҳамза товушидан кейин «а», «у» унлиси бўлса, ҳамза (алиф) ҳарфи устига қўйилади ҳамда фатҳа ёки дамма ҳаракати ҳамза устига қўйилади. Масалан:

'уммун — أُمُّ — она, 'аламун — أَلْمُ — оғриқ.

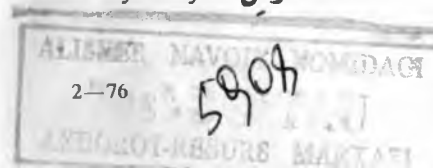
2. Ҳамза товушидан кейин «и» унлиси бўлса, ҳамза (алиф) ҳарфининг остига қўйилади ва унинг остига касра ҳаракати қўйилади: 'ибтун — ابْتٌ — қўлтиқ, 'инсанун — اِنْسَانٌ — инсон.

3. Ҳамза товушидан кейин «а» унлиси мавжуд бўлса, ҳамза ва «а» унлисини маддали алиф билдиради. Масалан: 'акала — اَكَلٌ — биргалашиб овқатланмоқ.

4. Ҳамза товушидан кейин «ў», «й» унлилари мавжуд бўлса, ҳамза белгиси    (алиф)нинг устига ёки остига қўйилади ва кейинги унлиларни ифодалаш умумий қоида асосида амалга оширилади:

'иманун — اِيْمَانٌ — имон,

'умину — اَوْمِنُ — имон келтираман.



## II. Сўз ўртасида келган ҳамза имлоси:

1. Ҳамза товуши сўз ўртасида келганида, уни тўғри ёзиш учун икки ёнидаги унлиларга эътибор бериш керак. Бунда унлиларнинг кучлилиги қоидасига амал қилинади. Бу қоидага мувофиқ, энг кучли унли «и», «й», ундан кучсизи «у», «ў», энг кучсизи «а», «а» унлиларидир. Ҳамзанинг икки ёнидаги унлилардан қайси бири кучли бўлса, ўшанга мос ҳарф ҳамза остига ёзилиши керак, яъни «и», «й» унлиси бўлса, **ى** ҳарфи, «у», «ў» унлиси бўлса, **و** ҳарфи, «а», «а» унлиси бўлса, **ا** ҳарфи ҳамза остига ёзилиши керак. Агар ҳамзанинг бир томонида унли товуш бўлиб, иккинчи томонида йўқ бўлса, табиийки, бор унли кучли ҳисобланади. Масалан:

су'ила — سئِلَ — сўралмоқ,

су'алун — سَوَّالٌ — савол,

йа'иса — يَاسٍ — афсусланмоқ,

зи'бун — ذَنَبٌ — бўри,

са'рун — سَأْرٌ — қасос,

бу'сун — بُوْسٌ — бахтсизлик.

2. Ҳамзадан олдин «ā» товуши, кейин «а» товуши мавжуд бўлса, ҳамза мустақил ёзилади. Масалан:

са'ала — سَاءَلٌ — биргалашиб сўрамоқ,

қира'атун — قِرَاءَةٌ — ўқиш.

3. Агар ҳамзадан кейин «а» товуши бўлиб, олдин «а» товуши бўлса, ёки унли товуш бўлмаса, ҳамза ва ундан кейинги «ā» товушини ифодалаш учун маддали алиф ёзилади. Масалан:

ма'ахизу — مَاخِذٌ — манбалар,

қур'анун — قُرْآنٌ — Қуръон.

## III. Сўз охирида келган ҳамза товуши имлоси:

1. Агар ҳамза ундош товушдан ёки чўзиқ унлидан кейин келган бўлса, у мустақил ҳолда ёзилади. Масалан:

ма'ун — مَاءٌ — сув,

сў'ун — سَوْءٌ — ёмонлик,

дав'ун — ضَوْءٌ — нур,

шай'ун — شَيْءٌ — нарса.

2. Ҳамза қисқа унли товушдан кейин келган бўлса, ўша унлига мос ҳарф устига ёзилади. Масалан:

қара'а — قَرَأَ — ўқимоқ,

қури'а — قُرِيَءٌ — ўқилмоқ,

жару'а — جَرَّؤٌ — журъатли бўлмоқ.

Ҳамзанинг бу имло қоидалари умумий бўлиб, кўп ҳолатларда бунга амал қилинади. Лекин шундай сўзлар ҳам мавжудки, улар истисно сифатида юқоридаги қоидаларга хилоф ҳолда ёзилади. Масалан:

ҳай'атун — هَيْئَةٌ — ҳайъат, ёзилиши керак هَيَاءٌ ,

мас'алатун — مَسْأَلَةٌ — масала, ёзилиши керак مَسَائِلٌ ,

мас'улун — مَسْئُولٌ — масъул, ёзилиши керак مَسْئُولٌ .

## § 7. ВАСЛАЛИ ҲАМЗА

Араб тилида айрим сўзлар талаффуз қилинмайдиган (васлали) ҳамза билан бошланади. Васлали ҳамза ёзувда васла ҳаракати билан **ا** (алиф) ҳарфи ёрдамида (**ا**) ифодаланади:

اسْمٌ — исм, امْرَأَةٌ — аёл, ابْنٌ — ўғил.

Васлали ҳамза билан бошланган сўз гапнинг бошида турган бўлса ёки бундай сўз алоҳида олинганида, васлали ҳамза ўзидан кейинги бирор қисқа унли билан қатъий ҳамзага айланади. Масалан:

إِسْمٌ — 'исмун,

إِمْرَأَةٌ — 'имра'тун,

إِبْنٌ — 'ибнун,

أَخْرَجَ — 'ухруж — чиқ.

Агар васлали ҳамза билан бошланган сўз гапнинг ўртасида ёки охирида турган бўлса, қуйидаги ҳолатлар бўлиши мумкин:

1. Васлали ҳамза билан бошланган сўздан олдинги сўз қисқа унли билан тугаган бўлса, васлали ҳамза ўқилмайди ва иккала сўз қўшиб ўқилади. Масалан:

قَالَ أَخْرَجَ — қала-хруж — «чиқ» деди,

قَالَ ابْنٌ — қала-бнун — ўғил деди:...

2. Васлали ҳамза билан бошланган сўздан олдинги сўз чўзиқ унли билан тугаган бўлса, талаффузда чўзиқ унли қисқа унлига ўзгаради ва васлали ҳамза талаффуз қилинмасдан, ўша унлининг ўзи ўқилади. Масалан:

إِلَى ابْنِ — 'ила-бнин — ўғилга,

فِي اسْمِ — фи-смин — номда,

لَدَى امْرَأَةٍ — лада-мра'атин — аёлда.

3. Васлали ҳамза билан бошланган сўздан олдинги сўз ундош товуш билан тугаган бўлса, ўша сўз алоҳида турганида, қатъий ҳамзадан кейин қайси унли келган бўлса, ўша унли товуш талаффуз қилинади. Масалан:

قَالَتْ أَخْرَجَ — қалатухруж — аёл «чиқ» деди.

Васлали ҳамзани ифодаловчи **ا** (алиф) ҳарфи сўзлардан ҳеч қачон тушириб қолдирилмайди. Фақат 3 та сўз бундан мустасно:

1. **اللَّهِ** сўзи олдидан **ل** предлоги келганида, **لاَئِلَهِ** эмас, **اللَّهِ** ёзилади.

2. **إِسْمِ** сўзи **بِ** предлоги билан келиб, ҳаммага маълум бўлган қуйидаги иборада иштирок этганида:

**بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ** эмас, балки **بِسْمِ اللَّهِ**

3. **إِبْنِ** сўзи икки атоқли отнинг ўртасида келганида:

**مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ** эмас, балки **مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ**.

**زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ** эмас, балки **زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ**

## § 8. «Ал-» АРТИКЛИДАГИ ҲАМЗАНИНГ ТАЛАФФУЗИ

Араб тилида феъл ва ёрдамчи сўз туркумларидан бошқа кўпчилик сўзларнинг олдидан «ал-» артикли қўшилиб келади. Бу артикл ёзувда **ال** шаклида бўлиб, биринчи ҳарфи васлали ҳамзадир (ал- артиклининг маъноларига кейинроқ тўхталинади). **ال** артиклини олган сўзнинг охиридаги танвин йўқолади. Масалан:

**الْقَمَرُ** — ой, **الأَرْضُ** — ер.

**ال** — артиккли сўз гапнинг бошида турса ёки алоҳида олинганида, васлали ҳамза «а» га ўзгаради. Масалан:

**القَمَرُ** — 'алқамару, **الأَرْضُ** — 'ал'арду.

**ال** — артиккли сўз гапнинг ўртасида келса ва ундан олдинги сўз қисқа ёки чўзиқ унли билан тугаган бўлса,

бу сўзнинг талаффузи васлали ҳамза билан бошланган бошқа сўзлардан фарқ қилмайди:

مَعَ الْحَبِيرِ – ма'а-лҳибри – сиёҳ билан бирга,

فَوْقَ الْأَرْضِ – фавқа-л'арди – ер устида,

إِلَى الْكِتَابِ – ила-лкитаби – китобга,

فِي الْمَدْرَسَةِ – фи-лмадрасати – мактабда.

أَل – артиккли сўздан олдинги сўз ундош товуш билан

тугаган бўлса, أَل – даги васлали ҳамзанинг талаффузи олдинги сўз охиридаги ундошдан олдинги унли товушга боғлиқ. Агар у «а» бўлса, васлали ҳамза «и», агар «и» бўлса ва у сўз феъл бўлмаса, васлали ҳамза «а», «у» бўлса, васлали ҳамза ҳам «у» ўқилади. Масалан:

مِنَ الْمَرْأَةِ – мина-лмар'ату – аёл ким?

مِنَ الْمَدْرَسَةِ – мина-лмадрасати – мактабдан

هُمُ الْمُفْلِحُونَ – ҳуму-лмуфлиҳуна – нажот топувчилар ўшалардир.

Агар олдинги сўз ундош билан тугаган ва ундошдан олдинги унли «и» бўлса ҳамда бу сўз феълдан иборат бўлса, أَل нинг васлали ҳамзаси ҳам «и» ўқилади. Масалан:

أَضْرَبَ الْكَلْبَ – идриби-л'калба – итни ур.

Ал артиклидаги ا ҳеч қачон ёзувда тушиб қолмайди.

Фақат сўз олдидан ل предлоги ёки ل юкламаси келганидагина васлали ҳамза ёзилмайди. Масалан:

لِ الْقَلْبِ – қалб учун, لَا الْقَلْبِ эмас,

لِ الْحَقِّ – чин ҳақиқат, لَا الْحَقِّ эмас.

## § 9. ҚАМАРИЙ ВА ШАМСИЙ ҲАРФЛАР

Араб алифбосидаги 28 ҳарф икки гуруҳга бўлинади:

1. Қамарий ҳарфлар, улар 14 та:

ا، ب، ج، ح، خ، ع، غ، ف، ق، ك، م، ن، و، ي

Булар араб тилида « الْحُرُوفُ الْقَمَرِيَّةُ – 'алҳуруфу-лқамариййату » дейилади.

2. Шамсий ҳарфлар, улар ҳам 14 та:

ت، ث، د، ذ، ر، ط، س، ش، ص، ض، ز، ظ، ل، ن

Булар араб тилида « الْحُرُوفُ الشَّمْسِيَّةُ – 'алҳуруфу-лшамсиййату » дейилади.

## § 10. «Ал-» АРТИКЛИДАГИ «Л» ТОВУШНИНГ ТАЛАФФУЗИ

«Ал-» артиклидаги «л» товуши баъзан талаффуз қилинади, баъзан қилинмайди ва бу нарса сўзнинг биринчи ҳарфига боғлиқ:

1. Агар сўз қамарий ҳарф билан бошланган бўлса, «л» товуши тўлиқ талаффуз қилинади. Масалан:

الْمَدْرَسَةُ – алмадрасату – мактаб,

الْهَرَّةُ – алҳиррату – мушук.

2. Агар сўз шамсий ҳарф билан бошланган бўлса, «л» товуши талаффуз қилинмайди. Унинг ҳисобига биринчи ҳарф бўлган шамсий ҳарф иккилантириб талаффуз қилинади. Ёзувда бу ҳарф устига (ташдид) ҳаракати қўйилади. Масалан:

الشَّمْسُ – ашшамсу – қуёш,

الدَّلْوُ – аддалву – челақ.

«Ал-» артиклидаги **ل** ҳарфи ҳеч қачон тушириб қолдирилмайди. Сўзнинг биринчи ҳарфи **ل** бўлганида ҳам, иккита **ل** ҳарфи ёнма-ён ёзилади. Масалан:

لَوْحٌ - اللُّوحُ - 'аллавҳу - доска,

لَعِبَةٌ - اللَّعِبَةُ - 'аллу'бату - ўйинчоқ.

Лекин бундай сўзлар олдидан **ل** предлоги қўшилганида, артиклидаги **ل** ҳарфи тушиб қолади. Масалан:

لِللُّوحِ + لٍ = لِلْوَحِ - доска учун,

لِللَّعِبَةِ + لٍ = لِلْعَبَةِ - ўйинчоқ учун.

## § 11. БЎҒИН

Араб тилида сўзларнинг уч хил бўғини мавжуд:

1. Қисқа бўғин. Бир ундош ва бир қисқа унлидан иборат бўлган бўғин қисқа бўғин дейилади. Масалан:

هُوَ - ҳува -> ҳу-ва, هِيَ - ҳийа -> ҳи-йа

2. Чўзиқ бўғин. Бир ундош ва бир чўзиқ унлидан ёки ундош+қисқа унли+ундош шаклидаги бўғин чўзиқ бўғин дейилади. Масалан:

قَلْبٌ - қал-бун -> қалбун, حَازَا - ҳаза -> ҳа-за

مَاءٌ - ма'ун -> ма-ун, تِنٌّ - тинун -> ти-нун

3. Ўта чўзиқ бўғин. Ундош+чўзиқ унли+ундош шаклидаги бўғин ўта чўзиқ бўғин дейилади. Масалан:

حَادٌ - ҳаддун -> ҳад-дун - ўткир,

مَادَةٌ - маддатун -> мад-да-тун - модда

Бўғинлар охиридаги товушнинг характериға кўра яна иккиға бўлинади:

1. Очиқ бўғин. Унли товуш билан тугаган бўғин очиқ бўғин дейилади. Масалан:

كَتَبَ - катаба -> ка-та-ба - ёзмоқ,

شَفَتُهُ - шафатун -> ша-фа-тун - лаб.

2. Ёпиқ бўғин. Ундош товуш билан тугаган бўғин ёпиқ бўғин дейилади. Масалан:

شَرِقٌ - шарқун -> шар-қун - шарқ

أَسَلْتُمْ - 'асламтум -> 'ас-лам-тум - сизлар исломға

кирдингизлар.

Араб тилида бўғин унли товуш билан бошланмайди. Шунингдек, бўғин бошида ёки охирида икки ундош ёнма-ён келмайди. (ўзбек тилидаги «стол», «бахт» каби).

Араб тилида бўғинларни билиш алоҳида аҳамият касб этади, чунки кўпчилик сўзлардаги, хусусан нотўғри феъллардаги товуш ўзгаришлари асосан бўғинларнинг туриға қараб аниқланади.

## § 12. СЎЗ ТУРКУМЛАРИ

Араб тилида сўзлар асосан уч туркумға бўлинади:

1. الاسمُ - 'ал'исму - исм. Бу туркумға ўзбек тилидаги от, сифат, олмош, сон, равиш, феълнинг ҳаракат номи (масдарлар), сифатдош каби функционал формалари, айрим кўмакчилар, модал сўзлар киради.

2. الفعلُ - 'алфи'лу - феъл. Бу туркумға феълнинг барча замонлари, майллари, нисбатлари, бўлишли ва бўлишсиз шакллари киради.

3. الحرفُ - 'алҳарфу - ҳарф. Бу туркумға аниқлик артикли, предлоглар, турли хил юкламалар, умуман ёрдамчи сўзлар киради.

Исм ва феъл туркумига кирувчи сўзлар мужской (араб тилида **مذكر** – музаккарун – музаккар – уни биз қисқача «мз» билан ифодалаймиз) ва женский (арабча **مؤنث** – му’аннасун – муаннас – уни «мн» қисқартмаси билан ифодалаймиз) жинсларга, бирлик, иккилик, кўплик сонларига эга. Бу категорияларга кейинроқ тўхталинади.

### § 13. КИШИЛИК ОЛМОШЛАРИ

Араб тилида кишилик олмошлари ёзувдаги ҳолатига кўра ажратиб ёзилувчи (**الضمانر المنفصلة** – ‘аддам’иру-лмунфасилату) ва у ёки бу сўзга қўшиб ёзилувчи (**الضمانر المتصلة** – ‘аддам’иру-лмуттасилату) олмошларига бўлинади.

Ажратиб ёзилувчи кишилик олмошлари бош келишикда келган кишилик олмошларини билдиради ва шахс-сонда қуйидагича турланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик			
III	мз	هُوَ	ҳува	هُمَا	ҳума	هُمْ	ҳум
	мн	هِيَ	ҳийа	هُمَا	ҳума	هُنَّ	ҳунна
II	мз	أَنْتَ	‘анта	أَنْتُمَا	‘антума	أَنْتُمْ	‘антум
	мн	أَنْتِ	‘анти	أَنْتُمَا	‘антума	أَنْتُنَّ	‘антунна
I		أَنَا	‘ани			نَحْنُ	наҳну

### § 14. КЎРСАТИШ ОЛМОШЛАРИ

Араб тилидаги кўрсатиш олмошларининг ўзига хослиги шундаки, у қайси предметни кўрсатиб келса, ўша предметнинг жинсига, сонига, одамни ёки бошқа предметни билдирувчи сўз эканлигига қараб ўзгаради.

Кўрсатиш олмошлари икки хилдир:

1. Яқиндаги предметга нисбатан қўлланадиган кўрсатиш олмошлари. Булар ўзбек тилидаги «бу», «шу», «мана бу», «манави», «мана шу» сўзларига тўғри келади. Бу олмошлар кўрсатилувчи предметнинг жинси ва сонига қараб, қуйидаги вариантларда қўлланилади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик					
			одам	учун	одамдан бошқа пр.			
мз	هَذَا	ҳаза	هَذَانِ	ҳазани	هَؤُلَاءِ	ҳа’ула’и	هَذِهِ	ҳазиди
мн	هَذِهِ	ҳазиди	هَاتَانِ	ҳатави	هَؤُلَاءِ	ҳа’ула’и	هَذِهِ	ҳазиди

Масалан:

هَذَا الْكِتَابُ – бу китоб..., هَذِهِ الْمَجَلَّةُ – бу журнал....

2. Ўзоқдаги предметга нисбатан қўлланадиган кўрсатиш олмошлари. Булар ўзбек тилидаги «у», «ўша», «ана ўша», «анави» каби сўзларга тўғри келади ва улар қуйидаги вариантларга эга:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик					
			одам	учун	одамдан бошқа пр.			
мз	ذَلِكَ	залика	ذَانِكَ	заника	أُولَئِكَ	’ула’ика	تِلْكَ	тилка
мн	تِلْكَ	тилка	تَانِكَ	тавика	أُولَئِكَ	’ула’ика	تِلْكَ	тилка

Масалан:

ذَلِكَ الْكِتَابُ – ўша китоб..., تِلْكَ الْمَجَلَّةُ – ўша журнал....

Тарихий китобларда تَاكَ، ذَلِكَ – олмошлари – шаклида ҳам учрайди.

Кўрсатиш олмошлари келишикда турланмайди.

## § 15. АНИҚЛИК – НОАНИҚЛИК КАТЕГОРИЯСИ

Нутқ давомида гап баъзан сўзловчи ва тингловчига олдиндан маълум бўлган предмет ёки шахс ҳақида бориши мумкин. Баъзан мавзу умуман номаълум шахс ёки предмет ҳақида бўлиши ҳам мумкин. Агар гап олдиндан маълум бўлган предмет ёки шахс ҳақида бўлса, ўша предмет ёки шахсни билдирган сўз аниқ ҳолатда ҳисобланади ва у араб тилида **ال** артикли билан бошланади ҳамда, табиийки, охири танвин қўшимчасисиз тугайди. Масалан:

الرَّجُلُ – маълум одам, الْمَدْرَسَةُ – маълум мактаб.

Агар сўз гапирувчи ва тингловчига номаълум бўлган предмет ёки шахсни билдирса, у ноаниқ ҳолатда ҳисобланади ва **ال** артиклисиз, танвин қўшимчаси билан ёзилади. Масалан:

رَجُلٌ – номаълум одам, مَدْرَسَةٌ – номаълум мактаб.

Демак, **ال** қўшимчаси аниқлик артикли ҳисобланади ва у олдиндан маълум бўлган сўз олдига қўйилади.

Дунёда ягона бўлган предметни ифодаловчи сўзлар ҳар доим аниқлик артикли билан ишлатилади. Масалан:

الشَّمْسُ – Қуёш, الْقَمَرُ – Ой, الْأَرْضُ – Ер.

Араб тилидаги деярли барча отларни юқоридаги усул билан аниқ ёки ноаниқ ҳолатда ифодалаш мумкин. Лекин яна шундай сўзлар ҳам мавжудки, улар аниқлик артиклини қабул қилмайди, бироқ доим аниқ ҳолатда ҳисобланади. Булар қуйидаги сўзлардир:

1. Танвин билан тугайдиган киши номлари:

مُحَمَّدٌ – Муҳаммад, سَلِيمٌ – Салим, نُوحٌ – Нух, هِنْدٌ –

Ҳинд, سَعَادٌ – Суод.

2. Танвин билан тугамайдиган киши номлари:  
أَحْمَدُ – Аҳмад, يَزِيدُ – Язид, يُوسُفُ – Юсуф, زَيْنَبُ –  
Зайнаб, إِبْرَاهِيمُ – Иброҳим, فَاطِمَةُ – Фотима, خَدِيجَةٌ –  
Хадижа.

3. Танвин олмайдиган географик номлар:  
مِصْرُ – Миср, دِمَشْقُ – Дамашқ, بَغْدَادُ – Бағдод, مَكَّةُ –  
Макка, تُونِسُ – Тунис, دَجَلَةٌ – Тигр (дарё).

4. Кишилик ва кўрсатиш олмошлари:  
نَحْنُ – биз, هُمْ – улар (мз), هَذَا – бу (мз), تِلْكَ – ўша.

## § 16. ОТЛАРДА ЖИНС КАТЕГОРИЯСИ

Араб тилида отлар икки жинсга – музаккар ва муаннасга ажралади. Муаннас жинсининг грамматик белгиси сўз охиридаги -атун, -ату қўшимчасидир. У ёзувда **ة** (та марбута) ҳарфи билан ифодаланади:

غُرُقَةٌ – хона, الْمَدِينَةُ – шаҳар,  
مَكْتَبَةٌ – кутубхона, الْقَرْيَةُ – қишлоқ.

Шунингдек, **ا** – **ā'u** қўшимчаси билан тугаган ҳамда **ي** – **ā** қўшимчаси билан тугаган сўзлар, агар **ي** – ҳарфи ўзак таркибига кирмаса, муаннас сўз ҳисобланади. Масалан:

صَحْرَاءُ – саҳро, ذِكْرِي – хотира, حُبْلِي – оғироёқ.

Бошқа товуш (ҳарф) билан тугаган сўзлар музаккар жинс ҳисобланади. Масалан:

كِتَابٌ – китоб, بَابٌ – эшик, سَفْءٌ – шифт, بَيْتٌ – уй.

Араб тилида яна шундай сўзлар мавжудки, уларнинг жинси грамматик белгига эмас, шу сўзнинг мазмунига қараб белгиланади:



1. **ё** – та марбута ҳарфи билан тугаган сўз эркак зотини билдирса ёки эркак кишига қўйилган исм бўлса, бу сўз музаккар сўз ҳисобланади. Масалан:

خَلِيفَةٌ – халифа, قَتَادَةٌ – Қатода,

حَمَزَةٌ – Ҳамза, طَلْحَةُ – Талҳа.

2. Муаннаслик грамматик белгиси бўлмаган қуйидаги сўзлар муаннас ҳисобланади:

а) аёл кишини ёки аёлларнинг исмини билдирувчи сўзлар:

أُمٌّ – она, عَرُوسٌ – келинчак, زَيْنَبٌ – Зайнаб, بِنْتٌ – қиз,

سُعَادٌ – Суод, وَدَادٌ – Вудод.

б) танадаги жуфт аъзоларни билдирувчи сўзлар:

عَيْنٌ – кўз, يَدٌ – қўл, أُذُنٌ – қулоқ, رِجْلٌ – оёқ.

в) аниқлик артиклини олмайдиган ва танвин қўшимчаси билан тугамайдиган географик номлар:

مِصْرٌ – Миср, بَصْرَةٌ – Басра,

بَغْدَادٌ – Бағдод, طَرَابَلُسٌ – Триполи.

г) шамол, олов, уруш, қуёш каби сўзлар:

سَمُومٌ – шамол тури, نَارٌ – олов, حَرْبٌ – уруш, شَمْسٌ – қуёш, أَرْضٌ – ер, بَيْتٌ – қудуқ.

3. Бундан ташқари **ё** – та марбута билан тугамаган айрим отлар ҳар иккала жинсда ишлатилиши мумкин. Масалан:

فَرَسٌ – от, كَيْدٌ – жигар,

قَوْسٌ – ёй (қурол), مِلْحٌ – туз.

Араб тилида одамларнинг касб-ҳунари, мансаби, мавқеини, қариндошлик муносабатларини билдирувчи бир қатор музаккар отлар борки, уларнинг охирига **ё** – та

марбута ҳарфини қуйиш билан шу сўзларнинг муаннас варианты ҳосил қилинади. Масалан:

طِفْلٌ – гўдак бола, طِفْلَةٌ – гўдак қиз,

تَلْمِيزٌ – ўқувчи бола, تَلْمِيزَةٌ – ўқувчи қиз,

طَالِبٌ – студент йигит, طَالِبَةٌ – студент қиз,

شَاعِرٌ – шоир, شَاعِرَةٌ – шоира,

خَالَ – тоға, خَالَةٌ – хола,

مُهَنْدِسٌ – эркак инженер, مُهَنْدِسَةٌ – аёл инженер,

طَبِيبٌ – эркак врач, طَبِيبَةٌ – аёл врач.

## § 17. СЎЗ ЎЗАГИ ВА ЎЗАК ТУРЛАРИ

Араб тилида сўзнинг ўзаги ундош товушлардангина иборат бўлади. Ўзакни ташкил этувчи ундош товушлар ўзак ундошлар дейилади. Ўзак ундошлар сўздаги умумий маънони ифодалайди. Ўзак ундошларнинг олдига, орасига, орқасига унли ва ноўзак ундошларнинг қўшилишидан сўз ҳосил бўлади. Масалан:

كَتَبٌ – катаба – ёзди (мз),

يَكْتُبُ – йактубу – ёзади (мз),

كَاتِبٌ – катибун – ёзувчи,

مَكْتُوبٌ – мактубун – ёзилган нарса,

كِتَابَةٌ – китабатун – ёзиш,

كِتَابٌ – китабун – китоб,

مَكْتَبٌ – мактабун – ёзув столи,

مَكْتَبَةٌ – мактабатун – кутубхона,

كُتُبٌ – кутубун – китоблар.

Бу сўзларнинг барчасида иштирок этган ва умуман

«ёзув» маъносини ўзига сингдирган товушлар к, т, б ундош товушларидир. Демак бу сўзларнинг ҳаммаси учун ўзак умумий бўлиб, у «ктб» дир. К, т, б ундошлари ўзак ундошлардир. Шунга ўхшаш «хрж» ўзаги «чиқув», «дхл» ўзаги «кирув», «дрс» ўзаги «ўрганув» маъноларини ифодаловчи ўзаклардир.

Ўзаклар кўпинча араб тилида икки ундошли (масалан: **يَدٌ** – «йд», **فَمٌ** – «фм»), уч ундошли (масалан: **صَبْرٌ** – «сбр», **طَالِبٌ** – «тлб»), тўрт ундошли (масалан: **تَرْجَمَةٌ** – «тржм», **دَحْرَجٌ** – «дхрж»), беш ундошли (масалан: **سَفْرَجَلٌ** – «сфржл», **عَنْدَلِيبٌ** – «ндлб») бўлиши мумкин. Феъллар эса фақат уч ва тўрт ундош ўзакдан иборат бўлади.

Бу ўзак турлари ичида энг кўп тарқалгани уч ундошли ўзаклардир.

Ўзакни ташкил этувчи ундошларнинг характерига боғлиқ ҳолда ўзаклар қуйидаги турларга бўлинади:

1. Иккиланган ўзак. Иккинчи ва учинчи ундошлари бир хил товушдан иборат бўлган ўзак иккиланган ўзак дейилади. Масалан:

**سِرٌّ** – сиррун – сир → «срр»,

**مَادَّةٌ** – маддатун – модда → «мдд».

2. Ҳамзали ўзак. Таркибида ҳамза товуши мавжуд бўлган ўзак ҳамзали ўзак дейилади. Масалан:

**قِرَاءَةٌ** – қира'атун → «қр'»,

**إِيمَانٌ** – йманун → «'мн»,

**مَسْأَلَةٌ** – мас'алатун → «с'л».

3. Заиф ўзак. Таркибида **و**, **ي**, **ى** ёки улар ўрнида келувчи **ا** (алиф) ҳарфи мавжуд бўлган ўзак заиф ўзак дейилади. Масалан:

**قَوْلٌ** – қавлун → «қвл»,

**يَسَارٌ** – йасарун → «йср»,

**مَدَارٌ** – мадарун → «двр».

4. Солим ўзаклар. Юқоридаги ҳар уч банд хусусиятлари йўқ бўлган, ҳаммаси ҳар хил товушлардан иборат бўлган ўзак солим ўзак дейилади. Масалан:

**غَرِيقٌ** – ғарйқун → «ғрқ»,

**مُسْلِمٌ** – муслимун → «слм».

Баъзан бир ўзак ҳам иккиланган, ҳам ҳамзали (**أُمَّ** – 'уммун → «'мм»), ҳам ҳамзали, ҳам заиф (**إِيْتَاءٌ** – 'йта'ун → «'тй»); ҳам иккиланган, ҳам заиф (**وَدَادٌ** – видадун → «вдд») бўлиши ҳам мумкин.

Сўзларнинг ўзагини аниқлаш араб тилида алоҳида аҳамият касб этади. Чунки кўпчилик луғатларда сўзлар ўзак эътибори билан алфавит тартибида бўлади.

## § 18. НОЎЗАК ҲАРФЛАР

Юқорида айтганимиздек, сўз ўзак ундошлар ҳамда ўзак таркибига кирмайдиган унли ва ундош товушлар мажмуидан иборат бўлади. Араб тилида ўзак таркибига кирмайдиган унли ва ундошларни ифодаловчи ҳарфлар

10 та. Улар ноўзак ҳарфлар дейилади: **ت، ن، س، ا، ه، و، ل، و، ي**. Бу ҳарфларни ёдда сақлашни енгиллатиш мақсадида

улар иштирокида гап тузилган – **أَلْيَوْمَ تَنْسَأُ** – 'алявма тансаҳу – «сен бугун уни унутасан». Бу жумладаги **ي، و** ҳарфлари ундош товушларни ифодалаганда ҳам, чўзиқ унлиларни ифодалаганда ҳам ноўзак бўлиши мумкин.

Шунингдек **ت** ҳарфи **ت** ҳарфини ҳам билдиради. Демак, сўз таркибида учраган шу 10 ҳарф ўзак ҳарф ҳам, ноўзак ҳарф ҳам бўлиб келиши мумкин. Масалан: **مَحْكُومٌ** — маҳкумун сўзидаги биринчи **م** ноўзак, иккинчи **م** ўзак ҳарфдир. Шунингдек, **مَوْلُودٌ** — мавлудун сўзидаги биринчи **و** ўзак ҳарф, иккинчи **و** ноўзак ҳарфдир.

Сўз таркибида юқоридаги 10 та ҳарфдан бошқа ҳарфлар мавжуд бўлса, у албатта ўзак ҳарф ҳисобланади. Масалан: **ضَابِطٌ** — дабитун сўзида **ط, ب, ض** ўзак ҳарфлар, **ا** (алиф) ноўзак ҳарф, **مُسْتَشْرِقٌ** — мусташирикун сўзида **ق, ش, ر, ت, م, س** ноўзак ҳарфлар ҳисобланади.

Сўз таркибидаги ҳарфларни ўзак ва ноўзакларга ажратиб анча мураккаб масаладир. У маълум даражада тажриба, араб тили морфологиясидан билим талаб қилади. Иккинчи томондан, сўздаги ҳарфларни бундай таҳлил қила билишнинг катта аҳамияти бор. Сўзнинг морфологик таркибини ўрганиш, унинг вазнини аниқлаш кўп жиҳатдан шунга боғлиқ. Сўз ясалишидаги кўпчилик грамматик категориялар эса, ўзининг маълум вазнига эга.

## § 19. СЎЗ ВАЗНЛАРИ

Ҳар бир грамматик категория араб тилида ўзининг вазн деб аталмиш муайян шакли — моделига эга. Араб тилшунослари вазнга асос қилиб **ف, ع, ل** ҳарфларини олишган. Бунда **ف** ҳарфи биринчи ўзак ундошни, **ع** ҳарфи иккинчи ўзак ундошни, **ل** ҳарфи эса учинчи ўзак ундошни ифодалайди. Агар сўз тўрт ёки беш ундошли

ўзакдан иборат бўлса, тўртинчи ва бешинчи ундошларни ифодалаш учун ҳам **ل** ҳарфи олинади.

У ёки бу сўзнинг вазнини аниқлаш учун ўша сўзнинг ўзагини аниқлаш ва улар ўрнига тартибни бузмаган ҳолда **ل, ع, ف** ҳарфларини қўйиш керак. Бунда ҳаракатлар ва ноўзак ҳарфлар ўзгартирилмасдан ўз ўрнида қолаверади. Масалан, **طَالِبٌ** сўзида биринчи ундош **ط** бўлиб, уни **ف** билан алмаштирилади. Иккинчи ўзак ундош **ل** бўлиб, у **ع** билан ва учинчи ўзак ундош **ب** бўлиб, у **ل** билан алмаштирилади. «Фатҳа», «каса», «танвин дамма» ҳаракатлари, шунингдек ноўзак ҳарф **ا** (алиф) ўзгартирилмасдан қолади:

**قَاعِلٌ > طَالِبٌ**

Демак, **طَالِبٌ** сўзининг вазни **قَاعِلٌ** экан. Шунингдек, **مَفْعُولٌ** сўзининг вазни **مَجْلِسٌ**, **مَفْعُولٌ** сўзининг вазни **مَكْتُوبٌ**, **مَفْعُولٌ** сўзининг вазни **مُسْتَشْرِقٌ**, **مَفْعُولٌ** сўзининг вазни **مُسْتَشْرِقٌ** дир.

Араб тилидаги сўзларнинг кўпчилиги уч ундошли ўзакка эга бўлган феъллардан турли вазнлар асосида шаклланган. Бу сўзларнинг морфологик таркибини ўрганиш учун сўзларнинг вазнини билиш катта аҳамиятга эга.

## § 20. ОТ КЕСИМЛИ ГАП

Кесими феълдан бошқа сўз туркумидан ифодаланган гап от кесимли гап дейилади ( «Маҳмуд студентдир», «Бу журналдир», «Сен тўқувчи қизсан» каби).

Араб тилида от кесимли гапларга қуйидаги талаблар қўйилади:

1. Гапнинг эгаси олдин, кесими кейин келади.
2. Гапнинг эгаси аниқ ҳолатда, кесими ноаниқ ҳолатда келади:

أَنَا طَالِبٌ — Мен студентман,

هَذَا كِتَابٌ — Бу китобдир.

3. Гапнинг кесими жинси ўзгариши мумкин бўлган сўздан иборат бўлса, эганинг жинсига мослашади. Масалан:

أَحْمَدُ مُهَنْدِسٌ — Аҳмад инженердир,

فَاتِمَةُ مُهَنْدِسَةٌ — Фотима инженердир.

أَنَا مُدْرَسٌ — Мен ўқитувчи (эркак)ман,

أَنَا مُدْرَسَةٌ — Мен ўқитувчи (аёл)ман.

4. Гапнинг эгаси кўрсатиш олмошидан иборат бўлса, у кесимнинг жинсига мос вариантда келади. Масалан:

هَذَا بَيْتٌ — Бу уйдир,

هَذِهِ غُرْفَةٌ — Бу хонадир,

ذَلِكَ كِتَابٌ — Ҳша (нарса) китобдир,

تِلْكَ مَجَلَّةٌ — Ҳша (нарса) журналдир.

5. Ўзбек тилидаги кесимга қўшилиб келувчи боғлама (-дир) араб тилида ишлатилмайди.

6. Гапнинг эгаси юқори, кесими паст интонация билан талаффуз қилинади. Бошқача айтганда, интонация гап охирига бориб пасаяди:

مُحَمَّدٌ قَلْبٌ — Муҳаммад деҳқондир.

## § 21. ОТЛАРДА СОН КАТЕГОРИЯСИ

Араб тилида отлар уч грамматик сонга эга: бирлик, иккилик ва кўплик сонлар.

Ҳозирча биз кўрган сўзлар бирлик сондаги сўзлар бўлиб, у иккилик ва кўплик соннинг ҳосил бўлиши учун асос ҳисобланади.

## § 22. ОТЛАРДА ИККИЛИК СОН

Грамматик иккилик сон гап икки предмет ёки воқеа-ҳодиса ҳақида кетганида ишлатилади ва у қуйидагича шаклланади:

1. Сўз охиридаги танвин дамма ўрнига **اِنَّ** — ани қўшимчасини қўшиш билан. Масалан:

بَيْتَانِ — **اِنَّ** — иккита уй,

شَارِعَانِ — **اِنَّ** — иккита кўча.

2. Аниқлик артикли қўшилиб келган сўзларда ҳам бу қўшимча ўзгармайди:

الشَّارِعَانِ — **اِنَّ** — иккита кўча,

3. «Та марбута» билан тугаган сўзлар иккилик сонда келганда, та мамдудага ўзгаради. Масалан:

جَرِيدَتَانِ — **اِنَّ** — иккита газета,

الْمَجَلَّتَانِ — **اِنَّ** — иккита журнал.

4. **اِنَّ** — ҳарфлари билан тугаган сўзлардан **اِنَّ** белгиси ўрнига **اِنَّ** — вани қўшимчасини қўшиш билан. Масалан:

صَحْرَاوَانِ — **اِنَّ** — иккита саҳро.

5. Айрим икки ундошли ўзақдан иборат сўзлардан ҳам **اِنَّ** қўшимчасини қўшиш воситасида. Масалан:

أَخْوَانٍ -> أَخَوَانٍ - икки ака-ука,

أَبٍ -> أَبَوَانٍ - ота-она.

Бундай сўзларнинг айримларидан эса умумий қоида асосида:

يَدٍ -> يَدَانٍ - иккита қўл,

قَمٍّ -> قَمَانٍ - иккита оғиз.

6. يَانٍ - қўшимчаси билан тугаган сўзлардан يَانٍ - йани қўшимчасини қўшиш билан. Масалан:

مُسْتَشْفَى -> مُسْتَشْفَىانٍ - иккита шифохона,

مَعْنَى -> مَعْنَىانٍ - икки маъно.

## § 23. ОТЛАРДА КЎПЛИК СОН

Араб тилида кўплик сон гап иккидан ортиқ предмет ёки воқеа-ҳодиса тўғрисида кетганида ишлатилади. Кўплик сон ўзининг морфологик хусусиятига кўра икки хил бўлади:

1. Тўғри кўплик ( جَمْعٌ سَالِمٌ - жам'ун салимун).

2. Синиқ кўплик ( جَمْعٌ مُكْسَرٌ - жам'ун мукассарун).

## § 24. ТЎҒРИ КЎПЛИК

Сўзнинг охирига маълум қўшимчаларни қўшиш билан ҳосил бўладиган кўплик тўғри кўплик дейилади. Тўғри кўплик қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Касб-ҳунар, мансаб, қариндош-уруғчилик муносабатини билдирувчи музаккар сўзлардан охиридаги танвинни олиб ташлаб, وَنٍ - уна қўшимчасини қўшиш билан. Масалан:

مُهَنْدِسُونَ -> مُهَنْدِسُونَ - эркак инженерлар,

فَلَاحٍ -> فَلَاخُونَ - эркак деҳқонлар.

Al артикли билан келган сўзлардан ҳам юқоридаги қўшимча ёрдамида шаклланади. Масалан:

المُهَنْدِسُونَ -> الفَلَاحُ , المُهَنْدِسُونَ

2. Бу қўшимча ёрдамида баъзан эркак кишини билдирмайдиган сўзлардан ҳам кўплик ҳосил бўлади. Масалан:

سِنَةٍ -> سِنُونَ - йиллар.

3. Касб-ҳунар, мансаб, қариндош-уруғчилик муносабатини билдирувчи муаннас сўзлардан -атун қўшимчасини олиб ташлаб, -атун қўшимчасини қўйиш билан. Масалан:

طَالِبَاتٍ -> طَالِبَاتٌ - студент қизлар,

تَلْمِيذَاتٍ -> تَلْمِيذَاتٌ - ўқувчи қизлар.

4. Бундай кўпликдаги сўзлар аниқ ҳолатда бўлса, танвин қўшимчасисиз ёзилади. Масалан:

التَلْمِيذَاتُ -> التَلْمِيذَاتُ , الطَالِبَاتُ -> طَالِبَاتٌ

5. Айрим жонсиз предмет ёки абстракт тушунчани ифодаловчи сўзлардан ҳам шу йўсинда кўплик ҳосил бўлади. Масалан:

انتِقَاضَاتٍ -> انتِقَاضَاتٌ - қўзғолонлар,

مُظَاهَرَاتٍ -> مُظَاهَرَاتٌ - намоишлар.

6. Одамни билдирмайдиган айрим музаккар сўзлардан ҳам шу йўсинда кўплик ҳосил қилинади. Масалан:

إِعْلَانٍ -> إِعْلَانَاتٌ - эълонлар,

امْتِحَانٍ -> امْتِحَانَاتٌ - имтиҳонлар.

## § 25. СИНИҚ КЎПЛИК

Сўзнинг ўзагини ташкил этувчи ундошлар орасидаги унлиларнинг ўзгариши, ноўзак ундошларнинг кириши, умуман, сўз ички таркибининг ўзгариши натижасида ҳосил бўлувчи кўплик синиқ кўплик дейилади. Масалан:

كِتَابٌ -> كُتُبٌ - китоблар, إِنْسَانٌ -> أَنْسَانٌ - одамлар.

Синиқ кўплик ҳар бир сўздан ўзига хос вазнда ҳосил бўлади. Бу вазнлар анчагина бўлиб, уларни маълум қоида асосида тартибга солиб бўлмайди. Бирлик сонда бир хил вазнда бўлган сўзнинг кўплиги ҳар хил вазнда бўлиши ёки бирликда ҳар хил вазнда бўлган сўзларнинг кўплиги бир хил вазнда бўлиши мумкин. Араб тилида синиқ кўпликнинг энг кўп учрайдиган вазнлари қуйидагилардир:

- |               |   |           |    |              |                |
|---------------|---|-----------|----|--------------|----------------|
| 1. أَفْعَالٌ  | - | قَلَمٌ    | -> | أَقْلَامٌ ✓  | - қаламлар, ✓  |
|               |   | نَهْرٌ    | -> | أَنْهَارٌ ✓  | - дарёлар.     |
| 2. فُعُولٌ    | - | طَيْرٌ    | -> | طُيُورٌ ✓    | - қушлар,      |
|               |   | قَلْبٌ    | -> | قُلُوبٌ ✓    | - юраклар.     |
| 3. فِعَالٌ    | - | رَجُلٌ    | -> | رِجَالٌ      | - одамлар,     |
|               |   | جَمَلٌ    | -> | جِمَالٌ      | - туялар.      |
| 4. فُعْلٌ     | - | رَسُولٌ   | -> | رُسُلٌ ✓     | - элчилар,     |
|               |   | مَدِينَةٌ | -> | مُدُنٌ ✓     | - шаҳарлар.    |
| 5. فُعَالٌ    | - | طَالِبٌ   | -> | طُلَّابٌ ✓   | - талабалар, ✓ |
|               |   | كَاتِبٌ   | -> | كُتَّابٌ ✓   | - ёзувчилар.   |
| 6. أَفْعَلَةٌ | - | مَتَاعٌ   | -> | أَمْتَعَةٌ   | - матоқлар,    |
|               |   | رَغِيفٌ   | -> | أَرْغِفَةٌ ✓ | - обинонлар.   |

- |                 |   |            |    |               |                    |
|-----------------|---|------------|----|---------------|--------------------|
| 7. فُعْلٌ       | - | غُرْقَةٌ   | -> | غُرُقٌ        | - хоналар,         |
|                 |   | خُلْسَةٌ   | -> | خُلُسٌ        | - ганимат пайтлар. |
| 8. فَعَائِلٌ    | - | جَرِيدَةٌ  | -> | جَرَائِدٌ     | - газеталар, ✓     |
|                 |   | رِسَالَةٌ  | -> | رِسَائِلٌ     | - мактублар.       |
| 9. فَوَاعِلٌ    | - | قَاعِدَةٌ  | -> | قَوَاعِدٌ     | - қоидалар,        |
|                 |   | عَامِلَةٌ  | -> | عَوَامِلٌ     | - омиллар.         |
| 10. أَفْعَلٌ    | - | لِسَانٌ    | -> | أَلْسُنٌ ✓    | - тиллар,          |
|                 |   | بَحْرٌ     | -> | أَبْحُرٌ ✓    | - денгизлар.       |
| 11. فُعَلَاءٌ   | - | خَلِيفَةٌ  | -> | خُلَفَاءٌ     | - халифалар,       |
|                 |   | أَمِيرٌ    | -> | أَمْرَاءٌ     | - амрлар.          |
| 12. أَفْعِلَاءٌ | - | قَرِيبٌ    | -> | أَقْرِبَاءٌ ✓ | - қариндошлар,     |
|                 |   | وَكِيْلٌ   | -> | أَوْلِيَاءٌ ✓ | - авлиёлар.        |
| 13. فُعْلَانٌ   | - | بَلَدٌ     | -> | بُلْدَانٌ     | - ўлкалар,         |
|                 |   | قَضِيبٌ    | -> | قُضَبَانٌ     | - таёқлар.         |
| 14. فَعَالِلٌ   | - | تَرْجَمَةٌ | -> | تَرَاجِمٌ     | - таржималар,      |
|                 |   | دَسْكَرَةٌ | -> | دَسَاكِرٌ     | - қишлоқлар.       |
| 15. مَفَاعِلٌ   | - | مَنْظَرٌ   | -> | مَنْظَرٌ      | - манзаралар,      |
|                 |   | مَجْلِسٌ   | -> | مَجَالِسٌ     | - йигинлар.        |
| 16. فَعَالِيلٌ  | - | سُلْطَانٌ  | -> | سُلَاطِينٌ    | - подшоҳлар.       |
|                 |   | عَصْفُورٌ  | -> | عَصَافِيرٌ    | - чумчуқлар.       |
| 17. مَفَاعِيلٌ  | - | مِفْتَاحٌ  | -> | مِفْتَاحٌ     | - калитлар,        |
|                 |   | مِسْكِينٌ  | -> | مَسَاكِينٌ    | - бечоралар.       |

18. **فَعَلِي** - **مَرِيضٌ** → **مَرَضِي** - беморлар,

**نَيْتٌ** → **مَوْتِي** - ўликлар.

19. **فَعَالًا فَعَالِي** - **مَزِيَّةٌ** → **مَزَايَا** - хусусиятлар,

**هَدِيَّةٌ** → **هَدَايَا** - совғалар.

Араб тилида камроқ учрайдиган бошқа вазндаги кўплик ҳам учраб туради.

Бу кўпликларни охиридаги қўшимчасига қараб, уч гуруҳга ажратиб мумкин:

1. Танвин қўшимчаси билан тугайдиган кўплик вазнлари:

... **فَعَالٌ**, **أَفْعَلَةٌ**, **فُعَلٌ**, **فُعُلٌ**, **فُعُولٌ**, **أَفْعُلٌ**

2. Танвин қўшимчаси билан тугамайдиган кўплик вазнлари:

**مَقَاعِيلٌ**, **فَعَالِيلٌ**, **مَنَاعِلٌ**, **فَعَالِلٌ**, **أَفْعَلَاءٌ**, **قَوَاعِلٌ**, **فَعَائِلٌ**

3. Алиф ёки алиф мақсура билан тугайдиган кўплик вазнлари:

**فَعَالَا**, **فَعَالِي**, **فَعَلِي**

Булар келишикларда турланганида ҳар хил қўшимчалар қабул қилади. Шунинг учун буларга кўпроқ эътибор бериш керак.

Юқорида айтганимиздек, синиқ кўпликнинг шаклланишида маълум қонуният йўқ. Шу сабабли ҳар бир сўз ўзининг кўплик вазни билан бирга ўрганилгани мақсадга мувофиқдир. >

### § 26. СИФАТ

Предметнинг белгисини билдирувчи бу сўз туркуми араб тилида асосан уч ундош ўзакли сўзлардан иборатдир. Сифатлар ҳам отлар каби музаккар ва муаннас жинсларга, бирлик, иккилик, кўплик сонларга эга. Си-

фатдаги бирлик, иккилик сонларнинг ҳосил бўлиш усули отлардан фарқ қилмайди. Сифатнинг кўплик шакли одатда у одамларнинг белгисини билдириб келганида ишлатилади.

Араб тилида сифатларнинг 20 дан ошиқ вазни мавжуд. Шулардан қуйидаги ўнтаси энг кўп учрайдиган вазнлардир:

	Вазнлар		Мисоллар		
	МЗ	МН			
✓ 1	<b>فَاعِلٌ</b>	<b>فَاعِلَةٌ</b>	<b>بَارِدٌ</b> - <b>حَامِضٌ</b>	<b>بَارِدَةٌ</b> - <b>حَامِضَةٌ</b>	- совуқ, нордон.
✓ 2	<b>فَعِيلٌ</b>	<b>فَعِيلَةٌ</b>	<b>كَبِيرٌ</b> - <b>طَوِيلٌ</b>	<b>كَبِيرَةٌ</b> - <b>طَوِيلَةٌ</b>	катта, узун.
✓ 3	<b>فُعُلٌ</b>	<b>فُعُلَةٌ</b>	<b>صَلْبٌ</b> - <b>مُرٌّ</b>	<b>صَلْبَةٌ</b> - <b>مُرَّةٌ</b>	қаттиқ, аччиқ.
✓ 4	<b>فُعِلٌ</b>	<b>فُعِلَةٌ</b>	<b>تَعِبٌ</b> - <b>خَسَنٌ</b>	<b>تَعِيَةٌ</b> - <b>خَسَنَةٌ</b>	чарчоқ, дағал.
✓ 5	<b>فُعُلٌ</b>	<b>فُعُلَةٌ</b>	<b>صَغْبٌ</b> - <b>بَخْسٌ</b>	<b>صَغْبَةٌ</b> - <b>بَخْسَةٌ</b>	қийин, арзон.
✓ 6	<b>فُعَلٌ</b>	<b>فُعَلَةٌ</b>	<b>خَسَنٌ</b>	<b>خَسَنَةٌ</b>	яхши,
✓ 7	<b>فُعِيلٌ</b>	<b>فُعِيلَةٌ</b>	<b>جَيِّدٌ</b> - <b>لَيِّنٌ</b>	<b>جَيِّدَةٌ</b> - <b>لَيِّنَةٌ</b>	яхши. юмшоқ.
8	<b>فُعُولٌ</b>	<b>فُعُولَةٌ</b>	<b>جَسُورٌ</b> - <b>رُؤُوفٌ</b>	<b>جَسُورَةٌ</b> - <b>رُؤُوفَةٌ</b>	жасур, раҳмдил.
✓ 9	<b>أَفْعُلٌ</b>	<b>أَفْعُلَةٌ</b>	<b>أَبْيَضٌ</b> - <b>أَعْرَجٌ</b>	<b>أَبْيَضَةٌ</b> - <b>أَعْرَجَةٌ</b>	оқ, оёқсиз.
10	<b>فَعْلَانٌ</b>	<b>فَعْلِي</b>	<b>ظَمَانٌ</b> - <b>عَطْشَانٌ</b>	<b>ظَمْتِي</b> - <b>عَطْشِي</b>	чанқоқ, ташна.

Жадвалдан кўриниб турибдики, **فَعُولٌ** вазнидаги сифат музаккар ва муаннас жинсда ўзгармайди.

Бу вазнлар ичида энг кўп учрайдигани **فَعِيلٌ** ва **فَعِلٌ** вазнларидир. Қолганлари нисбатан камроқ учрайди.

Буларнинг ичида **أَفْعَلٌ** (мн. **فَعَلَاءٌ**) вазни танвин қўшимчасини қабул қилмайди. Бу вазнидаги сифатлар асосан рангни ва жисмоний хусусиятни ифодаловчи сифатлардир. Масалан:

**أَخْضَرٌ** – **خَضْرَاءٌ** – зангор,

**أَحْمَرٌ** – **حَمْرَاءٌ** – қизил,

**أَهْدَبٌ** – **هَدْبَاءٌ** – узун киприкли,

**أَشْهَلٌ** – **شَهْلَاءٌ** – кўккўз.

Бу сифатларнинг кўплиги синиқ кўплик вазнидадир.

## § 27. АНИҚЛОВЧИ

Араб тилида аниқловчилар ўзининг морфологик хусусиятларига кўра икки турга бўлинади:

1. Мослашган аниқловчи.

2. Мослашмаган аниқловчи.

Аниқловчилар аниқлаб келаётган от аниқланмиш дейилади.

## § 28. МОСЛАШГАН АНИҚЛОВЧИ

Мослашган аниқловчи одатда предметнинг белгисини билдирувчи сифатловчи аниқловчидир. Мослашган аниқловчи кўпинча аслий ёки нисбий сифатлардан, тартиб сонлардан, аниқ ва мажҳул нисбат сифатдошлардан, кўрсатиш олмошларидан ва бошқалардан ифодаланади.

Агар мослашган аниқловчи сифат, тартиб сон, сифатдош билан ифодаланган бўлса, аниқланмишдан кейин келади ва у билан тўрт жиҳатда мослашади:

1. Жинсда, яъни аниқланмиш қайси жинсда бўлса, аниқловчи ҳам ўша жинсда бўлади. Масалан:

**بَيْتٌ جَدِيدٌ** – янги уй,

**مَدِينَةٌ جَمِيلَةٌ** – чиройли шаҳар,

**بَابٌ قَدِيمٌ** – эски эшик,

**يَدٌ طَوِيلَةٌ** – узун қўл.

2. Сонда, яъни аниқланмиш қайси сонда бўлса, аниқловчи ҳам ўша сонда бўлади. Масалан:

**بَيْتَانِ جَدِيدَانِ** – иккита янги уй – **بَابَانِ قَدِيمَانِ** иккита эски эшик,

**الطَّلَابُ الْمُجْتَهِدُونَ** – тиришқоқ ўқувчи талабалар.

3. Келишикда, яъни аниқланмиш қайси келишикда бўлса, аниқловчи ҳам ўша келишикда бўлади. Масалан, **دَرْسٌ سَهْلٌ** – осон дарс, **مَدِينَةٌ كَبِيرَةٌ** – катта шаҳар.

**Эслатма.** Араб тилидаги келишиклар масаласига кейинроқ муфассал тўхталанади. Ҳозиргача учраган мисолларнинг барчаси бош келишикдадир.

4. Ҳолатда, яъни аниқланмиш аниқ ҳолатда бўлса, аниқловчи ҳам аниқ ҳолатда бўлади ёки аксинча. Масалан:

**تَلْمِيذٌ عَاقِلٌ** – (номаълум) ақлли ўқувчи,

**طِفْلَةٌ صَغِيرَةٌ** – (номаълум) кичкина қизча,

**التَّلْمِيذُ الْعَاقِلُ** – (маълум) ақлли ўқувчи,

**الطِّفْلَةُ الصَّغِيرَةُ** – (маълум) кичкина қизча.

Табиатан **ال** артиклини қабул қилмаса ҳам аниқ ҳисобланадиган сўзлар аниқланмиш бўлиб келганида, аниқловчи албатта **ال** артикли ёрдамида аниқ ҳолатда туриши шарт. Масалан:



مِصْرَ الْقَدِيمَةَ – Қадимги Миср, مَكَّةَ الْمَكْرَمَةَ – табаррук  
Макка, سَمَرْقَنْدَ الْجَمِيلَةَ – гўзал Самарқанд.

Кўрсатиш олмошларидан ифодаланган аниқловчилар аниқланмишдан олдинда туради ва у ҳам тўрт жиҳатдан аниқланмиш билан мослашади. Бундай аниқланмиш ҳар доим аниқ ҳолатда келади, чунки кўрсатиш олмошлари табиатан аниқ ҳолатдадир. Масалан:

هَذَا الْكِتَابَانِ – бу икки китоб..., هَذَا الشَّارِعُ – бу кўча...,  
تِلْكَ السَّيَّارَةُ – ўша машина..., أَوْلَادُكَ الْمُعَلِّمُونَ – ўша  
ўқитувчилар...

Аниқланмиш билан аниқловчининг ҳолатда мослаши-  
шига алоҳида эътибор бериш керак. Агар аниқланмиш  
аниқ ҳолатда бўлиб, аниқловчи ноаниқ ҳолатда бўлса,  
булар аниқловчи – аниқланмиш муносабатидан чиқиб,  
от кесимли гапга айланиб қолади. Масалан:

الْوَرْدَةُ الْحَمْرَاءُ – қизил атиргул,

الْوَرْدَةُ حَمْرَاءُ – атиргул қизилдир,

مِصْرَ الْجَدِيدَةَ – янги Миср, مِصْرَ جَدِيدَةَ – Миср янгидир.

Шунингдек, аниқловчи кўрсатиш олмошидан иборат  
бўлганида, аниқланмиш аниқ ҳолатда келиши шарт. акс  
қолда кўрсатиш олмоши гапнинг эгаси, от гапнинг  
кесимига айланади. Масалан:

هَذَا التَّلْمِيذُ نَشِيطٌ – Бу ўқувчи бола гайратлидир.

هَذَا تَلْمِيذٌ – Бу ўқувчидир.

أَوْلَادُكَ الْأَطْفَالُ أَدْمِيَاءٌ – Ўша болалар зийракдирлар.

أَوْلَادُكَ أَطْفَالٌ – Ўшалар болалардир.

أَوْلَادُكَ أَطْفَالٌ أَدْمِيَاءٌ – Ўшалар зийрак болалардир.

Аниқловчи билан аниқланмиш ўртасидаги мослашув-  
нинг яна бир хусусияти шуки, булар ўртасидаги сонда  
мослашув қуйидаги омилларга боғлиқ:

1. Агар аниқланмиш от кўпликда бўлса ва у одамни  
(шахсни) билдирса, аниқловчи ҳам албатта кўпликда  
келади. Масалан:

فَلَاحٌ عَقْلٌ – ақлли деҳқон → فَلَاحُونَ عَقْلَاءٌ – ақлли  
деҳқонлар,

مُدْرَسَاتٌ مُجْتَهِدَاتٌ – тиришқоқ муаллима →  
– тиришқоқ муаллималар.

2. Агар аниқланмиш от кўпликда келса ва у одамни  
(шахсни) билдирмайдиган сўз бўлса, аниқланмишнинг  
музаккар ёки муаннаслигидан қатъи назар аниқловчи  
бирлик сонда муаннаса келади. Масалан:

بُيُوتٌ جَدِيدَةٌ – янги уй → بَيْتٌ جَدِيدٌ – янги уйлар,

غُرَفٌ كَبِيرَةٌ – катта хона → غُرْفَةٌ كَبِيرَةٌ – катта хоналар.

3. Аниқловчи кўрсатиш олмоши билан ифодалангани-  
да ҳам бу қоида ўз кучини сақлайди. Масалан:

أَوْلَادُكَ الْفَلَاحُونَ → هَذَا الْفَلَاحُ – бу деҳқон...

هَذِهِ الطَّبِيبَةُ → هَذَا الطَّبِيبُ – бу врач  
аёлар,

هَذِهِ الْأَبْوَابُ → هَذَا الْبَابُ – бу эшиклар,

هَذِهِ الْمَدِينَةُ → هَذَا الْمَدِينُ – бу шаҳарлар...

4. Мазкур мослашув қойдаси от кесимли гапдаги эга  
билан кесим ўртасида бўладиган мослашувга ҳам  
тааллуқлидир. Масалан:

الْبَيْتُ كَبِيرٌ → الْبُيُوتُ كَبِيرَةٌ –  
уйлар каттадир.

تِلْكَ الْقَلَمُ → ذَلِكَ قَلَمٌ – у қаламлардир.

## § 29. НИСБИЙ СИФАТ

Нисбий сифат предметнинг белгисини бошқа предметга ёки тушунчага нисбатан билдиради. У кўпинча белгиси аниқланиб келаётган аниқланмишнинг ишланган материаллини, келиб чиққан жойини, бирор предметга мансублигини ва шунга ўхшаш бошқа белгиларини билдиради.

Нисбий сифат ҳам аслий сифат каби музаккар ва муаннас шаклларга эга.

Нисбий сифатнинг музаккари асосан отдан охиридаги -ун қўшимчасини олиб ташлаб, ўрнига **ي** -иййун қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Муаннас нисбий сифат эса, кўпчилик сифат қатори музаккар охирига -атун қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Масалан:

**حَشَبٌ** - ёғоч → мз. **حَشَبِيٌّ**, мн. **حَشَبِيَّةٌ** - ёғочдан ишланган **الْبَيْتُ الحَشَبِيُّ** - ёғочдан ишланган уй, **مَلْعَقَةٌ حَشَبِيَّةٌ** - ёғоч қошиқ.

**ذَهَبٌ** - олтин → мз. **ذَهَبِيٌّ**, мн. **ذَهَبِيَّةٌ** - олтиндан ясалган, **إِبْرِيْقٌ ذَهَبِيٌّ** - олтин кўза, **سَاعَةٌ ذَهَبِيَّةٌ** - олтин соат.

l ёки **ي** ҳарфи билан тугаган отлардан нисбий сифат ҳосил бўлганида **ي** - қўшимчасидан олдин l ёки **ي** ҳарфлари **و** га айланади. Масалан:

**دُنْيَا** - дунё → **دُنْيَوِيٌّ**, **دُنْيَوِيَّةٌ** - дунёвий, **أَسِيَا** - Осиё → **أَسِيَوِيَّةٌ** - осиели, осиеча, **فَرَنْسَا** - Франция → **فَرَنْسِيَّةٌ**, **فَرَنْسِيٌّ** - француз, французча.

Бу сўзлардан баъзан нисбий сифат бошқачароқ шаклда ҳам ҳосил бўлади:

**دُنْيَاوِيَّةٌ**, **دُنْيَاوِيٌّ** → **دُنْيَا**

**أَسِيَاوِيَّةٌ**, **أَسِيَاوِيٌّ** → **أَسِيَا**

Айрим сўзлардан эса, олдинги l (алиф) тушиб қолиб,

**ي** қўшимчасини қўшиш билан ҳосил бўлади. Масалан:

**فَرَنْسِيَّةٌ**, **فَرَنْسِيٌّ** → **فَرَنْسَا**

**أُورُوبِيَّةٌ**, **أُورُوبِيٌّ** → **أُورُوبَا** - Европа

Та марбута билан тугаган сўзлардан нисбий сифат ҳосил бўлганида, мазкур ҳарф тушиб қолади. Масалан:

**حُرَافِيَّةٌ**, **حُرَافِيٌّ** → **حُرَافَةٌ** - хурофий,

**جُمْهُورِيَّةٌ**, **جُمْهُورِيٌّ** → **جُمْهُورِيَّةٌ** - жумҳуриятта тегишли.

Айрим отлардан нисбий сифат ҳосил бўлганида, сўзнинг вазни ҳам бироз ўзгаради. Масалан:

**مَدَنِيَّةٌ**, **مَدَنِيٌّ** → **مَدَنِيَّةٌ** - шаҳарли, мадинали,

**فَرَضِيَّةٌ**, **فَرَضِيٌّ** → **فَرَضِيَّةٌ** - фарзга тегишли.

Икки ўзак ундодан иборат айрим отлардан нисбий сифат ҳосил қилинганида, **و** ҳарфи орттирилади. Масалан:

**شَقَوِيَّةٌ**, **شَقَوِيٌّ** → **شَقَاةٌ** - оғзаки,

**سَنَوِيَّةٌ**, **سَنَوِيٌّ** → **سَنَةٌ** - йиллик,

**يَدَوِيَّةٌ**, **يَدَوِيٌّ** → **يَدٌ** - қўлда ишланган.

Баъзи сўзлардан икки хил нисбий сифат ҳосил бўлади. Масалан:

**رُوحِيَّةٌ**, **رُوحِيٌّ** → **رُوحٌ** - руҳий, спиртли,

**رُوحَانِيَّةٌ**, **رُوحَانِيٌّ** → **رُوحٌ** - руҳоний.

Айрим синиқ кўпликдаги отлардан ҳам нисбий сифат ҳосил бўлиши мумкин. Масалан:

دَوْلَة – кўпл. دَوْلٌ → دَوْلِيّ , دَوْلِيَّة – давлатлараро

صَحْفِيَّة , صَحْفِيّ – кўпл. صَحْفٌ – журналист.

Нисбий сифатлар гапда кўпинча мослашган аниқловчи бўлиб келади. Масалан:

لُغَة عَرَبِيَّة – араб тили, بَلَدٌ إِسْلَامِيّ – мусулмон ўлка,

لِسَانٌ فَارِسِيّ – форс тили, اَمْرٌ دُنْيَوِيّ – дунёвий иш.

Географик номлардан ҳосил бўлган нисбий сифат ўша ерли ёки ўша ерда туғилган, яшаган кишини ифодалайдиган от вазифасида келиши мумкин. Масалан:

مِصْرِيّ – мисрлик киши, مِصْرِيَّة – мисрлик аёл,

اِفْرِيْقِيّ – африкалик, اِفْرِيْقِيَّة – африкалик аёл.

### § 30. КЕЛИШИКЛАР

Араб тилида исм гуруҳига кирувчи сўзларда уч келишик мавжуд: бош келишик, қаратқич келишиги ва тушум келишиги. Келишиклар ўзига хос қўшимчаларга эга ва бу қўшимчалар отнинг гаптаги бажараётган вазифаси билан узвий боғлиқ:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	ـ -ун	ـ -у
2	Қаратқич келишиги	ـ -ин	ـ -и
3	Тушум келишиги мз.	ـ -ан	ـ -а
	Тушум келишиги мн.	ـ -ан	ـ -а

Бу турланиш уч келишикли турланиш дейилади ва шу йўсинда турланувчи сўзлар уч келишикли сўзлар дейилади. Масалан:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда		Аниқ ҳолатда	
		мз	мн	мз	мн
1	Бош келишик	كِتَابٌ	مَجَلَّةٌ	الْكِتَابُ	الْمَجَلَّةُ
2	Қаратқич келишиги	كِتَابٍ	مَجَلَّةٍ	الْكِتَابِ	الْمَجَلَّةِ
3	Тушум келишиги	كِتَابًا	مَجَلَّةً	الْكِتَابَ	الْمَجَلَّةَ

Араб тилида от ва сифатларнинг асосий қисми уч келишикли сўзлар ҳисобланади ва улар юқоридаги жадвал асосида турланади. Булар ноаниқ ҳолатда келганида танвин қўшимчаси билан тугайдиган бирлик ва синиқ кўпликдаги сўзлардир. مَدِيْنَةٌ , مَعْهَدٌ , كَلِيْمَةٌ , دَفْتَرٌ , (бирлиги قَلْبٌ) (бирлиги قَلَمٌ) (бирлиги أَجْنَحَةٌ) (бирлиги جَنَاحٌ) каби сўзлар шулар жумласидандир.

### § 31. ИККИЛИК ВА ТЎҒРИ КЎПЛИК ШАКЛИДАГИ СЎЗЛАРНИНГ КЕЛИШИҚДА ТУРЛАНИШИ

Иккилик сондаги сўзлар келишикда қуйидагича турланади:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда		Аниқ ҳолатда	
		мз	мн	мз	мн
1	Бош келишик	كِتَابَانِ	مَجَلَّتَانِ	الْكِتَابَانِ	الْمَجَلَّتَانِ
2	Қаратқич келишиги	كِتَابَيْنِ	مَجَلَّتَيْنِ	الْكِتَابَيْنِ	الْمَجَلَّتَيْنِ
3	Тушум келишиги	كِتَابَيْنِ	مَجَلَّتَيْنِ	الْكِتَابَيْنِ	الْمَجَلَّتَيْنِ

Жадвалдан кўриниб турганидек, иккилик сондаги сўзнинг қаратқич ва тушум келишиклари бир хил қўшимчага эга.

Шунингдек, аниқ ҳолда ҳам, ноаниқ ҳолда ҳам бир хил келишик қўшимчаларини оладилар.

Шу билан бирга музаккар ва муаннас сўзлар ҳам келишикларда бир хил қўшимчага эга бўлади.

Музаккар тўғри кўпликдаги сўзлар келишикларда қуйидагича турланади:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	فَلَاخُونَ	الْفَلَاخُونَ
2	Қаратқич келишиги	فَلَاخِيْنَ	الْفَلَاخِيْنَ
3	Тушум келишиги	فَلَاخِيْنَ	الْفَلَاخِيْنَ

Муаннас тўғри кўпликдаги сўзларнинг келишикда турланиши қуйидагичадир:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	فَلَاخَاتُ	الْفَلَاخَاتُ
2	Қаратқич келишиги	فَلَاخَاتِ	الْفَلَاخَاتِ
3	Тушум келишиги	فَلَاخَاتِ	الْفَلَاخَاتِ

Жадваллардан кўриниб турганидек, музаккар ва муаннас тўғри кўпликдаги сўзларда қаратқич ва тушум келишиклари бир хил қўшимча оладилар ҳамда аниқ ва ноаниқ ҳолатларда келишик қўшимчалари ўзгармайди.

Илгари айтиб ўтганимиздек, кўрсатиш олмошлари келишикда турланмайди. Лекин уларнинг иккилик сондаги вариантлари қаратқич ва тушум келишигида бошқача шаклда бўлади:

№	Келишиклар	Яқиндаги предмет		Узоқдаги предмет	
		мз	мн	мз	мн
1	Бош келишик	هٰذَانِ	هَاتَانِ	ذَانِكَ	تَانِكَ
2	Қаратқич келишиги	هٰذَيْنِ	هَاتَيْنِ	ذَيْنِكَ	تَيْنِكَ
3	Тушум келишиги	هٰذَيْنِ	هَاتَيْنِ	ذَيْنِكَ	تَيْنِكَ

Гапнинг эгаси, от кесимли гапнинг эгаси ва кесими ҳамда уларнинг мослашган аниқловчилари кўпинча бош келишикда келади.

Бирор предлог билан келган ёки мослашмаган аниқловчи бўлиб келган от ўзининг мослашган аниқловчилари билан бирга қаратқич келишигида, воситасиз тўлдирувчи бўлиб келган отлар эса тушум келишигида келади (Бу масалага кейинроқ муфассал тўхталинади).

## § 32. ИККИ КЕЛИШИКЛИ ОТЛАР

Араб тилида қаратқич ва тушум келишиги бир хил қўшимчага эга бўлган қатор сўзлар мавжуд. Булар икки келишикли сўзлар дейилади. Икки келишикли сўзларга асосан қуйидагилар мансубдир:

1. Ал артиклини олмайдиган, лекин аниқ ҳолатда деб ҳисобланувчи танвин қўшимчасини олмайдиган сўзлар. Масалан:

مِصْرٌ – Миср, إِسْمَاعِيلُ – Исмоил,

فَاتِمَةٌ – Фотима, يُوسُفُ – Юсуф.

2. Ал артиклини олиши мумкин бўлган, танвин билан тугамайдиган бирлик сондаги отлар ёки сифатлар ноаниқ ҳолатда келганида:

صَحْرَاءُ – саҳро, جَوْعَانٌ – очиққан,

أَبْيَضٌ – оқ(мз), أَكْبَرُ – энг катта.

3. Ноаниқ ҳолатда ҳам танвин қўшимчаси билан тугамайдиган ва ноаниқ ҳолатда келган синиқ кўпликдаги от ва сифатлар. Масалан:

جَرَائِدٌ (бирл. جَرِيدَةٌ) – газеталар,

قَوَاعِدٌ (бирл. قَاعِدَةٌ) – қоидалар,

أَمْرَاءٌ (бирл. أَمِيرٌ) – амирлар.

Бу сўзлар қуйидаги тарзда турланади:

№	Келишиклар	Мисоллар	Мисоллар
1	Бош келишик	فَاطِمَةٌ	أَبْيَضٌ
2	Қаратқич келишиги	فَاطِمَةٌ	أَبْيَضَ
3	Тушум келишиги	فَاطِمَةً	أَبْيَضًا

Шуни унутмаслик керакки, ноаниқ ҳолатда танвин қўшимчаси олмайдиган, лекин ال артиклини олиши мумкин бўлган сўзлар (2- ва 3-пунктлар) ال артикли билан келганида уч келишликли сўзларга айланиб кетади. Масалан:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	جَرَانِدٌ، أَكْبَرُ	الْجَرَانِدُ، الْأَكْبَرُ
2	Қаратқич келишиги	جَرَانِدَ، أَكْبَرَ	الْجَرَانِدَ، الْأَكْبَرَ
3	Тушум келишиги	جَرَانِدًا، أَكْبَرًا	الْجَرَانِدَ، الْأَكْبَرَ

Икки келишликли сўзлар мослашмаган аниқловчининг аниқланмиши бўлиб келганида ҳам (изофанинг музоф қисми бўлганида ҳам) уч келишликли сўзга айланиб кетади. Бу ҳақда кейинроқ тўхталинади.

### § 33. КЕЛИШИҚДА ТУРЛАНМАЙДИГАН ОТЛАР

Охири «-ан» ёки «-а» билан тугайдиган сўзлар шу қўшимча алиф билан ёзилса ҳам, алиф мақсура билан ёзилса ҳам, ҳар уч келишиқда бир хил қўшимча қабул қилади. Булар келишиқда турланмайдиған сўзлар дейилади. Масалан:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	فَتَى، عَصَا	الْفَتَى، الْعَصَا
2	Қаратқич келишиги	فَتَى، عَصَا	الْفَتَى، الْعَصَا
3	Тушум келишиги	فَتَى، عَصَا	الْفَتَى، الْعَصَا

Алиф мақсура билан тугайдиган сифатлар, масалан: مَرَضَى (мз. جَوْعَانٌ), синиқ кўплиқдаги отлар: масалан مَرَضَى (бирл. مَرِيضٌ), مَيِّتٌ (бирл. مَوْتَى) ҳам келишиқда турланмайдиған сўзлар тоифасига киради.

### § 34. ПРЕДЛОГЛАР

Ёрдамчи сўз туркумининг каттагина қисмини предлоглар деб аталувчи сўзлар ташкил этади. Араб тилида келишиқлар сони жуда оз бўлганлиги сабабли, предмет, воқеа-ҳодисанинг вақтга, ўринга муносабати, чегараланиш ва бошқа турли муносабатлар асосан предлоглар ёрдамида ифодаланади.

Предлоглар учун умумий хусусият шуки, қайси сўзга боғланиб келган бўлса, ўша сўздан олдин келади ва ўша сўзни қаратқич келишиғида келишга мажбур қилади. Масалан:

мактабда, - فِي الْمَدْرَسَةِ - فِي مَدْرَسَةٍ → да ... - فِي

факультетга, - إِلَى الْكَلْبَةِ - إِلَى كَلْبَةٍ → га ... - إِلَى

иккита эрқакдан. - مِنَ الرَّجُلَيْنِ - مِنْ رَجُلَيْنِ → дан ... - مِنَ

Предлоглар тузилишига кўра уч гуруҳга бўлинади:

I. Асл предлоглар. Мустақил сўз шаклини йўқотган ва фақат предлог сифатидагина ишлатиладиган сўзлар асл предлоглардир. Асл предлогларга қуйидагилар киради:

1. فِي - ...да, ичида (бу ва бундан кейинги предлогларнинг асосий маъносигина бериледи). فِي الْمَعْهَدِ - институтда.

2. إِلَى - ...га, ...гача. إِلَى الْمَسَاءِ - оқшомгача.

3. مِنْ - ...дан. مِنَ الصَّبْحِ - тонгдан.

4. عَلَى الطَّائِلَةِ - стол устида, устида, устига.

5. عَنِ الدَّرْسِ - ҳақида. عَنِ الدَّرْسِ - дарс ҳақида.

6. بِ - билан, воситасида. بِالْقَلَمِ - қалам воситасида.

7. لَدَى الْأَسْتَاذِ - домла ҳузурида, қошида, ҳузурида.

8. مَعَ - билан бирга. مَعَ الصَّدِيقِ - дўст билан бирга.

9. ل - ...нинг, ...да бор. لِلطَّالِبِ - студентда бор.

10. كَ - ...дек, каби. كَالشَّمْسِ - қуёш каби.

11. حَتَّى - ...гача. حَتَّى الصَّبَاحِ - тонггача.

12. مِّنْذُ - ...дан буён. مِّنْذُ سَنَتَيْنِ - икки йилдан буён.

II. От-предлоглар. Бу гуруҳга ўзининг отлик хусусиятини йўқотмаган, от сифатида ишлатилиши мумкин бўлган, лекин шу билан бирга предлог вазифасида ҳам келиши мумкин бўлган сўзлар киради. Булар предлог вазифасида ишлатилганида кўпинча тушум келишигида келади:

1. دَاخِلَ - ичида, ичига. دَاخِلَ الْمَدْرَسَةِ - мактаб ичида.

2. خَارِجَ - ташқарида, ташқарига. خَارِجَ الْبَيْتِ - уй ташқарисида.

3. عَبْرَ الْهَوَاءِ - ҳаво орқали. عَبْرَ - орқали.

4. خِلَالَ الْعُطْلَةِ - каникул давомида. خِلَالَ - давомида.

5. بَيْنَ التَّلْمِيذِينَ - икки ўқувчи орасида. بَيْنَ - орасида.

6. قُرْبَ الدَّرَازَةِ - дераза яқинида. قُرْبَ - яқинида.

7. أَمَامَ - олдида. أَمَامَ الْوَالِدَيْنِ - ота-она олдида.

8. إِزَاءَ الْفَوْتَانِ - фонтан қаршисида. إِزَاءَ - қаршисида.

9. وَرَاءَ الْجِدَارِ - девор орқасида, орқасига. وَرَاءَ - орқасида.

10. فَوْقَ الْمَاءِ - сув устида, устига. فَوْقَ - устида.

11. تَحْتَ الشَّجَرَةِ - дарахт остида, остига. تَحْتَ - остида.

12. خَلْفَ نَاطِقَةٍ - Фотиманинг орқасида, орқасига. خَلْفَ - орқасида.

13. عِنْدَ الْمُدِيرِ - бошлиқ ҳузурида, ҳузурида. عِنْدَ - ...да, ҳузурида.

14. حَوْلَ الْمَسْئَلَةِ - масала ҳақида, аτροφидида, ҳақида. حَوْلَ - аτροφидида.

15. حَوْلَى مِثْرٍ - тахминан бир метр. حَوْلَى - қарийб, тахминан.

Бу сўзлар баъзан мустақил сўз сифатида бошқа предлогларни қабул қилиши мумкин:

إِلَى الْأَمَامِ - олдинга, олға.

III. Мураккаб предлоглар. Булар икки-уч сўздан иборат бўлиб, юқоридаги предлогларга нисбатан мураккаброқ муносабатларни ифодалайди:

1. لِأَجْلِ — ...ни деб, йўлида.
2. فِي سَبِيلِ — ...ни деб, йўлида.
3. خَلَاكَ لَ — ...га қарамай.
4. حَوْثًا مِنْ — ...дан қўрқиб.
5. فَضْلًا عَنْ — ...дан ташқари.
6. عَلَى مَقَرَّةٍ مِنْ — ёнида, яқинида.
7. بِالْقُرْبِ مِنْ — ёнида, яқинида.
8. بِجَانِبِ — ёнида, яқинида.
10. بِالرَّغْمِ مِنْ — ...га қарамасдан.
11. بِصَرْفِ النَّظَرِ عَنْ — ...дан ташқари.
12. بِالنَّظَرِ إِلَى — сабабли.
13. نَظْرًا إِلَى — сабабли.
14. عَوَضًا عَنْ — ...нинг бадалига.
15. عَوَضًا لَ — ...нинг бадалига.
16. نَتِيجَةً لَ — натижасида.
17. بِوَأَسِطَةٍ — воситасида.

Юқоридагилардан ك، ل، ب предлоглари ва шу предлоглар билан тугаган мураккаб предлоглар ўзидан кейинги сўзга қўшиб ёзилади. Масалан:

بِالرِّيشَةِ — перо билан, كَالسَّيْفِ — қиличдек.

ل предлоги ال артикли билан келган сўзларга қўшилганида, артиклдаги васлани ҳамза (آ) ёзувда тушиб қолади. Масалан:

لِلْحُكْمِ = لِ + الْحُكْمِ — ҳукм учун.

Қолган предлогларнинг барчаси ўзидан кейинги сўздан ажратиб ёзилади.

Предлоглар асосан исм гуруҳидаги сўзларнинг олдида келади ва улар билан муносабатга киришади, лекин улар айрим феълларга ҳам ўз таъсирини ўтказиши мумкин. У ёки бу феъл ўзидан кейин турган предлог билан боғлиқ ҳолда турли маъноларни билдириши мумкин.

### § 35. МОСЛАШМАГАН АНИҚЛОВЧИ (ИЗОФА)

Араб тилида мослашган аниқловчи кўпинча ўзбек тилидаги сифатловчи аниқловчиларга ўхшаб кетса, ўзбек тилидаги қаратқичли аниқловчиларга («шаҳарнинг дарвозаси», «факультет студенти» каби) кўпроқ мос келадиган ибора мослашмаган аниқловчидир. Мослашмаган аниқловчи билан аниқланмишдан ташкил топган бирикма араб тилида إِضَافَةٌ — 'идафатун - изофа дейилиб, уни ташкил этувчи аниқланмиш مُضَافٌ — мудафун- музоф, мослашмаган аниқловчи эса مُضَافٌ إِلَيْهِ — мудафун 'илайҳи — музоф илайҳи деб юритилади. Бундан кейин ушбу қўлланмада ҳам шу терминлар қўлланилади.

Изофада музоф илайҳи мослашган аниқловчи каби аниқланмишдан кейин келади, лекин улар ўртасида тўрт жиҳат бўйича мослашиш мавжуд эмас. Аксинча, изофада музоф билан музоф илайҳининг ўзаро муносабатга киришувининг бошқача характери мавжуд яъни музоф ال артиклисиз ва танвин қўшимчасисиз келади, музоф илайҳи эса ҳар доим қаратқич келишигида келади. Масалан:

كِتَابُ طَالِبٍ – (номаълум) студентнинг китоби,

بَابُ بَيْتٍ – (номаълум) уйнинг эшиги.

Музоф **ال** артиклини қабул қилмайди. Унинг аниқ-ноаниқлиги музоф илайҳининг ҳолатига боғлиқ. Агар музоф илайҳи аниқ ҳолатда бўлса, музоф ҳам аниқ ҳолатда ҳисобланади. Масалан:

كِتَابُ الطَّالِبِ – (маълум) студентнинг (маълум) китоби,

بَابُ الْبَيْتِ – (маълум) уйнинг (маълум) эшиги.

Гапдаги вазифасига қараб, изофа ҳар уч келишикда келиши мумкин. Бунда фақат изофанинг музоф қисми келишикда турланади, музоф илайҳининг келишиги ўзгармайди. Масалан:

№	Келишиклар	Ноаниқ ҳолатда	Аниқ ҳолатда
1	Бош келишик	كِتَابُ طَالِبٍ	كِتَابُ الطَّالِبِ
2	Қаратқич келишиги	كِتَابُ طَالِبٍ	كِتَابِ الطَّالِبِ
3	Тушум келишиги	كِتَابُ طَالِبٍ	كِتَابِ الطَّالِبِ

Араб тилида қуйидаги бешта сўз бирлик сонда келиб, изофанинг музофи вазифасини бажарганида, унинг келишиги ҳаракатлар билан эмас, ҳарфлар ёрдамида шаклланади:

أَبٌ – ота, حَمٌّ – қайната, أُنْحٌ – ини,

هَنٌْ – нарса, ذُرٌّ – соҳиб(и), эга(си).

№	Келишиклар	Аниқ ҳолатда	Ноаниқ ҳолатда
1	Бош келишик	أَبُو الطَّالِبِ	أَبُو طَالِبٍ
2	Қаратқич келишиги	أَبِي الطَّالِبِ	أَبِي طَالِبٍ
3	Тушум келишиги	أَبَا الطَّالِبِ	أَبَا طَالِبٍ

**Эслатма.** Бу сўзлар иккилик ёки кўплик сонда бўлганида, улар умумий ҳолида асосида турланади.

Агар музоф иккиликдаги ёки музаккар тўғри кўпликдаги оддан иборат бўлса, сўз охиридаги **ن** ёки **ن** қўшимчалари тушиб қолади.

№	Келишиклар	Иккилик мз	Иккилик мн	Тўғри кўплик мз
1	Бош келишик	كِتَابَا الطَّالِبِ	مَجَلَّتَا الطَّالِبِ	فَلَاحُوا الْقَرْيَةَ
2	Қаратқич келишиги	كِتَابِي الطَّالِبِ	مَجَلَّتِي الطَّالِبِ	فَلَاحِي الْقَرْيَةَ
3	Тушум келишиги	كِتَابِي الطَّالِبِ	مَجَلَّتِي الطَّالِبِ	فَلَاحِي الْقَرْيَةَ

Агар музоф муаннас тўғри кўплик ёки синиқ кўпликдаги оддан иборат бўлса, келишикларда умумий ҳолида бўйича турланади:

طَلَبَاتُ الْكَلْبَةِ – факультет студент қизлари,

أَقْلَامُ التَّالِمِيذِ – ўқувчининг ручкалари.

Баъзан изофа уч ва ундан ортиқ сўздан иборат бўлиши мумкин. Бунда ўртадаги сўзлар ўзидан олдинги сўзга нисбатан музоф илайҳи, ўзидан кейинги сўз учун эса музоф вазифасини бажаради ва шунинг учун ўзида ҳам музофлик, ҳам музоф илайҳилик хусусиятларини мужассамлаштирган бўлади яъни **ال** артиклини қабул қилмаган ва қаратқич келишигида бўлади. Масалан:

كِتَابُ مُدْرَسِي الْمَدْرَسَةِ

– мактаб ўқитувчиси китоби,

بَيْتُ أَسْتَاذِ مَعْهَدِ الطَّبِّ

– тиббиёт институти профессорининг уйи.

Бундай иборалар изофа занжири деб юритилади.

Гоҳо изофада музофнинг ёки музоф илайҳининг ўзига яраша мослашган аниқловчиси ҳам бор бўлиши мумкин. Агар музофнинг мослашган аниқловчиси мавжуд бўлса, у музоф илайҳидан кейин келади:



لِبَاسُ الْقَلَّاحِ الْجَدِيدِ — деҳқонинг янги кийими,

غُرْقَةُ الطَّالِبِ الْوَاسِعَةِ — студентнинг кенг хонаси.

Музофнинг мослашган аниқловчиси ўзидан олдин келадиган аниқловчи бўлганида ҳам у музоф илайҳидан кейин келади. Масалан:

لِبَاسُ الْقَلَّاحِ هَذَا — деҳқоннинг бу кийими,

غُرْقَةُ الطَّالِبِ تِلْكَ — студентнинг ўша хонаси.

Агар мослашган аниқловчи музоф илайҳига тегишли бўлса, у умумий қоида бўйича ифодаланади.

Масалан:

لِبَاسُ هَذَا الْقَلَّاحِ — Бу деҳқоннинг кийими...

غُرْقَةُ ذَلِكَ الطَّالِبِ — Ўша студентнинг хонаси...

Агар изофада ҳам музоф, ҳам музоф илайҳи мослашган аниқловчига эга бўлса, аввал изофа, сўнг музоф илайҳининг, ундан сўнг музофнинг мослашган аниқловчилари келади. Масалан:

دَفْتَرُ الطَّالِبِ الْمُجْتَهِدِ الْجَدِيدِ

— Тиришқоқ студентнинг янги дафтари,

مَحْفَظَةُ التَّلْمِيذَاتِ الْعَاقِلَاتِ هَذِهِ

— Ақлли ўқувчи қизларнинг бу портфели.

Изофа билан келган мослашган аниқловчилар, хусусан музоф билан музоф илайҳининг роди бир хил бўлса ёки изофа занжири бўлганида кўп чалкашликларга сабаб бўлади. Шунинг учун бундай изофа бирикмаси **بِ، فِي، ل** каби предлоглар ёрдамида изофа бўлмаган бирикмаларга айлантириб юборилади. Масалан:

رِيَاسَةُ مَجْلِسِ الْجُمْهُورِيَّةِ الْجَدِيدَةِ الْأَعْلَى

янги республиканинг Олий мажлиси раёсати

Изофа эмас — رِيَاسَةُ الْمَجْلِسِ الْأَعْلَى لِلْجُمْهُورِيَّةِ الْجَدِيدَةِ янги республиканинг Олий мажлиси раёсати

Изофа — كِتَابُ الدِّينِ الْإِسْلَامِيِّ الْمَقْدُسِ — Ислам динининг муқаддас китоби

Изофа эмас — الْكِتَابُ الْمَقْدُسُ لِلدِّينِ الْإِسْلَامِيِّ — Ислам динининг муқаддас китоби.

## § 36. ИЗОФАНИНГ ВАЗИФАСИ

Юқорида кўрганимиздек, изофа бир предметнинг иккинчи предметга (шахсга) тегишли ёки мансуб эканлигини билдиради ва у ўзбек тилида қаратқич келишиги билдирган маънога мосдир. Масалан:

غُرْقَةُ الطَّالِبِ — талабанинг хонаси,

بَابُ الْمَعْهَدِ — институт эшиги,

حَدِيقَةُ الْمَدِينَةِ — шаҳар парки.

Бундан ташқари изофа яна қуйидаги грамматик маъноларни ифодалаши мумкин:

1. Предметнинг ишланган материални билдиради. Бунда предмет музоф, предмет ишланган материал музоф илайҳи ўрнида келади:

بَيْتُ خَشَبٍ — ёғоч уй,

سَاعَةٌ ذَهَبٍ — олтин соат,

رِيشَةُ فُؤَادٍ — пўлат перо.

2. «Нил дарёси», «Ўзбекистон жумҳурияти» каби изоҳловчи — изоҳланмиш муносабатини ифодалайди. Бунда изоҳловчи музоф, изоҳланмиш музоф илайҳи ўрнида келади. Масалан:

نَهْرٌ دَجَلَةٌ — Дажла дарёси,

مَدِينَةُ طَرَابُلُسَ — Триполи шаҳри,

صَحِيفَةُ الْأَهْرَامِ — «Ал-аҳром» газетаси,

مَجَلَّةُ الْمَصَوِّرِ — «Ал-мусаввар» журнали.

3. Бутуннинг қисмини ифодалайди. Бунда **جَمِيعٌ** — барча, **عِدَّةٌ** — бир неча, **شَتَّى** — барча, **بَعْضٌ** — айрим, **كُلٌّ** — ҳамма, ҳар бир каби сўзлар музоф, бутунни ифодаловчи сўз эса кўпликда музоф илайҳи бўлиб келади. Масалан:

بَعْضُ الْكُتُبِ — баъзи китоблар,

شَتَّى الْمِيَادِينِ — барча соҳалар,

عِدَّةُ أَقْسَامٍ — — бир неча қисмлар,

كُلُّ الطَّلَابِ — барча студентлар.

Эслатма. Агар музоф илайҳи кўпликда ва аниқ ҳолатда бўлса, **كُلٌّ** сўзи «барча», «ҳамма», музоф илайҳи бирликда ва ноаниқ ҳолатда бўлса, «ҳар бир» сўзи маъносини билдиради. Масалан:

كُلُّ النَّاسِ — барча одамлар,

كُلُّ إِنْسَانٍ — ҳар бир инсон

4. Агар музоф ўтимли феълдан шакланган сифатдош ёки ҳаракат номидан иборат бўлса, музоф илайҳи шу сифатдош ёки ҳаракат номининг воситасиз тўлдирувчисини билдиради. Масалан:

شَرَبُ الْمَاءِ — сув(ни) ичиш,

تَطْوِيرُ الْعَلَاكَةِ — алоқани ривожлантириш,

مَقْسَرُ الْقُرْآنِ — Қуръонни тафсир қилувчи.

5. Баъзан музоф илайҳи иш-ҳаракатнинг ёки отнинг пайтини билдириши мумкин, Масалан:

عُطْلَةُ الشِّتَاءِ — қишки каникул,

رِحْلَةُ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ — қишки ва ёзги саёҳат,

إِذَاعَةُ الْمَسَاءِ — оқшомги эшиттириш.

6. Гоҳо музоф ўрнида сифат ёки сифат вазифасидаги бошқа сўз келиши мумкин. Бундай изофадаги музоф илайҳи ўша сифат билдирган белгининг доирасини чегаралаб келади. Масалан:

طَوِيلُ الْقَامَةِ — қомати узун (узун қоматли),

حَسَنُ الرَّجُلِ — юзи чиройли (гўзал юзли),

حَسَنُ الْخُلُقِ — хулқи чиройли (чиройли хулқли).

Бу мисоллардан кўриниб туриптики, юқоридаги изофаларнинг ўзи бутунлигича қандай, қанақа, саволларига жавоб бўлади ва бошқа бирор отнинг аниқловчиси бўлиб келади. Шунинг учун бу изофанинг музофи ўзидан олдин аниқланмиш бўлиб келган от билан жинсда, сонда, келишиқда мослашади.

Изофадан олдинги от музаккар бўлса, қуйидагича турланади:

№	Келишиқлар	Бирлик	Иккилик	Кўплик
1	Бош келишиқ	رَجُلٌ طَوِيلُ الْقَامَةِ	رَجُلَانِ طَوِيلَا الْقَامَةِ	رِجَالٌ طَوِيلَاتُ الْقَامَةِ
2	Қаратқич келишиғи	رَجُلٌ طَوِيلُ الْقَامَةِ	رَجُلَيْنِ طَوِيلَى الْقَامَةِ	رِجَالٌ طَوِيلَاتُ الْقَامَةِ
3	Тушум келишиғи	رَجُلًا طَوِيلَ الْقَامَةِ	رَجُلَيْنِ طَوِيلَى الْقَامَةِ	رِجَالًا طَوِيلَاتُ الْقَامَةِ

Изофадан олдинги от муаннас бўлса, қуйидагича турланади:

№	Келишиклар	Бирлик	Иккилик	Кўплик
1	Бош келишик	شَابَةٌ طَوِيلَةٌ الْقَامَةِ	شَابَتَانِ طَوِيلَتَا الْقَامَةِ	شَابَاتٌ طَوِيلَاتُ الْقَامَةِ
2	Қаратқич келишиги	شَابَةٌ طَوِيلَةٌ الْقَامَةِ	شَابَتَيْنِ طَوِيلَتَيِ الْقَامَةِ	شَابَاتٍ طَوِيلَاتِ الْقَامَةِ
3	Тушум келишиги	شَابَةٌ طَوِيلَةٌ الْقَامَةِ	شَابَتَيْنِ طَوِيلَتَيِ الْقَامَةِ	شَابَاتٍ طَوِيلَاتِ الْقَامَةِ

Бу маънодаги изофанинг бошқаларидан фарқи шуки, ўзидан олдинги от аниқ ҳолатда бўлса, изофанинг музофи ال артиклини ҳам қабул қилиши керак. Масалан:

الرَّجُلُ الطَّوِيلُ الْقَامَةِ ---> رَجُلٌ طَوِيلٌ الْقَامَةِ  
 الشَّابَةُ الطَّوِيلَةُ الْقَامَةِ ---> شَابَةٌ طَوِيلَةٌ الْقَامَةِ

### § 37. ҚЎШИЛИБ ЁЗИЛУВЧИ – БИРИКМА ОЛМОШЛАР

Кишилик олмошларининг иккинчи тури бирикма олмошлар дейилади ва улар у ёки бу сўздан кейин шу сўзга қўшиб ёзилади. Бирикма олмошлар қайси сўзга қўшилиб келганига боғлиқ ҳолда ўзбек тилидаги бош келишикдан бошқа бешта келишикдаги кишилик олмошларидан бирини билдиради (масалан, менда, сендан, унинг, уларга, бизни ва ҳ.о.).

Бирикма олмошлар отга, предлогларга, феълга ва юк-ламаларга қўшилиб келиши мумкин.

Бирикма олмошлар қуйидаги шаклга эга:

Шахс	Жинс	Бирлик		Иккилик		Кўплик	
		аж.о.м.	қўш.о.м.	аж.о.м.	қўш.о.м.	аж.о.м.	қўш.о.м.
III	мз	هُوَ	هُ	هُمَا	هُمَا	هُم	هُم
	мн	هِيَ	هَا	هُمَا	هُمَا	هُنَّ	هُنَّ
II	мз	أَنْتَ	كَ	كُمَا	كُمَا	أَنْتُمْ	كُمْ
	мн	أَنْتِ	كَ	أَنْتُمَا	كُمَا	أَنْتُنَّ	كُنَّ
I	мз, мн	أَنَا	أَنَا			نَحْنُ	نَا

### § 38. ОТГА ҚЎШИЛУВЧИ ОЛМОШЛАР

Отга қўшилувчи олмошлар одатда эгаликни билдиради ва ўзбек тилида эгалик аффикслари бажарган вазифани бажаради (-им, -инг, -и, -си). Бошқача айтганда, қаратқич келишигида келган кишилик олмошлари билан вазифадошдир (менинг ...им, сенинг ...инг, унинг ...си (и) ва ҳ.). Масалан:

بَيْتُهُ ---> بَيْتٌ - унинг (мз) уйи ёки уйи.

شَعْبُكَ ---> شَعْبٌ - сенинг (мз) халқинг ёки халқинг.

«Та марбута» ҳарфи билан тугаган отларга бу олмошлар қўшилганида, у «та мамдуда» га ўзгариб кетади. Масалан:

عُرْتَهَا ---> عُرْتُهُا - унинг (мн) хонаси,

كَلْبَتُنَا ---> كَلْبَتُنَا - бизнинг факультетимиз.

«Алиф мақсура» ҳарфи билан тугаган отларга олмошлар қўшилганида, у «алиф»га ўзгаради. Масалан:

مُسْتَشْفَاكُمْ ---> مُسْتَشْفَاكُمْ - сизларнинг (мз) шифохонангиз,

ذِكْرَاهَا ---> ذِكْرَاهَا - унинг (мн) хотираси.

Олмош қўшилиб келган отларни изофа сифатида тасаввур қилиш керак. Бунда от музоф, қўшилиб ёзилган олмош музоф илайҳи вазифасини бажаради. Масалан:

كِتَابُهُ ---> كِتَابٌ مُحَمَّدٌ

دَفْتَرُهَا ---> دَفْتَرُهَا

Демак от музоф-сифатида ҳар уч келишикда келиши мумкин. Келишик бирикма олмошдан олдинги қўшимча билан ифодаланади.

Бош к. **بَيْتَكَ** – сенинг (мз) уйинг,

Қар. к. **فِي بَيْتِكَ** – сенинг (мз) уйингда,

Туш. к. **بَيْتَكَ** – сенинг (мз) уйингни.

От қаратқич келишигида келганида ёки « - ай» қўшимчаси билан тугаганида, III шахс бирикма олмошларидаги «у» товуши «и» товушига ўзгаради. Масалан:

هَ —> هِ

هَآ —> هِآ

هَم —> هِمْ

هَن —> هِئ

Масалан:

فِي بَيْتِهِ —> فِي بَيْتِئِهِ

فِي بَيْتِهِمَا —> فِي بَيْتِئِهِمَا

فِي بَيْتِهِمْ —> فِي بَيْتِئِهِمْ

فِي بَيْتِهِنَّ —> فِي بَيْتِئِهِنَّ

I шахс бирлик олмоши қўшилганида, от ҳар уч келишикда бир хил кўринишда бўлади. Масалан:

Бош к. **غُرْقَتِي** – менинг хонам,

Қар. к. **فِي غُرْقَتِي** – менинг хонамда,

Туш. к. **غُرْقَتِي** – менинг хонамни.

Юқорида айтилганидек, олмош қўшилган от изофанинг музофи билан бир хил мавқеда тургани сабабли, отнинг мослашган аниқловчиси мавжуд бўлса, у олмошдан кейин умумий қоидага мувофиқ аниқ ҳолатда келади, чунки музоф илайҳи ўрнида келувчи олмошлар табиатан аниқ ҳолатдадир. Масалан:

унинг (мз) уйи — **بَيْتَهُ**,

унинг (мз) янги уйи — **بَيْتَهُ الْجَدِيدُ**,

унинг (мз) бу уйи — **بَيْتَهُ هَذَا**.

От иккилик ёки музаккар тўғри кўпликда бўлса, олмош изофа қоидаси асосида қўшилади. Масалан:

Бош к. **غُرْقَتَانِ** —> **غُرْقَتَاهُ** – унинг (мз) икки хонаси,

Қар. к. **فِي غُرْقَتَيْهِ** —> **فِي غُرْقَتَيْهِ** – унинг (мз) икки хонасида,

Туш. к. **رَأَيْتُ غُرْقَتَيْهِ** —> **رَأَيْتُ غُرْقَتَيْهِ** – унинг (мз) икки хонасини кўрдим.

Бош к. **مُعَلِّمَانِ** —> **مُعَلِّمَاهَا** – унинг (мн) икки домласи

Қар. к. **مِنَ مُعَلِّمَيْهِ** —> **مِنَ مُعَلِّمَيْهَا** – унинг (мн) икки домласидан

Туш. к. — **رَأَيْتُ مُعَلِّمَيْهِ** —> **رَأَيْتُ مُعَلِّمَيْهَا** – унинг (мн) икки домласини кўрдим.

I шахс бирлик олмоши иккилик ва музаккар тўғри кўпликдаги отга қўшилганида, -йа деб ўқилади. Масалан:

Бош к. **كِتَابَانِ** —> **كِتَابَايَ** – иккита китобим,

Қар. к. **فِي كِتَابَيْنِ** —> **فِي كِتَابَايَ** – иккита китобимда,

Туш. к. **رَأَيْتُ كِتَابَيْنِ** —> **رَأَيْتُ كِتَابَايَ** – иккита китобимни кўрдим.

## § 39. **غَيْرٌ** СЎЗИНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

**غَيْرٌ** сўзи ўзидан кейинги сўз билан доим изофа муносабатида бўлади. Бунда музоф илайҳи от бўлса, **غَيْرٌ** сўзи «...дан бошқа» маъносини ифодалайди. Масалан:

غَيْرِ الطَّالِبِ — студентдан бошқа,

غَيْرِ هَذِهِ الْمَجَلَّةِ — бу журналдан бошқа.

غَيْرُ сўзи уюшиқ бўлакларда ҳам ишлатилиши мумкин ва бунда бирикма олмошлар ҳам иштирок этадилар. Масалан:

Бош к. مَحْمُودٌ وَمُحَمَّدٌ وَغَيْرُهُمَا — Маҳмуд, Муҳаммад ва бошқалар,

Қар. к. مِنْ مَحْمُودٍ وَمُحَمَّدٍ وَغَيْرِهِمَا — Маҳмуд, Муҳаммад ва бошқалардан,

Туш. к. رَأَيْتُ مَحْمُودًا وَمُحَمَّدًا وَغَيْرَهُمَا — Маҳмуд, Муҳаммад бошқаларни кўрдим.

غَيْرُ сўзи сифатдан олдин келиб мураккаб сифат ҳосил қилади. Бунда ўша сифатдаги белгининг мавжуд эмаслиги ифодаланади:

جَمِيلٌ — чиройли,

غَيْرُ جَمِيلٍ — хунук,

مَالِحٌ — шўр,

غَيْرُ مَالِحٍ — шўр эмас.

Бу мураккаб сифат белгиси билдирилиб келаётган отдан кейин келади ва от билан келишиқда غَيْرُ сўзи, жинсда, сонда, ҳолатда эса сифат мослашади. Масалан:

Бош. к. بَيْتٌ غَيْرُ بَعِيدٍ — узоқ бўлмаган уй,

Қар. к. فِي بَيْتٍ غَيْرِ بَعِيدٍ — узоқ бўлмаган уйда,

Туш. к. رَأَيْتُ بَيْتًا غَيْرَ بَعِيدٍ — узоқ бўлмаган уйни кўрдим.

Бош. к. الْقَرْيَةُ غَيْرُ الْبَعِيدَةِ — узоқ бўлмаган қишлоқ,

Қар. к. فِي الْقَرْيَةِ غَيْرِ الْبَعِيدَةِ — узоқ бўлмаган қишлоқда.

Туш. к. رَأَيْتُ الْقَرْيَةَ غَيْرَ الْبَعِيدَةِ — узоқ бўлмаган қишлоқни кўрдим.

Бош. к. الْفَرِيقَانِ غَيْرُ الْبَعِيدَتَيْنِ — узоқ бўлмаган икки қишлоқ,

Қар. к. فِي الْقَرْيَتَيْنِ غَيْرِ الْبَعِيدَتَيْنِ — узоқ бўлмаган икки қишлоқда.

Туш. к. رَأَيْتُ الْقَرْيَتَيْنِ غَيْرِ الْبَعِيدَتَيْنِ — узоқ бўлмаган икки қишлоқни кўрдим.

Бундан ташқари غَيْرُ сўзи эргашган қўшма гапларда ҳам ишлатилади ва уларга кейинчалик тўхталинади.

## §40. ПРЕДЛОГЛАРГА ҚЎШИЛУВЧИ ОЛМОШЛАР

Юқорида таъкидланганидек, бирикма олмошлар предлогларга ҳам қўшилиши мумкин. Бунда олмошлар барча предлогларга қўшиб ёзилади.

Предлогларга қўшилиб келган олмошлар ўзбек тилидаги жўналиш, ўрин-пайт, чиқиш келишиқлари ва айрим кўмакчилар билан келган кишилиқ олмошларини билдиради («менда», «сендан», «бизга», «сенинг ҳақингда», «улар учун» ва ҳ.о.).

عِنْدَهُمْ = عِنْدَ + هُمْ — уларда (мз),

مِنْكُمْ = مِنْ + كُمْ — сизлардан (мз)

عِنَهُنَّ = عَنْ + هُنَّ — улар (мн) ҳақида.

Бирикма олмошлар барча сўзлар учун бир хил бўлсада, предлогларга қўшилувчи олмошлар қуйидаги ўринларда бошқаларидан фонетик жиҳатдан ажралиб туради:

1. إِلَى билан тугаган предлогларга (عَالِي , إِلَى ва ҳ.о.) олмошлар қўшилганида, мазкур қисм «-ай» га ўзгаради. Масалан:

إِلَيْكُمْ = إِلَى + كُمْ - сизларга (мз)

عَلَيْهِمْ = عَلَى + هُمْ - уларга (мн)

لَدَيْنَا = لَدَى + نَا - бизда

2. Қисқа «а» билан тугаган предлогларга I шахс бирлик олмоши қўшилганда, «а» товуши қисқа «и» га ўзгаради. Масалан:

عِنْدِي = عِنْدَ + يَ - менда,

مَعِيَ = مَعَ + يَ - мен билан бирга,

قُرْبِي = قُرْبَ + يَ - ёнимда.

3. Ундош билан тугаган предлогларга I шахс бирлик олмоши نِي \_ шаклида қўшилади. Масалан:

مِنِّي = مِنْ + يَ - мендан,

عَنِّي = عَنِ + يَ - мен ҳақимда.

4. Предлогига I шахс бирлик олмоши қўшилганида, ى ҳарфи ташдидланади. Масалан:

فِي = فِي + يَ

5. لِ предлогига олмошлар қўшилганида, у ل га ўзгаради:

لَكُمْ = لَ + كُمْ - сизларга (мз),

لَنَا = لَ + نَا - бизга,

لَهُ = لَ + هُ - унга (мз).

**Эслатма.** لِ предлогига I шахс бирлик олмоши қўшилганида, юқоридаги ўзгариш содир бўлмайди. Масалан:

لِي = لَ + يَ ёки لِي - менда.

6. ى \_ (алиф мақсура) билан тугаган предлогларга I шахс бирлик олмоши қўшилганида, мазкур ى ҳарфи иккиланади. Масалан:

إِلَيَّ = إِلَى + يَ - менга,

عَلَيَّ = عَلَى + يَ - менга, менда,

لَدَيَّ = لَدَى + يَ - менда.

7. مِنْدُ, حَتَّى, كَ предлогларига олмошлар умуман қўшилмайди.

## § 41. СҮРОҚ ГАП ВА УНИНГ ТУРЛАРИ

Таркибидаги сўроқнинг маъносига қараб, сўроқ гаплар учга бўлинади:

1. Умумий сўроқ гап. «Ҳа» ёки «йўқ» сўзлари жавоб бўла оладиган сўроқ гап умумий сўроқ гапдир. Умумий сўроқ гаплар гапнинг бошига қўйиладиган هَلْ ёки أَ юкламалари ёрдамида шаклланади:

هَلْ أَنْتَ طَالِبٌ؟ - Сен ( мз) студентмисан?

أَمْ هِيَ قَلْبَةٌ؟ - у (мн) деҳқон аёлми?

Умумий сўроқ гаплар паст интонация билан бошланиб, юқори интонация билан тугайди.

هَلْ هُوَ مُدْرَسٌ؟ - У ( мз) ўқитувчими?

Баъзан умумий сўроқ гап сўроқ юкламалари иштирокисиз ҳам ҳосил бўлади. Бунда гапнинг сўроқ эканлиги оҳанг воситасида ифодаланади. Масалан:

هُوَ مُدْرَسٌ - У (мз) ўқитувчидир,

هُوَ مُدْرَسٌ؟ - У (мз) ўқитувчими?

2. Махсус сўроқ гап. Муайян сўроқ олмошлари ёрдамида ясададиган ва тўла жавобни талаб қиладиган сўроқ гаплар махсус сўроқ гаплар дейилади.

Махсус сўроқ гаплар одатда сўроқ олмошлари билан бошланади. Араб тилида қуйидаги сўроқ олмошлари мавжуд: **مَا** ёки **مَاذَا** - нима, **مَنْ** - ким, **كَيْفَ** - қандай, қандай қилиб, **أَيْنَ** - қаерда, **مَتَى** - қачон, **أَيُّ (أَيَّة)** - қайси, **كَمْ** - қанча, нечта, неча.

Бу олмошлар олдига турли предлоглар қўйилиб, янги сўроқ олмошлари ҳосил қилинган: **لِمَ** ёки **لِمَاذَا** - нимага, нима учун, нима сабабли, **مِنْ + مَن = مِمَّن** - кимдан, **مِنْ + مَا = مِمَّا** - нимадан, **إِلَى أَيْنَ** - қаерга, **مِنْ أَيْنَ** - қаердан, **إِلَى مَتَى** - қачонгача, **بِكَمْ** - қанчадан ва ҳ.о. Масалан:

أَيْنَ أَبُوكَ؟ - Отангиз қаерда?

مِنْ أَيْنَ هَذِهِ التَّفَاحَةُ؟ - Бу олма қаердан?

إِلَى مَتَى أَنْتُمْ هُنَا؟ - Сизлар (мз) бу ерда қачонгача (бўласизлар)?

Бу сўроқ олмошлари ичида **أَيُّ** ва **كَمْ** олмошлари ўзига хос характерга эга:

1. **أَيُّ** олмоши қайси сўз билан бириккан бўлса, ўша сўз билан жинсда мослашади: мз - **أَيُّ**, мн - **أَيَّة**. Шунингдек, ўзи бириккан сўз билан изофа ҳосил қилади ва бунда **أَيُّ** сўзи музоф, бириккан сўз эса ноаниқ ҳолда, бирликда музоф илайҳи бўлиб келади:

أَيُّ كِتَابٍ؟ - қайси китоб?

أَيَّةُ جَرِيدَةٍ؟ - қайси газета?

مِنْ أَيَّةِ مَدِينَةٍ أَنْتُمْ؟ - Сиз қайси шаҳардансиз?

Айрим тарихий ёдгорликларда булар ўртасида жинсда мослашмаганликни ҳам кўришимиз мумкин. Масалан:

أَيُّ لُغَةٍ؟ - қайси тил?

2. **كَمْ** олмоши ўзидан кейинги отни ноаниқ ҳолда тушум келишигида келишга мажбур қилади. Масалан:

كَمْ طَالِبًا هُنَا؟ - Бу ерда қанча студент бор?

كَمْ مَجَلَّةٌ فِي الْمَكْتَبَةِ؟ - Кутубхонада қанча журнал бор?

Баъзан **كَمْ** олмоши ўзидан кейинги сўзни қаратқич келишигида келтириши мумкин (гоҳи **مِنْ** предлоги билан).

Бунда **كَمْ** олмоши эҳтиросни билдирувчи «қанчалар» маъносини ифодалайди. Масалан:

كَمْ طِفْلٍ فِي الدَّارِ - Ҳовлида қанчалар бола бор!

كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ... - Қанчалар оз гуруҳ...

III. Альтернатив сўроқ гаплар. Икки ва ундан ортиқ предмет ёки фикрдан бирини таклиф этиш маъносидаги сўроқ гаплар альтернатив сўроқ гаплардир. Бундай сўроқ гап **هَلْ** ёки **أ** юклагаси билан бошланади ва таклиф

қилинаётган предмет (фикр) ўртасига **أَوْ** ёки **أَمْ** юклагаси қўйилади. Масалан:

هَلْ أَنْتَ طَبِيبٌ أَمْ مُهَنْدِسٌ؟ - Сиз (мз) врачмисиз ёки инженермисиз?

أَمْ هِيَ فِي الْمَدْرَسَةِ أَوْ فِي الْمَكْتَبَةِ؟ - У (мн) мактабдами ёки кутубхонадами?

## § 42. АЖРАТИШ ОЛМОШЛАРИ

От кесимли гапларнинг кесими баъзан аниқ ҳолатдаги сўздан иборат бўлади. Қиёсланг: Бу ҳаётдир —> Бу (сиз билан менга маълум бўлган) ҳаётдир. Буни ўзбек тилида қуйидаги ибора ёрдамида ифодалаш мумкин: «Ҳаёт дегани мана шу».

Биринчи вариант «Бу ҳаётдир» илгари ўрганганимиз умумий қоида асосида шаклланади: **هَذِهِ حَيَاةٌ**.

Иккинчи вариантдаги иборани ифодалаш учун гапнинг эгаси билан кесими ўртасига уларга жинсда ва сонда мос бўлган кишилик олмоши қўйилади ҳамда шу кишилик олмоши ажратиш олмоши деб юритилади:

**هَذِهِ هِيَ الْحَيَاةُ**. Масалан:

**هَذَا هُوَ الدِّينُ الْإِسْلَامِيُّ** — Ислом дини дегани мана шу.

## § 43. ПРЕДЛОГЛАР ИШТИРОК ЭТГАН ОТ КЕСИМЛИ ГАП

Баъзан гапнинг кесими предлог билан келган оддан иборат бўлади. Бунда, табиийки, эга билан кесим жинсда ва сонда ўзаро мослашмайди. Кесим ноаниқ ҳолатда келади деган қоидага ҳам амал қилинмайди. Бундай кесим эганинг мавжудлик ўрнини ёки пайтини билдириш учун хизмат қилади. Масалан

**الطَّالِبُ فِي الْكَلْبَةِ** — Студент факультетдадир.

**الْفَلَّاحُ فِي الْحَقْلِ** — Деҳқон (мн) далададир.

**الْأَمْتِحَانَاتُ فِي الْأُسْبُوعِ الْقَادِمِ** — Имтиҳонлар келаси ҳафтада.

Баъзан гапнинг эгаси кесимдан кейин келади ва у ноаниқ ҳолатда бўлади. Бундай гапдаги кесим ўзбекчага ҳол шаклида таржима қилиниб, ўзбекча гапдаги кесим «бор» ёки «йўқ» сўзлари билан ифодаланади. Масалан:

**عَلَى الطَّوَالَةِ كِتَابٌ** — Стол устида китоб бор.

**فِي الْمَدِينَةِ حَدِيقَةٌ** — Шаҳарда парк бор.

От кесим **ل** предлоги билан келган бўлса, кўпинча бундай гапда эгалик маъноси ифодаланган бўлади. Эга билан кесимнинг ўрни алмашса, албатта, юқорида айтилган маъно хусусиятлари уларда ўз аксини топади. Масалан:

**أَلْقَمْتُ لِلطَّالِبِ** — Қалам студентникидир.

**لِلطَّالِبِ قَلَمٌ** — Студентда қалам бор.

## § 44. كَانَ ФЕЪЛИ ҲАҚИДА

**كان** феълининг маъноси «бўлмоқ» дир. Бу феъл ўтган замонда шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	كَانَ	كَانَا	كَانُوا
	мн	كَانَتْ	كَانَتَا	كَانُوا
II	мз	كُنْتُ	كُنْتُمَا	كُنْتُمْ
	мн	كُنْتُ	كُنْتُمْ	كُنْتُمْ
I		كُنْتُ		كُنَّا

Ўзбек тилидаги «бўлмоқ» феъли каби араб тилида ҳам бу феъл икки вазифани бажаради:

1. Мустақил феъл вазифасини. Масалан:

**أَمْسَ كُنْتُ فِي الْقَرْيَةِ** — Кеча мен қишлоқда бўлган эдим.

2. От ёки сифат билан бирга келиб, ўтган ёки келаси замонда турган қўшма феълнинг ёрдамчи феъли вазифасини. Бунда бу феъл билан келган от ёки сифат ноаниқ ҳолатда эга билан жинсда ва сонда мослашгани ҳолда тушум келишигида келади. Масалан:



كَانَ الطَّالِبُ مَرِيضًا – Студент касал эди.

كَانَتْ فَاطِمَةُ طَالِبَةً – Фотима студент эди.

كُنَّا تَلَامِيذَ – Биз ўқувчи бўлган эдик.

## § 45. **لَيْسَ** ФЕЪЛИ ҲАҚИДА

**لَيْسَ** феъли гарчи маъно жиҳатидан ҳозирги замонни билдирса-да, фақат ўтган замон шаклида ишлатилади ва у куйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَيْسَ	لَيْسَا	لَيْسُوا
	мн	لَيْسَتْ	لَيْسَتَا	لَيْسُوا
II	мз	لَسْتُ	لَسْتَا	لَسْتُمْ
	мн	لَسْتِ	لَسْتَا	لَسْتُمْ
I		لَسْتُ		لَسْنَا

**لَيْسَ** феъли икки маънода ишлатилади:

1. Мустақил феъл маъносида. Бунда у «йўқ» деб таржима қилинади:

لَيْسَ لِي كِتَابٌ – Менда китоб йўқ.

لَيْسَتْ عَلَيَّ الطَّارِقَةُ مَجَلَّةٌ – Стол устида журнал йўқ.

2. Кўмакчи феъл маъносида. Бунда у «эмас» деб таржима қилинади:

لَيْسَ الْكِتَابُ لِي – Китоб меники эмас.

لَيْسَتْ الْمَجَلَّةُ عَلَيَّ الطَّارِقَةُ – Журнал стол устида эмас.

Агар қўшма феълдаги асосий маънони ифодаловчи қисм предлогсиз от ёки сифатдан иборат бўлса, у икки хил ифодаланиши мумкин:

а) эга билан жинсда ва сонда мослашгани ҳолда ноаниқ ҳолда тушум келишигида келади. Масалан:

لَيْسَ الطَّالِبُ مَرِيضًا – Студент касал эмас.

لَسْنَا تَلَامِيذَ – Биз ўқувчилар эмасмиз.

б) юқоридаги каби эга билан мослашгани ҳолда **ب** предлоги билан қаратқич келишигида келади. Масалан:

لَيْسَتْ فَاطِمَةُ بِمَرِيضَةٍ – Фотима касал эмас.

لَسْتُ بِغَافِلٍ – Гофил эмасман.

## § 46. **ФЕЪЛ ҲАҚИДА УМУМИЙ МАЪЛУМОТ**

Иш-ҳаракат ёки ҳолатни билдирувчи бу сўз туркуми араб тили грамматикасида жуда катта ўрин тутади, чунки жуда кўп бошқа туркум сўзлари ҳам асосан феъл ўзаклари заминида ясалади.

Феъллар, илгари айтганимиздек, уч ўзак ундошли ва тўрт ўзак ундошлиларга бўлинади ва уларнинг кўпчилигини уч ўзак ундошли феъллар ташкил этади.

Бу ўзак ундошлар атрофидаги унлиларни ўзгартириш, у ёки бу ўзак ундошни иккилантириш, бирор ноўзак ундошни киритиш йўли билан феълларнинг ҳосила шакллари ясалади. Ҳосила шаклдаги феълларнинг, табиийки, мазмунида ҳам ўзгариш содир бўлади. Ҳосила шакллари боблар деб аташ қабул қилинган. Уч ўзак ундошли феълларнинг 15 та, тўрт ўзак ундошли феълларнинг 4 та боби мавжуд. Бу бобларга уларни ўзаро фарқлаш учун ном қўйилган. Араб тадқиқотчилари уч ўзак ундошли феълнинг бошланғич шаклини **فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ مُجَرَّدٌ** – фи'лун суласиййун мужаррадун, тўрт ўзак ундошли феълнинг бошланғич шаклини эса **فِعْلٌ رُبَاعِيٌّ مُجَرَّدٌ** – фи'лун руба'иййун мужаррадун деб, қолган бобларни эса

шу бобнинг ҳаракат номи (масдари) атамаси билан атаганлар. Масалан, **بَابُ التَّفْعِيلِ** — бабу-ттафъили — тафъил боби, **بَابُ الْإِفْتِئَالِ** — бабу-л'ифти'али — ифтиол боби ва ҳ.к.з. Замоनावий адабиётларда бу бобларга тартиб рақами берилган ва улар рим рақами билан ифодаланади. Масалан, II боб, VII боб, XII боб ва ҳ.к.

Феълнинг барча боблари ўтган ва ҳозирги-келаси замонга эга. Улар шахсда, сонда, жинсда тусланади. Феъллар араб тилида аниқ ва мажҳул нисбатга эга. Бундан ташқари феълларнинг 5 та майли мавжуд.

Ўзбек тилидан фарқли ўлароқ, араб тилидаги феъллар инфинитив — феълнинг ноаниқ шаклига эга эмас. Шунинг учун замоनावий луғатларда феълнинг ўтган замон III шахс бирлик музаккар шакли шартли равишда инфинитив сифатида қабул қилинган. Масалан:

**كَتَبَ** — асл маъноси: у (мз) ёзди, шартли маъноси: ёзмоқ.

## § 47. УЧ ЎЗАК УНДОШЛИ ФЕЪЛЛАР

Уч ўзак ундошли феъллар араб тилида феълларнинг асосий қисмини ташкил этади. Унинг ҳаммаси бўлиб ўн беш боби мавжуд. Шундан ўн боби ҳозирги араб адабий тилида актив иштирок этади. Қолган беш боби эса қадимги араб тилида кенг ишлатилган, лекин кейинчалик истеъмолдан чиқиб кетган.

## § 48. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I бобдаги кўпчилик феълларнинг ўтган замони **فَعَلَّ** шаклида ҳосил бўлади. Масалан: **ذَهَبَ** — кетмоқ, **دَخَلَ** — кирмоқ, **خَرَجَ** — чиқмоқ. Бундан ташқари қисман **فَعِلَ** ва **فَعُلَ** шаклидаги феъллар ҳам учраб туради. Масалан:

**شَرِبَ** — ичмоқ, **عَلِمَ** — билмоқ, **نَظَفَ** — покиза бўлмоқ, **حَسَنَ** — яхши бўлмоқ ва ҳ.к.

Умуман, I боб феълининг ўтган замони **فَعَلَّ** қолипига эга бўлиб, **فَعَلَّ** ва **فَعِلَ** шакллари ҳам ўтимли, ҳам ўтимсиз феъллар бўлиши мумкин. **فَعُلَ** шаклидаги феъллар эса фақат ўтимсиз феъллардир.

I боб феъли ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	<b>فَعَلَ</b>	<b>فَعَلَا</b>	<b>فَعَلُوا</b>
	мн	<b>فَعَلَتْ</b>	<b>فَعَلْتَا</b>	<b>فَعَلْنَ</b>
II	мз	<b>فَعَلَتْ</b>	<b>فَعَلْتَا</b>	<b>فَعَلْتُمْ</b>
	мн	<b>فَعَلْتِ</b>	<b>فَعَلْتِمَا</b>	<b>فَعَلْتُنَّ</b>
I		<b>فَعَلْتُ</b>		<b>فَعَلْنَا</b>

Масалан: **كَتَبَ** — У (мз) ёзди, **خَرَجُوا** — Улар (мз) чиқдилар, **شَرِبْتُمْ** — Сизлар (мз) ичдингизлар, **نَظَفْنَا** — покиза бўлдик.

Ўтган замон феълининг инкор шакли феъл олдига **مَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Масалан:

**مَا كَتَبْتَ** — у (мн) ёзмади, **مَا خَرَجْنَا** — улар (мн) чиқишмади, **مَا شَرِبْتُمَا** — сиз (икки киши) ичмадингиз.

I боб феъли мажҳул нисбатининг ўтган замони ҳар уч шаклдаги феъллардан **فَعِلَ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан:

**ضَرَبَ** — урмоқ —> **ضُرِبَ** — урилмоқ,

**شَرِبَ** — ичмоқ —> **شُرِبَ** — ичилмоқ.

Мажҳул нисбатнинг шахс-сонда тусланиши аниқ нисбатдаги феълнинг тусланишидан фарқ қилмайди.

Мажҳул нисбат феълнинг ишлатилиши араб тилида бир оз мураккаброқ. У ўзбек тилидаги мажҳул нисбат феъли ифодаламайдиган тушунчаларни ҳам ифодалаши мумкин. Масалан: سَأَلَ — сўрамоқ, феълидан سَأَلْتُ — мен сўрадим, шунинг мажҳул нисбати سَأَلْتُ — «мен сўралдим» маъносидан ташқари «мендан сўрадилар» маъносини ҳам билдиради. Шунингдек, غَضِبَ — ғазабланмоқ, феълидан غَضِبْتُ — мен ғазабландим, غَضِبْتُ — эса «мен ғазаб остида қолдим», «мендан ғазабландилар» маъносини ифодалайди.

Ўтган замон феъли олдидан (аниқ ва мажҳул нисбатларида) لَقَدْ ёки لَقَدْ юкламаси келиши мумкин ва у ишҳаракатнинг ўтган замонда бажариб бўлинганлигини билдиради. Масалан:

لَقَدْ سَأَلْتُ — сўраганман, сўраган эдим,

لَقَدْ خَرَجَ — у (мз) чиққан, чиққан эди.

## § 49. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ЎТГАН ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

Нотўғри феълларнинг қуйидаги шакллари мавжуд:

1. Иккиланган феъллар. Иккинчи ва учинчи ўзак ундошлари бир хил товушдан иборат бўлган феъллар иккиланган феъллар дейилади. Бундай феълларнинг айрим шахс-сонларида бир хил ундошлар ёнма-ён келади. Масалан:

حَبَبٌ —> حَبٌّ — севмоқ, تَلَلٌ —> تَلٌّ — озаймоқ,

مَسٌّ —> مَسِيٌّ — тегиб кетмоқ, دَبٌّ —> دَبِيٌّ — судралмоқ.

Бу феъллар ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَلُّ	تَلَّا	تَلُّوا
	мн	تَلْتُمْ	تَلْتُمَا	تَلْتُمْنَ
II	мз	تَلْتَكِ	تَلْتُمَا	تَلْتُمْنَ
	мн	تَلْتِكُمْ	تَلْتُمَا	تَلْتُمْنَ
I		تَلْتُكَ		تَلْتُكُمَا

Яна бир мисол:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	مَسُّ	مَسَّا	مَسُّوا
	мн	مَسْتُمْ	مَسْتُمَا	مَسْتُمْنَ
II	мз	مَسْتَكِي	مَسْتُمَا	مَسْتُمْنَ
	мн	مَسْتِكُمْ	مَسْتُمَا	مَسْتُمْنَ
I		مَسْتُكَ		مَسْتُكُمَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَلُّ	تَلَّا	تَلُّوا	مَسُّ	مَسَّا	مَسُّوا
	мн	تَلْتُمْ	تَلْتُمَا	تَلْتُمْنَ	مَسْتُمْ	مَسْتُمَا	مَسْتُمْنَ
II	мз	تَلْتَكِ	تَلْتُمَا	تَلْتُمْنَ	مَسْتَكِي	مَسْتُمَا	مَسْتُمْنَ
	мн	تَلْتِكُمْ	تَلْتُمَا	تَلْتُمْنَ	مَسْتِكُمْ	مَسْتُمَا	مَسْتُمْنَ
I		تَلْتُكَ		تَلْتُكُمَا	مَسْتُكَ		مَسْتُكُمَا

Юқоридаги мисоллардан кўриниб турибдики, айрим шахс-сонда бир хил ўзак ундошлар уюшган. Бундай уюшиш агар улар орасидаги унли қисқа бўлса ва у унли очиқ бўгинни ташкил этса содир бўлади. Масалан:

تَلْتُكَ —> تَلَّا , تَلْتُكُمَا —> تَلَّا ва ҳ.к.

Агар бир хил икки ундошнинг иккинчиси сукунли бўлса ва у бўгинни ёпаётган бўлса, уюшиш содир бўлмайди. Масалан: **قَلَنْ** —> **قَلَنَّ** .

II. Ҳамзали феъллар. Ўзақ таркибида ҳамза товуши иштирок этган феъл ҳамзали феъл дейилади. Ҳамзанинг қайси ўзақ ундош ўрнида келишига қараб, бу феъллар уч турга бўлинади:

1. Биринчи ўзақ ундоши ҳамзадан иборат феъл. Масалан:

**أَسَفَ** — афсусланмоқ, **أَمَرَ** — буюрмоқ,

**أَمَلَ** — умид қилмоқ, **أَكَلَ** — емоқ,

**أَسَرَ** — асир қилмоқ, **أَذِنَ** — рухсат бермоқ.

Буларнинг ўтган замонда тусланиши солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَرَ	أَمَرَا	أَمَرُوا
	мн	أَمَرْتِ	أَمَرْتَا	أَمَرْنَا
II	мз	أَمَرْتِ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ
	мн	أَمَرْتِ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُنْ
I		أَمَرْتِ		أَمَرْتَا

Мажхул нисбатда ҳам фонетик ўзгариш содир бўлмайди.

2. Иккинчи ўзақ ундоши ҳамзадан иборат феъллар. Масалан:

**قَادَ** — қамраб олмоқ, **سَأَلَ** — сўрамоқ, **قَارَ** — қасос олмоқ.

Буларнинг тусланиши ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	سَأَلَ	سَأَلَا	سَأَلُوا
	мн	سَأَلْتِ	سَأَلْتَا	سَأَلْنَا
II	мз	سَأَلْتِ	سَأَلْتُمَا	سَأَلْتُمْ
	мн	سَأَلْتِ	سَأَلْتُمَا	سَأَلْتُنْ
I		سَأَلْتِ		سَأَلْتَا

Бундай феълларнинг мажхул нисбатида ҳам товуш ўзгариши содир бўлмайди, лекин имлода ҳамзанинг ёзилиши билан боғлиқ ўзгаришлар бўлади. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	سُئِلَ	سُئِلَا	سُئِلُوا
	мн	سُئِلْتِ	سُئِلْتَا	سُئِلْنَا
II	мз	سُئِلْتِ	سُئِلْتُمَا	سُئِلْتُمْ
	мн	سُئِلْتِ	سُئِلْتُمَا	سُئِلْتُنْ
I		سُئِلْتِ		سُئِلْتَا

3. Учинчи ўзақ ундоши ҳамзадан иборат феъллар.

Масалан: **قَرَأَ** — ўқимоқ, **خَبَأَ** — яширинмоқ,

**بَطَنَ** — секинламоқ, **جَرَوُ** — журъатли бўлмоқ.

Бу феъллар шахс-сонда тусланганида, ҳамза товуши имлоси қодалари асосида айрим ўзгаришлар содир бўлади. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَرَأَ	قَرَأَا	قَرَأُوا	جَرَوُ	جَرَوَا	جَرَوُوا
	мн	قَرَأْتِ	قَرَأْتَا	قَرَأْنَا	جَرَوْتِ	جَرَوْتَا	جَرَوْنَا
II	мз	قَرَأْتِ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُمْ	جَرَوْتِ	جَرَوْتُمَا	جَرَوْتُمْ
	мн	قَرَأْتِ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُنْ	جَرَوْتِ	جَرَوْتُمَا	جَرَوْتُنْ
I		قَرَأْتِ		قَرَأْتَا	جَرَوْتِ		جَرَوْتَا

Мажхул нисбатда ҳам ҳамзанинг имлосига алоқадор ўзгаришлар содир бўлади. Масалан:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قُرِيَ	قُرِنَا	قُرُونَا	جُرِيَ	جُرِنَا	جُرُونَا
	мн	قُرِنْتُ	قُرِنْتَا	قُرِنْنَا	جُرِنْتُ	جُرِنْتَا	جُرِنْنَا
II	мз	قُرِنْتُ	قُرِنْتَا	قُرِنْتُمْ	جُرِنْتُ	جُرِنْتَا	جُرِنْتُمْ
	мн	قُرِنْتُ	قُرِنْتَا	قُرِنْنَا	جُرِنْتُ	جُرِنْتَا	جُرِنْنَا
I		قُرِنْتُ		قُرِنْتَا	جُرِنْتُ		جُرِنْتَا

III. Заиф феъллар. Ўзак таркибида **و** – «в» ёки **ي** – «й» ундоши мавжуд бўлган феъллар заиф феъллар дейлади. Ўзак таркибида учровчи **و** – «в», **ي** – «й» ундошлари, шунингдек улар ўрнида келиши мумкин бўлган **ا** – алиф ҳарфи ҳарфи иллатлар (ар. **حُرُوفُ عَلِيَّةٍ** – ҳуруфу 'иллатин) дейлади. Бу феъллар **و** ёки **ي** ундошининг тушиб қолиши ёки бошқа товушга ўзгариши билан боғлиқ бўлган айрим хусусиятларга эга.

**و** – «в» ёки **ي** – «й» ундошининг қайси ўзак ундош ўрнида келишига қараб, заиф феъллар учга бўлинади:

1. Солимсифат феъллар (ар. **مَفَالٌ** – мисалун). Булар ўзагининг биринчи ундоши **و** – «в» ёки **ي** – «й» товушидан иборат бўлган феъллардир. Масалан:

**وَصَلَ** – етиб келмоқ, **يَقِظُ** – ҳушёр турмоқ,  
**يَتَمُّ** – етим бўлмоқ, **يَسِرُ** – қулай бўлмоқ.

Бундай феъллар ва уларнинг мажхул нисбати ўтган замонда тусланганида солим феъллардан мутлақо фарқ қилмайди.

2. Ажваф феъллар. Булар иккинчи ўзак ундоши **و** – «в» ёки **ي** – «й» товушидан иборат бўлган феъллардир. Ажваф феъллар шахс-сонда тусланганида катта товуш ўзгаришлари содир бўлади.

Агар иккинчи ўзак ундош бўлган **و** ёки **ي** ҳарфи «-ава-», «-ави-», «-аву-», «-айа-», «-айи-», «-айу-», товуш бирикмалари таркибида келса ва учинчи ўзак ундош билан бугин ёпилмаса, юқоридаги товуш бирикмалари «а» га айланади ва **ا** (алиф) билан ёзилади. Масалан:

**قَالَ** – айтмоқ, **قَوْلٌ** →

**سَارَ** – бормоқ, кезмоқ, **سَيْرٌ** →

**خَافَ** – қўрқмоқ. **خَوْفٌ** →

Агар учинчи ўзак ундош билан бугин ёпилса, яъни у сукун билан тугаса, иккинчи ўзак ундош ва ундан олдинги қисқа «а» тушиб қолади:

**قُلْتُ** → **قَوْلْتُ**

**خَفْتُ** → **خَوْفْتُ**

**سَرْتُ** → **سَيْرْتُ**

Хуллас, ажваф феъллар қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَالَ	قَالَا	قَالُوا	سَارَ	سَارَا	سَارُوا
	мн	قَالَتْ	قَالَتَا	قَالُوا	سَارَتْ	سَارَتَا	سَارُوا
II	мз	قُلْتُ	قُلْتَا	قُلْتُمْ	سَرْتُ	سَرْتَا	سَرْتُمْ
	мн	قُلْتُ	قُلْتَا	قُلْنَا	سَرْتُ	سَرْتَا	سَرْنَا
I		قُلْتُ		قُلْنَا	سَرْتُ		سَرْنَا

Ажваф феълларнинг мажҳул нисбатидаги «-уви», «-уйи-» товуш бирикмалари «й» га ўзгаради. Масалан:

قَوْلٌ —> قِيلَ — айтилмоқ, дейилмоқ,

سَيْرٌ —> سِيرَ — юрилмоқ, сайр қилинмоқ.

Булар ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قِيلَ	قِيلَا	قِيلُوا	خَيْفَ	خَيْفَا	خَيْفُوا
	мн	قِيلَتْ	قِيلَتَا	قِيلُنَّ	خَيْفَتَ	خَيْفَتَا	خَيْفُنَّ
II	мз	قَلْتُ	قَلْنَا	قَلْنَا	خَفْتُ	خَفْنَا	خَفْنَا
	мн	قَلْتِ	قَلْتَا	قَلْنِ	خَفْتِ	خَفْتَا	خَفْتِ
I		قَلْتُ		قَلْنَا	خَفْتُ		خَفْنَا

Бу тусланишдан кўриниб туриптики, айрим феълларнинг I, II шахси ва III шахс кўплик муаннас шакллари аниқ ва мажҳул нисбатларда бир хил кўринишга эга. Қиёсланг:

حَانَ —> خَفْتُ, خَفْتِ, خَفْنَا ва ҳ.к.

خَيْفَ —> خَفْتُ, خَفْتِ, خَفْنَا ва ҳ.к.

سَارَ —> سِرْتُ, سِرْتِ, سِرْنَا ва ҳ.к.

سَيْرَ —> سِرْتُ, سِرْتِ, سِرْنَا ва ҳ.к.

3. Ноқис феъллар. Учинчи ўзак ундоши و — «в» ёки ى — «й» ундошидан иборат бўлган заиф феъллар ноқис феъллар дейилади. Масалан:

( ب ك ى ) ўзаги — йиғламоқ,

( د ن و ) ўзаги — яқинлашмоқ,

( ل ق ى ) ўзаги — учратмоқ,

Ноқис феълларнинг ўтган замонда қуйидаги кўри-нишлари мавжуд:

а) **فَعَلَ** вазнидаги ноқис феълнинг тусланиши қуйида-гича:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعَلَ	فَعِلَا	فَعِلُوا	فَعَلَا	فَعَلَا	فَعَلُوا
	мн	فَعَلَتْ	فَعَلَتَا	فَعَلُنَّ	فَعَلْتِ	فَعَلْتَا	فَعَلْتِ
II	мз	فَعَلْتُ	فَعَلْنَا	فَعَلْنَا	فَعَلْتِ	فَعَلْنَا	فَعَلْنَا
	мн	فَعَلْتِ	فَعَلْتَا	فَعَلْتِ	فَعَلْتِ	فَعَلْتَا	فَعَلْتِ
I		فَعَلْتُ		فَعَلْنَا	فَعَلْتُ		فَعَلْنَا

Эслатма: 1. III шахс бирлик музаккар шаклида учин-чи ўзак ундош ى — «й» бўлса, алиф мақсура билан, و — «в» бўлса, ا (алиф) билан ёзилади.

2. Бирикма олмош қўшилганида, феъл охиридаги алиф мақсура ا (алиф) ҳарфига ўзгаради. Масалан, رَمَى — отди, رَمَاهُ — уни отди.

б) **فَعِلَ** вазнидаги ноқис феъллар қуйидагича туслана-ди:

( ل ق ى ) ўзаги — учратмоқ.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعِلَ	فَعِلَا	فَعِلُوا
	мн	فَعِلَتْ	فَعِلَتَا	فَعِلُنَّ
II	мз	فَعِلْتُ	فَعِلْنَا	فَعِلْنَا
	мн	فَعِلْتِ	فَعِلْتَا	فَعِلْتِ
I		فَعِلْتُ		فَعِلْنَا

**Эслатма:** Ноқис феъллар ичида **فَعَلَ** вазнига тушади-гани деярли йўқ.

в) ҳар уч типдаги феълнинг мажҳул нисбати бир хил вазнда тусланади:

**لَتِي** → **لَتِي**, **دُنِي** → **دُنِي**, **دَنَا** → **بُكِي** → **بُكِي**.

Бу мажҳул феълларнинг охирги қисми **لَتِي** феълининг аниқ нисбатидаги қисми билан бир хил бўлганлиги сабабли, шахс-сонда тусланиши ҳам **لَتِي** феълининг аниқ нисбати билан бир хилдир. Масалан,

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	<b>بُكِي</b>	<b>بُكِيَا</b>	<b>بُكُوا</b>	<b>دُنِي</b>	<b>دُنِيَا</b>	<b>دُنُوا</b>
	мн	<b>بُكِيَت</b>	<b>بُكِيَتَا</b>	<b>بُكِيَن</b>	<b>دُنِيَت</b>	<b>دُنِيَتَا</b>	<b>دُنِيَن</b>
II	мз	<b>بُكِيَت</b>	<b>بُكِيَتَا</b>	<b>بُكِيَتَم</b>	<b>دُنِيَت</b>	<b>دُنِيَتَا</b>	<b>دُنِيَتَم</b>
	мн	<b>بُكِيَت</b>	<b>بُكِيَتَا</b>	<b>بُكِيَتَن</b>	<b>دُنِيَت</b>	<b>دُنِيَتَا</b>	<b>دُنِيَتَن</b>
I		<b>بُكِيَت</b>		<b>بُكِيَتَا</b>	<b>دُنِيَت</b>		<b>دُنِيَتَا</b>

## § 50. ИККИ ЁҚЛАМА НОТЎГРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ЎТГАН ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

Ўзақдаги ундошлардан иккитаси ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар икки ёқлама нотўғри феъллар дейилади. Бу тоифадаги феъллар ҳақида гап кетганида, « (ҳамза) товуши ҳам ҳарфи иллатлар таркибига киритилади.

Ҳарфи иллатларнинг қайси ўринда турганлигига қараб, бу феъллар ўзига хос йўл билан тусланади. Буларни уч турга бўлиш мумкин:

1. Биринчи ва иккинчи ўзақ ундошлари ҳарфи иллатлардан иборат бўлган феъллар. Масалан:

**وَال** – паноҳ сўрамоқ, **يُسِس** – умидсизланмоқ,

**أَب (ء و ب)** – қайтмоқ, **أَد (ء ي د)** – пишиқ бўлмоқ.

Солимсифат феъллар ўтган замонда солим феъллардан фарқ қилмаганлиги сабабли, **وَال** ва **يُسِس** феъллари типдаги феъллар ҳам солим феъллар каби тусланади.

**أَب (у)**, **أَد (и)** феълларида эса, ажваф феълларда бўладиган ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	<b>أَب</b>	<b>أَبَا</b>	<b>أَبُوا</b>	<b>أَد</b>	<b>أَدَا</b>	<b>أَدُوا</b>
	мн	<b>أَبَت</b>	<b>أَبَتَا</b>	<b>أَبَن</b>	<b>أَدَت</b>	<b>أَدَتَا</b>	<b>أَدَن</b>
II	мз	<b>أَبَت</b>	<b>أَبَتَا</b>	<b>أَبَتَم</b>	<b>أَدَت</b>	<b>أَدَتَا</b>	<b>أَدَتَم</b>
	мн	<b>أَبَت</b>	<b>أَبَتَا</b>	<b>أَبَتَن</b>	<b>أَدَت</b>	<b>أَدَتَا</b>	<b>أَدَتَن</b>
I		<b>أَبَت</b>		<b>أَبَتَا</b>	<b>أَدَت</b>		<b>أَدَتَا</b>

2. Ўзақдаги биринчи ва учинчи ундошлар ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар. Масалан,

**أَتِي (и)** – келмоқ, **وَطِي (а)** – топтамоқ,

**وَقِي (и)** – вафо қилмоқ, **وَقِي (и)** – ҳимоя қилмоқ.

Туслашда бу ҳарфи иллатларнинг қайси ўринда келаётганлигига эътибор бериш керак: **وَطِي** феълида ҳам солимсифат, ҳам ҳамзали феъл хусусияти мавжуд. **أَتِي** феълида эса ҳам ҳамзали, ҳам ноқис феълнинг хусусияти бор, **وَقِي**, **وَقِي** феълларида бўлса, ҳам солимсифат, ҳам ноқис феъллар хусусияти мужассамлашган.

**وَطِي** феъли ўтган замонда солим феъллар билан бир хил. Қолганлари эса қуйидаги тарзда тусланади:

أتى – феъли

وَقَى – феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَتَى	أَتَيَا	أَتَوْا	وَقَى	وَقَيَا	وَقَوْا
	мн	أَتَتْ	أَتَتَا	أَتَتْنَ	وَقَتْ	وَقَتَا	وَقَتْنَ
II	мз	أَتَيْتَ	أَتَيْتُمَا	أَتَيْتُمْ	وَقَيْتَ	وَقَيْتُمَا	وَقَيْتُمْ
	мн	أَتَيْتُ	أَتَيْتُمَا	أَتَيْتُنَّ	وَقَيْتُ	وَقَيْتُمَا	وَقَيْتُنَّ
I		أَتَيْتُ		أَتَيْنَا	وَقَيْتُ		وَقَيْنَا

3. Ўзакдаги иккинчи ва учинчи ундошлар ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар. Масалан, ( س و ء ) سَاءَ – ёмон бўлмоқ, ( ر ء ي ) رَأَى – келмоқ, ( ج ي ء ) جَاءَ – келмоқ, ( ش و ي ) شَوَى – тенглашмоқ, ( س و ي ) سَوَى – тенглашмоқ, қовурмоқ кабилар. Булардан سَاءَ , جَاءَ каби феъллар ўзида ҳам ҳамзали, ҳам ажваф феъллар хусусиятини, رَأَى – феъли ҳам ҳамзали, ҳам ноқис феъллар хусусиятини мужассамлантирган. سَوَى , شَوَى каби феълларда эса, иккинчи ўзак ундош бўлган و – «в» ҳарфига ҳарфи иллат сифатида қаралмайди.

سَاءَ (y) – типидagi феъллар , جَاءَ (и) – типидagi феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	سَاءَ	سَاءَا	سَاءُوا	جَاءَ	جَاءَا	جَاءُوا
	мн	سَاءَتْ	سَاءَتَا	سَاءَتْنَ	جَاءَتْ	جَاءَتَا	جَاءَتْنَ
II	мз	سَأَيْتَ	سَأَيْتُمَا	سَأَيْتُمْ	جِئْتِ	جِئْتُمَا	جِئْتُمْ
	мн	سَأَيْتُ	سَأَيْتُمَا	سَأَيْتُنَّ	جِئْتُ	جِئْتُمَا	جِئْتُنَّ
I		سَأَيْتُ		سَأَيْنَا	جِئْتُ		جِئْنَا

رَأَى (y) – типидagi феъллар , سَوَى (и) – типидagi феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	رَأَى	رَأَيَا	رَأَوْا	سَوَى	سَوَيَا	سَوَوْا
	мн	رَأَتْ	رَأَتَا	رَأَتْنَ	سَوَيْتَ	سَوَيْتُمَا	سَوَيْتُمْ
II	мз	رَأَيْتَ	رَأَيْتُمَا	رَأَيْتُمْ	سَوَيْتَ	سَوَيْتُمَا	سَوَيْتُمْ
	мн	رَأَيْتُ	رَأَيْتُمَا	رَأَيْتُنَّ	سَوَيْتُ	سَوَيْتُمَا	سَوَيْتُنَّ
I		رَأَيْتُ		رَأَيْنَا	سَوَيْتُ		سَوَيْنَا

شَوَى (y) – типидagi феъллар қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	شَوَى	شَوَيَا	شَوَوْا
	мн	شَوَتْ	شَوَتَا	شَوَتْنَ
II	мз	شَوَيْتَ	شَوَيْتُمَا	شَوَيْتُمْ
	мн	شَوَيْتُ	شَوَيْتُمَا	شَوَيْتُنَّ
I		شَوَيْتُ		شَوَيْنَا

Бундан ташқари араб тилида ҳар уч ўзак ундоши ҳам ҳарфи иллатдан иборат бўлган иккита феъл мавжуд: أَوَى (и) – паноҳ изламоқ, وَآى (и) – ваъда бермоқ. Улар қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوَى	أَوَيَا	أَوَوْا	وَآَى	وَآَيَا	وَآَوْا
	мн	أَوَتْ	أَوَتَا	أَوَتْنَ	وَآَتْ	وَآَتَا	وَآَتْنَ
II	мз	أَوَيْتَ	أَوَيْتُمَا	أَوَيْتُمْ	وَآَيْتَ	وَآَيْتُمَا	وَآَيْتُمْ
	мн	أَوَيْتُ	أَوَيْتُمَا	أَوَيْتُنَّ	وَآَيْتُ	وَآَيْتُمَا	وَآَيْتُنَّ
I		أَوَيْتُ		أَوَيْنَا	وَآَيْتُ		وَآَيْنَا



## § 51. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ ҲОЗИРГИ – КЕЛАСИ ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

Араб тилида феълнинг ҳозирги-келаси замони ҳозирги замонда, келаси замонда, баъзан эса ўтган замонда амалга ошадиган тугалланмаган иш-ҳаракатни билдиради, шунингдек у ҳар доим амалга ошадиган иш-ҳаракатни ҳам ифодалаши мумкин.

I боб феълининг ҳозирги-келаси замони қуйидаги шаклларда бўлиши мумкин: **يَفْعَلُ**, **يَفْعَلُ**, **يَفْعَلُ**.

Масалан: **يَخْرُجُ**, **يَشْرَبُ**, **يَنْزِلُ**. Демак, унинг вазни қуйидагича: **يَفْعَلُ**

Ҳозирги-келаси замон феъли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلُ	يَفْعَلَانِ	يَفْعَلُونَ
	мн	يَفْعَلُونَ	يَفْعَلَانِ	يَفْعَلُونَ
II	мз	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ
	мн	تَفْعَلِينَ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ
I		أَفْعَلُ		تَفْعَلُ

Масалан,

**يَخْرُجَانِ** – у (икки киши) чиқаёғир,

**تَلْقَيْنَ** – сизлар (мн) кетаяпсизлар,

**نَنْزِلُ** – биз тушамиз.

I боб феълининг ҳозирги-келаси замонида ҳам вазндаги **ع** ҳарфи (иккинчи ўзак ундош) уч хил ҳаракатга эга.

Қайси феълда шу уч ҳаракатдан қайси бири эканлигини қуйидагилардан аниқлаш мумкин:

1. Агар ўтган замонда феъл **فَعَلَ** вазнида бўлса, ҳозирги-келаси замони албатта **يَفْعَلُ** вазнида бўлади.

Масалан,

яхши бўлмоқ – **حَسُنَ** → **يَحْسُنُ**,

яқинлашмоқ – **قُرِبَ** → **يَقْرُبُ**.

2. Ўтган замонда феъл **فَعِلَ** вазнида бўлса, ҳозирги-келаси замони кўпинча **يَفْعَلُ** вазнида бўлади. Масалан,

тушунмоқ – **فِهِمَ** → **يَفْهَمُ**,

билмоқ – **عِلِمَ** → **يَعْلَمُ**,

ичмоқ – **شَرِبَ** → **يَشْرَبُ**.

3. Агар ўтган замонда феъл **فَعَلَّ** вазнида бўлса, ҳозирги-келаси замони кўпчилик ҳолларда **يَفْعَلُ** вазини қабул қилади. Масалан,

чиқмоқ – **خَرَجَ** → **يَخْرُجُ**,

кирмоқ – **دَخَلَ** → **يَدْخُلُ**.

Бироқ бу феълларнинг айримлари бошқача вазнда бўлиши ҳам мумкин. Масалан,

кетмоқ – **ذَهَبَ** → **يَذْهَبُ**,

очмоқ – **فَتَحَ** → **يَفْتَحُ**,

ўтирмоқ – **جَلَسَ** → **يَجْلِسُ**,

тушмоқ – **نَزَلَ** → **يَنْزِلُ**.

Кўришиб туриптики, ҳозирги-келаси замонда **ع** нинг ҳаракатини ўтган замон шаклига қиёсан аниқлаш мумкин, лекин уни конкрет билиб бўлмайди. Шунинг учун замонавий лугатларда феълнинг ўтган замони (инфинитив) шаклидан кейин қавс ичидаги (и), (у), (а) ҳарфлари шу феълнинг ҳозирги-келаси замондаги иккинчи ўзак ундош ҳаракатини кўрсатиб туради. Масалан,

I دَخَلَ (y) → демак يَدْخُلُ

Феълни ёдлаганда, **ع** нинг ҳаракатини қўшиб ёдлаш керак, чунки феълнинг кўпчилик майллари, феълдан шакланган турли хил отлар ва бошқа сўзларнинг шакли шу ҳаракатга боғлиқ қолда ўзгаради.

Ҳозирги-келаси замоннинг инкор шакли феъл олдига **لَا** юкласини қўшиш билан ҳосил қилинади. Масалан,

يَخْرُجُ — у (мз) чиқади → لَا يَخْرُجُ — у (мз) чиқмайди,

أَذْهَبَ — бораман → لَا أَذْهَبُ — бормайман,

تَنْزِلَ — сен (мн) тушасан → لَا تَنْزِلَ — сен (мн) тушмайсан.

Ҳозирги-келаси замоннинг мажҳул нисбати қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

يَفْهَمُ — у (мз) тушунилади, فَهْمٌ —

يَعْرِفُ — у (мз) билинади, عَرَفٌ —

Мажҳул нисбат феъли аниқ нисбат билан шахс-сонда бир хил тусланади.

Ҳозирги-келаси замон феъли олдидан қуйидаги юкламалар ишлатилиши мумкин:

1. **سَوْفَ** ёки **سَأَكْتُبُ** юкламаси. Булар иш-ҳаракатнинг келаси замонда содир бўлишини билдиради. Масалан:

سَوْفَ أَكْتُبُ — ёзаман, ёзаяпман → سَأَكْتُبُ ёки أَكْتُبُ (келажакда) ёзаман.

**Эслатма.** Инкор формадаги феълларда **سَ** ишлатилмайди: **سَوْفَ لَا أَكْتُبُ** — (келажакда) ёзмайман.

2. Иш-ҳаракатнинг бажарилишидаги гумонни, эҳтимолликни билдирувчи **قَدْ** юкламаси. Масалан,

قَدْ يَذْهَبُ — эҳтимол у (мз) борар, у (мз) борса керак.

## § 52. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

I. Иккиланган феълларнинг тусланиши қуйидагилар асосида содир бўлади: агар иккинчи ўзак ундошдан кейинги унли билан бўгин тугаётган бўлса, иккиланган феълларда бу унли биринчи ўзак ундошдан кейинга ўтади ва иккита бир хил ундош ёнма-ён келади. Масалан,

يَمَسُّ — тегиб кетмоқ, يَمَسُّنَ — йамсасу → йамассу — يَمَسُّنَ.

Бу феъл қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمَسُّ	يَمَسُّنَ	يَمَسُّوْنَ
	мн	يَمَسُّنَ	يَمَسُّنَ	يَمَسُّنَ
II	мз	يَمَسُّ	يَمَسُّنَ	يَمَسُّوْنَ
	мн	يَمَسُّنَ	يَمَسُّنَ	يَمَسُّنَ
I		أَمَسُّ		أَمَسُّ

مَدٌ - чўзмоқ - يَمْدُدُ - йамдуду -> йамудду - يَمُدُّ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمْدُدُ	يَمْدُدَانِ	يَمْدُدُونَ
	мн	تَمْدُدُ	تَمْدُدَانِ	يَمْدُدُونَ
II	мз	تَمْدُدُ	تَمْدُدَانِ	تَمْدُدُونَ
	мн	تَمْدُدِينَ	تَمْدُدَانِ	تَمْدُدُونَ
I		أَمْدُدُ		تَمْدُدُ

قَرٌ - қочмоқ - يَقْرِرُ - йафриру -> йафирру - يَقِرُّ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْرِرُ	يَقْرِرَانِ	يَقْرِرُونَ
	мн	تَقْرِرُ	تَقْرِرَانِ	يَقْرِرُونَ
II	мз	تَقْرِرُ	تَقْرِرَانِ	تَقْرِرُونَ
	мн	تَقْرِرِينَ	تَقْرِرَانِ	تَقْرِرُونَ
I		أَقْرِرُ		تَقْرِرُ

Солим феълларнинг мажҳул нисбати бир хил шаклга эга бўлганидек, иккиланган феълларнинг мажҳул нисбати ҳам бир хил шаклга эга ( يَقْرِرُ , يَمْدُدُ , يَمْسُ ) ва у қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمْدُدُ	يَمْدُدَانِ	يَمْدُدُونَ
	мн	تَمْدُدُ	تَمْدُدَانِ	يَمْدُدُونَ
II	мз	تَمْدُدُ	تَمْدُدَانِ	تَمْدُدُونَ
	мн	تَمْدُدِينَ	تَمْدُدَانِ	تَمْدُدُونَ
I		أَمْدُدُ		تَمْدُدُ

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Фақат феълнинг боши-

да қисқа унлидан иборат бўлган бир ёпиқ бўгин таркибида иккита ҳамза товущининг мавжуд бўлиши мумкин эмас. Масалан, „и“, „а“, „у“. Агар шундай ҳолат мавжуд бўлса, иккинчи ҳамза тушиб қолади ва унинг ҳисобига қисқа унли чўзиққа айланади: „а“ -> „а“, „у“ -> „у“, „и“ -> „й“. Масалан,

أَكَلَ - емоқ феъли, Аниқ нисбати. Мажҳул нисбати.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأْكُلُ	يَأْكُلَانِ	يَأْكُلُونَ	يُؤْكَلُ	يُؤْكَلَانِ	يُؤْكَلُونَ
	мн	تَأْكُلُ	تَأْكُلَانِ	يَأْكُلُونَ	تُؤْكَلُ	تُؤْكَلَانِ	يُؤْكَلُونَ
II	мз	تَأْكُلُ	تَأْكُلَانِ	تَأْكُلُونَ	تُؤْكَلُ	تُؤْكَلَانِ	تُؤْكَلُونَ
	мн	تَأْكُلِينَ	تَأْكُلَانِ	تَأْكُلُونَ	تُؤْكَلِينَ	تُؤْكَلَانِ	تُؤْكَلُونَ
I		أَكَلُ		تَأْكُلُ	أُؤْكَلُ		تُؤْكَلُ

سَأَلَ (а) - сўрамоқ феъли, Аниқ нисбати. Мажҳул нисбати.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْأَلُ	يَسْأَلَانِ	يَسْأَلُونَ	يُسْأَلُ	يُسْأَلَانِ	يُسْأَلُونَ
	мн	تَسْأَلُ	تَسْأَلَانِ	يَسْأَلُونَ	تُسْأَلُ	تُسْأَلَانِ	يُسْأَلُونَ
II	мз	تَسْأَلُ	تَسْأَلَانِ	تَسْأَلُونَ	تُسْأَلُ	تُسْأَلَانِ	تُسْأَلُونَ
	мн	تَسْأَلِينَ	تَسْأَلَانِ	تَسْأَلُونَ	تُسْأَلِينَ	تُسْأَلَانِ	تُسْأَلُونَ
I		أَسْأَلُ		تَسْأَلُ	أُسْأَلُ		تُسْأَلُ

قَرَأَ (а) - ўқимоқ феъли, Аниқ нисбати. Мажҳул нисбати.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْرَأُ	يَقْرَأَانِ	يَقْرَأُونَ	يُقْرَأُ	يُقْرَأَانِ	يُقْرَأُونَ
	мн	تَقْرَأُ	تَقْرَأَانِ	يَقْرَأُونَ	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	يُقْرَأُونَ
II	мз	تَقْرَأُ	تَقْرَأَانِ	تَقْرَأُونَ	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأُونَ
	мн	تَقْرَأِينَ	تَقْرَأَانِ	تَقْرَأُونَ	تُقْرَأِينَ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأُونَ
I		أَقْرَأُ		تَقْرَأُ	أُقْرَأُ		تُقْرَأُ

III. Заиф феълларнинг тусланиши:

1. Солимсифат феълларнинг тусланиши қуйидагича бўлади:

а) Феълнинг биринчи ўзак ундоши **و** – „в“ товушидан иборат бўлса ва иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати — бўлса, бундай феъллар солим феъллар каби тусланади. Масалан,

**وَجَلَ** (а) – қўрқмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوجَلُ	يُوجَلَانِ	يُوجَلُونَ
	мн	تُوجَلُ	تُوجَلَانِ	يُوجَلْنَ
II	мз	تُوجَلُ	تُوجَلَانِ	تُوجَلُونَ
	мн	تُوجَلِينَ	تُوجَلَانِ	تُوجَلْنَ
I		أُوجَلُ		تُوجَلُ

**وَجَع** (а) – оғриқни сезмоқ феъли ҳам шу каби тусланади.

Биринчи ўзак ундоши **و** - “в” бўлган яна айрим феълларнинг ҳозирги-келаси замонида бу ундош тушиб қолади. Масалан,

**وَضَعَ** (а)- қўймоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَضَعُ	يَضَعَانِ	يَضَعُونَ
	мн	تَضَعُ	تَضَعَانِ	يَضَعْنَ
II	мз	تَضَعُ	تَضَعَانِ	تَضَعُونَ
	мн	تَضَعِينَ	تَضَعَانِ	تَضَعْنَ
I		أَضَعُ		نَضَعُ

Шунингдек, **وَقَعَ** (а) – йиқилмоқ, жойлашмоқ; **وَهَبَ** (а) – бермоқ каби феъллар ҳам шу тарзда тусланади.

Агар феълнинг биринчи ўзак ундоши **و** – „в“ товушидан иборат бўлса ва иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати — бўлса, барча шахс-сонларда биринчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

**وَجَدَ** (и) – топмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَجِدُ	يَجِدَانِ	يَجِدُونَ
	мн	تَجِدُ	تَجِدَانِ	يَجِدْنَ
II	мз	تَجِدُ	تَجِدَانِ	تَجِدُونَ
	мн	تَجِدِينَ	تَجِدَانِ	تَجِدْنَ
I		أَجِدُ		تَجِدُ

Шунингдек, **وَلَدَ** (и) – туғмоқ, **وَعَدَ** (и) – ваъда бермоқ, **وَلَبَّ** (и) – сакрамоқ каби феъллар ҳам шу тарзда тусланади.

Биринчи ўзак ундоши **و** – „в“ товушидан иборат бўлса ва иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати — бўлса, биринчи ўзак ундош ҳеч қачон тушиб қолмайди. Масалан, **وَجَّهَ** (у) – номдор бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوجِّهُ	يُوجِّهُنِ	يُوجِّهُونَ
	мн	تُوجِّهُ	تُوجِّهُنِ	يُوجِّهُنَّ
II	мз	تُوجِّهُ	تُوجِّهُنِ	تُوجِّهُونَ
	мн	تُوجِّهُنَّ	تُوجِّهُنِ	تُوجِّهُنَّ
I		أُوجِّهُ		تُوجِّهُ

Юқоридаги барча феълларнинг мажҳул нисбати солим феъллардан фарқ қилмайди, фақат феъл таркибидаги “ув” товуш бирикмаси “ў” га ўзгаради. Масалан,

وَجَدَ – бор бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوجَدُ	يُوجَدَانِ	يُوجَدُونَ
	мн	تُوجَدُ	تُوجَدَانِ	يُوجَدْنَ
II	мз	تُوجَدُ	تُوجَدَانِ	تُوجَدُونَ
	мн	تُوجَدِينَ	تُوجَدَانِ	تُوجَدْنَ
I		أُوجَدُ		تُوجَدُ

б) Биринчи ўзак ундоши **ي** – й ҳарфидан иборат феълларнинг тусланиши солим феъллардан фарқ қилмайди.

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонда иккинчи ўзак ундош устидаги ҳаракат биринчи ўзак ундош устига ўтади ва бунда икки хил ҳодиса бўлиши мумкин:

а) учинчи ўзак ундош сукунли бўлмаса, иккинчи ўзак ундош тушиб қолади ва ундан олдинги унли чўзилади. Масалан,

يَقُولُ → يَقُولُ – ўзагидан – قول

يَخَافُ → يَخَوْفُ – ўзагидан – خوف

б) учинчи ўзак ундош сукунли бўлса, иккинчи ўзак ундош бутунлай тушиб қолиб, унинг ҳаракати қолади:

يَقُولُنَّ → يَقُلْنَ , يَخَوْفُنَّ → يَقُلْنَ

Масалан,

قَالَ (у) – демоқ феъли      سَارَ (и) – юрмоқ, кезмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقُولُ	يَقُولَانِ	يَقُولُونَ	يَسِيرُ	يَسِيرَانِ	يَسِيرُونَ
	мн	تَقُولُ	تَقُولَانِ	يَقُولْنَ	تَسِيرُ	تَسِيرَانِ	يَسِيرْنَ
II	мз	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَسِيرُ	تَسِيرَانِ	تَسِيرُونَ
	мн	تَقُولِينَ	تَقُولَانِ	تَقُولْنَ	تَسِيرِينَ	تَسِيرَانِ	تَسِيرْنَ
I		أَقُولُ		تَقُولُ	أَسِيرُ		تَسِيرُ

خَافَ (а) – қўрқмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَخَافُ	يَخَافَانِ	يَخَافُونَ
	мн	تَخَافُ	تَخَافَانِ	يَخَافْنَ
II	мз	تَخَافُ	تَخَافَانِ	تَخَافُونَ
	мн	تَخَافِينَ	تَخَافَانِ	تَخَافْنَ
I		أَخَافُ		تَخَافُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам юқоридаги икки банд қоидаси асосида тусланади.

Масалан, قَالَ феълининг мажҳул нисбати:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقَالُ	يَقَالَانِ	يَقَالُونَ
	мн	تَقَالُ	تَقَالَانِ	يَقَالْنَ
II	мз	تَقَالُ	تَقَالَانِ	تَقَالُونَ
	мн	تَقَالِينَ	تَقَالَانِ	تَقَالْنَ
I		أَقَالُ		تَقَالُ

3. Ноқис феълларнинг тусланишида қуйидаги ҳолатлар бўлиши мумкин:

а) ҳозирги-келаси замонда иккинчи ўзак ундошининг ҳаракати \_\_ ёки \_\_ бўлса, феъл охиридаги „-ийу“ товуш бирикмаси „-й“ га, „-уву“ товуш бирикмаси „-ў“ товушига ўзгаради ва натижада шахс-сонда қуйидагича тусланади. Масалан,

بَكِيَ (и) – йигламоқ феъли دَنَا (у) – яқинлашмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَكِيَ	بَكَيَانِ	بَكُونُ	بَدُو	بَدُوَانِ	بَدُونُ
	мн	تَبَكِيَ	تَبَكَيَانِ	يَبْكِينُ	تَدُو	تَدُوَانِ	يَدُونُ
II	мз	تَبَكِيَ	تَبَكَيَانِ	تَبْكُونُ	تَدُو	تَدُوَانِ	تَدُونُ
	мн	تَبْكِينُ	تَبْكَيَانِ	تَبْكِينُ	تَدْنِينُ	تَدْنُوَانِ	تَدْنُونُ
I		أَبْكِيَ		نَبْكِيَ	أَدُو		نَدُو

Иккинчи ўзак ундош ҳаракати \_\_ бўлса, у қуйидагича тусланади. Масалан, لَقِيَ (а) – учратмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَقِيَ	لَقَيَانِ	لَقُونُ
	мн	تَلَقِيَ	تَلَقَيَانِ	يَلْقِينُ
II	мз	تَلَقِيَ	تَلَقَيَانِ	تَلَقُونُ
	мн	تَلْقِينُ	تَلْقَيَانِ	تَلْقِينُ
I		أَلَقِيَ		تَلَقِيَ

Ноқис феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам феъл охиридаги ўзгариш لَقِيَ феълининг аниқ нисбати охиридаги ўзгариш билан бир хил бўлганлиги сабабли, тусланиши ҳам бир хил бўлади. Масалан,

بَدُو (и) – феълнинг мажҳули يَدُونُ (у) – феълнинг мажҳули

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَدُو	بَدُوَانِ	يَبْكُونُ	بَدِي	بَدَيَانِ	بَدُونُ
	мн	تَبَدُو	تَبَدُوَانِ	يَبْكِينُ	تَدِي	تَدَيَانِ	يَدُونُ
II	мз	تَبَدُو	تَبَدُوَانِ	تَبْكُونُ	تَدِي	تَدَيَانِ	تَدُونُ
	мн	تَبَدُونُ	تَبَدُونِ	تَبْكِينُ	تَدْنِينُ	تَدْنِي	تَدْنُونُ
I		أَبَدُو		نَبَدُو	أَدِي		نَدِي

### § 53. ИККИ ТОМОНЛАМА НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ҲОЗИРҒИ–КЕЛАСИ ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

1. Биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

وَأَلَّ (и) – „паноҳ изламоқ“ феълида ҳам солимсифат, ҳам ҳамзали феъллар хусусияти мавжуд:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	وَأَلَّ	وَأَلَّانِ	وَأَلُّونُ
	мн	تَوَأَلَّ	تَوَأَلَّانِ	يَوَأَلُّونُ
II	мз	تَوَأَلَّ	تَوَأَلَّانِ	تَوَأَلُّونُ
	мн	تَوَأَلُّونُ	تَوَأَلُّونِ	تَوَأَلُّونُ
I		أَوَأَلَّ		تَوَأَلَّ

وَأَلَّ (а) – типдаги феълларда ўзгариш содир бўлмайди, чунки биринчи ўзак ундош ي товушидан иборат бўлган феъллар солим феъллардан фарқ қилмайди.

آب – типидаги феъл      آد – типидаги феъл

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَبُّ	يَتَوَبَّانِ	يَتَوَبُّونَ	يَتُوبُ	يَتُوبَانِ	يَتُوبُونَ
	мн	تَتَوَبُّونَ	تَتَوَبُّونَ	يَتَوَبُّونَ	تَتُوبُ	تَتُوبَانِ	تَتُوبُونَ
II	мз	تَتَوَبُّونَ	تَتَوَبُّونَ	يَتَوَبُّونَ	تَتُوبُ	تَتُوبَانِ	تَتُوبُونَ
	мн	تَتَوَبُّونَ	تَتَوَبُّونَ	يَتَوَبُّونَ	تَتُوبُ	تَتُوبَانِ	تَتُوبُونَ
I		أَتُوبُ		تَتَوَبُّونَ	أَتُوبُ		تَتُوبُونَ

2. Ўзақдаги биринчи ва учинчи ундошлар ҳарфи иллатдан иборат феъллар:

آتِي (и) – феъли ҳам ҳамзали, ҳам ноқис феъллар каби тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأْتِي	يَأْتِيَانِ	يَأْتُونَ
	мн	يَأْتُونَ	يَأْتُونَ	يَأْتُونَ
II	мз	يَأْتُونَ	يَأْتُونَ	يَأْتُونَ
	мн	يَأْتُونَ	يَأْتُونَ	يَأْتُونَ
I		أَتِي		يَأْتُونَ

وَطَى (а) – феъли ҳам солимсифат, ҳам ҳамзали феъллар каби тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَطَى	يَطَانِ	يَطُونُ
	мн	يَطُونَ	يَطَانِ	يَطُونُ
II	мз	يَطُونَ	يَطَانِ	يَطُونُ
	мн	يَطُونَ	يَطَانِ	يَطُونُ
I		أَطَى		يَطُونُ

وَقَى (и) – типидаги феъллар эса ҳам солимсифат, ҳам ноқис феъллар каби тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقِي	يَقِيَانِ	يَقُونَ
	мн	يَقُونَ	يَقِيَانِ	يَقُونَ
II	мз	يَقُونَ	يَقِيَانِ	يَقُونَ
	мн	يَقُونَ	يَقِيَانِ	يَقُونَ
I		أَقِي		يَقُونَ

3. Ўзақдаги иккинчи ва учинчи ундошлари ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар қуйидагича тусланади:

جَاءَ (у) – типидаги феъллар      جاءَ (и) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَجِيءُ	يَجِيءَانِ	يَجِيءُونَ	يَجِيءُ	يَجِيءَانِ	يَجِيءُونَ
	мн	يَجِيءُونَ	يَجِيءَانِ	يَجِيءُونَ	يَجِيءُونَ	يَجِيءَانِ	يَجِيءُونَ
II	мз	يَجِيءُونَ	يَجِيءَانِ	يَجِيءُونَ	يَجِيءُونَ	يَجِيءَانِ	يَجِيءُونَ
	мн	يَجِيءُونَ	يَجِيءَانِ	يَجِيءُونَ	يَجِيءُونَ	يَجِيءَانِ	يَجِيءُونَ
I		أَجِيءُ		يَجِيءُونَ	أَجِيءُ		يَجِيءُونَ

رَأَى (а) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَرَى	يَرَانِ	يَرُونَ
	мн	يَرُونَ	يَرَانِ	يَرُونَ
II	мз	يَرُونَ	يَرَانِ	يَرُونَ
	мн	يَرُونَ	يَرَانِ	يَرُونَ
I		أَرَى		يَرُونَ

Бу гуруҳга кирувчи феълларнинг ҳарфи иллатлари сафида ҳамза товуши бўлмаса, иккинчи ўзақ ундошга ҳарфи иллат сифатида қаралмайди. Масалан,

شَوِي (и) – типидаги феъллар (а) سَوِي – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسُوِي	يَسُوِيَان	يَسُوُوْنَ	بَشُوِي	بَشُوِيَان	بَشُوُوْنَ
	мн	تَسُوِي	تَسُوِيَان	تَسُوُوْنَ	تَشُوِي	تَشُوِيَان	تَشُوُوْنَ
II	мз	تَسُوِي	تَسُوِيَان	تَسُوُوْنَ	تَشُوِي	تَشُوِيَان	تَشُوُوْنَ
	мн	تَسُوِيْن	تَسُوِيَان	تَسُوُوْن	تَشُوِيْن	تَشُوِيَان	تَشُوُوْن
I		أَسُوِي		نَسُوِي	أَشُوِي		نَشُوِي

Ҳар уч ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар қуйидагича тусланади:

أَوِي (и) – феъли      وَأَي (и) – феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأُوِي	يَأُوِيَان	يَأُوُوْنَ	بَيِي	بَيِيَان	بَيُوُون
	мн	تَأُوِي	تَأُوِيَان	تَأُوُوْنَ	تَيِي	تَيِيَان	تَيُوُون
II	мз	تَأُوِي	تَأُوِيَان	تَأُوُوْنَ	تَيِي	تَيِيَان	تَيُوُون
	мн	تَأُوِيْن	تَأُوِيَان	تَأُوُوْن	تَيِيْن	تَيِيَان	تَيُوُون
I		أَوِي		تَأُوِي	أَيِي		تَيِي

## § 54. ФЕЪЛ КЕСИМЛИ ГАП

Кесими феъл билан ифодаланган гап феъл кесимли гап дейилади. Феъл кесимли гапнинг эгаси қайси сўз туркуми билан ифодаланганлигига қараб кесимдан олдин ва кейин келиши мумкин:

1. Агар эга кишилик олмоши билан ифодаланган бўлса, у гап таркибида ишлатилмаслиги мумкин, чунки феълнинг шахс ва сонда тусланган шакли гапнинг эгаси қайси олмош эканлигини кўрсатиб туради. Масалан,

دَهَبْنَا – Биз кетдик.      تَكْتَبُونَ      Сизлар (мз) ёзасизлар.

Агар бундай гапнинг эгаси таъкидланиб келаётган бўлса ва шу олмошни гапда акс эттириш шарт бўлса, у ҳар доим кесимдан олдин келади. Масалан,

أَنْتُمْ تَكْتَبُونَ – Сизлар (мз) ёзасизлар.

ёзасизлар.

2. Агар гапнинг эгаси от билан ифодаланган бўлса, у кесимдан олдин ҳам, кейин ҳам келиши мумкин. Бунда эга билан кесим ўртасидаги мослашув қуйидаги омилларга боғлиқ:

а) агар гапнинг эгаси одамни билдирадиган отдан иборат бўлса ва кесимдан кейин келса, улар жинсда мослашади ва кесим ҳар доим бирликда келади. Масалан,

خَرَجَ الْمُهَنْدِسُ – Муҳандис (мз) чиқди.

خَرَجَ الْمُهَنْدِسَانِ – Икки (мз) муҳандис чиқди.

خَرَجَ الْمُهَنْدِسُونَ – Муҳандислар (мз) чиқишди.

دَخَلَتِ الطَّالِبَةُ – Толиба кирди.

دَخَلَتِ الطَّالِبَاتَانِ – Икки толиба кирди.

دَخَلَتِ الطَّالِبَاتُ – Толибалар киришди.

Бундай эга кесимдан олдин келса, кесим эга билан жинсда ва сонда тўла мослашади:

الطَّالِبَةُ دَخَلَتْ ..... الطَّالِبَةُ دَخَلَتْ

الْمُهَنْدِسَانِ خَرَجَا ..... الطَّالِبَاتَانِ دَخَلَتَا

الْمُهَنْدِسُونَ خَرَجُوا ..... الطَّالِبَاتُ دَخَلْنَ

б) агар гапнинг эгаси одамни билдирмайдиган от билан ифодаланган бўлса ва у бирлик ёки иккилик сонда бўлса, кесим одамни билдирувчи от билан ифодаланган эга билан қандай мослашса, у билан ҳам шундай мослашади. Масалан,



وَصَلَ الْقِطَارُ — Поезд келди.

وَصَلَ الْقِطَارَانِ — Иккита поезд келди.

وَصَلَتِ الطَّائِرَةُ — Тайёра келди.

وَصَلَتِ الطَّائِرَتَانِ — Иккита тайёра келди.

ёки

الطَّائِرَةُ وَصَلَتْ ..... الْقِطَارُ وَصَلَ

الطَّائِرَتَانِ وَصَلَتَا ..... الْقِطَارَانِ وَصَلَا

в) агар бу хилдаги эга кўпликда келган бўлса, кесим эгадан олдинда келса ҳам, кейин келса ҳам, кесим бирликда муаннасда келади. Масалан,

وَصَلَتِ الْقِطَارُ — Поездлар келди.

الْقِطَارُ وَصَلَتْ — Поездлар келди.

وَصَلَتِ الطَّائِرَاتُ — Тайёралар келди.

الطَّائِرَاتُ وَصَلَتْ — Тайёралар келди.

г) агар гапнинг эгаси уюшиб келиб, уларнинг жинси ҳар хил бўлса ва кесим бундай эгадан олдин турган бўлса, кесим ўзига энг яқин эга билан жинсда мослашади. Масалан,

وَدَخَلَ الطَّالِبُ وَالمُعَلِّمَةُ — Студент ва муаллима киришди.

وَدَخَلَتِ الْمُعَلِّمَةُ وَالطَّالِبُ — Муаллима ва студент киришди.

Агар бундай характердаги эга кесимдан олдин турган бўлса, кесим ҳар доим музаккар жинсда иккиликда келади. Масалан,

المُعَلِّمَةُ وَالطَّالِبُ دَخَلَا ..... وَالمُعَلِّمَةُ دَخَلَا

д) Агар гапнинг кесими уюшиб келган бўлса, аввал гапнинг биринчи уюшган кесими (эга билан жинсда мослашган ҳолда, бирликда), сўнг гапнинг эгаси, ундан

кейин эга билан сонда ва жинсда мослашган ҳолда қолган уюшиқ кесимлар келади. Масалан,

دَخَلَ الطَّلَابُ فَجَلَسُوا ثُمَّ سَمِعُوا وَكَتَبُوا

Судентлар кирдилар, сўнг ўтирдилар, ундан кейин тингладилар ва ёздилар.

## § 55. ТЎЛДИРУВЧИ

Феъл ифодалаган иш-ҳаракатни мазмунан тўлдириб, кимни, нимани, кимдан, қайси нарсадан, кимда, нимада, кимга, қайси нарсага каби сўроқларга жавоб бўлувчи гап бўлаги тўлдирувчи дейилади.

Тўлдирувчи воситали ва воситасиз бўлади.

Иш-ҳаракатнинг объектини билдириб, кимни, нимани сўроғига жавоб бўлувчи тўлдирувчи воситасиз тўлдирувчи дейилади (Мен китобни ўқидим. Сен Аҳмадни учратдингми?).

Араб тилида феъл кесимли гапларда гапнинг эга ва кесимидан кейин бевосита воситасиз тўлдирувчи келади ва у тушум келишигида қўйилади. Масалан:

كَتَبَ الطَّالِبُ الرَّاجِبَ — Студент вазифани ёзди.

قَهَتِ زَيْنَبُ الْمَوْضُوعَ — Зайнаб мавзуни тушунди.

Воситали тўлдирувчи кимни ва нимани сўроқларидан бошқа сўроқларга жавоб бўлувчи тўлдирувчилардир. У ҳам араб тилида гапнинг бош бўлақларидан кейин у ёки бу предлог билан ва, табиийки, қаратқич келишигида келади. Масалан,

سَمِعْتُ مِنَ وَالِدِي — Мен отамдан эшитдим.

يَكْتُبُ صَدِيقِي بِقَلَمِ الْحَبْرِ — Дўстим ручкада ёзади.

Агар гапда ҳам воситасиз, ҳам воситали тўлдирувчи мавжуд бўлса, аввал воситасиз, сўнг воситали тўлдирувчи ўрин олади. Масалан,

أَكَلَ الطَّنْثِلُ الطَّعَامَ بِالمِلْمَقَةِ – Гўдак таомни қошиқ билан еди.

أَخَذْتُ المَجَلَّةَ مِنَ المَدْرَسِ – Журнални ўқитувчидан олдим.

Бундай тўлдирувчилар ўз навбатида мослашган ва мослашмаган аниқловчиларга эга бўлиши мумкин. Бунда аниқловчилар юқоридаги қоидаларга мувофиқ қўйилади.

Масалан:

قَرَأْتُ المَجَلَّةَ الجَدِيدَةَ – Янги журнални ўқидим.

قَرَأْتُ مَجَلَّةَ المَصَوِّرِ – „Алмусаввир“ журналини ўқидим.

قَرَأْتُ مَجَلَّةَ المَصَوِّرِ المِصْرِيَّةِ

– Мисрнинг „Алмусаввир“ журналини ўқидим.

سَمِعْتُ هَذَا الخَبَرَ مِنْ طَالِبٍ كَلِّمْتَنَا

– Бу хабарни факультетимиз студентидан эшитдим.

أَكَلَ الطَّنْثِلُ الطَّعَامَ بِالمِلْمَقَةِ الخَشِيبِيَّةِ

– Гўдак овқатни ёғоч қошиқ билан еди.

ДҲБ, جَاءَ – келмоқ, ҲАБ, ҲАБ

– кетмоқ, وَصَلَ – келмоқ, رَجَعَ – қайтмоқ, أَتَى –

келмоқ, قَدِمَ – келмоқ каби ўтимсиз феъллар мавжудки,

ҳаракат объектини билдирувчи сўздан олдин ب предлогини келтириш билан улар ўтимли феълга айланади.

جَاءَ بِالْكِتَابِ – китобни олиб келмоқ,

ذَهَبَ بِالْكِتَابِ – китобни олиб кетмоқ,

وَصَلَ بِالْخَبَرِ – хабар олиб келмоқ,

رَجَعَ بِالبَشَرِيِّ – хушхабар олиб қайтмоқ.

Яна айрим шундай ўтимсиз феъллар ҳам мавжудки, улар билан ишлатилган воситали тўлдирувчи ёки ҳол

тушум келишида келади. Масалан,

رَكِبَ السَّيَّارَةَ – машинага ўтирмоқ,

دَخَلَ الفُرْقَةَ – хонага кирмоқ,

سَأَلَ المُعَلِّمَ – ўқитувчидан сўрамоқ.

Эслатма. دَخَلَ феъли бирор одам олдига кириш маъносида ишлатилганида, шу феълдан кейин عَلَي предлоги қўлланилади. Масалан,

دَخَلَ عَلَي العَمِيدِ – декан ҳузурига кирмоқ.

## § 56. ФЕЪЛЛАРГА ҚЎШИЛУВЧИ БИРИКМА ОЛМОШЛАР

Феълларга қўшилиб ёзилувчи олмошлар асосан тушум келишигида келган воситасиз (баъзан воситали) тўлдирувчи ўрнида келади. Масалан,

كَتَبْتُهَا -> كَتَبْتُ الرِّسَالَةَ

Феълларга қўшилувчи олмошлар от ва предлогларга қўшилувчи олмошлар билан шаклан бир хилдир. Масалан, كَتَبَهُ , عِنْدَهُ , كِتَابَهُ .

Лекин олмошлар феълга қўшилганида, қуйидаги товуш ўзгаришлари содир бўлади:

1. Ўтган замон III шахс кўплик музаккар феълига олмош қўшилганида, ўқилмайдиган ا (алиф) тушиб қолади. Масалан,

كَتَبُوها -> كَتَبُوا الرِّسَالَةَ

2. Ўтган замон II шахс музаккар кўплигидаги феълга олмош қўшилганида, ўртада و ҳарфи орттирилади ва у „у“ товушини билдиради:

سَمِعْتُمُوهَا -> سَمِعْتُمُ الْأَخْبَارَ

3. Феълнинг барча шакллари I шахс бирлик олмош шаклида қўшилади. Масалан,

سَمِعْتُمُنِي - Сен мени эшитдинг,

سَأَلُونِي - Улар (мз) мендан сўрайдилар.

Хуллас, масалан كَتَبَ - у (мз) ёзди феълига олмошлар қуйидагича қўшилади:

Шахс	Жинс	Бирлик олмош	Иккилик олмош	Кўплик олмош
III	мз	كَتَبْتُ	كَتَبْتُمَا	كَتَبْتُمْ
	мн	كَتَبْتِ	كَتَبْتُمَا	كَتَبْتُمْ
II	мз	كَتَبْتِكَ	كَتَبْتِكُمَا	كَتَبْتِكُمْ
	мн	كَتَبْتِكُمْ	كَتَبْتِكُمْ	كَتَبْتِكُمْ
I		كَتَبْتَنِي		كَتَبْتَنِي

Масалан,

كَتَبْتُمُونِي - Сизлар (мз) мени ёздингизлар,

كَتَبْتُمُنَهَا - Сизлар (мн) уни(мн) ёздингизлар,

كَتَبْنَاَهُنَّ - Биз уларни (мн) ёздик ва ҳ.к.

Баъзан тарихий ёдгорликларда бирикма олмош бевосита феълга қўшилмай, **إِذَا** юкламасига қўшилган.

Масалан:

إِذَا كَتَبْتُمْ إِيَّاكَ - Биз сенгагина ибодат қиламиз.

## § 57. ФЕЪЛ МАЙЛЛАРИ

Феълдан англашилган иш-ҳаракатнинг воқеликка муносабатини ифодаловчи категория феъл майли дейлади.

Араб тилидаги феълларда бешта майл мавжуд:

1. Аниқлик майли.
2. Шарт майли.
3. Буйруқ майли.
4. Истак майли.
5. Кучайтирма майл.

Иш-ҳаракатнинг мавжуд замонлардан бирига муносабатини билдирувчи майл аниқлик майли дейлади. Биз ҳозиргача кўрган бўлишли ва бўлишсиз шакллардаги ўтган ва ҳозирги-келаси замон феъллари аниқлик майлидаги феъллардир.

## § 58. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

I боб феълининг шарт майли ҳозирги-келаси замон шаклидан ҳосил бўлади ва шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَا	يُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	تُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلِي	تُفْعَلَا	تُفْعَلْنَ
I		أُفْعَلُ		تُفْعَلُ

Масалан, يَدْرُسْنَ , تَشْرَبُوا , يَجْلِسُ .

Мажҳул нисбатидagi феълларнинг шарт майли ҳам юқоридаги тартиб асосида тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَا	يُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	تُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلِي	تُفْعَلَا	تُفْعَلْنَ
I		أُفْعَلُ		تُفْعَلُ

Бу майл учун қўйилган ном — „шарт майли“ мазкур майлнинг характери ни тўла очиб беролмайди, чунки бу майлдаги феъл фақат шартни билдирмайди. Умуман, шарт майли қуйидаги вазифаларда ишлатилади:

1. Шарт эргаш гапли қўшма гапларда шарт эргаш гапнинг ва бош гапнинг кесимлари шарт майлида ишлатилади. Бунда шарт эргаш гапнинг кесими олдида қуйидаги юкламалар мавжуд бўлиши мумкин:

إِنْ — агар, مَتَى — қачонки, مَنْ — кимки. Масалан,

إِنْ تَقْرَأْ تَعْلَمَ — ўқисанг (мз), биласан.

مَنْ يَزِرْ عَ الْمَعْرُوفِ بِحَصْدَةٍ — Кимки яхшиликни экса, ўшани тиради.

مَتَى تَذْهَبْ أَذْهَبْ — Қачонки сен кетсанг, мен кетаман.

Баъзан мазкур юкламалар иштирок этган қуйидаги мураккаб юкламалар ҳам ишлатилиши мумкин: لَنْ —> إِنْ

إِذَا مَا , كَلَّمَا , مَتَى مَا —> مَتَى ,

Шарт эргаш гапли қўшма гапларда гоҳо шарт майлидаги феъл эмас, ўтган замон феъли ҳам ишлатилиши мумкин. Бунда мазмунга халал етмайди.

2. لَمْ олд юкласи билан келган шарт майлидаги феъл ўтган замондаги қатъий инкорни ифодалайди ва ўтган замон феъли билан ишлатиладиган مَا юкласи бажарган вазифани бажаради. Масалан,

لَمْ أَكْتُبْ — ёзмадим, مَا كَتَبْتُ — ёзмадим.

3. Шарт майлидаги феъл ل ва لا юкламалари билан келиб буйруқ маъносини ифодалайди. Бунга кейинроқ муфассал тўхталинади.

## § 59. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

I. Иккиланган феълнинг иккинчи ўзак ундоши ҳаракати    бўлса, шарт майли тўрт вариантда ҳосил бўлади. Масалан, دَلَّ (y) — далил бўлмоқ феъли:

1 — вариант

2 — вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَدَّلُنْ	يَدَّلَا	يَدَّلُوا	يَدَّلُ	يَدَّلَا	يَدَّلُوا
	мн	تَدَّلُنْ	تَدَّلَا	تَدَّلْنَ	تَدَّلُ	تَدَّلَا	تَدَّلْنَ
II	мз	تَدَّلُنْ	تَدَّلَا	تَدَّلُوا	تَدَّلُ	تَدَّلَا	تَدَّلُوا
	мн	تَدَّلِي	تَدَّلَا	تَدَّلْنَ	تَدَّلِي	تَدَّلَا	تَدَّلْنَ
I		أَدَّلُنْ		تَدَّلُنْ	أَدَّلُ		تَدَّلُنْ

3 — вариант

4 — вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَدَّلُ	يَدَّلَا	يَدَّلُوا	يَدَّلُ	يَدَّلَا	يَدَّلُوا
	мн	تَدَّلُ	تَدَّلَا	تَدَّلْنَ	تَدَّلُ	تَدَّلَا	تَدَّلْنَ
II	мз	تَدَّلُ	تَدَّلَا	تَدَّلُوا	تَدَّلُ	تَدَّلَا	تَدَّلُوا
	мн	تَدَّلِي	تَدَّلَا	تَدَّلْنَ	تَدَّلِي	تَدَّلَا	تَدَّلْنَ
I		أَدَّلُ		تَدَّلُ	أَدَّلُ		تَدَّلُ

Агар иккинчи ўзак ундош ҳаракати    ёки    бўлса, шарт майли уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан, فَرَّ (и) қочмоқ феъли:

## 1 – вариант

## 2 – вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْرُونَ	يَفْرَأُ	يَفْرَوْنَ	يَفْرُ	يَفْرَأُ	يَفْرَوْنَ
	мн	تَفْرُونَ	تَفْرَأُ	تَفْرُونَ	تَفْرُ	تَفْرَأُ	تَفْرُونَ
II	мз	تَفْرُونَ	تَفْرَأُ	تَفْرُونَ	تَفْرُ	تَفْرَأُ	تَفْرُونَ
	мн	تَفْرِي	تَفْرَأُ	تَفْرُونَ	تَفْرِي	تَفْرَأُ	تَفْرُونَ
I		أَفْرِدُ		تَفْرِدُ	أَفْرُ		تَفْرُ

## 3 – вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْرُ	يَفْرَأُ	يَفْرَوْنَ
	мн	تَفْرُ	تَفْرَأُ	تَفْرُونَ
II	мз	تَفْرُ	تَفْرَأُ	تَفْرَوْنَ
	мн	تَفْرِي	تَفْرَأُ	تَفْرُونَ
I		أَفْرُ		تَفْرُ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феълларнинг шарт майлидан фарқ қилмайди.

III. Заиф феълларнинг шарт майлида тусланиши:

1. Солимсифат феъллардаги заифлик биринчи ўзак ундошда бўлганлиги ва шарт майлидаги ўзгарилш асосан учинчи ўзак ундош атрофида содир бўлиши сабабли, бундай феъллар ҳам солим феъллар каби тусланади.

Масалан, وَجَدَ (и) – топмоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَجِدُ	يَجِدَانِ	يَجِدُونَ
	мн	تَجِدُ	تَجِدَانِ	تَجِدُونَ
II	мз	تَجِدُ	تَجِدَانِ	تَجِدُونَ
	мн	تَجِدِي	تَجِدَانِ	تَجِدُونَ
I		أَجِدُ		تَجِدُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майлидаги хусусияти шуки, ёпиқ бўгин таркибидаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Масалан,

قَالَ (у) – типидagi феъллар      حَافٍ (а) – типидagi феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقُلُ	يَقُولَانِ	يَقُولُونَ	يَحْفُ	يَحْفَانِ	يَحْفُونَ
	мн	تَقُلُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَحْفُ	تَحْفَانِ	تَحْفُونَ
II	мз	تَقُلُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَحْفُ	تَحْفَانِ	تَحْفُونَ
	мн	تَقُولِي	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَحْفِي	تَحْفَانِ	تَحْفُونَ
I		أَقُلُ		تَقُلُ	أَحْفُ		تَحْفُ

سَارٍ (и) – типидagi феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسِرُ	يَسِيرَانِ	يَسِيرُونَ
	мн	تَسِرُ	تَسِيرَانِ	تَسِيرُونَ
II	мз	تَسِرُ	تَسِيرَانِ	تَسِيرُونَ
	мн	تَسِيرِي	تَسِيرَانِ	تَسِيرُونَ
I		أَسِرُ		تَسِرُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майлидаги ўзига хослик шуки, феъл охиридаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Масалан,

يَكِي (и) – типидagi феъллар      دَنَا (у) – типидagi феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَكُ	يَكِيَانِ	يَكُونُ	يَدُنُ	يَدُونِ	يَدُونُوا
	мн	تَكُ	تَكِيَانِ	تَكُونُ	تَدُنُ	تَدُونِ	تَدُونُوا
II	мз	تَكُ	تَكِيَانِ	تَكُونُ	تَدُنُ	تَدُونِ	تَدُونُوا
	мн	تَكِي	تَكِيَانِ	تَكُونُ	تَدُنِي	تَدُونِ	تَدُونُوا
I		أَكُ		تَكُ	أَدُنُ		تَدُنُ

لَتِي (a) – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَتَو	لَتَيَا	لَتُوا
	мн	لَتَوْا	لَتَيَا	لَتَيْنِ
II	мз	لَتَن	لَتَيَا	لَتَوْا
	мн	لَتَيَا	لَتَيَا	لَتَيْنِ
I		لَتَى		لَتَى

§ 60. ИККИ ТОМОНЛАМА НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

1. Биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллардан **وَالَّ (и), يَسَّ (a)** типидаги феълларнинг тусланиши солимсифат феъллардан фарқ қилмайди.

**آب (y), آد (и)** типидаги феълларда эса, ажваф феълларнинг шарт майлидаги ўзгаришлар содир бўлади:

**آب (y)** – типидаги феъллар **آد (и)** – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَبُّ	يُؤَوَّا	يُؤُودُوا	يُنْدُ	يُنِيدَا	يُنِيدُوا
	мн	تُؤَبُّ	تُؤَوَّا	تُؤُودُوا	تُنْدُ	تُنِيدَا	تُنِيدُنْ
II	мз	تُؤَبُّ	تُؤَوَّا	تُؤُودُوا	تُنْدُ	تُنِيدَا	تُنِيدُوا
	мн	تُؤُوبِي	تُؤُوبَا	تُؤُودِي	تُنِيدِي	تُنِيدَا	تُنِيدُنْ
I		أُؤَبُّ		أُنْدُ			تُنْدُ

2. Биринчи ва учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллардан **آتَى (и)** – феъли ҳам ҳамзали, ҳам ноқис феъллар каби тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأْتِ	يَأْتِيَا	يَأْتُوا
	мн	يَأْتُوا	يَأْتِيَا	يَأْتِينَ
II	мз	يَأْتِ	يَأْتِيَا	يَأْتُوا
	мн	يَأْتِيَا	يَأْتِيَا	يَأْتِينَ
I		يَأْتِ		يَأْتِ

Ҳамза товуши кўпинча ҳарфи иллатга ўхшамагани учун **وَأْتَى (a)** феъли фақат солимсифат феъллар каби тусланади.

**وَقَى (и)** типидаги феълларда ҳам солимсифат, ҳам ноқис феъл хусусияти мавжуддир:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقِي	يَقِيَا	يَقُوا
	мн	يَقُوا	يَقِيَا	يَقِينَ
II	мз	يَقِي	يَقِيَا	يَقُوا
	мн	يَقِيَا	يَقِيَا	يَقِينَ
I		يَقِي		يَقِي

3. Иккинчи ва учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар қуйидагича тусланади:

**سَاء (y)** – типидаги феъллар **جَاء (и)** – типидаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسُوءُ	يَسُوءَا	يَسُوءُوا	يَجِي	يَجِيَا	يَجِيُوا
	мн	تَسُوءُ	تَسُوءَا	تَسُوءُوا	تَجِي	تَجِيَا	تَجِيُوا
II	мз	تَسُوءُ	تَسُوءَا	تَسُوءُوا	تَجِي	تَجِيَا	تَجِيُوا
	мн	تَسُوءِي	تَسُوءَا	تَسُوءِي	تَجِيِي	تَجِيَا	تَجِيُنْ
I		أَسُوءُ		أَسُوءُ	أَجِي		أَجِي

رَأَى (а) – типдаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	رَأَى	رَأَى	رَأَوْا
	мн	رَأَوْا	رَأَوْا	رَأَوْا
II	мз	رَأَى	رَأَى	رَأَوْا
	мн	رَأَوْا	رَأَوْا	رَأَوْا
I		رَأَى		رَأَوْا

سَوَى (а) – типдаги феъллар شَوَى (и) – типдаги феъллар

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	سَوَى	سَوَى	سَوَوْا	سَوَى	سَوَى	سَوَوْا
	мн	سَوَوْا	سَوَوْا	سَوَوْا	سَوَوْا	سَوَوْا	سَوَوْا
II	мз	سَوَى	سَوَى	سَوَوْا	سَوَى	سَوَى	سَوَوْا
	мн	سَوَوْا	سَوَوْا	سَوَوْا	سَوَوْا	سَوَوْا	سَوَوْا
I		سَوَى		سَوَوْا	سَوَى		سَوَوْا

Ҳар уч ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар шарт майлида қуйидагича тусланади:

أَوَى (и) – феъли وَأَى (и) – феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوَى	أَوَى	أَوَوْا	أَوَى	أَوَى	أَوَوْا
	мн	أَوَوْا	أَوَوْا	أَوَوْا	أَوَوْا	أَوَوْا	أَوَوْا
II	мз	أَوَى	أَوَى	أَوَوْا	أَوَى	أَوَى	أَوَوْا
	мн	أَوَوْا	أَوَوْا	أَوَوْا	أَوَوْا	أَوَوْا	أَوَوْا
I		أَوَى		أَوَوْا	أَوَى		أَوَوْا

§ 61. УНДАЛМА

Гапдан англашилган маъно тегишли бўлган шахс ёки предметни билдирувчи сўзга ундалма дейилади. Ундалма гап бўлаги ҳисобланмайди ва гапдаги бошқа бўлақлар билан муносабатга киришмайди.

Араб тилидаги ундалма гапнинг бошида, ўртасида ва охирида келиши мумкин ва у ҳеч қачон ундалмаликни билдирувчи юкласиз ишлатилмайди.

Ундалма қуйидаги юкламалар билан ишлатилади:

1. يَا юкласи. Бу юклама ишлатилганида ундалма ال артиклизиз ва танвинсиз бош келишида келади. Масалан,

يَا طَالِبُ – Эй, студент, يَا مُحَمَّدُ – Эй, Муҳаммад,

يَا إِخْوَانُ – Ҳой, биродарлар, يَا نِسْوَانُ – Эй, аёллар.

2. Агар ундалма изофа шаклида бўлса, изофанинг музоф қисми тушум келишида келади. Масалан,

يَا حَبِيبَ الْقَلْبِ – Эй, кўнглининг севгани,

يَا عَالِمِ الْأَسْرَارِ – Эй, сирлардан хабардор,

يَا رَبَّنَا – Эй, ҳудойимиз,

يَا عَبْدَ اللَّهِ – Эй, Оллоҳнинг бандаси.

3. Ундалма музаккар бўлса أَيُّهَا, муаннас бўлса أَيَّتُهَا юкламалари (ундалманинг сонидан қатъи назар) ишлатилади ва ундалма ال артикли билан келади. Масалан,

أَيُّهَا الرَّجُلُ – Эй, одам, أَيُّهَا الرِّجَالُ – Эй, одамлар,

أَيَّتُهَا الطَّالِبَةُ – Эй, толиба, أَيَّتُهَا السَّيِّدَاتُ – Эй, хонимлар.

4. Баъзан **يَا** ва **أَيُّهَا** юкламалари олдидан **يَا** юкламаси ҳам қўшилиши мумкин. Масалан,

**يَا أَيُّهَا النَّاسُ** – Эй, жон, **يَا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ** – Эй мўминлар.

5. Нотаниш шахсга мурожаат қилинганида, **يَا** юкламаси ишлатилади ва ундалма ноаниқ ҳолатда тушум келишигида келади. Масалан,

**يَا طَالِبًا** – Ҳой, студент, **يَا رَجُلًا** – Ҳой, одам.

6. **اللَّهُ** сўзига нисбатан бу юкламалар ишлатилмайди, балки алоҳида сўз шакли хизматга келади:

**اللَّهُمَّ** → **اللَّهُ**

## § 62. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Буйруқ майлидаги феъл II ва III шахсда буйруқ, илтимос маъноларини билдиради (ўқи, ўқинг, ўқисин, ўқисинлар каби), I шахсда эса хоҳиш, истак маъноларини ифодалайди (ўқий, ўқийлик каби).

Буйруқ майли араб тилида **أَمْرٌ** деб юритилади ва у шарт майли асосида ясалади.

II шахс учун буйруқ майли шарт майли олдидаги **تَ** қўшимчасини олиб ташлаш йўли билан ҳосил қилинади. Бунда сўз бошидаги ёнма-ён турган ва бир бўғин ичидаги иккита ундош товуш улар олдига васлалди ҳамзани қўйиш билан икки бўғинга ажратилади. Масалан,

**أَفْتَحْ** → **فَتَحْ** → **تَفْتَحْ** → **يَفْتَحْ** → **فَتَحَ**.

**أَدْخُلْ** → **دَخُلْ** → **تَدْخُلْ** → **يَدْخُلْ** → **دَخَلَ**.

**أَجْلِسْ** → **جَلِسْ** → **تَجْلِسْ** → **يَجْلِسْ** → **جَلَسَ**.

Буйруқ майлидаги феъл гапнинг бошида келганида ёки алоҳида олинган сўз бўлса, васлалди ҳамзанинги ҳаракати феълнинг иккинчи ўзак ундоши ҳаракатига боғлиқ. Агар иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати **ُ** бўлса,

васлалди ҳамза ҳам **ُ** ўқилади. Масалан,

**أَكْتُبْ** → **اَكْتُبْ** – ёз, **أَدْخُلْ** → **ادْخُلْ** – кир.

Агар феълдаги иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати **َ** ёки **ِ** бўлса, васлалди ҳамза **َ** ҳаракатини олади. Масалан,

**أُجِلسْ** → **اجْلِسْ** – ўтир, **أَفْتَحْ** → **افتحْ** – оч.

Агар буйруқ майлидаги феъл гапнинг ўртасида бўлса ва ундан олдиндаги сўз унли товуш билан тугаган бўлса, васлалди ҳамза талаффуз қоидасига биноан ёзилади, лекин ўқилмайди. Масалан,

**قُلْتُ اجْلِسْ** – Қулту-жлис – Ўтир дедим,

**قَالَ ادْخُلْ** – Қала-дхул – Кир деди.

II шахс буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	ادْخُلْ	ادْخُلَا	ادْخُلُوا
мн	ادْخُلِي	ادْخُلَا	ادْخُلْنَ

Буйруқ майлининг I ва III шахслари шу шахсдаги феълнинг шарт майли олдига **ل** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Масалан,

**لِيَدْخُلْ** – кирсин, **لِنَدْخُلْ** – кирайлик.

Демак, буйруқ майли шахс-сонда қуйидагича тусланади:



Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَيَفْعَلْنَ	لَيَفْعَلَا	لَيَفْعَلُوا
	мн	لَيَفْعَلْنَ	لَيَفْعَلَا	لَيَفْعَلْنَ
II	мз	أَنْفَعَلْنَ	أَنْفَعَلَا	أَنْفَعَلُوا
	мн	أَنْفَعَلْنَ	أَنْفَعَلَا	أَنْفَعَلْنَ
I		لَا يَفْعَلْنَ		لَيَفْعَلْنَ

Ҳамма шахслар учун буйруқ майлининг инкор шакли шарт майли олдига **لَا** юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لَا يَفْعَلْنَ	لَا يَفْعَلَا	لَا يَفْعَلُوا
	мн	لَا يَفْعَلْنَ	لَا يَفْعَلَا	لَا يَفْعَلْنَ
II	мз	لَا تَفْعَلْنَ	لَا تَفْعَلَا	لَا تَفْعَلُوا
	мн	لَا تَفْعَلْنَ	لَا تَفْعَلَا	لَا تَفْعَلْنَ
I		لَا تَفْعَلْنَ		لَا تَفْعَلْنَ

Масалан,

لَا يَكْتُبُوا — улар (мз) ёзмасинлар,

لَا تَجْلِسِي — сен (мн) ўтирма,

لَا تَذْهَبِي — кетмайлик.

Баъзан III шахсга нисбатан буйруқ майли ўрнида ўтган замон феъли ҳам ишлатилиши мумкин. Масалан,

عَاشَ السَّلَامُ — Яшасин тинчлик,

طَابَتْ لَيْلَتُكُمْ — Тунингиз хайри бўлсин.

## § 63. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Нотўғри феълларнинг ҳам I ва III шахсдаги буйруқ майли биз юқорида кўргандек шарт майли олдига **ل** юкласини қўйиш билан ҳосил қилиниши сабабли қуйида фақат II шахсга тегишли бўлган буйруқ майлигагина тухталилади.

1. Иккинчи ўзак ундоши ҳаракати **‘** бўлган иккиланган феъллардан буйруқ майли тўрт вариантда ясалади.

Масалан, **دَلَّ** (у) — феъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَدَلَّنْ	أَدَلَّا	أَدَلُّوا	دَلَّ	دَلَّا	دَلُّوا
мн	أَدَلِّي	أَدَلَّا	أَدَلَّنْ	دَلِّي	دَلَّا	أَدَلَّنْ

3-вариант

4-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	دَلَّ	دَلَّا	دَلُّوا	دَلَّ	دَلَّا	دَلُّوا
мн	دَلِّي	دَلَّا	أَدَلَّنْ	دَلِّي	دَلَّا	أَدَلَّنْ

Иккинчи ўзак ундоши ҳаракати **‘** ёки **‘** бўлган феъллардан буйруқ майли уч вариантда ҳосил бўлади.

Масалан, **فَرَّ** (и) — феъли

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَفْرَزْ	أَفْرَا	أَفْرُوا	فَرَّ	فَرَا	فَرُوا
мн	أَفْرِي	أَفْرَا	أَفْرِنْ	فَرِّي	فَرَا	أَفْرِنْ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	فَرُّ	فَرًّا	فَرًّا
мн	فَرِي	فَرًا	افْرِدْنَ

II. Ҳамзали феъллар қуйидагича тусланади:

Биринчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат бўлган феъллардан қуйидагича ҳосил бўлади: Масалан, أَذِنَ (а) – рухсат бермоқ феъли:

إِيذَنُ -> إِذِنَ -> تَأَذَنُ -> يَأْذَنُ .

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	إِيذَنُ	إِيذَتَا	إِيذْتُوا
мн	إِيذِنِي	إِيذَتَا	إِيذَنُ

أَمَلَ (у) – умид қилмоқ феъли:

أَوْمَلُ -> أَوْمَلُ -> تَأَمَلُ -> يَأْمَلُ .

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَوْمَلُ	أَوْمَلَا	أَوْمَلُوا
мн	أَوْمَلِي	أَوْمَلَا	أَوْمَلَنُ

Бундай феъллардан фақат учта феълнинг буйруқ майли ҳамзасиз ҳосил бўлади: أَحَذَّ (у) – олмоқ -> حَذَّ ,

مُرَّ (у) – буюрмоқ -> أَمَرَ , كُلَّ (у) – емоқ -> أَكَلَ .

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	حَذَّ	حَذَّ	حَذُّوا
мн	حَذِّي	حَذَّ	حَذَنُ

Иккинчи ёки учинчи ўзак ундошлари ҳамзадан иборат бўлган феълларнинг буйруқ майли, ҳамзанинг имлосини эътиборга олмаганда, солим феъллардан фарқ қилмайди.

III. Заиф феълларнинг буйруқ майли:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли ҳозирги-келаси замонда биринчи ўзак ундошнинг тушиш-тушмаслигига қараб, икки хил ҳосил бўлади:

а) биринчи ўзак ундош тушиб қолса, буйруқ майлида ҳам тушиб қолади. Масалан, وَثِقَ (и) – ишонмоқ феъли:

ثِقُ -> تَثِقُ -> تَثِقُ -> يَثِقُ .

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	ثِقُ	ثِقَا	ثِقُوا
мн	ثِقِي	ثِقَا	ثِقَنُ

б) биринчи ўзак ундош тушмаса, буйруқ майли солим феълларнинг буйруқ майлидан фарқ қилмайди. Масалан, وَجَعَ (а) – оғриқни сезмоқ феъли.

أَوْجَعُ -> تَوْجَعُ -> تَوْجَعُ -> يَوْجَعُ .

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَوْجَعُ	أَوْجَعَا	أَوْجَعُوا
мн	أَوْجَعِي	أَوْجَعَا	أَوْجَعَنُ

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майли ҳам шарт майли асосида қуйидагича ҳосил бўлади:

قَالَ (у) – типдаги феъллар-САРА (и) – типдаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	قُلَّ	قُولَا	قُولُوا	سِرَّ	سِيرَا	سِيرُوا
мн	قُولِي	قُولَا	قُولَنُ	سِيرِي	سِيرَا	سِيرَنُ

خَافَ (а) – типдаги феълларнинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	خَفَّ	خَافَا	خَافُوا
мн	خَافِي	خَافَا	خَافَنُ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майли феъл типларига боғлиқ ҳолда қуйидагича бўлади:

بَكِيَ (y) – типидаги феъллар-нинг тусланиши      دَنَا (и) – типидаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	بَكَى	بَكَىا	بَكَوا	دَنَا	دَنَاوا	دَنُوا
мн	بَكَى	بَكَىا	بَكَىن	دَنى	دَنُوا	دَنىن

لَقِيَ (a) – типидаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	لَقى	لَقىا	لَقوا
мн	لَقى	لَقىا	لَقىن

## § 64. ИККИ ТОМОНЛАМА НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

1. Биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

وَالَ (и) – типидаги феъллар-нинг тусланиши      يَتَسَّ (a) – типидаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	وَالَ	وَالَا	وَالَوا	يَتَسَّ	يَتَسَّا	يَتَسَّوا
мн	وَالَى	وَالَا	وَالَن	يَتَسَّى	يَتَسَّا	يَتَسَّن

رَأَى (y) – типидаги феъллар-нинг тусланиши      آَدَ (и) – типидаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	رَأَى	رَأَىا	رَأَىوا	آَدَ	آَدَا	آَدُوا
мн	رَأَى	رَأَىا	رَأَىن	آَدَى	آَدَا	آَدَن

2. Биринчи ва учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

آتَى (и) – типидаги феъллар-нинг тусланиши      وَطَى (a) – типидаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	آتَى	آتَىا	آتَىوا	وَطَى	وَطَىا	وَطَىوا
мн	آتَى	آتَىا	آتَىن	وَطَى	وَطَىا	وَطَىن

وَقَى (и) – типидаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	وَقَى (فَعَل)	وَقَىا	وَقَىوا
мн	وَقَى	وَقَىа	وَقَىн

Эслатма: Феълнинг буйруқ майли биргина ҳарфдан иборат бўлса, феъл охирига « ҳарфи қўшилиши мумкин.

Масалан, فِё ёки فِ .

3. Иккинчи ва учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

سَاءَ (y) – типидаги феъллар-нинг тусланиши      جَاءَ (и) – типидаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	سَاءَ	سَاءَا	سَاءُوا	جَاءَ	جَاءَا	جَاءُوا
мн	سَاءَى	سَاءَا	سَاءَن	جَاءَى	جَاءَا	جَاءَن

رَأَى (a) – типидаги феъллар-нинг тусланиши      سَوَى (a) – типидаги феъллар-нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	رَأَى (رَأَى)	رَأَىا	رَأَىوا	سَوَى	سَوَىا	سَوَىوا
мн	رَأَى	رَأَىа	رَأَىн	سَوَى	سَوَىа	сَوَىн

شوى (и) – типдаги феъллар-

нинг тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	اشو	اشويَا	اشوُوا
мн	اشوي	اشويَا	اشوين

Ҳар уч ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар:

أوى (у) – феълнинг

тусланиши

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أوى	أويَا	أويُوا	أوى	أويَا	أويُوا
мн	أوي	أويَا	أوين	أوى	أويَا	أوين

وآى (и) – феълнинг

тусланиши

## § 65. I БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Феълларнинг истак майли ҳозирги-келаси замон шаклидан ҳосил бўлади ва у шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلَ	يُفَعِّلَا	يُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلَ	تُفَعِّلَا	يُفَعِّلُنْ
II	мз	تُفَعِّلَ	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلِي	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُنْ
I		أَفَعِّلَ		نُفَعِّلَ

Истак майли мажҳул нисбатдаги феъллардан ҳам ҳосил бўлиши мумкин ва у ҳам умумий қоида асосида тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلَ	يُفَعِّلَا	يُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلَ	تُفَعِّلَا	يُفَعِّلُنْ
II	мз	تُفَعِّلَ	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلِي	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُنْ
I		أَفَعِّلَ		نُفَعِّلَ

Истак майли қуйидаги вазифаларда ишлатилади:

1. Иш-ҳаракатни бажаришдан кўзланган мақсадни ифодалаш учун феълдан олдин **كَي** ёки **ل** юкламаси ишлатилади. **ل** юкламаси истак майлидаги феълга қўшиб ёзилади. Масалан,

**كَي أَنهَم** – тушунишим учун, тушунишим мақсадида.

**لِيَزُودُوا** – улар (мз) зиёрат қилишлари учун, улар (мз) зиёрат қилсинлар деб.

Бу иборалар олдидан ўтган ёки ҳозирги-келаси замондаги феъл ҳам келиши мумкин. Масалан,

**أَسْمَعُ كَي أَنهَم** – Тушунишим учун қулоқ соялпман.

**ذَهَبَ الطَّلَابُ لِيَزُودُوا** – Студентлар зиёрат қилиш учун кетишди.

Баъзан ҳар икки юклама қўшилиб келиши мумкин ва у ҳам юқорида айтилган маънони ифодалаш учун ишлатилади. Масалан,

**أَسْمَعُ لَكَي أَنهَم** – Тушунишим учун қулоқ соялпман.

Агар истак майлидаги феъл инкор маънода бўлса, мазкур юкламалардан кейин **لَا** юкламаси қўшилади:

**لَا تَكْبَلَا = كَي + لَا**; **لَا تَكْبَلَا = كَي + لَا**. Масалан,

**لَا تَنْظِمُ لَكَيْلَا تَنْظِمُ** – Зулм кўрмайин десанг,

**لَا تَنْظِمُ كَيْلَا تَنْظِمُ**

зулм қилма

2. Истак, мақсад, ниёт, зарурат, имконият, қарор, розилик, манъ этиш, буйруқ илтимос, хурсандлик, қўрқув, таажжуб ва шунга ўхшаш турли ҳиссиётларни ифодаловчи феъллардан кейин ўша феълларнинг иккинчи компоненти сифатидаги феъл истак майлида келади ва истак майлидаги феълдан олдин **أَنْ** ёки, агар истак майли инкор маънода бўлса, **لَا + أَنْ = أَلَا** юклагаси ишлатилади.

Масалан, **اسْمَحْ لِي أَنْ أَقْرَأَ** – ўқишимга рухсат беринг.

**قَصَدْتُ أَنْ أَدْخُلَ غُرْفَةَ الْعَمِيدِ** – Декан хонасига киришга жазм қилдим.

Истак майли мазкур маънода ишлатилганида, ундан олдин қўлланиладиган феъллар ичида энг кўп ишлатиладигани **أَرَادَ** – хоҳламоқ ва **اسْتَطَاعَ** – қўлидан келмоқ феълларидир. Бу феъллар ўзак эътибори билан заиф феъллар туркумига мансуб бўлиб, I боб феъли эмас. Бу туркум феълларга кейинчалик муфассал тўхталинади. Лекин амалиётда ишлатиш осон бўлсин учун шу икки феълнинг шахс-сонда тусланишини кўрсатиб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

### 1. **أَرَادَ** – феълнинг тусланиши

Шахс	Жинс	Ўтган замон			Ҳозирги-келаси замон		
		Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَرَادَ	أَرَادَا	أَرَادُوا	يُرِيدُ	يُرِيدَانِ	يُرِيدُونَ
	мн	أَرَادَتْ	أَرَادَتَا	أَرَادُوا	يُرِيدُ	يُرِيدَانِ	يُرِيدُونَ
II	мз	أَرَدَتْ	أَرَدَتَا	أَرَدْتُمْ	تُرِيدُ	تُرِيدَانِ	تُرِيدُونَ
	мн	أَرَدَتْ	أَرَدَتَا	أَرَدْتُمْ	تُرِيدُ	تُرِيدَانِ	تُرِيدُونَ
I		أَرَدْتُ		أَرَدْنَا	أُرِيدُ		نُرِيدُ

Масалан, **أَرَادُوا أَنْ يَسْمَعُوا** – Эшитмоқчи бўлдилар (мз).

**تُرِيدُ أَنْ تَرْجِعَ إِلَى بَيْتِنَا** – Уйимизга қайтмоқчимиз.

**اسْتَطَاعَ** – феълнинг тусланиши.

Ўтган замон

Ҳозирги-келаси замон

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اسْتَطَاعَ	اسْتَطَاعَا	اسْتَطَاعُوا	يَسْتَطِيعُ	يَسْتَطِيعَانِ	يَسْتَطِيعُونَ
	мн	اسْتَطَاعَتْ	اسْتَطَاعَتَا	اسْتَطَاعُوا	يَسْتَطِيعُ	يَسْتَطِيعَانِ	يَسْتَطِيعُونَ
II	мз	اسْتَطَاعَتْ	اسْتَطَاعَتَا	اسْتَطَاعْتُمْ	يَسْتَطِيعُ	يَسْتَطِيعَانِ	يَسْتَطِيعُونَ
	мн	اسْتَطَاعَتْ	اسْتَطَاعَتَا	اسْتَطَاعْتُمْ	يَسْتَطِيعُ	يَسْتَطِيعَانِ	يَسْتَطِيعُونَ
I		اسْتَطَاعْتُ		اسْتَطَاعْنَا	اسْتَطِيعُ		نَسْتَطِيعُ

Масалан, **يَسْتَطِيعُ أَحْمَدُ أَنْ يَفْزَحَ** – Аҳмад сакрай олади.

**نَسْتَطِيعُ أَنْ نَكْتَبَ بِالْعَرَبِيَّةِ** – Биз арабча ёза оламиз.

3. Заруриятни, имкониятни билдирувчи айрим феъллардан кейин **أَنْ** юклагаси билан бирга ишлатилади.

Бу феълларнинг хусусияти шуки, улар шахс-сонда тусланмасдан бир хил қолипда ишлатилади ва иш-ҳаракатнинг кимга тегишли эканлиги шу феълдан кейинги предлог ёки шу феълнинг ўзига қўшилиб келган олмошлар орқали ифодаланади. Булар қуйидаги феъллардир: **يَجِبُ عَلَيَّ** – керак, **يَنْبَغِي لِي** – керак, лозим,

**يُمْكِنُ** – мумкин. Масалан,

**يَجِبُ عَلَيْهِ أَنْ يَسْكُنَ** – У (мз) жим туриши керак,

**يَجِبُ عَلَيْهَا أَنْ تَسْكُنَ** – У (мн) жим туриши керак,

**يَجِبُ عَلَيْهِمَا أَنْ يَسْكُنَا** – У иккиси (мз) жим туриши керак,

**يَجِبُ عَلَيْهِمَا أَنْ تَسْكُنَا** – У иккиси (мн) жим туриши керак,

**يَجِبُ عَلَيْهِمْ أَنْ يَسْكُتُوا** – Улар (мз) жим туришлари керак,

- يَجِبُ عَلَيْهِمْ أَنْ يَسْكُنُوا - Улар (мн) жим туришлари керак.  
 يَنْبَغِي لَكَ أَنْ تَرْجِعَ - Сен (мз) қайтишинг керак,  
 يَنْبَغِي لَكَ أَنْ تَرْجِعِي - Сен (мн) қайтишинг керак,  
 يَنْبَغِي لَكُمْ أَنْ تَرْجِعُوا - Сиз иккинги (мз, мн) қайтишингиз керак,  
 يَنْبَغِي لَكُمْ أَنْ تَرْجِعُوا - Сиз (мз) қайтишингиз керак,  
 يَنْبَغِي لَكُمْ أَنْ تَرْجِعُوا - Сизлар (мн) қайтишларингиз керак.  
 يُمَكِّنِي أَنْ أَسْمَعَ - Эшитишим мумкин,  
 يُمَكِّنُنَا أَنْ نَسْمَعَ - Эшитишимиз мумкин.

Гоҳо заруриятни ифодаловчи бу феъллар тушиб қолиб, улардан кейинги предлогларнинг ўзи шу феъл билдирган маъноларда ишлатилиши мумкин. Масалан,

- عَلَيْنَا أَنْ نَذْهَبَ - Биз кетишимиз керак.  
 لَكُمْ أَنْ تَقْتُلُوا - Сизлар (мз) тушунишингиз керак.

4. Баъзан истак майлидаги феъл **دُونَ بَعْدَ قَبْلِ** каби предлоглардан кейин ҳам ишлатилиши мумкин. Бунда ҳам феъл олдидан албатта **أَنْ** юкламаси ёзилади. Масалан,

- اغْسِلْ يَدَكَ قَبْلَ أَنْ تَأْكُلَ - Овқатланишингдан олдин қўлингни юв (мз).

حَرَجْنَا مِنَ الْسِينَمَا دُونَ أَنْ نَفْهَمَ شَيْئًا - Биз ҳеч нарса тушунмаганимиз ҳолда кинодан чиқдик.

5. Истак майли **حَتَّى** юкламасидан кейин ишлатилади ва у “-гача” маъносини билдиради. Масалан,

- سَهَرْتُ حَتَّى يَنْتَصِفَ اللَّيْلُ - Тун ярим бўлгунча бедор бўлдим.

6. **لَنْ** юкламасидан кейин истак майли ишлатилади ва келаси замонда мутлақо амалга ошмайдиган иш-ҳаракатни ифодалайди. Масалан,

- لَنْ أَذْهَبَ مَعَكَ - Мен ҳеч қачон сен билан бормайман.

## § 66. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

I. Иккиланган феълларнинг истак майли қуйидагича тусланади:

مَسَّ (a) – типдаги феъллар-  
нинг тусланиши

مَدَّ (y) – типдаги феъллар-  
нинг тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمَسُّ	يَمَسُّ	يَمَسُّوا	يَمُدُّ	يَمُدُّ	يَمُدُّوا
	мн	يَمَسُّنَّ	يَمَسُّنَّ	يَمَسُّنَّ	يَمُدُّنَّ	يَمُدُّنَّ	يَمُدُّنَّ
II	мз	تَمَسُّ	تَمَسُّ	تَمَسُّوا	تَمُدُّ	تَمُدُّ	تَمُدُّوا
	мн	تَمَسُّنَّ	تَمَسُّنَّ	تَمَسُّنَّ	تَمُدُّنَّ	تَمُدُّنَّ	تَمُدُّنَّ
I		أَمَسَّ		أَمَسَّ	أَمَدَّ		أَمَدَّ

قَرَّ (и) – типдаги феъллар-  
нинг тусланиши

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْرُ	يَقْرُ	يَقْرُوا
	мн	يَقْرُونَ	يَقْرُونَ	يَقْرُونَ
II	мз	تَقْرُ	تَقْرُ	تَقْرُوا
	мн	تَقْرُونَ	تَقْرُونَ	تَقْرُونَ
I				قَرَّ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феълларнинг истак майлидан деярли фарқ қилмайди. Масалан, **يَقْرَأُ - يَقْرَأُ ; يَسْأَلُ - يَسْأَلُ ; يَأْكُلُ - يَأْكُلُ**.

III. Заиф феълларнинг истак майли қуйидагича бўлади:

1. Солимсифат феълларда учинчи ўзак ундош ҳарфи иллатдан иборат бўлмаганлиги учун солим феълларнинг истак майлидан фарқ қилмайди. Масалан, **يُوجَلُ - يُوَجَلُ ; يَجِدُ - يَجِدُ ; يَضَعُ - يَضَعُ**.

2. Ажваф феълларда ҳам учинчи ўзак ундош ҳарфи иллатдан иборат бўлмаганлиги учун фақат ҳозирги-келаси замонда содир бўлган ўзгаришларгина мавжуд бўлади. Масалан, **يَخَافُ - يَخَافُ ; يَسِيرُ - يَسِيرُ ; يَقُولُ - يَقُولُ**.

3. Ноқис феълларнинг учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлганлиги учун, истак майлида маълум ўзгаришлар содир бўлади:

**يَكِي (и) - типидagi феъллар-дҲА (у) - типидagi феъллар-нинг тусланиши**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَكِي	يَكِيَا	يَكِيُو	يَكِيُو	يَكِيُو	يَكِيُو
	мн	يَكِي	يَكِيَا	يَكِيِي	يَكِيُو	يَكِيُو	يَكِيِي
II	мз	يَكِي	يَكِيَا	يَكِيُو	يَكِيُو	يَكِيُو	يَكِيُو
	мн	يَكِي	يَكِيَا	يَكِيِي	يَكِيُو	يَكِيُو	يَكِيِي
I		يَكِي		يَكِي	يَكِي		يَكِي

**يَقِي (а) - типидagi феъллар-нинг тусланиши**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقِي	يَقِيَا	يَقِيُو
	мн	يَقِي	يَقِيَا	يَقِيِي
II	мз	يَقِي	يَقِيَا	يَقِيُو
	мн	يَقِي	يَقِيَا	يَقِيِي
I		يَقِي		يَقِي

### § 67. ИККИ ТОМОНЛАМА НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

1. Биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феълларда учинчи ўзак ундош ҳарфи иллатдан иборат бўлмаганлиги сабабли, уларнинг ҳозирги-келаси замонидаги ўзгаришларгина содир бўлади. Масалан, **يَأْتِي - يَأْتِي ; يَأْتِي - يَأْتِي**.

2. Иккинчи ва учинчи ўзак ундошлари ҳарфи иллатдан иборат бўлган феълларда, агар учинчи ўзак ундош ҳамза ҳарфи бўлмаса, қисман ўзгариш бўлади:

**يَأِي (и) - типидagi феъллар-и (и) - типидagi феъллар-нинг тусланиши**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأِي	يَأِيَا	يَأِيُو	يَأِي	يَأِيَا	يَأِيُو
	мн	يَأِي	يَأِيَا	يَأِيِي	يَأِي	يَأِيَا	يَأِيِي
II	мз	يَأِي	يَأِيَا	يَأِيُو	يَأِي	يَأِيَا	يَأِيُو
	мн	يَأِي	يَأِيَا	يَأِيِي	يَأِي	يَأِيَا	يَأِيِي
I		يَأِي		يَأِي	يَأِي		يَأِي

Агар учинчи ўзак ундош ҳамзадан иборат бўлса, унда ҳозирги-келаси замондаги ўзгариларгина содир бўлади. Масалан, **يَأْتِي - يَأْتِي**.

3. Иккинчи ва учинчи ўзак ундошлари ҳарфи иллатдан иборат бўлган феълларда ҳам деярли катта ўзгарилар содир бўлмайди. Масалан,

**يَرِي - يَرِيَانِ ; يَجِي - يَجِي ; يَسُو - يَسُو**.

Ҳар уч ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат бўлган феъллар қуйидагича тусланади:

**أَوَى (у) - феълнинг тусланиши**

**وَأَى (и) - феълнинг тусланиши**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَأْوِي	يَأْوِيَانِ	يَأْوُوا	يَأْوِيَانِ	يَأْوُوا	يَأْوُوا
	мн	تَأْوَى	تَأْوِيَانِ	تَأْوُوا	تَأْوِيَانِ	تَأْوُوا	تَأْوُوا
II	мз	تَأْوَى	تَأْوِيَانِ	تَأْوُوا	تَأْوِيَانِ	تَأْوُوا	تَأْوُوا
	мн	تَأْوَى	تَأْوِيَانِ	تَأْوُوا	تَأْوِيَانِ	تَأْوُوا	تَأْوُوا
I		أَوَى		أَوَى	أَوَى		أَوَى

## § 68. КУЧАЙТИРУВ МАЙЛИ

Кучайтирув майли иш-ҳаракатнинг келгусида албатта амалга ошишини билдиради. У феълнинг истак майли шаклидан қуйидаги икки усул билан ҳосил бўлади:

1. Феъл охирига ташдидли **ن** ҳарфини қўшиш билан. Бунда феъл қуйидаги тарзда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحْفَظُنْ	يُحْفَظَانْ	يُحْفَظُونَ
	мн	تُحْفَظُنْ	تُحْفَظَانْ	تُحْفَظُونَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُفَعِّلُنْ	تُفَعِّلَانْ	تُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلُنْ	تُفَعِّلَانْ	تُفَعِّلُونَ
I		أُفَعِّلُنْ		أُفَعِّلُونَ

2. Истак майлидаги феъл охирига сукунли **ن** ҳарфини қўшиш билан. Бундай феъл қуйидаги тарзда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُنْ		يُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلُنْ		تُفَعِّلُونَ
II	мз	تُفَعِّلُنْ		تُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلُنْ		تُفَعِّلُونَ
I		أُفَعِّلُنْ		أُفَعِّلُونَ

Эслатма. Сукунли **ن** ҳарфи билан кучайтирув майли II ва III шахсларнинг иккилик сонларидан ва II, III шахс кўплик муаннас вариантларидан ҳосил қилинмайди.

Мисоллар:

**يُحْفَظُنْ الطَّلَابُ هَذَا النَّصَّ** — Студентлар бу текстни

**يُحْفَظُنْ الطَّلَابُ هَذَا النَّصَّ** — албатта ёдлайдилар.

Кўпинча кучайтирув майли феъл олдига қўйиладиган **ل** юкломаси билан ишлатилади ва бу юклама қўшимча маъно ифодаламайди. Масалан,

**لِنَدْمَيْنْ** — Биз албатта кетамиз. **لِيَكْتَبِنْ** Улар албатта ёзадилар.

Кучайтирув майлининг бу шакли Қуръоннинг айрим оятларида от каби танвин фатҳа ёрдамида ёзилган.

Масалан, **كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنْتَه لِنَسْفَعَا بِالنَّاصِيَةِ** — 96-сура, 15

оят. — Йўқ, агар у тўхтамаса, пешона сочидан туттишимиз муқаррар.



Кучайтирув майли бўлишли ва инкор маънодаги буйруқ майли билан ҳам ишлатилади. Бунда буйруқ майли сукун билан тугаган бўлса ( масалан, **اَكْتَبَ**, ( **لَا تَفْتَحْ** ), бу сукун фатҳага ўзгаради. Масалан,

**اَجَلِسَنَّ** — Сен албатта ўтир,  
**لَا تَسْمَعَنَّ هَذَا الْكَلَامَ** — Бу гапга ҳеч қачон қулоқ солманглар .

## § 69. ҲАРАКАТ НОМИ

Ҳаракат номи араб тилида масдар (**مَصْتَرٌ** — масдарун) дейилади ва феълдаги маънони шахс ва сондан, замондан ва жинсдан холи ҳолда ифодалайди. У ўзбек тилидаги „ўқиш“, „ёзиш“, „йигирув“, „тўқув“ каби шаклларга мос келади.

Ҳаракат номи ҳам араб тилида маълум вазнга эга:

**فُعُولٌ** — чиқиш — **خُرُوجٌ** —> **خَرَجَ** .

**فَعْلٌ** — уриш — **ضَرَبٌ** —> **ضَرَبَ** .

**فَعَلٌ** — қидириш, талаб қилиш — **طَلَبٌ** — **طَلَبَ** .

Ҳар бир боб феълнинг ўзига хос масдар вазнлари мавжуд. Булар ичида энг мураккаби I боб феълдир. Чунки I бобдаги ҳар бир феълдан масдар ўзига хос вазнда ясалади. Масалан,

**نَصَرَ** — **فَعَلٌ** — **نَصْرٌ** — голиб келиш,

**عَلِمَ** — **فَعِلٌ** — **عِلْمٌ** — билиш,

**صَغَرَ** — **فَعِلٌ** — **صِغْرٌ** — кичик бўлиш, кичиклик,

**ضَحِكَ** — **فَعِلٌ** — **ضَحْكٌ** — кулиш,

**خَلَصَ** — **فَعَالٌ** — **خِلَاصٌ** — халос бўлиш,

**سَأَلَ** — **فُعَالَ** — **سُؤَالَ** — сўраш,

**مَزَقَ** — **فَعَلَهُ** — **مَزَقٌ** — йиртиш,.

**خَبَّرَ** — **فَعَلَهُ** — **خَبْرَةٌ** — хабардор бўлиш,

**غَلَبَ** — **فَعَلَهُ** — **غَلَبَةٌ** — галаба қилиш,

**ذَكَرَ** — **فَعَلَى** — **ذِكْرَى** — хотирлаш,

**سَكَتَ** — **فَعَلَى** — **سُكْتَى** — истиқомат қилиш,

**قَبِلَ** — **فَعُولٌ** — **قَبُولٌ** — қабул қилиш,

**رَجِلَ** — **فَعِيلٌ** — **رَجِيلٌ** — жўнаш,

**جَلَسَ** — **فُعُولٌ** — **جُلُوسٌ** — ўтириш,

**سَهَّلَ** — **فُعُولَةٌ** — **سُهُولَةٌ** — енгил бўлиш, енгиллик,

**كَرِهَ** — **فَعَالِيَةٌ** — **كِرَاهِيَةٌ** — ёмон кўриш,

**نَقَصَ** — **فُعَلَانٌ** — **نُقْصَانٌ** — камчилик, камчил бўлиш,

**رَجَعَ** — **مَفْعَلٌ** — **مَرْجِعٌ** — қайтиш,

**غَفَرَ** — **مَفْعَلَةٌ** — **مَغْفِرَةٌ** — кечириш ва ҳ.к.

Ҳатто айрим феъллардан масдар икки хил вазнда ҳосил бўлади. Масалан,

**غَفَرَ** — **مَفْعَلَةٌ** — **مَغْفِرَةٌ** — кечириш,

**غَفَرَ** — **فُعْرَانٌ** — **غُفْرَانٌ** — кечириш,

**عَرَفَ** — **مَفْعَلَةٌ** — **مَعْرِفَةٌ** — билиш,

**عَرَفَ** — **فِعْرَانٌ** — **عِرْقَانٌ** — билиш.

Мисоллардан кўриниб туриптики, феълларнинг масдари ҳар хил вазнга эга ва уларнинг барчасини ёдда сақлаб қолиш қийин. Ишни енгиллатиш мақсадида замонавий лугатларда ҳар бир I боб феълдан кейин ўша феъл-

нинг масдари ёзиб қўйилган бўлиб, шу луғат орқалигина масдарнинг вазнини билиб олиш мумкин.

Масдарлар феълдан ясалгани билан грамматик хусусиятларига кўра отга кўпроқ ўхшаб кетади. У танвин қўшимчасини қабул қилади, иккилик сони от каби қўшимчага эга ва отлар каби келишларда турланади. Масалан,

Бош к. رَحِيلَانِ , رَحِيلٍ .

Қар. к. رَحِيلَيْنِ , رَحِيلٍ .

Туш к. رَحِيلَيْنِ , رَحِيلًا .

Шу билан бирга масдарларнинг феъллик хусусияти ҳам йўқ эмас. Масдар ҳосил бўлган феъл қайси предлогни талаб қилса, масдар ҳам тўлдирувчи ёки ҳолни ўша предлог ёрдамида бошқаради. Масалан,

خَرَجْتُ إِلَى الشَّارِعِ – Мен кўчага чиқдим,

أَخْرُجُ إِلَى الشَّارِعِ – Кўчага чиқиш.

سَأَلْتُ عَنِ الْوَاجِبِ – Вазифани сўрадик,

السُّؤَالَ عَنِ الْوَاجِبِ – Вазифани сўраш.

Агар феъл ўзидан кейинги отни тушум келишиги ёрдамида бошқарса, шу феълнинг масдари ўша от билан изофа ҳосил қилади. Масалан,

زَرَعَ الْقَطْنَ – У (мз) пахта экди → زَرْعُ الْقَطْنِ Пахта экиш.

رَكِبْتُ الطَّائِرَةَ – Самолётга ўтирдик → رُكُوبُ الطَّائِرَةِ Самолётга ўтириш.

Барча тилларда бўлгани каби араб тилида ҳам кўпчилик сўзлар, шу жумладан масдарлар ҳам отлашади. Бу ҳол *субстантивация* деб юритилади. Масалан,

عَلِمَ – عَلِمَ – билиш → илм,

سَأَلَ – سَأَلَ – сўраш → савол,

طَلَبَ – طَلَبَ – талаб қилиш → талаб.

Булар отга айланганидан кейин отлар қандай хусусиятга эга бўлса, улар ҳам шундан хусусиятларни қабул қиладилар – кўплик шаклига эга бўладилар:

عِلْمٌ → عُلُومٌ – илмлар,

سُؤَالَ → أَسْئَلَةٌ – саволлар,

طَلَبٌ → طَلَبَاتٌ – талаблар.

Энг муҳими шундаки, улар масдар каби „нима қилиш“ саволига эмас, „нима“ саволига жавоб бўлиб келади.

Масдарларнинг айтиб ўтилган грамматик хусусиятлари фақат I боб учун эмас, балки барча боблар учун умумийдир.

## § 70. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ МАСДАРИ

Юқорида айтилганидек, ҳар бир феъл ўзининг масдар ҳосил қилувчи вазнига эга. Бу нарса нотўғри феълларга ҳам тааллуқлидир. Лекин нотўғри феъллардан ҳосил бўлган масдарлар қуйидаги морфологик хусусиятларга эга:

1. Айрим солимсифат феълларнинг масдарида биринчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

صَلَّهَ → (a) رَصَلَ ; ثَقَّهَ → (и) وَثَّقَ ; هَبَّهَ → (a) وَهَبَّ .

2. Ноқис феъллардан масдар فَعَالٌ , فَعَالٌ ёки فَعَالٌ вазнларида ҳосил бўлса, ҳарфи иллат ҳамза товушига ўзгаради. Масалан,

لِقَاءٌ -> (a) لَقِيَ ; رِقَاءٌ -> (и) وَقَى ; قِضَاءٌ -> (и) قَضَى ;  
دَعَاءٌ -> (a) دَعَا ; بُكَاءٌ -> (и) بَكَى ; رَجَاءٌ -> (y) رَجَا .

Масдар юқоридаги вазнлардан бошқа вазнда ҳосил бўлса, бундай товуш ўзгариши ҳосил бўлмайди. Масалан,

رَبْوٌ -> (y) رَبَا ; جَنِيٌّ -> (и) جَنَى ; دَتُوٌّ -> (y) دَتَا .

## § 71. МАСДАРИ МУТЛАҚ

Феълнинг масдари гап таркибида баъзан шу феълдан англашилган маънони кучайтириш учун ишлатилиши мумкин. Бу вазифадаги масдар масдари мутлақ дейилади ва у гапнинг охирида ноаниқ ҳолда тушум келишигида келади. Масалан,

ضَرَبُوا اللَّصَّ ضَرْبًا - Ҳғрини қаттиқ урдилар.

Масдари мутлақ ўзидан кейин мослашган аниқловчиси билан келиши мумкин. Бу аниқловчи, табиийки, масдар билан тўла мослашган бўлади. Масалан,

ضَحِكَ الطَّالِبُ ضَحْكًا شَدِيدًا - Студент қаттиқ кулди.

Баъзан масдар ўзининг мослашмаган аниқловчиси билан келиши мумкин. Масалан,

طَرَدَنِي طَرْدَةَ الْقَرِيبِ - У мени бегонани ҳайдагандек ҳайдади.

Баъзан эса масдари мутлақдан олдин **كُلُّ**, **أَشَدُّ** сўзлари тушум келишигида келиб, масдари мутлақ уларга нисбатан музоф илайҳи бўлиб келиши мумкин. Бу изофа ҳам феълдан англашилган иш-қаракатнинг даражасини ошириш учун хизмат қилади:

حَبَّتِ الْأُمُّ أَوْلَادَهَا كُلَّ الْحَبِّ - Она фарзандларини қаттиқ севарди.

## § 72. СИФАТДОШЛАР

Сифатдошлар араб тилида феълдан ҳосил бўлган ва ўзида ҳам феъллик, ҳам сифатлик хусусиятларини муҷассамлаштирган сўзлардир. Араб тилидаги сифатдошларнинг ўзбек тилидагидан фарқи шуки, ўзбек тилида улар замонга қараб ўзгарса (борган, бораётган, боражак), араб тилида барча замонлар учун бир хил шаклга эга.

Сифатдошлар икки хил бўлади:

1. Аниқ нисбат сифатдошлари. Булар I боб феълдан

فَاعِلٌ вазнида ҳосил бўлади ва феълдан англашилган иш-қаракатнинг бажарувчисини (субъектини) билдиради. Масалан,

دَخَلَ -> دَاخِلٌ - кирувчи,

شَرِبَ -> شَارِبٌ - ичувчи,

قَرَأَ -> قَارِئٌ - ўқувчи (китобни).

Бу сўзлар исм тоифасидаги бошқа сўзлар каби **ال** артиклини олиши, жинсда ва сонда ҳамда келишикда турланиши мумкин. Масалан,

الدَّاخِلُونَ - الدَّاخِلَانِ - الدَّاخِلُ .

الدَّاخِلَاتُ - الدَّاخِلَتَانِ - الدَّاخِلَةُ .

Эслатма. Музаккар сифатдошнинг кўплиги синиқ кўплик шаклида бўлиши ҳам мумкин.

Иккинчи томондан, феълдан кейин тўлдирувчи ёки ҳол предлоглар ёрдамида бошқарилса, шу феълдан ҳосил бўлган сифатдош ҳам ўша предлог ёрдамида бошқаради. Масалан,

خَرَجْتُ إِلَى الشَّارِعِ - Кўчага чиқдим,

الخَارِجُ إِلَى الشَّارِعِ - Кўчага чиқувчи.

2. Мажҳул нисбат сифатдошлари. Булар I боб феълидан **مَفْعُول** вазнида ҳосил бўлади ва феъл ифодалаган иш-ҳаракат объекти бўлган предметни ёки ўша иш-ҳаракат натижасида ҳосил бўлган натижани (иш-ҳаракат натижасини) билдиради. Масалан,

**مَفْتُوحٌ** - очилган, **فَتَحَ** ->

**مَشْرُوبٌ** - ичилган, **شَرِبَ** ->

**مَقْتُولٌ** - ўлдирилган, **قَتَلَ** ->

Булар ҳам аниқ нисбат сифатдошлари каби исмларга хос умумий хусусиятларга эга. Масалан,

**الْمَقْتُولُونَ** - **الْمَقْتُولَانِ** - **الْمَقْتُولِ** .

**الْمَقْتُولَاتُ** - **الْمَقْتُولَتَانِ** - **الْمَقْتُولَةِ** .

Агар мажҳул нисбат сифатдоши ўзидан кейин у ёки бу предлогни талаб қиладиган феълдан ясалган бўлса, у жинсда ва сонда ўзгармасдан ҳар доим музаккар бирликда ишлатилади. Жинс ва сонда эса сифатдошдан кейин келувчи предлогга қўшилиб келган олмош мослашади. Масалан, **غَضِبَ عَلَى** -> **مَغْضُوبٌ عَلَيْهَا** , **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِمَا** , **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِمْ** , **مَغْضُوبٌ عَلَيْهَا** , **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِنَّ** , **مَغْضُوبٌ عَلَيْهِمَا** .

Аниқ ва мажҳул нисбат сифатдошлари гапда турли вазифаларни бажаради:

1. Улар масдар каби отлашиши ва гапда от бажарадиган вазифани бажариши мумкин. Масалан,

**عَالِمٌ** - олим, **عَالِمٌ** - билувчи ->

**مَنْشُورٌ** - варақа, **نَشَرَ** - тарқатилган ->

2. Сифатдошлар кўпинча гапда мослашган аниқловчи вазифасида келади. Масалан,

**رَجُلٌ مَشْهُورٌ** - машҳур одам, **طَالِبَاتٌ عَامِلَاتٌ** - ақлли студент қизлар.

3. Гапнинг кесими вазифасини бажаради ва бунда нутқ сўзланиб турган пайтда амалга ошаётган иш-ҳаракатни ифодалайди. Масалан,

**أَنَا ذَاهِبٌ** - Мен кетяпман, **هُنَّ جَالِسَاتٌ** - Улар (мн) ўтириптилар.

Сифатдошларнинг юқорида зикр этилган грамматик хусусиятлари барча боблар учун умумийдир.

## § 73. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

I. Иккиланган феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича ясалади:

**دَالٌ** - **دَالِلٌ** - **فَاعِلٌ** (y) - **دَلَّ** - далолат берувчи,

**دَابٌ** - **دَابِيبٌ** - **فَاعِلٌ** (a,и) - **دَبَّ** - судралувчи.

Бу феълларнинг мажҳул нисбат сифатдошида икки бир хил ундош ўртасидаги унли чўзиқ бўлганлиги сабабли, товуш ўзгариши содир бўлмайди. Масалан,

**مَدْلُولٌ** - **مَفْعُولٌ** (y) - **دَلَّ** .

**مَشْدُودٌ** - **مَفْعُولٌ** (a,y) - **شَدَّ** .

II. Ҳамзали феълларда ҳам сифатдошлар ҳамзанинг имлосини ҳисобга олмаганда, солим феъллар сифатдошларидан фарқ қилмайди. Масалан,

**مَأْكُولٌ** - **مَفْعُولٌ** , **أَكَلَ** - **فَاعِلٌ** (y) - **أَكَلَ** ,

**مَسْتَوٌ** - **مَفْعُولٌ** , **سَأَلَ** - **فَاعِلٌ** (a) - **سَأَلَ** ,

**مَقْرُوءٌ** - **مَفْعُولٌ** , **قَرَأَ** - **فَاعِلٌ** (a) - **قَرَأَ** .

### III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг сифатдошлари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

مَوْصُولٌ - مَفْعُولٌ , وَاصِلٌ - فَاعِلٌ - (и) وَصَلَ

مَيْسُورٌ - مَفْعُولٌ , يَاسِرٌ - فَاعِلٌ - (а) يَسَرَ

2. Ажваф феълларнинг аниқ нисбат сифатдошида иккинчи ўзак ундош бўлган و ёки ى ҳарфи ҳамзага айланади. Масалан,

قَاتِلٌ -> قَاوِلٌ - فَاعِلٌ - (y) قَالَ

سَائِرٌ -> سَائِرٌ - فَاعِلٌ - (и) سَارَ

خَائِفٌ -> خَاوِفٌ - فَاعِلٌ - (a) خَافَ

Ажваф феълларнинг мажҳул нисбат сифатдошлари:

а) агар феълнинг иккинчи ўзак ундоши و ҳарфидан иборат бўлса, қуйидагича ҳосил бўлади:

مَقُولٌ -> مَقُولٌ - مَفْعُولٌ - (y) قَالَ

مَخَوْفٌ -> مَخَوْفٌ - مَفْعُولٌ - (a) خَافَ

б) агар феълнинг иккинчи ўзак ундоши ى ҳарфидан иборат бўлса, қуйидагича ҳосил бўлади:

مَسِيرٌ -> مَسِيرٌ - مَسِيرٌ - مَفْعُولٌ - (и) سَارَ

مَبِيعٌ -> مَبِيعٌ - مَبِيعٌ - مَفْعُولٌ - (и) بَاعَ

3. Ноқис феъллар:

а) ноқис феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши учинчи ўзак ундошни бутунлай тушириб қолдириб, ўрнига — танвин касра қўйиш билан ( муаннас шаклида эса ى ҳарфини орттириш билан) ҳосил қилинади. Лекин сифатдош аниқ ҳолатда келганида, танвин йўқолиб, ўрнига ى ҳарфи орттирилади. Масалан,

Феъл	Музаккар		Муаннас	
	Ноаниқ ҳолат	Аниқ ҳолат	Ноаниқ ҳолат	Аниқ ҳолат
بَكَى	بَاكٍ	الْبَاكِي	بَاكِيَةٌ	الْبَاكِيَةُ
دَنَا	دَانٍ	الدَّانِي	دَانِيَةٌ	الدَّانِيَةُ
لَاقَى	لَاقٍ	اللَّاقِي	لَاقِيَةٌ	اللَّاقِيَةُ

Булар сонда қуйидагича тусланади. Масалан,

بَكِي (и) — феълдан:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	الْبَاكِي بَاكٍ	الْبَاكِيَان بَاكِيَان	الْبَاكِيُون بَاكِيُون
мн	الْبَاكِيَةُ بَاكِيَةٌ	الْبَاكِيَتَان بَاكِيَتَان	الْبَاكِيَاتُ بَاكِيَاتُ

б) мажҳул нисбат сифатдошлари:

1) агар учинчи ўзак ундош و ҳарфидан иборат бўлса, қуйидагича ҳосил бўлади:

مَدْتُوٌ -> مَدْتُوٌ - مَفْعُولٌ - (y) دَنَا

2) агар учинчи ўзак ундош ى ҳарфидан иборат бўлса, қуйидагича ҳосил бўлади:

مَرَمِيٌّ -> مَرَمِيٌّ - مَفْعُولٌ - (и) رَمَى

„Мазкур сифатдошларнинг иккилик ва кўплик формалари умумий қоида асосида ясалади.

## § 74. ЎРИН ВА ПАЙТ НОМЛАРИ

Иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрни ёки пайтини билдирувчи сўзлар ўрин ва пайт номлари дейилади. Бу икки тушунча араб тилида бир вазн асосида ясалади ва у бир вақтнинг ўзида ҳам ўринни, ҳам пайтни билдириб келади. Масалан,

مَدْخَلَ - кириш жойи ёки кириш пайти,

مَخْرَجَ - чиқиш жойи ёки чиқиш пайти.

Ўрин ва пайт номлари ҳар қандай феълдан қуйидаги тартибда ясалади:

I боб феълнинг ҳозирги-келаси замонидаги олд қўшимча ۲ ҳарфи м билан алмаштирилади ва учинчи ўзак ундоши, табиийки, танвин ҳаракатини қабул қилади.

Агар ҳозирги-келаси замонда ۷ нинг ҳаракати ۱ ёки ۲ бўлса, ўрин ва пайт номлари مَفْعَلٌ вазнида шаклланади. Масалан,

مَعْمَلٌ - иш жойи ёки иш пайти, يَعْمَلُ - عَمِلَ

مَصْنَعٌ - иш жойи ёки иш пайти, يَصْنَعُ - صَنَّ

مَكْتَبٌ - ёзиш жойи ёки пайти, يَكْتُبُ - كَتَبَ

مَطْبَعٌ - пишириш ўрни ёки пайти, يَطْبَعُ - طَبَعَ

Агар ҳозирги-келаси замонда ۷ нинг ҳаракати ۱ бўлса, ўрин ва пайт номлари مَفْعِلٌ вазнида шаклланади. Масалан,

مَجْلِسٌ - ўлтириш ўрни ёки пайти, يَجْلِسُ - جَلَسَ

مَنْزِلٌ - тушиш ўрни ёки пайти, يَنْزِلُ - نَزَلَ

Шуни эътиборга олиш керакки, айрим ۷ ўзак ундоши ҳаракати ۱ бўлган феъллардан ҳам бу шакл шу вазнда ясалади. Масалан,

مَسْجِدٌ - сажда ўрни ёки пайти, يَسْجُدُ - سَجَدَ

مَشْرِقٌ - кун чиқиш ўрни ёки пайти, يَشْرِقُ - شَرَقَ

مَغْرِبٌ - кун ботиш ўрни ёки пайти, يَغْرِبُ - غَرَبَ

Узоқ муддат давом этадиган ёки тез-тез қайтарилиб турадиган иш-ҳаракатнинг ўрни ёки пайтини билдирувчи сўз مَفْعَلَةٌ вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

مَدْرَسَةٌ - мактаб, يَدْرُسُ - دَرَسَ

مَصْبَعَةٌ - буюқхона, يَصْبَعُ - صَبَغَ

مَطْبَعَةٌ - матбаа, يَطْبَعُ - طَبَعَ

مَحْكَمَةٌ - маҳкама, يَحْكُمُ - حَكَمَ

Эслатма. Ҳосила бобларнинг ўрин ва пайт номлари мажҳул нисбат сифатдоши вазни билан бир хилдир.

## § 75. II БОБ ФЕЪЛИ

Феълнинг II боби I боб феълидан иккинчи ўзак ундошни иккилантириш йўли билан ҳосил бўлади. I бобнинг ўтган замонида иккинчи ўзак ундошнинг ҳаракати қандай бўлишидан қатъи назар II бобнинг ўтган замонида у фатҳалидир:

II боб феълнинг ўтган замонда тусланиши:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعَلَ	فَعَلَا	فَعَلُوا
	мн	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ
II	мз	فَعَلْتِ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ
	мн	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمَا	فَعَلْتُمْ
I		فَعَلْتُمْ		فَعَلْتُمْ

Масалан,

قَسَمْتُمْ — Сизлар (мз) майдалаб тақсимадингизлар,

سَلَمْنَا — Биз топширдик.

Ўтган замоннинг инкор формаси مَا юкламаси ёрдамида ясалади. Масалан, مَا قَسَمْتُمْ .

II боб феъли ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلْنَ
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلِينَ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلْنَ
I		أَفَعِّلُ		تُفَعِّلُ

Масалан,

تَكَلَّبَانِ — Сиз икковингиз рад этмоқдасиз.

يُصَدِّقُونَ — Улар (мз) ишонадилар.

Ҳозирги-келаси замоннинг инкор формаси لَا юкламаси ёрдамида ҳосил қилинади.

II боб феълининг мажҳул нисбати қуйидагичадир:

1. Ўтган замонда тусланиши:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعَّلَ	فَعَّلَا	فَعَّلُوا
	мн	فَعَّلَتْ	فَعَّلْتَا	فَعَّلْنَ
II	мз	فَعَّلَتْ	فَعَّلْتُمَا	فَعَّلْتُمْ
	мн	فَعَّلْتِ	فَعَّلْتُمَا	فَعَّلْتُنَّ
I		فَعَّلْتُ		فَعَّلْتَا

Масалан, ذَهَبَتِ الدَّبَلَةُ — Узукка тилла суви юритилди.

2. Ҳозирги-келаси замонда тусланиши:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلْنَ
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُونَ
	мн	تُفَعِّلِينَ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلْنَ
I		أَفَعِّلُ		تُفَعِّلُ

II боб феъли қуйидаги маъноларни ифодалайди:

1. I бобдаги феъл ифодалаган иш-ҳаракатнинг кучли амалга ошганлигини, шу иш-ҳаракат бир неча марта қайтарилганлигини ёки иш-ҳаракатнинг объекти кўп эканлигини билдиради. Масалан,

ضَرَبَ — урмоқ → ضَرَبَ — роса урмоқ,

قَطَعَ — кесмоқ → قَطَعَ — майдаламоқ.

2. I бобдаги ўтимсиз феъллар II бобда ўтимли феълга айланади:

نَظَفَ — тоза бўлмоқ → نَظَفَ — тозаламоқ,

حَسَنَ — яхши бўлмоқ → حَسَنَ — яхшиламоқ.

3. I бобдаги ўтимли феъллар II бобда шу феълнинг орттирма нисбатига айланади:

عَلِمَ — билмоқ → عَلِمَ — ўргатмоқ,

شَرِبَ — ичмоқ → شَرِبَ — ичирмоқ.

4. I боб феъли ифодалаган иш-ҳаракатни мавжуд деб ҳисоблаш маъносини билдиради. Масалан,

كَذَبَ — ёлгон гапирмоқ → كَذَبَ — ёлгон деб ҳисобламоқ, рад этмоқ,

صَدَقَ — ростгўй бўлмоқ → صَدَقَ — ишонмоқ.

5. Бирор предмет шаклига киритиш маъносини билдиради. Бу маънодаги II боб феъли ўша предметни ифодалаган сўзнинг ўзаги асосида ясалади. Масалан,

نَحَّاسٌ – мис → نَحْسٌ – мис қопламоқ,

ذَهَبٌ – олтин → ذَهَبٌ – олтин суви бермоқ,

حَجَرٌ – тош → حَجَرٌ – тошга айлантирмоқ.

6. У ёки бу иборани талаффуз қилиш маъносини билдиради. Масалан,

كَبِيرٌ – „Оллоҳ энг буюқдир“ иборасини айтмоқ,

صَبِيحٌ – „Хайрли тонг“ иборасини айтмоқ.

7. Яна шундай феъллар ҳам мавжудки, улар ифодалаган маъно юқоридаги бирор қоидага тўғри келмайди. Булар тарихан катта семантик ўзгаришларга учраган феъллардир. Буларнинг маъносини билиш учун лугатга мурожаат қилиш керак. Масалан,

قَبِلَ – қабул қилмоқ → قَبِلَ – ўпмоқ,

هَتَكَ – узмоқ → هَتَكَ – обрўсини тўкмоқ.

8. Айрим ўзақлардан умуман II боб феъли ҳосил бўлмайди. Буни лугатлардан билиш мумкин.

## § 76. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР II БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан, قَلَّ → قَلَّ – озайтирмоқ.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَلَّ	قَلَا	قَلُّوا
	мн	قَلْتُمْ	قَلْنَا	قَلْنَا
II	мз	قَلَّتْ	قَلْنَا	قَلْنَا
	мн	قَلْتُمْ	قَلْنَا	قَلْنَا
I		قَلَّتْ		قَلْنَا

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَلَّ	قَلَا	قَلُّوا
	мн	قَلْتُمْ	قَلْنَا	قَلْنَا
II	мз	قَلَّتْ	قَلْنَا	قَلْنَا
	мн	قَلْتُمْ	قَلْنَا	قَلْنَا
I		قَلَّتْ		قَلْنَا

II. Ҳамзали феъллар ҳам ўтган замонда солим феъллар каби тусланади. Масалан,

أَمَرَ – бошлиқ этиб  
тайинламоқ феъли

أَمَرَ → أَمَرَ – амир этиб  
тайинламоқ феъли

رَأَسَ – бошлиқ этиб  
тайинламоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَرَ	أَمَرَا	أَمَرُوا	رَأَسَ	رَأَسَا	رَأَسُوا
	мн	أَمَرْتُمْ	أَمَرْتَا	أَمَرْتُمْ	رَأَسْتُمْ	رَأَسْتُمَا	رَأَسْتُمْ
II	мз	أَمَرَتْ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ	رَأَسْتُمْ	رَأَسْتُمَا	رَأَسْتُمْ
	мн	أَمَرْتُمْ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ	رَأَسْتُمْ	رَأَسْتُمَا	رَأَسْتُمْ
I		أَمَرَتْ		أَمَرْتُمْ	رَأَسْتُمْ		رَأَسْتُمْ

قَرَأَ → قَرَأَ – ўқитмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَرَأَ	قَرَأَا	قَرَأُوا
	мн	قَرَأْتُمْ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُمْ



Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	قَرَأَتْ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُمْ
	мн	قَرَأَتِ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُنَّ
I		قَرَأَتْ		قَرَأْنَا

Ҳамзали феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

фeъли **أَمَرَ** → **أَمَرَ**

фeъли **رَأَسَ** → **رَأَسَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَرَ	أَمَرَا	أَمَرُوا	رَأَسَ	رَأَسَا	رَأَسُوا
	мн	أَمَرَتْ	أَمَرْتَا	أَمَرْنَ	رَأَسَتْ	رَأَسْتَا	رَأَسْنُ
II	мз	أَمَرَتْ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ	رَأَسَتْ	رَأَسْتُمَا	رَأَسْتُمْ
	мн	أَمَرَتْ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُنَّ	رَأَسَتْ	رَأَسْتُمَا	رَأَسْتُنَّ
I		أَمَرَتْ		أَمَرْنَا	رَأَسَتْ		رَأَسْنَا

фeъли **قَرَأَ** → **قَرَأَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَرَأَ	قَرَأَا	قَرَأُوا
	мн	قَرَأَتْ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُمْ
II	мз	قَرَأَتْ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُمْ
	мн	قَرَأَتْ	قَرَأْتُمَا	قَرَأْتُنَّ
I		قَرَأَتْ		قَرَأْنَا

### III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феъллар. Ўтган замонда феълнинг тусланиши биринчи ўзақ ундошга таъсир қилмаганлиги сабабли, солимсифат феъллар солим феъллар каби тусланади. Масалан,

осонлаштирмақ феъли **يَسَّرَ** → **يَسَّرَ** – еткизмоқ феъли **وَصَّلَ** → **وَصَّلَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	وَصَّلَ	وَصَّلَا	وَصَّلُوا	يَسَّرَ	يَسَّرَا	يَسَّرُوا
	мн	وَصَّلَتْ	وَصَّلْتَا	وَصَّلْتُمْ	يَسَّرَتْ	يَسَّرْتُمَا	يَسَّرْتُمْ
II	мз	وَصَّلَتْ	وَصَّلْتُمَا	وَصَّلْتُمْ	يَسَّرَتْ	يَسَّرْتُمَا	يَسَّرْتُمْ
	мн	وَصَّلَتْ	وَصَّلْتُمَا	وَصَّلْتُنَّ	يَسَّرَتْ	يَسَّرْتُمَا	يَسَّرْتُنَّ
I		وَصَّلَتْ		وَصَّلْنَا	يَسَّرَتْ		يَسَّرْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

фeъли **وَصَّلَ** → **وَصَّلَ**

фeъли **يَسَّرَ** → **يَسَّرَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	وَصَّلَ	وَصَّلَا	وَصَّلُوا	يَسَّرَ	يَسَّرَا	يَسَّرُوا
	мн	وَصَّلَتْ	وَصَّلْتَا	وَصَّلْتُمْ	يَسَّرَتْ	يَسَّرْتُمَا	يَسَّرْتُمْ
II	мз	وَصَّلَتْ	وَصَّلْتُمَا	وَصَّلْتُمْ	يَسَّرَتْ	يَسَّرْتُمَا	يَسَّرْتُمْ
	мн	وَصَّلَتْ	وَصَّلْتُمَا	وَصَّلْتُنَّ	يَسَّرَتْ	يَسَّرْتُمَا	يَسَّرْتُنَّ
I		وَصَّلَتْ		وَصَّلْنَا	يَسَّرَتْ		يَسَّرْنَا

2. Ажваф феъллар. Бу феълларда иккинчи ўзақ ундош ҳисобланган ҳарфи иллат қайтиб келади ва феъл солим феъллар каби тусланади. Масалан,

ҳаракатга келтирмақ **سَيَّرَ** → **سَارَ** гапирмоқ **قَوَّلَ** → **قَالَ**

фeъли

фeъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	قَوَّلَ	قَوَّلَا	قَوَّلُوا	سَيَّرَ	سَيَّرَا	سَيَّرُوا
	мн	قَوَّلَتْ	قَوَّلْتُمَا	قَوَّلْتُمْ	سَيَّرَتْ	سَيَّرْتُمَا	سَيَّرْتُمْ
II	мз	قَوَّلَتْ	قَوَّلْتُمَا	قَوَّلْتُمْ	سَيَّرَتْ	سَيَّرْتُمَا	سَيَّرْتُمْ
	мн	قَوَّلَتْ	قَوَّلْتُمَا	قَوَّلْتُنَّ	سَيَّرَتْ	سَيَّرْتُمَا	سَيَّرْتُنَّ
I		قَوَّلَتْ		قَوَّلْنَا	سَيَّرَتْ		سَيَّرْنَا

Ажваф феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

		қўл феъли → қўл			сир феъли → сир		
Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	қўл	қўла	қўлова	сир	сирра	сирроа
	мн	қўлт	қўлта	қўлн	сирт	сиррта	сирро
II	мз	қўлт	қўлтма	қўлтм	сирт	сиртма	сиртма
	мн	қўлт	қўлтма	қўлтн	сирт	сиртма	сиртн
I		қўлт		қўлта	сирт		сиртма

3. Ноқис феъллар. Бу феъллар учун умумий хусусият шуки, учинчи ўзак ундоши бўлган **و** ҳарфи (**د ن و** → **دئا** феъли) ҳам ҳосила бобларда **ى** ҳарфига ўзгариб кетади (I боб – **دئا** → II боб – **دئى**). Демак, II бобда ноқис феълларнинг бир хил шакли мавжуд, у ҳам бўлса охири **ى** ҳарфига эга бўлган феъллар. Бу феълларнинг шакли I бобдаги **بكى** феълига ўхшаш бўлганлиги сабабли, унда қандай товуш ўзгариши содир бўлса, буларда ҳам ўша ўзгариш содир бўлади. Масалан,

дئا – яқинлатмоқ феъли → **دئى** – йиғлатмоқ феъли → **بكى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	бكى	бкка	бкка	дئى	дئия	дئия
	мн	бкт	бкта	бктн	дئت	дئتма	дئتн
II	мз	бкит	бкитма	бкитм	дئит	дئитма	дئитма
	мн	бкит	бкитма	бкитн	дئит	дئитма	дئитн
I		бкит		бкитма	дئит		дئитма

Ноқис феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

бкк феъли → **بكى**

дئк феъли → **دئى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	бкк	бкка	бкка	дئк	дئка	дئка
	мн	бккт	бккта	бкктн	дئت	дئتма	дئتн
II	мз	бкит	бкитма	бкитм	дئит	дئитма	дئитма
	мн	бкит	бкитма	бкитн	дئит	дئитма	дئитн
I		бкит		бкитма	дئит		дئитма

## § 77. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР II БОБИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНДА ТУСЛАНИШИ

I. Иккиланган феъллар. Уларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

қлл – озайтормоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	қлл	қлла	қлла
	мн	қлт	қлта	қлтн
II	мз	қлт	қлтма	қлтма
	мн	қлт	қлтма	қлтн
I		қлт		қлтма

Иккиланган феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади: Масалан, **қлл** → **қлл** :

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	қлл	қлла	қлла
	мн	қлт	қлта	қлтн

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَقْلَلُ	تَقْلَلَانِ	تَقْلَلُونَ
	мн	تَقْلَلِينَ	تَقْلَلَانِ	تَقْلَلْنَ
I		أَقْلَلُ		تَقْلَلُ

II. Ҷамзали феъллар. Бу феълларнинг тусланиши ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгариш эътиборга олинмаса, солим феълларнинг тусланишидан фарқ қилмайди. Масалан,

يَوْمَرُ феъл -> أَمَرُ

يُرْسِسُ феъл -> رَأْسَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَوْمَرُ	يَوْمَرَانِ	يَوْمَرُونَ	يُرْسِسُ	يُرْسِسَانِ	يُرْسِسُونَ
	мн	تَوْمَرُ	تَوْمَرَانِ	يَوْمَرْنَ	تُرْسِسُ	تُرْسِسَانِ	يُرْسِسْنَ
II	мз	تَوْمَرُ	تَوْمَرَانِ	تَوْمَرُونَ	تُرْسِسُ	تُرْسِسَانِ	تُرْسِسُونَ
	мн	تَوْمَرِينَ	تَوْمَرَانِ	تَوْمَرْنَ	تُرْسِسِينَ	تُرْسِسَانِ	تُرْسِسْنَ
I		أَوْمَرُ		تَوْمَرُ	أُرْسِسُ		تُرْسِسُ

يَقْرَأُ феъл -> قَرَأَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقْرَأُ	يَقْرَأَانِ	يَقْرَأُونَ
	мн	تَقْرَأُ	تَقْرَأَانِ	يَقْرَأْنَ
II	мз	تَقْرَأُ	يَقْرَأَانِ	تَقْرَأُونَ
	мн	تَقْرَأِينَ	تَقْرَأَانِ	تَقْرَأْنَ
I		أَقْرَأُ		تَقْرَأُ

Ҷамзали феълларнинг маждул нисбати қуйидагича тусланади:

يُقْرَأُ феъл -> قَرَأَ

يُرَأْسُ феъл -> رَأْسَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأَانِ	يُقْرَأُونَ	يُرَأْسُ	يُرَأْسَانِ	يُرَأْسُونَ
	мн	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	يُقْرَأْنَ	تُرَأْسُ	تُرَأْسَانِ	يُرَأْسْنَ
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأُونَ	تُرَأْسُ	تُرَأْسَانِ	تُرَأْسُونَ
	мн	تُقْرَأِينَ	تُقْرَأَانِ	تُقْرَأْنَ	تُرَأْسِينَ	تُرَأْسَانِ	تُرَأْسْنَ
I		أَقْرَأُ		تُقْرَأُ	أُرَأْسُ		تُرَأْسُ

يَوْمَرُ феъл -> أَمَرُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَوْمَرُ	يَوْمَرَانِ	يَوْمَرُونَ
	мн	تَوْمَرُ	تَوْمَرَانِ	يَوْمَرْنَ
II	мз	تَوْمَرُ	تَوْمَرَانِ	تَوْمَرُونَ
	мн	تَوْمَرِينَ	تَوْمَرَانِ	تَوْمَرْنَ
I		أَوْمَرُ		تَوْمَرُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг биринчи ўзак ундоши ҳисобланган و ёки ى ҳарфига ҳарфи иллат сифатида қаралмайди. Шунинг учун у солим феъллар каби тусланаверади. Масалан,

يُوصَلُ феъл -> وَصَلَ

يُيسِرُ феъл -> يَسَّرَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوصَلُ	يُوصَلَانِ	يُوصَلُونَ	يُيسِرُ	يُيسِرَانِ	يُيسِرُونَ
	мн	تُوصَلُ	تُوصَلَانِ	يُوصَلْنَ	تُيسِرُ	تُيسِرَانِ	يُيسِرْنَ
II	мз	تُوصَلُ	تُوصَلَانِ	تُوصَلُونَ	تُيسِرُ	تُيسِرَانِ	تُيسِرُونَ
	мн	تُوصَلِينَ	تُوصَلَانِ	تُوصَلْنَ	تُيسِرِينَ	تُيسِرَانِ	تُيسِرْنَ
I		أُوصَلُ		تُوصَلُ	أُيسِرُ		تُيسِرُ

Солимсифат феълларнинг мажҳул нисбати қуйидаги-  
ча тусланади:

феъли  $\text{يُصَلُّ}$  ->  $\text{وَصَلَّ}$       феъли  $\text{يُيَسِّرُ}$  ->  $\text{يُسِّرُ}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُصَلُّ	يُصَلُّونَ	يُصَلُّونَ	يُيَسِّرُ	يُيَسِّرَانِ	يُيَسِّرُونَ
	мн	تُصَلُّ	تُصَلُّونَ	يُصَلُّونَ	تُيَسِّرُ	تُيَسِّرَانِ	تُيَسِّرُونَ
II	мз	تُصَلُّ	تُصَلُّونَ	تُصَلُّونَ	تُيَسِّرُ	تُيَسِّرَانِ	تُيَسِّرُونَ
	мн	تُصَلِّينَ	تُصَلُّونَ	تُصَلُّونَ	تُيَسِّرِينَ	تُيَسِّرَانِ	تُيَسِّرُونَ
I		أُصَلُّ		تُصَلُّ	أُيَسِّرُ		تُيَسِّرُ

2. Ажваф феълларнинг иккинчи ўзақ ундоши бўлган  $\text{و}$   
ёки  $\text{ى}$  ҳарфига ҳам ҳарфи илат сифатида қаралмайди.  
Шунинг учун у солим феъллар каби тусланаверади.  
Масалан,

феъли  $\text{يُقَوِّلُ}$  ->  $\text{قَوَّلَ}$       феъли  $\text{يُسَيِّرُ}$  ->  $\text{سَيَّرَ}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَوِّلُ	يُقَوِّلَانِ	يُقَوِّلُونَ	يُسَيِّرُ	يُسَيِّرَانِ	يُسَيِّرُونَ
	мн	تُقَوِّلُ	تُقَوِّلَانِ	يُقَوِّلُونَ	تُسَيِّرُ	تُسَيِّرَانِ	تُسَيِّرُونَ
II	мз	تُقَوِّلُ	تُقَوِّلَانِ	تُقَوِّلُونَ	تُسَيِّرُ	تُسَيِّرَانِ	تُسَيِّرُونَ
	мн	تُقَوِّلِينَ	تُقَوِّلَانِ	تُقَوِّلُونَ	تُسَيِّرِينَ	تُسَيِّرَانِ	تُسَيِّرُونَ
I		أُقَوِّلُ		تُقَوِّلُ	أُسَيِّرُ		تُسَيِّرُ

Ажваф феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича  
тусланади:

феъли  $\text{يُقَوِّلُ}$  ->  $\text{قَوَّلَ}$       феъли  $\text{يُسَيِّرُ}$  ->  $\text{سَيَّرَ}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَوِّلُ	يُقَوِّلَانِ	يُقَوِّلُونَ	يُسَيِّرُ	يُسَيِّرَانِ	يُسَيِّرُونَ
	мн	تُقَوِّلُ	تُقَوِّلَانِ	يُقَوِّلُونَ	تُسَيِّرُ	تُسَيِّرَانِ	тُسَيِّرُونَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُقَوِّلُ	تُقَوِّلَانِ	تُقَوِّلُونَ	تُسَيِّرُ	تُسَيِّرَانِ	تُسَيِّرُونَ
	мн	تُقَوِّلِينَ	تُقَوِّلَانِ	تُقَوِّلُونَ	تُسَيِّرِينَ	тُسَيِّرَانِ	тُسَيِّرُونَ
I		أُقَوِّلُ		تُقَوِّلُ	أُسَيِّرُ		تُسَيِّرُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замони охири -  
ийу қўшимчаси билан тугагани сабабли ( $\text{يُبَكِّيُ}$  -  $\text{بَكَى}$ )  
феъли), I бобда охири -ийу қўшимчаси билан тугайдиган  
ноқис феълларда қандай товуш ўзгаришлари содир  
бўлса, II бобда ҳам шундай товуш ўзгаришлари содир  
бўлади. Масалан,

феъли  $\text{يُبَكِّيُ}$  ->  $\text{بَكَى}$       феъли  $\text{يُدْتِي}$  ->  $\text{دَتَى}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبَكِّيُ	يُبَكِّيَانِ	يُبَكِّيُونَ	يُدْتِي	يُدْتِيَانِ	يُدْتِيُونَ
	мн	تُبَكِّيُ	تُبَكِّيَانِ	يُبَكِّيُونَ	تُدْتِيُ	تُدْتِيَانِ	تُدْتِيُونَ
II	мз	تُبَكِّيُ	تُبَكِّيَانِ	تُبَكِّيُونَ	تُدْتِيُ	تُدْتِيَانِ	تُدْتِيُونَ
	мн	تُبَكِّيِينَ	تُبَكِّيَانِ	تُبَكِّيُونَ	تُدْتِيِينَ	تُدْتِيَانِ	تُدْتِيُونَ
I		أُبَكِّيُ		تُبَكِّيُ	أُدْتِيُ		تُدْتِيُ

Ноқис феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича  
тусланади:

феъли  $\text{يُبَكِّيُ}$  ->  $\text{بَكَى}$       феъли  $\text{يُدْتِي}$  ->  $\text{دَتَى}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبَكِّيُ	يُبَكِّيَانِ	يُبَكِّيُونَ	يُدْتِي	يُدْتِيَانِ	يُدْتِيُونَ
	мн	تُبَكِّيُ	تُبَكِّيَانِ	يُبَكِّيُونَ	تُدْتِيُ	تُدْتِيَانِ	تُدْتِيُونَ
II	мз	تُبَكِّيُ	تُبَكِّيَانِ	تُبَكِّيُونَ	تُدْتِيُ	تُدْتِيَانِ	тُدْتِيُونَ
	мн	تُبَكِّيِينَ	тُبَكِّيَانِ	тُبَكِّيُونَ	тُدْتِيِينَ	тُدْتِيَانِ	тُدْتِيُونَ
I		أُبَكِّيُ		تُبَكِّيُ	أُدْتِيُ		тُدْتِيُ

Икки томонлама нотўғри феълларнинг II бобида ҳам биз юқорида кўрган нотўғри феълларда содир бўлган товуш ўзгаришлари содир бўлади.

## § 78. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

Солим феълларнинг II боби шарт майли қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَا	يُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	يُفَعِّلُنْ
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلِي	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُنْ
I		أَفَعَّلُ		نُفَعِّلُ

Масалан, **إِنْ تُصَدِّقْ أَصَدِّقْ** – Агар сен (мз) ишонсанг, мен ҳам ишонаман.

Нотўғри феъллар шарт майли қуйидагича тусланади:

I. Иккиланган феъллар. Бу феълларнинг шарт майлида товуш ўзгаришлари содир бўлмайди. Масалан,

**يُقَلِّلُ** – **يُقَلِّلُ** феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَلِّلُ	يُقَلِّلَا	يُقَلِّلُوا
	мн	تُقَلِّلُ	تُقَلِّلَا	يُقَلِّلُنْ
II	мз	تُقَلِّلُ	تُقَلِّلَا	تُقَلِّلُوا
	мн	تُقَلِّلِي	تُقَلِّلَا	تُقَلِّلُنْ
I		أَقَلَّلُ		نُقَلِّلُ

II. Ҳамзали феъллар. Бу феълларда ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришларни ҳисобга олмаганда, деярли ўзгариш бўлмайди.

**يُؤْمَرُ** феъли -> **أَمَرَ**

**يُرْتَسُّ** феъли -> **رَأْسًا**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمَرُ	يُؤْمَرَا	يُؤْمَرُوا	يُرْتَسُّ	يُرْتَسُّا	يُرْتَسُُّوا
	мн	تُؤْمَرُ	تُؤْمَرَا	يُؤْمَرُنْ	تُرْتَسُّ	تُرْتَسُّا	يُرْتَسُّنْ
II	мз	تُؤْمَرُ	تُؤْمَرَا	تُؤْمَرُوا	تُرْتَسُّ	تُرْتَسُّا	تُرْتَسُُّوا
	мн	تُؤْمَرِي	تُؤْمَرَا	تُؤْمَرُنْ	تُرْتَسُّي	تُرْتَسُّا	تُرْتَسُّنْ
I		أَوْمَرُ		نُؤْمَرُ	أُرْتَسُّ		نُرْتَسُّ

**يُقَرِّئُ** феъли -> **قَرَأَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَرِّئُ	يُقَرِّئَا	يُقَرِّئُوا
	мн	تُقَرِّئُ	تُقَرِّئَا	يُقَرِّئُنْ
II	мз	تُقَرِّئُ	تُقَرِّئَا	تُقَرِّئُوا
	мн	تُقَرِّئِي	تُقَرِّئَا	تُقَرِّئُنْ
I		أَقَرَّئُ		نُقَرِّئُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларда ҳарфи илат биринчи ўзақ ундош билан боғлиқ бўлганлиги сабабли, солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

**يُوصَلُّ** феъли -> **وَصَلَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوصَلُّ	يُوصَلُّا	يُوصَلُُّوا
	мн	تُوصَلُّ	تُوصَلُّا	يُوصَلُّنْ
II	мз	تُوصَلُّ	تُوصَلُّا	تُوصَلُُّوا
	мн	تُوصَلُّي	تُوصَلُّا	تُوصَلُّنْ
I		أَوْصَلُّ		نُوصَلُّ

2. Ажваф феълларнинг шарт майлида ҳам деярли товуш ўзгариши содир бўлмайди. Масалан,

قول → يُقُولُ феъли      سير → يُسِيرُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقُولُ	يُقُولَا	يُقُولُوا	يُسِيرُ	يُسِيرَا	يُسِيرُوا
	мн	تُقُولُ	تُقُولَا	تُقُولُوا	تُسِيرُ	تُسِيرَا	تُسِيرُوا
II	мз	تُقُولُ	تُقُولَا	تُقُولُوا	تُسِيرُ	تُسِيرَا	تُسِيرُوا
	мн	تُقُولِي	تُقُولَا	تُقُولُوا	تُسِيرِي	تُسِيرَا	تُسِيرُوا
I		أَقُولُ		تُقُولُ	أَسِيرُ		أُسِيرُ

3. Ноқис феъллар охиридаги чўзиқ унли тушиб қолиб, шунга мос ҳаракат ифодаловчи қисқа унлига ўзгаради. Масалан,

بكى → يبكي феъли      دنى → يدنى феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَبْكُ	يَبْكِيَا	يَبْكُوا	يَدْنُ	يَدْنِيَا	يَدْنُوا
	мн	تَبْكُ	تَبْكِيَا	تَبْكُوا	تَدْنُ	تَدْنِيَا	تَدْنُوا
II	мз	تَبْكُ	تَبْكِيَا	تَبْكُوا	تَدْنُ	تَدْنِيَا	تَدْنُوا
	мн	تَبْكِي	تَبْكِيَا	تَبْكُوا	تَدْنِي	تَدْنِيَا	تَدْنُوا
I		أَبْكُ		تَبْكُ	أَدْنُ		تَدْنُ

Барча боб феълларининг, шу жумладан II боб феъли шарт майли I боб шарт майли ишлатилган ўринларда ишлатилади.

## § 79. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг II шахси учун буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади: **فَعْلٌ → تَفَعَّلَ**

I ва III шахс учун буйруқ майли I бобдаги каби шарт майли олдига **ل** юкласини қўшиш билан ҳосил қилина-

ди. Хуллас, ҳар уч шахс учун буйруқ қуйидаги шаклда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	لِيَفْعَلْ	لِيَفْعَلَا	لِيَفْعَلُوا
	мн	لَتَفْعَلْ	لَتَفْعَلَا	لَتَفْعَلُوا
II	мз	فَعَلْ	لَتَفْعَلَا	فَعَلُوا
	мн	فَعَلِي	لَتَفْعَلَا	فَعَلْنَا
I		لَا فَعَلْ		لَتَفْعَلْ

Масалан, **صَدَقَ** — ишон (мз).

Буйруқ майлининг инкор формаси ҳам I бобдаги каби шарт майли олдига **لَا** юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади. Масалан, **لَا تُصَدِّقْ** — ишонма (мз).

**Эслатма.** Қуйида буйруқ майлининг фақат II шахси борасида фикр юритилади, чунки I ва III шахслари шарт майлидан ҳосил бўлади.

Потўғри феълларнинг буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан, **بَقِلَ** — **بَقِلْ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	بَقِلْ	بَقِلَا	بَقِلُوا
	мн	بَقِلِي	بَقِلَا	بَقِلُوا

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

رأس → يرأس феъли      أمر → يؤمر феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أمر	أمرَا	أمرُوا	رأس	رأسَا	رأسُوا
	مн	أمرِي	أمرَا	أمرْنَا	رأسِي	رأسَا

فَعْلَى يُقْرَى -> قَرَأَ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	قَرَأَ	قَرَأَا	قَرَأُوا
мн	قَرَأُوا	قَرَأُوا	قَرَأُوا

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феълдан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَى يُبْصَلُّ -> وَصَلَّ      فَعْلَى يُبْسَرُّ -> يَسَّرَ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	وَصَلَّ	وَصَلَا	وَصَلُوا	يَسَّرَ	يَسَّرَا	يَسَّرُوا
мн	وَصَلُوا	وَصَلَا	وَصَلُوا	يَسَّرَى	يَسَّرَا	يَسَّرُوا

2. Ажваф феъллар буйруқ майлида ҳам товуш ўзгаришлари содир бўлмайди. Масалан,

فَعْلَى يُقُولُ -> قَوْلٌ      فَعْلَى يُسِيرُ -> سَيْرٌ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	قَوْلٌ	قَوْلَا	قَوْلُوا	سَيْرٌ	سَيْرَا	سَيْرُوا
мн	قَوْلِي	قَوْلَا	قَوْلَانِ	سَيْرِي	سَيْرَا	سَيْرَانِ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида шарт майлидаги товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

فَعْلَى يُبْكِي -> بَكَى      فَعْلَى يَدْنِي -> دَنَى

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	بَكَى	بَكَيَا	بَكَوا	دَنَى	دَنَيَا	دَنُوا
мн	بَكَى	بَكَيَا	بَكَينَ	دَنَى	دَنَيَا	دَنِينِ

§ 80. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

II боб солим феълларнинг истақ майли қуйидаги шаклда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَا	يُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	يُفَعِّلَانِ
II	мз	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلُوا
	мн	تُفَعِّلِي	تُفَعِّلَا	تُفَعِّلَانِ
I		أَفَعِّلُ		تُفَعِّلُ

Масалан, يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تُصَدَّقَ - Сен (мз) ишонишинг керак.

Нотўғри феълларнинг истақ майли қуйидагича ясалади:

I. Иккиланган феълларнинг истақ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан, يُقَلِّلُ - қил

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَلِّلُ	يُقَلِّلَا	يُقَلِّلُوا
	мн	تُقَلِّلُ	تُقَلِّلَا	يُقَلِّلَانِ
II	мз	تُقَلِّلُ	تُقَلِّلَا	تُقَلِّلُوا
	мн	تُقَلِّلِي	تُقَلِّلَا	تُقَلِّلَانِ
I		أَقَلِّلُ		تُقَلِّلُ

II. Ҳамзали феълларнинг истақ майли ҳам имлодаги ўзгаришни ҳисобга олмаганда, солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَى يُؤْمَرُ -> أَمَرَ      فَعْلَى يُرْتَسُّ -> رَأْسٌ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمَرُ	يُؤْمَرَا	يُؤْمَرُوا	يُرْتَسُّ	يُرْتَسُّ	يُرْتَسُّو
	мн	تُؤْمَرُ	تُؤْمَرَا	يُؤْمَرَانِ	تُرْتَسُّ	تُرْتَسُّ	يُرْتَسِّنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَوَمَّرَ	تَوَمَّرَا	تَوَمَّرُوا	تَرْتَسَ	تَرْتَسَا	تَرْتَسُوا
	мн	تَوَمَّرِي	تَوَمَّرَا	تَوَمَّرِنَ	تَرْتَسِي	تَرْتَسَا	تَرْتَسِنَ
I		أَوَمَّرَ		تَوَمَّرَ	أَرْتَسَ		تَرْتَسَ

فَعْلَانِ يَقْرَأُ -> قَرَأَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأَا	يُقْرَأُوا
	мн	يُقْرَأِي	يُقْرَأَا	يُقْرَأِنَ
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأَا	تُقْرَأُوا
	мн	تُقْرَأِي	تُقْرَأَا	تُقْرَأِنَ
I		أَقْرَأُ		تُقْرَأُ

### III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَانِ يُوصِلُ -> وَصَلَ      فَعْلَانِ يَيْسِرُ -> يَسَّرَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُوصِلُ	يُوصِلَا	يُوصِلُوا	يُيسِرُ	يُيسِرَا	يُيسِرُوا
	мн	يُوصِلِي	يُوصِلَا	يُوصِلِنَ	يُيسِرِي	يُيسِرَا	يُيسِرِنَ
II	мз	تُوصِلُ	تُوصِلَا	تُوصِلُوا	تُيسِرُ	تُيسِرَا	تُيسِرُوا
	мн	تُوصِلِي	تُوصِلَا	تُوصِلِنَ	تُيسِرِي	تُيسِرَا	تُيسِرِنَ
I		أَوْصِلُ		تُوصِلُ	أُيسِرُ		تُيسِرُ

2. Ажваф феълларнинг истак майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَانِ يُسِيرُ -> سَيَّرَ      فَعْلَانِ يَقُولُ -> قَوْلَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُسِيرُ	يُسِيرَا	يُسِيرُوا	يَقُولُ	يَقُولَا	يَقُولُوا
	мн	يُسِيرِي	يُسِيرَا	يُسِيرِنَ	يَقُولِي	يَقُولَا	يَقُولِنَ
II	мз	تُسِيرُ	تُسِيرَا	تُسِيرُوا	تَقُولُ	تَقُولَا	تَقُولُوا
	мн	تُسِيرِي	تُسِيرَا	تُسِيرِنَ	تَقُولِي	تَقُولَا	تَقُولِنَ
I		أُسِيرُ		تُسِيرُ	أَقُولُ		تَقُولُ

3. Ноқис феълларнинг истак майлидаги товуш ўзгаришлари I боб **يَكِي** - типидagi феълнинг истак майлидаги ўзгаришлар билан бир хилдир. Масалан,

فَعْلَانِ يَكِي -> يَكَى      فَعْلَانِ يَدْنِي -> دَنَى

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَكِي	يَكِيَا	يَكِيُوا	يَدْنِي	يَدْنِيَا	يَدْنِيُوا
	мн	يَكِي	يَكِيَا	يَكِي	يَدْنِي	يَدْنِيَا	يَدْنِي
II	мз	تَكِي	تَكِيَا	تَكِيُوا	تَدْنِي	تَدْنِيَا	تَدْنِيُوا
	мн	تَكِي	تَكِيَا	تَكِي	تَدْنِي	تَدْنِيَا	تَدْنِي
I		أَكِي		تَكِي	أَدْنِي		تَدْنِي

## § 81. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

II боб феълининг масдари **تَفْعِيلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

صَدَقَ -> تَصَدَّقَ - ишониш,

عَلَّمَ -> تَعَلَّمَ - ўргатиш,

كَبَّرَ -> تَكَبَّرَ - дейиш ва ҳ.к.



Айрим феъллардан **تَفَعَّلَ** вазнида ҳам ҳосил бўлади.

Масалан:

فَرَّقَ → تَفَرَّقَ — ажратиш,

جَرَّبَ → تَجَرَّبَ — синаш.

Нотўғри феълларнинг масдари қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феълларнинг масдари умумий қоида асосида ҳосил бўлади. Масалан,

قَلَّلَ → تَقَلَّلَ — озайтириш,

مَدَدَ → تَمَدَّدَ — чўзиш.

II. Ҳамзали феъллардан ҳам масдар умумий қоида асосида ҳосил бўлади. Масалан,

أَلَّفَ → تَأَلَّفَ — тузиш,

أَكَّدَ → تَأَكَّدَ — таъкидлаш,

رَأَسَ → تَرَأَسَ — бошлиқ этиб тайинлаш,

قَرَأَ → تَقَرَّأَ — ўқитиш,

جَزَأَ → تَجَزَّأَ — тақсимлаш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

وَصَلَ → تَوَصَّلَ — етказиш,

يَسَّرَ → تَيْسَّرَ — мослаштириш.

2. Ажваф феълларнинг масдари ҳам умумий қоида асосида ҳосил бўлади. Масалан,

قَوَّمَ → تَقَوَّمَ — тўғрилаш,

قَيَّمَ → تَقَيَّمَ — баҳолаш.

3. Ноқис феълларнинг масдари **تَفَعَّلَ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

سَرَى — таскин бермоқ → تَسَرَّيَ — таскин бериш,

سَلَّى — тасалли бермоқ → تَسَلَّيَ — тасалли бериш,

## § 82. II БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُفَعَّلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

عَلَّمَ — ўргатмоқ → مُعَلَّمٌ، مُعَلِّمَةٌ — ўргатувчи,

صَدَّقَ — ишонмоқ → مُصَدِّقٌ، مُصَدِّقَةٌ — ишонувчи.

Солим феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُفَعَّلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

عَلَّمَ — ўргатмоқ → مُعَلَّمٌ، مُعَلِّمَةٌ — ўргатилган нарса,

ذَهَبَ — олтин суви → مُذَهَّبٌ، مُذَهَّبَةٌ — олтин суви

юритмоқ

юритилган

Нотўғри феълларнинг сифатдошлари қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феъллардан аниқ нисбат сифатдоши:

قَلَّلَ — озайтирмоқ → مَقْلَلٌ، مَقْلَلَةٌ — озайтирувчи,

مَدَدَ — чўзмоқ → مَمْدَدٌ، مَمْدَدَةٌ — чўзувчи.

Иккиланган феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феълларники каби ҳосил бўлади:

قَلَّلَ — озайтирмоқ → مَقْلَلٌ، مَقْلَلَةٌ — озайтирилган,

مَدَدَ — чўзмоқ → مَمْدَدٌ، مَمْدَدَةٌ — чўзилтирилган.

II. Ҳамзали феълларнинг сифатдошлари ҳам умумий қоида асосида ҳосил бўлади:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَلْفٌ – тузмоқ → مؤَلَّفٌ, مؤَلِّفٌ – тузувчи,

أَكَّدَ – таъкидламоқ → مُكَّدٌ, مُكِّدٌ – таъкидловчи,

رَأْسٌ – бошлиқ этиб → مُرْتَسٌ, مُرْتَسٌ – бошлиқ этиб  
тайинламоқ тайинловчи

قَرَأَ – мутолаа қилдирмоқ → مُقْرَأٌ, مُقْرِئٌ – мутолаа  
қилдирувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

مُعَلَّفٌ, مَعْلَفٌ → أَلْفٌ – тузилган, тасниф этилган

مُكَّدٌ, مُكِّدٌ → أَكَّدَ – таъкидланган,

مُرْتَسٌ, مُرَأْسٌ → رَأْسٌ – бошлиқ этиб тайинланган,

مُقْرَأٌ, مُقْرِئٌ → قَرَأَ – мутолаа қилдирилган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феъллар сифатдоши солим феъллардан фарқ қилмайди:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

مُوصَلٌ, مَوْصَلَةٌ → وَصَلَ – етказувчи,

مَيْسِرَةٌ, مَيْسِرٌ → يَسَرَ – мослаштирувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

مُوصَلٌ, مَوْصَلَةٌ → وَصَلَ – етказилган,

مَيْسِرَةٌ, مَيْسِرٌ → يَسَرَ – мослаштирилган, муяссар.

2. Ажваф феъллар сифатдоши:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

مُقِيمٌ, مُقِيمَةٌ, مَقِيمٌ → قَوْمٌ – тўғриловчи,

مُقِيمٌ, مُقِيمَةٌ, مَقِيمٌ → قِيمٌ – баҳоловчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

مُقِيمٌ, مُقِيمَةٌ, مَقِيمٌ → قَوْمٌ – тўғрилланган,

مُقِيمٌ, مُقِيمَةٌ, مَقِيمٌ → قِيمٌ – баҳоланган.

3. Ноқис феълларнинг сифатдоши:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

مُسْرِيٌّ (ан.ҳ. – سَرَى),

مُسْرِيَةٌ (ан.ҳ. – الْمُسْرِيَّةُ) – таскин берувчи,

مُسْلِيٌّ (ан.ҳ. – الْمُسْلِيَّةُ), (ан.ҳ. – الْمُسْلِيَّةُ) – тасалли берувчи.

– тасалли берувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

مُسْرِيٌّ (ан.ҳ. – الْمُسْرِيَّةُ),

مُسْرَاءٌ (ан.ҳ. – الْمُسْرَاءُ) – таскинланувчи,

مُسْلِيٌّ (ан.ҳ. – الْمُسْلِيَّةُ),

مُسْلَاءٌ (ан.ҳ. – الْمُسْلَاءُ) – тасалли берилган.

## § 83. V БОБ ФЕЪЛИ

Феълларнинг V боби II боб феъли олдига ت қўшим-часини қўшиш билан ҳосил қилинади – تَفَعَّلَ . Масалан, تَكَلَّمَ – гаплашмоқ, تَخَرَّجَ – тугатмоқ.

V боб феъли ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَفَعَّلَ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
	мн	تَفَعَّلْت	تَفَعَّلْتَا	تَفَعَّلْتُمْ
II	мз	تَفَعَّلْت	تَفَعَّلْتَا	تَفَعَّلْتُمْ
	мн	تَفَعَّلْت	تَفَعَّلْتَا	تَفَعَّلْتُمْ
I		تَفَعَّلْتُ		تَفَعَّلْنَا

Масалан: **تَكَلَّمْنَ** – Улар (мн) гаплашдилар,

**تَخَرَّجْتُمْ** – Сизлар (мз) тугатдингизлар.

Ўтган замон феълининг инкор формаси ҳам **مَا** юкламаси ёрдамида шаклланади.

V боб феъли ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَعَّلُ	يَتَفَعَّلَانِ	يَتَفَعَّلُونَ
	мн	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَانِ	يَتَفَعَّلْنَ
II	мз	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَانِ	تَتَفَعَّلُونَ
	мн	تَتَفَعَّلِينَ	تَتَفَعَّلَانِ	تَتَفَعَّلْنَ
I		أَتَفَعَّلُ		تَتَفَعَّلُ

Масалан, **تَتَكَلَّمِينَ** – Сен (мн) гаплашасан,

**نَتَخَرَّجُ** – Биз тугатамиз.

Ҳозирги-келаси замоннинг инкор формаси **لَا** юкламаси ёрдамида ҳосил бўлади.

V боб феълининг мажҳул нисбати ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُفَعَّلُ	تُفَعَّلَانِ	تُفَعَّلُوا
	мн	تُفَعَّلَتْ	تُفَعَّلَتَا	تُفَعَّلْنَ
II	мз	تُفَعَّلَتْ	تُفَعَّلَتَا	تُفَعَّلْتُمْ
	мн	تُفَعَّلَتْ	تُفَعَّلَتَا	تُفَعَّلْتُنَّ
I		تُفَعَّلَتْ		تُفَعَّلْنَا

Масалан, **تُفَعَّلْنَا** – Биз қабул қилиндик.

V боб феълининг мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَفَعَّلُ	يُتَفَعَّلَانِ	يُتَفَعَّلُونَ
	мн	تُتَفَعَّلُ	تُتَفَعَّلَانِ	يُتَفَعَّلْنَ
II	мз	تُتَفَعَّلُ	تُتَفَعَّلَانِ	تُتَفَعَّلُونَ
	мн	تُتَفَعَّلِينَ	تُتَفَعَّلَانِ	تُتَفَعَّلْنَ
I		أُتَفَعَّلُ		تُتَفَعَّلُ

Масалан, **يُتَقَبَّلْنَ** – Улар (мн) қабул қилинадилар.

V боб феъли қуйидаги маъноларни билдиради:

1. II боб феълидан ҳосил бўлади ва II боб феълининг ўзлик-мажҳул нисбати маъносини ифодалайди. Масалан,

**عَلِمَ** – ўргатмоқ → **تَعَلَّمَ** – ўрганмоқ,

**نَظَّمَ** – ташкил этмоқ → **تَنَظَّم** – ташкил этилмоқ,

2. Баъзан I боб феълидан ҳосил бўлади ва I боб феъли маъносини ўзида мужассамлаштиришга уриниш маъносини ифодалайди. Масалан,

**جَمَلَ** – чиройли бўлмоқ → **تَجَمَّلَ** – чиройли бўлишга уринмоқ, пардоз қилмоқ.

3. У ёки бу иборани талаффуз қилиш маъносини билдиради. Масалан,

**لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ – تَشْهَدُ** иборасини талаффуз қилмоқ.

4. V бобдаги айрим феълларнинг маъносини юқоридагилар асосида шарҳлаб бўлмайди. Уларнинг маъносини билиш учун лугатга мурожаат этиш керак. Масалан,

**تَكَلَّمَ** – гаплашмоқ, **تَخَرَّجَ** – тугатмоқ (ўқув юртини).

## § 84. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР V БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонда тусланиши солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

مدّ -> تَمَدَّدَ - чўзилмоқ, феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَدَّدَ	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدُوا
	мн	تَمَدَّدَتْ	تَمَدَّدَتَا	تَمَدَّدَنَ
II	мз	تَمَدَّدْتِ	تَمَدَّدْتِمَا	تَمَدَّدْتُمْ
	мн	تَمَدَّدْتِ	تَمَدَّدْتِمَا	تَمَدَّدْتُنَّ
I		تَمَدَّدْتُ		تَمَدَّدْنَا

Бу феълнинг мажҳул нисбати ҳам умумий қоида асо-  
сида тусланади. Масалан,

تَمَدَّدَ -> تَمَدَّدَ .

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَدَّدَ	تَمَدَّدَا	تَمَدَّدُوا
	мн	تَمَدَّدَتْ	تَمَدَّدَتَا	تَمَدَّدَنَ
II	мз	تَمَدَّدْتِ	تَمَدَّدْتِمَا	تَمَدَّدْتُمْ
	мн	تَمَدَّدْتِ	تَمَدَّدْتِمَا	تَمَدَّدْتُنَّ
I		تَمَدَّدْتُ		تَمَدَّدْنَا

II. Ҳамзали феълларда ҳам ҳамза товуши билан боғ-  
лиқ имло ўзгаришларидан ташқари товуш ўзгаришлари  
бўлмайди. Масалан,

تَسَّالَ -> تَسَّالَ -тиланчилик қилмоқ    تَأَدَّنَ -> تَأَدَّنَ хабар бермоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَأَدَّنَ	تَأَدَّنَا	تَأَدَّنُوا	تَسَّالَ	تَسَّالَا	تَسَّالُوا
	мн	تَأَدَّدَتْ	تَأَدَّدَتَا	تَأَدَّدَنَ	تَسَّالَتْ	تَسَّالَتَا	تَسَّالَنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَأَدَّدَتْ	تَأَدَّدَتَا	تَأَدَّدْتُمْ	تَسَّالَتْ	تَسَّالَتَا	تَسَّالْتُمْ
	мн	تَأَدَّدَتْ	تَأَدَّدَتَا	تَأَدَّدْتُنَّ	تَسَّالَتْ	تَسَّالَتَا	تَسَّالْتُنَّ
I		تَأَدَّدْتُ		تَأَدَّدْنَا	تَسَّالْتُ		تَسَّالْنَا

تَحَبَّبَ -> تَحَبَّبَ беркинмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَحَبَّبَ	تَحَبَّبَا	تَحَبَّبُوا
	мн	تَحَبَّبَتْ	تَحَبَّبَتَا	تَحَبَّبَنَ
II	мз	تَحَبَّبْتِ	تَحَبَّبْتِمَا	تَحَبَّبْتُمْ
	мн	تَحَبَّبْتِ	تَحَبَّبْتِمَا	تَحَبَّبْتُنَّ
I		تَحَبَّبْتُ		تَحَبَّبْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам фақат имло  
ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

تَسَّالَ -> تَسَّالَ    تَوَدَّدَ -> تَوَدَّدَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَدَّدَ	تَوَدَّدَا	تَوَدَّدُوا	تَسَّالَ	تَسَّالَا	تَسَّالُوا
	мн	تَوَدَّدَتْ	تَوَدَّدَتَا	تَوَدَّدَنَ	تَسَّالَتْ	تَسَّالَتَا	تَسَّالَنَ
II	мз	تَوَدَّدْتِ	تَوَدَّدْتِمَا	تَوَدَّدْتُمْ	تَسَّالَتْ	تَسَّالَتَا	تَسَّالْتُمْ
	мн	تَوَدَّدْتِ	تَوَدَّدْتِمَا	تَوَدَّدْتُنَّ	تَسَّالَتْ	تَسَّالَتَا	تَسَّالْتُنَّ
I		تَوَدَّدْتُ		تَوَدَّدْنَا	تَسَّالْتُ		تَسَّالْنَا

تَحَبَّبَ -> تَحَبَّبَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَحَبَّبَ	تَحَبَّبَا	تَحَبَّبُوا
	мн	تَحَبَّبَتْ	تَحَبَّبَتَا	تَحَبَّبَنَ
II	мз	تَحَبَّبْتِ	تَحَبَّبْتِمَا	تَحَبَّبْتُمْ
	мн	تَحَبَّبْتِ	تَحَبَّبْتِمَا	تَحَبَّبْتُنَّ
I		تَحَبَّبْتُ		تَحَبَّبْنَا

### III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг тусланиши солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

«**تَوَصَّلَ**» етиб олмоқ «**تَيْسَّرَ**» — муяссар бўлмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَصَّلَ	تَوَصَّلَا	تَوَصَّلُوا	تَيْسَّرَ	تَيْسَّرَا	تَيْسَّرُوا
	мн	تَوَصَّلْتُمْ	تَوَصَّلْتُمَا	تَوَصَّلْتُمْ	تَيْسَّرْتُمْ	تَيْسَّرْتُمَا	تَيْسَّرْتُمْ
II	мз	تَوَصَّلْتَ	تَوَصَّلْتُمَا	تَوَصَّلْتُمْ	تَيْسَّرْتُ	تَيْسَّرْتُمَا	تَيْسَّرْتُمْ
	мн	تَوَصَّلْتُمْ	تَوَصَّلْتُمْ	تَوَصَّلْتُمْ	تَيْسَّرْتُمْ	تَيْسَّرْتُمْ	تَيْسَّرْتُمْ
I		تَوَصَّلْتُ		تَوَصَّلْنَا	تَيْسَّرْتُ		تَيْسَّرْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан,

«**تَوَصَّلَ**» — «**تَيْسَّرَ**»

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَصَّلَ	تَوَصَّلَا	تَوَصَّلُوا	تَيْسَّرَ	تَيْسَّرَا	تَيْسَّرُوا
	мн	تَوَصَّلْتُمْ	تَوَصَّلْتُمَا	تَوَصَّلْتُمْ	تَيْسَّرْتُمْ	تَيْسَّرْتُمَا	тَيْсَّرْتُمْ
II	мз	تَوَصَّلْتَ	تَوَصَّلْتُمَا	تَوَصَّلْتُمْ	تَيْسَّرْتُ	تَيْسَّرْتُمَا	тَيْсَّرْتُمْ
	мн	تَوَصَّلْتُمْ	тَوَصَّلْتُمْ	тَوَصَّلْتُمْ	тَيْсَّرْتُمْ	тَيْсَّرْتُمْ	тَيْсَّرْتُمْ
I		تَوَصَّلْتُ		تَوَصَّلْنَا	تَيْسَّرْتُ		تَيْسَّرْنَا

2. Ажваф феъллар ҳам V бобда солим феъллар каби тусланади:

«**تَقَوَّلَ**» миш-миш тарқатмоқ «**تَرَشَّ**» — бойимоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَقَوَّلَ	تَقَوَّلَا	تَقَوَّلُوا	تَرَشَّ	تَرَشَّا	تَرَشَّوْا
	мн	تَقَوَّلْتُمْ	تَقَوَّلْتُمَا	تَقَوَّلْتُمْ	تَرَشَّتُمْ	تَرَشَّتُمَا	تَرَشَّتُمْ
II	мз	تَقَوَّلْتَ	تَقَوَّلْتُمَا	تَقَوَّلْتُمْ	تَرَشَّتُ	تَرَشَّتُمَا	تَرَشَّتُمْ
	мн	تَقَوَّلْتُمْ	тَقَوَّلْتُمْ	тَقَوَّلْتُمْ	тَرَشَّتُمْ	тَرَشَّتُمْ	тَرَشَّتُمْ
I		تَقَوَّلْتُ		تَقَوَّلْنَا	تَرَشَّتُ		تَرَشَّانَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади:

«**تَقَوَّلَ**» — «**تَرَشَّ**»

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَقَوَّلَ	تَقَوَّلَا	تَقَوَّلُوا	تَرَشَّ	تَرَشَّا	تَرَشَّوْا
	мн	تَقَوَّلْتُمْ	تَقَوَّلْتُمَا	تَقَوَّلْتُمْ	تَرَشَّتُمْ	تَرَشَّتُمَا	تَرَشَّتُمْ
II	мз	تَقَوَّلْتَ	تَقَوَّلْتُمَا	تَقَوَّلْتُمْ	تَرَشَّتُ	تَرَشَّتُمَا	تَرَشَّتُمْ
	мн	تَقَوَّلْتُمْ	тَقَوَّلْتُمْ	тَقَوَّلْتُمْ	тَرَشَّتُمْ	тَرَشَّтُمْ	тَرَشَّтُمْ
I		تَقَوَّلْتُ		تَقَوَّلْنَا	تَرَشَّتُ		تَرَشَّانَا

3. Ноқис феълларнинг учинчи ўзак ундошидаги товуш ўзгариши I бобдаги **بَکى** феълидаги товуш ўзгариши билан бир хилдир. Шунинг учун **بَکى** феъли қандай тусланса, ноқис феълларнинг V боби ҳам шундай тусланади. Масалан:

«**بَتَّى**» ўғил «**تَجَلَّى**» — очилмоқ,  
асраб олмоқ фoш бўлмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَتَّى	تَجَلَّىا	تَجَلَّىوْا	تَجَلَّى	تَجَلَّىا	تَجَلَّىوْا
	мн	تَجَلَّىتُمْ	تَجَلَّىتُمَا	تَجَلَّىتُمْ	تَجَلَّىتُمْ	تَجَلَّىتُمَا	تَجَلَّىتُمْ
II	мз	تَجَلَّىتُ	تَجَلَّىتُمَا	تَجَلَّىتُمْ	تَجَلَّىتُ	تَجَلَّىتُمَا	تَجَلَّىتُمْ
	мн	تَجَلَّىتُمْ	тَجَلَّىтُمْ	тَجَلَّىтُمْ	тَجَلَّىтُمْ	тَجَلَّىтُمْ	тَجَلَّىтُمْ
I		تَجَلَّىتُ		تَجَلَّىتُنَا	تَجَلَّىتُ		تَجَلَّىتُنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбатидаги товуш ўзгаришлари I боб **لَقى** феълидаги (аниқ нисбат) товуш ўзгаришлари билан бир хил бўлгани сабабли, мазкур феълга ўхшаш тусланади. Масалан,

تَبْنِيْ -> تَبْنِيْ

تَجْلِيْ -> تَجْلِيْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبْنِيْ	تَبْنِيَا	تَبْنُوْا	تَجْلِيْ	تَجْلِيَا	تَجْلُوْا
	мн	تَبْنِيْت	تَبْنِيْتَا	تَبْنِيْن	تَجْلِيْت	تَجْلِيْتَا	تَجْلِيْن
II	мз	تَبْنِيْت	تَبْنِيْتَا	تَبْنِيْتُمْ	تَجْلِيْت	تَجْلِيْتَا	تَجْلِيْتُمْ
	мн	تَبْنِيْت	تَبْنِيْتَا	تَبْنِيْنُ	تَجْلِيْت	تَجْلِيْتَا	تَجْلِيْنُ
I		تَبْنِيْتُ		تَبْنِيْنَا	تَجْلِيْتُ		تَجْلِيْنَا

## § 85. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР V БОБИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феъллар солим феъллар каби тусланади. Масалан, تَمَدَّد -> مَدَّ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَانِ	يَتَمَدَّدُوْنَ
	мн	يَتَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَانِ	يَتَمَدَّدْنَ
II	мз	تَتَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَانِ	تَتَمَدَّدُوْنَ
	мн	تَتَمَدَّدِيْن	تَتَمَدَّدَانِ	تَتَمَدَّدْنَ
I		أَتَمَدَّدُ		أَتَمَدَّدُ

Бу феълларнинг мажхул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан, تَمَدَّد -> تَمَدَّدُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَانِ	يَتَمَدَّدُوْنَ
	мн	يَتَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَانِ	يَتَمَدَّدْنَ
II	мз	تَتَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَانِ	تَتَمَدَّدُوْنَ
	мн	تَتَمَدَّدِيْن	تَتَمَدَّدَانِ	تَتَمَدَّدْنَ
I		أَتَمَدَّدُ		أَتَمَدَّدُ

II. Ҳамзали феълларда ҳамза имлосига алоқадор ўзгариш содир бўлади холос. Масалан,

تَسَأَلُ -> سَأَلَ

تَأْذُنُ -> أَذِنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْأَلُ	يَسْأَلَانِ	يَسْأَلُوْنَ	يَسْأَلُ	يَسْأَلَانِ	يَسْأَلُوْنَ
	мн	تَسَأَلُ	تَسَأَلَانِ	تَسَأَلُوْنَ	تَسَأَلُ	تَسَأَلَانِ	تَسَأَلُوْنَ
II	мз	تَسَأَلُ	تَسَأَلَانِ	تَسَأَلُوْنَ	تَسَأَلُ	تَسَأَلَانِ	تَسَأَلُوْنَ
	мн	تَسَأَلُ	تَسَأَلَانِ	تَسَأَلُوْنَ	تَسَأَلُ	تَسَأَلَانِ	تَسَأَلُوْنَ
I		أَسَأَلُ		أَسَأَلُ		أَسَأَلُ	أَسَأَلُ

تَعَبًا -> جَبًا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَعَبَانِ	يَتَعَبَانِ	يَتَعَبُوْنَ
	мн	تَتَعَبَانِ	تَتَعَبَانِ	تَتَعَبَانِ
II	мз	تَتَعَبَانِ	تَتَعَبَانِ	تَتَعَبُوْنَ
	мн	تَتَعَبَانِ	تَتَعَبَانِ	تَتَعَبَانِ
I		أَتَعَبَانِ		أَتَعَبَانِ

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

تَسْئَلُ -> سَأَلَ

تَأْذُنُ -> أَذِنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْأَلُ	يَسْأَلَانِ	يَسْأَلُوْنَ	يَسْأَلُ	يَسْأَلَانِ	يَسْأَلُوْنَ
	мн	تَسَأَلُ	تَسَأَلَانِ	تَسَأَلُوْنَ	تَسَأَلُ	تَسَأَلَانِ	تَسَأَلُوْنَ
II	мз	تَسَأَلُ	تَسَأَلَانِ	تَسَأَلُوْنَ	تَسَأَلُ	تَسَأَلَانِ	تَسَأَلُوْنَ
	мн	تَسَأَلُ	تَسَأَلَانِ	تَسَأَلُوْنَ	تَسَأَلُ	تَسَأَلَانِ	тَسَأَلُوْنَ
I		أَسَأَلُ		أَسَأَلُ		أَسَأَلُ	أَسَأَلُ

تَبَيَّنَ -> تَبَيَّنَتْ

تَجَلَّى -> تَجَلَّى

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبَيَّنَ	تَبَيَّنَا	تَبَيَّنُوا	تَجَلَّى	تَجَلَّيْنَا	تَجَلَّيْتُمْ
	мн	تَبَيَّنْتُمْ	تَبَيَّنْتُمْ	تَبَيَّنْتُمْ	تَجَلَّيْتُمْ	تَجَلَّيْتُمْ	تَجَلَّيْتُمْ
II	мз	تَبَيَّنْتَ	تَبَيَّنْتُمَا	تَبَيَّنْتُمْ	تَجَلَّيْتَ	تَجَلَّيْتُمَا	تَجَلَّيْتُمْ
	мн	تَبَيَّنْتُمْ	تَبَيَّنْتُمْ	تَبَيَّنْتُمْ	تَجَلَّيْتُمْ	تَجَلَّيْتُمْ	تَجَلَّيْتُمْ
I		تَبَيَّنْتُ		تَبَيَّنْنَا	تَجَلَّيْتُ		تَجَلَّيْنَا

## § 85. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР V БОБИНИНҒ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феъллар солим феъллар каби тусланади. Масалан, تَمَدَّدَ -> مَدَّ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَدَّدَ	تَمَدَّدَانِ	تَمَدَّدُوا
	мн	تَمَدَّدْتُمْ	تَمَدَّدْتُمْ	تَمَدَّدْتُمْ
II	мз	تَمَدَّدْتَ	تَمَدَّدْتُمَا	تَمَدَّدْتُمْ
	мн	تَمَدَّدْتُمْ	تَمَدَّدْتُمْ	تَمَدَّدْتُمْ
I		تَمَدَّدْتُ		تَمَدَّدْنَا

Бу феълларнинг мажхул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан, تَمَدَّدَ -> تَمَدَّدَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَدَّدَ	تَمَدَّدَانِ	تَمَدَّدُوا
	мн	تَمَدَّدْتُمْ	تَمَدَّدْتُمْ	تَمَدَّدْتُمْ
II	мз	تَمَدَّدْتَ	تَمَدَّدْتُمَا	تَمَدَّدْتُمْ
	мн	تَمَدَّدْتُمْ	تَمَدَّدْتُمْ	تَمَدَّدْتُمْ
I		تَمَدَّدْتُ		تَمَدَّدْنَا

II. Ҳамзали феълларда ҳамза имлосига алоқадор ўзгариш содир бўлади холос. Масалан,

تَسَاءَلَ -> سَأَلَ      تَأَدَّنَ -> أَدَّنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَدَّنُ	يَتَأَدَّنَانِ	يَتَأَدَّنُوا	يَسْأَلُ	يَسْأَلَانِ	يَسْأَلُونَ
	мн	يَتَأَدَّنْتُمْ	يَتَأَدَّنْتُمْ	يَتَأَدَّنْتُمْ	يَسْأَلْتُمْ	يَسْأَلْتُمْ	يَسْأَلْتُمْ
II	мз	يَتَأَدَّنُ	يَتَأَدَّنَانِ	يَتَأَدَّنُوا	يَسْأَلُ	يَسْأَلَانِ	يَسْأَلُونَ
	мн	يَتَأَدَّنْتُمْ	يَتَأَدَّنْتُمْ	يَتَأَدَّنْتُمْ	يَسْأَلْتُمْ	يَسْأَلْتُمْ	يَسْأَلْتُمْ
I		يَتَأَدَّنُ		يَتَأَدَّنْنَا	يَسْأَلُ		يَسْأَلْنَا

تَخَبَّأَ -> خَبَأَ феъли.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَخَبَّأُ	يَتَخَبَّأَانِ	يَتَخَبَّأُونَ
	мн	يَتَخَبَّأْتُمْ	يَتَخَبَّأْتُمْ	يَتَخَبَّأْتُمْ
II	мз	يَتَخَبَّأُ	يَتَخَبَّأَانِ	يَتَخَبَّأُونَ
	мн	يَتَخَبَّأْتُمْ	يَتَخَبَّأْتُمْ	يَتَخَبَّأْتُمْ
I		يَتَخَبَّأُ		يَتَخَبَّأْنَا

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

تَسَاءَلَ -> سَأَلَ      تَأَدَّنَ -> أَدَّنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَدَّنُ	يَتَأَدَّنَانِ	يَتَأَدَّنُوا	يَسْأَلُ	يَسْأَلَانِ	يَسْأَلُونَ
	мн	يَتَأَدَّنْتُمْ	يَتَأَدَّنْتُمْ	يَتَأَدَّنْتُمْ	يَسْأَلْتُمْ	يَسْأَلْتُمْ	يَسْأَلْتُمْ
II	мз	يَتَأَدَّنُ	يَتَأَدَّنَانِ	يَتَأَدَّنُوا	يَسْأَلُ	يَسْأَلَانِ	يَسْأَلُونَ
	мн	يَتَأَدَّنْتُمْ	يَتَأَدَّنْتُمْ	يَتَأَدَّنْتُمْ	يَسْأَلْتُمْ	يَسْأَلْتُمْ	يَسْأَلْتُمْ
I		يَتَأَدَّنُ		يَتَأَدَّنْنَا	يَسْأَلُ		يَسْأَلْنَا

تَخَبَّأَ -> تُخَبِّئُ феъли.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَخَبَّأُ	يُتَخَبَّانِ	يُتَخَبَّبُونَ
	мн	تُتَخَبَّأُ	تُتَخَبَّانِ	تُتَخَبَّبُونَ
II	мз	تُتَخَبَّأُ	تُتَخَبَّانِ	تُتَخَبَّبُونَ
	мн	تُتَخَبَّبِينَ	تُتَخَبَّبَانِ	تُتَخَبَّبُونَ
I		أَتَخَبَّأُ		نُتَخَبَّبُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феъллар солим феъллар каби тусланади. Масалан,

يَتَيَسَّرُ -> تَيَسَّرَ феъли      يَتَوَصَّلُ -> تَوَصَّلَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلُونَ	يَتَيَسَّرُ	يَتَيَسَّرَانِ	يَتَيَسَّرُونَ
	мн	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلُونَ	تَتَيَسَّرُ	تَتَيَسَّرَانِ	تَتَيَسَّرُونَ
II	мз	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلُونَ	تَتَيَسَّرُ	تَتَيَسَّرَانِ	تَتَيَسَّرُونَ
	мн	تَتَوَصَّلِينَ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلُونَ	تَتَيَسَّرِينَ	تَتَيَسَّرَانِ	تَتَيَسَّرُونَ
I		أَتَوَصَّلُ		نَتَوَصَّلُ	أَتَيَسَّرُ		نَتَيَسَّرُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан,

يَتَوَصَّلُ -> تَوَصَّلَ феъли      يَتَيَسَّرُ -> تَيَسَّرَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَانِ	يَتَوَصَّلُونَ	يَتَيَسَّرُ	يَتَيَسَّرَانِ	يَتَيَسَّرُونَ
	мн	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلُونَ	تَتَيَسَّرُ	تَتَيَسَّرَانِ	تَتَيَسَّرُونَ
II	мз	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلُونَ	تَتَيَسَّرُ	تَتَيَسَّرَانِ	تَتَيَسَّرُونَ
	мн	تَتَوَصَّلِينَ	تَتَوَصَّلَانِ	تَتَوَصَّلُونَ	تَتَيَسَّرِينَ	تَتَيَسَّرَانِ	تَتَيَسَّرُونَ
I		أَتَوَصَّلُ		نَتَوَصَّلُ	أَتَيَسَّرُ		نَتَيَسَّرُ

2. Ажваф феълларнинг тусланишида ҳам солим феъллардан фарқ қиладиган ўзгариш содир бўлмайди. Масалан, تَقُولُ -> تَقَوْلٌ феъли      تَرِيشٌ -> تَرِيشٌ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقُولُ	يَقُولَانِ	يَقُولُونَ	يَتَرِيشُ	يَتَرِيشَانِ	يَتَرِيشُونَ
	мн	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَتَرِيشُ	تَتَرِيشَانِ	تَتَرِيشُونَ
II	мз	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَتَرِيشُ	تَتَرِيشَانِ	تَتَرِيشُونَ
	мн	تَقُولِينَ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَتَرِيشِينَ	تَتَرِيشَانِ	تَتَرِيشُونَ
I		أَقُولُ		نَقُولُ	أَتَرِيشُ		نَتَرِيشُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбати умумий қоида асоида тусланади. Масалан,

تَقُولُ -> تَقَوْلٌ феъли      تَرِيشٌ -> تَرِيشٌ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَقُولُ	يَقُولَانِ	يَقُولُونَ	يَتَرِيشُ	يَتَرِيشَانِ	يَتَرِيشُونَ
	мн	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَتَرِيشُ	تَتَرِيشَانِ	تَتَرِيشُونَ
II	мз	تَقُولُ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَتَرِيشُ	تَتَرِيشَانِ	تَتَرِيشُونَ
	мн	تَقُولِينَ	تَقُولَانِ	تَقُولُونَ	تَتَرِيشِينَ	تَتَرِيشَانِ	تَتَرِيشُونَ
I		أَقُولُ		نَقُولُ	أَتَرِيشُ		نَتَرِيشُ

3. Ноқис феълларнинг охирида “-айу” товуш бирикмаси мавжуд. Шунинг учун бундай товуш бирикмасига эга бўлган يَلْقَى феъли билан бир хил қўшимчага эга бўлади. Масалан,

يَلْقَى -> يَلْقَى феъли      يَجْلِي -> يَجْلِي феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلْقَى	يَلْقَانِ	يَلْقُونَ	يَجْلِي	يَجْلِيَانِ	يَجْلِيُونَ
	мн	تَلْقَى	تَلْقَانِ	تَلْقُونَ	تَجْلِي	تَجْلِيَانِ	تَجْلِيُونَ



Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَتَّبِعُنِي	تَتَّبِعَانِ	تَتَّبِعُونَ	تَتَّبِعْ	تَتَّبِعَانِ	تَتَّبِعُوا
	мн	تَتَّبِعِينَ	تَتَّبِعَانِ	تَتَّبِعِينَ	تَتَّبِعْ	تَتَّبِعَانِ	تَتَّبِعُوا
I		اتَّبِعْنِي		اتَّبِعُونِي	اتَّبِعْ		اتَّبِعُوا

Бу феълларнинг мажхул нисбатида фақат феъл олдидаги йа-, та-, на- қўшимчалари йу-, ту-, ну- га ўзгаради. Масалан,

феъли تَتَّبِعُنِي → تَتَّبِعْ

феъли تَتَّبِعْ → تَتَّبِعُوا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَّبِعُنِي	يُتَّبِعَانِ	يُتَّبِعُونَ	يُتَّبِعْ	يُتَّبِعَانِ	يُتَّبِعُوا
	мн	يُتَّبِعِينَ	يُتَّبِعَانِ	يُتَّبِعِينَ	يُتَّبِعْ	يُتَّبِعَانِ	يُتَّبِعُوا
II	мз	تَتَّبِعُنِي	تَتَّبِعَانِ	تَتَّبِعُونَ	تَتَّبِعْ	تَتَّبِعَانِ	تَتَّبِعُوا
	мн	تَتَّبِعِينَ	تَتَّبِعَانِ	تَتَّبِعِينَ	تَتَّبِعْ	تَتَّبِعَانِ	تَتَّبِعُوا
I		اتَّبِعْنِي		اتَّبِعُونِي	اتَّبِعْ		اتَّبِعُوا

## § 86. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

Солим феъллар V бобининг шарт майли I ва II боб феъллари шарт майли билан бир хил қўшимчага эгадир:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّفَعُلْ	يَتَّفَعُلَا	يَتَّفَعُلُوا
	мн	يَتَّفَعُلْنَ	يَتَّفَعُلَا	يَتَّفَعُلُوا
II	мз	تَتَّفَعُلْ	تَتَّفَعُلَا	تَتَّفَعُلُوا
	мн	تَتَّفَعُلْنَ	تَتَّفَعُلَا	تَتَّفَعُلُوا
I		اتَّفَعُلْ		اتَّفَعُلُوا

Масалан, تَتَّفَعُلْ → تَتَّفَعُلُوا гаплашмоқ феъли қуйидагича тусланади:

يَتَكَلَّمُ → تَكَلَّمَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَكَلَّمُ	يَتَكَلَّمَا	يَتَكَلَّمُوا
	мн	يَتَكَلَّمْنَ	يَتَكَلَّمَا	يَتَكَلَّمُوا
II	мз	تَتَكَلَّمُ	تَتَكَلَّمَا	تَتَكَلَّمُوا
	мн	تَتَكَلَّمْنَ	تَتَكَلَّمَا	تَتَكَلَّمُوا
I		اتَكَلَّمْ		اتَكَلَّمُوا

V бобнинг шарт майли I бобнинг шарт майли бажарган вазифаларда ишлатилади. Масалан,

لم تَتَكَلَّمْ – Сен (мн) ҳеч гаплашмадинг.

Нотўғри феъллар шарт майлида қуйидагича тусланади:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

феъли تَمَدَّدَ → مَدَّ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَا	يَتَمَدَّدُوا
	мн	يَتَمَدَّدْنَ	يَتَمَدَّدَا	يَتَمَدَّدُوا
II	мз	تَتَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَا	تَتَمَدَّدُوا
	мн	تَتَمَدَّدْنَ	تَتَمَدَّدَا	تَتَمَدَّدُوا
I		اتَمَدَّدْ		اتَمَدَّدُوا

II. Ҳамзали феъллар шарт майлида ҳам фақат имлога боғлиқ ўзгаришлар бор. Масалан,

феъли تَأَدَّنُ → أَدَّنْ

феъли تَسَّأَلُ → سَأَلَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَدَّنُ	يَتَأَدَّنَا	يَتَأَدَّنُوا	يَتَسَّأَلُ	يَتَسَّأَلَا	يَتَسَّأَلُوا
	мн	يَتَأَدَّنْنَ	يَتَأَدَّنَا	يَتَأَدَّنُوا	يَتَسَّأَلُ	يَتَسَّأَلَا	يَتَسَّأَلُوا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَأَذُنْ	تَأَذُنَا	تَأَذُنُوا	تَعَسَّلَ	تَعَسَّلَا	تَعَسَّلُوا
	мн	تَأَذُنِي	تَأَذُنَا	تَأَذُنُوا	تَعَسَّلِي	تَعَسَّلَا	تَعَسَّلُوا
I		أَتَأَذُنْ		تَأَذُنْ	أَتَسَّلَ		نَعَسَّلَ

فَعْلَى تَخَبَأَ -> خَبَأَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَخَبَأُ	يَتَخَبَأُ	يَتَخَبِئُوا
	мн	يَتَخَبَأُ	يَتَخَبَأُ	يَتَخَبِئَانِ
II	мз	تَتَخَبَأُ	تَتَخَبَأُ	تَتَخَبِئُوا
	мн	تَتَخَبِئِي	تَتَخَبَأُ	تَتَخَبِئَانِ
I		أَتَخَبَأُ		تَتَخَبَأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَى تَوَصَّلَ -> وَصَلَ      فَعْلَى تَيَسَّرَ -> يَسَّرَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَا	يَتَوَصَّلُوا	يَتَيَسَّرُ	يَتَيَسَّرَا	يَتَيَسَّرُوا
	мн	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَا	يَتَوَصَّلُوا	يَتَيَسَّرُ	يَتَيَسَّرَا	يَتَيَسَّرُوا
II	мз	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَا	تَتَوَصَّلُوا	تَتَيَسَّرُ	تَتَيَسَّرَا	تَتَيَسَّرُوا
	мн	تَتَوَصَّلِي	تَتَوَصَّلَا	تَتَوَصَّلُوا	تَتَيَسَّرِي	تَتَيَسَّرَا	تَتَيَسَّرُوا
I		أَتَوَصَّلُ		تَتَوَصَّلُ	أَتَيَسَّرُ		تَتَيَسَّرُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майли ҳам солим феълларники каби шаклга эга. Масалан,

فَعْلَى تَرَشَّ -> رَشَّ      فَعْلَى تَقَوَّلَ -> قَالَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَرَشُّ	يَتَرَشُّ	يَتَرَشُّوا	يَتَرَشُّ	يَتَرَشُّا	يَتَرَشُّوا
	мн	يَتَرَشُّ	يَتَرَشُّ	يَتَرَشُّوا	يَتَرَشُّ	يَتَرَشُّا	يَتَرَشُّوا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَتَقَوَّلُ	تَتَقَوَّلَا	تَتَقَوَّلُوا	تَتَرَشُّ	تَتَرَشُّا	تَتَرَشُّوا
	мн	تَتَقَوَّلِي	تَتَقَوَّلَا	تَتَقَوَّلُوا	تَتَرَشُّ	تَتَرَشُّا	تَتَرَشُّوا
I		أَتَقَوَّلُ		تَتَقَوَّلُ	أَتَرَشُّ		تَتَرَشُّ

3. Ноқис феълларнинг шарт майлида охиридаги чўзиқ унлилар қисқага ўзгаради. Бошқача айтганда, لَقِيَ - феълнинг шарт майли қандай тугаса, бу феъллар ҳам шундай қўшимча билан тугайди:

فَعْلَى تَجَلَّى -> جَلَّى      فَعْلَى تَبَيَّنَ -> بَيَّنَّ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَجَلَّى	يَتَبَيَّنُ	يَتَجَلَّوْا	يَتَجَلَّى	يَتَبَيَّنُ	يَتَجَلَّوْا
	мн	يَتَجَلَّى	يَتَبَيَّنُ	يَتَجَلَّوْا	يَتَجَلَّى	يَتَبَيَّنُ	يَتَجَلَّوْا
II	мз	تَتَجَلَّى	تَتَبَيَّنُ	تَتَجَلَّوْا	تَتَجَلَّى	تَتَبَيَّنُ	تَتَجَلَّوْا
	мн	تَتَجَلَّيْ	تَتَبَيَّنِي	تَتَجَلَّوْا	تَتَجَلَّيْ	تَتَبَيَّنِي	تَتَجَلَّوْا
I		أَتَجَلَّى		تَتَجَلَّى	أَتَبَيَّنُ		تَتَبَيَّنُ

## § 87. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

فَعْلَى تَفَعَّلَ -> تَفَعَّلَ .

Масалан, تَكَلَّمَ - гаплашмоқ -> تَكَلَّمَ - гаплаш (мз).

Буйруқ майли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَفَعَّلَ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
мн	تَفَعَّلِي	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا



Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَتَكَلَّمُ	تَتَكَلَّمَا	تَتَكَلَّمُوا
	мн	تَتَكَلَّمْنَ	تَتَكَلَّمَا	تَتَكَلَّمْنَ
I		أَتَكَلَّمُ		تَتَكَلَّمُ

V боб истак майли юқоридаги бобларнинг истак майли ишлатилган ўринларда ишлатилади. Масалан,

يَنْبَغِي لَهُمْ أَنْ يَتَكَلَّمُوا بِالْعَرَبِيَّةِ – Улар (мз) арабча гаплашишлари лозим.

Нотўғри феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَمَدَّدٌ -> مَدَّ феъл

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَدَّدُ	يَتَمَدَّدَا	يَتَمَدَّدُوا
	мн	يَتَمَدَّدْنَ	يَتَمَدَّدَا	يَتَمَدَّدْنَ
II	мз	تَتَمَدَّدُ	تَتَمَدَّدَا	تَتَمَدَّدُوا
	мн	تَتَمَدَّدْنَ	تَتَمَدَّدَا	تَتَمَدَّدْنَ
I		أَتَمَدَّدُ		تَتَمَدَّدُ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَسَأَلٌ -> سَأَلَ феъл      تَأَذَّنٌ -> أَدَّنَ феъл

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَسَأَلُ	يَتَسَأَلَا	يَتَسَأَلُوا	يَتَأَذَّنُ	يَتَأَذَّنَا	يَتَأَذَّنُوا
	мн	يَتَسَأَلْنَ	يَتَسَأَلَا	يَتَسَأَلْنَ	يَتَأَذَّنْنَ	يَتَأَذَّنَا	يَتَأَذَّنْنَ
II	мз	تَتَسَأَلُ	تَتَسَأَلَا	تَتَسَأَلُوا	تَتَأَذَّنُ	تَتَأَذَّنَا	تَتَأَذَّنُوا
	мн	تَتَسَأَلْنَ	تَتَسَأَلَا	تَتَسَأَلْنَ	تَتَأَذَّنْنَ	تَتَأَذَّنَا	تَتَأَذَّنْنَ
I		أَتَسَأَلُ		أَتَأَذَّنُ		أَتَأَذَّنُ	

تَخَبَّأَ -> خَبَأَ феъл

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَخَبَّأُ	يَتَخَبَّأَا	يَتَخَبَّأُوا
	мн	يَتَخَبَّأْنَ	يَتَخَبَّأَا	يَتَخَبَّأْنَ
II	мз	تَتَخَبَّأُ	تَتَخَبَّأَا	تَتَخَبَّأُوا
	мн	تَتَخَبَّأْنَ	تَتَخَبَّأَا	تَتَخَبَّأْنَ
I		أَتَخَبَّأُ		تَتَخَبَّأُ

III. Заиф феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَيْسَرٌ -> يَسَّرَ феъл      تَوَصَّلٌ -> وَصَّلَ феъл

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَصَّلُ	يَتَوَصَّلَا	يَتَوَصَّلُوا	يَتَيْسَرُ	يَتَيْسَرَا	يَتَيْسَرُوا
	мн	يَتَوَصَّلْنَ	يَتَوَصَّلَا	يَتَوَصَّلْنَ	يَتَيْسَرْنَ	يَتَيْسَرَا	يَتَيْسَرْنَ
II	мз	تَتَوَصَّلُ	تَتَوَصَّلَا	تَتَوَصَّلُوا	تَتَيْسَرُ	تَتَيْسَرَا	تَتَيْسَرُوا
	мн	تَتَوَصَّلْنَ	تَتَوَصَّلَا	تَتَوَصَّلْنَ	تَتَيْسَرْنَ	تَتَيْسَرَا	تَتَيْسَرْنَ
I		أَتَوَصَّلُ		أَتَيْسَرُ		أَتَيْسَرُ	

2. Ажваф феълларнинг истак майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَرَشٌ -> رَشَّ феъл      تَقَوَّلٌ -> قَالَ феъл

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَرَشُ	يَتَرَشَا	يَتَرَشُوا	يَتَقَوَّلُ	يَتَقَوَّلَا	يَتَقَوَّلُوا
	мн	يَتَرَشْنَ	يَتَرَشَا	يَتَرَشْنَ	يَتَقَوَّلْنَ	يَتَقَوَّلَا	يَتَقَوَّلْنَ
II	мз	تَتَرَشُ	تَتَرَشَا	تَتَرَشُوا	تَتَقَوَّلُ	تَتَقَوَّلَا	تَتَقَوَّلُوا
	мн	تَتَرَشْنَ	تَتَرَشَا	تَتَرَشْنَ	تَتَقَوَّلْنَ	تَتَقَوَّلَا	تَتَقَوَّلْنَ
I		أَتَرَشُ		أَتَقَوَّلُ		أَتَقَوَّلُ	

3. Ноқис феълларнинг истак майли айрим шахсларда ҳозирги-келаси замон шакли билан бир хилдир. Масалан,

фeъли  $تَبْنِي$  ->  $بَنَى$  фeъли  $تَجَلَى$  ->  $جَلَا$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	$تَبْنِي$	$تَبْنِيَا$	$تَبْنُوا$	$تَجَلَى$	$تَجَلِيَا$	$تَجَلُوا$
	мн	$تَبْنِي$	$تَبْنِيَا$	$تَبْنِينَ$	$تَجَلَى$	$تَجَلِيَا$	$تَجَلِينَ$
II	мз	$تَبْنِي$	$تَبْنِيَا$	$تَبْنُوا$	$تَجَلَى$	$تَجَلِيَا$	$تَجَلُوا$
	мн	$تَبْنِي$	$تَبْنِيَا$	$تَبْنِينَ$	$تَجَلَى$	$تَجَلِيَا$	$تَجَلِينَ$
I		$أَتْبِنِي$		$تَبْنِي$	$أَتَجَلَى$		$تَجَلَى$

### § 89. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

V боб солим феълларининг масдари  $تَفَعَّلَ$  вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

$تَكَلَّمَ$  - гаплашмоқ ->  $تَكَلَّمَ$  - гаплашиш,

$تَخَرَّجَ$  - тугатмоқ (ўқ.юртини) ->  $تَخَرَّجَ$  - тугатиш.

Нотўғри феълларнинг масдари:

I. Иккиланган феълларнинг масдари солим феълларники билан бир хил вазнда ҳосил бўлади. Масалан,

$تَمَدَّدَ$  - чўзилмоқ ->  $تَمَدَّدَ$  - чўзилиш,

$تَحَرَّرَ$  - озод бўлмоқ ->  $تَحَرَّرَ$  - озод бўлиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари ҳам солим феълларники каби ҳосил бўлади. Масалан,

$تَأَدَّنَ$  - хабар бермоқ ->  $تَأَدَّنَ$  - хабар бериш.

$تَسَأَّلَ$  - тиланмоқ ->  $تَسَأَّلَ$  - тиланиш

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари солим феълларники каби ҳосил бўлади. Масалан,

$تَوَصَّلَ$  - етиб олиш ->  $تَوَصَّلَ$  - етиб олмақ,

$تَيَسَّرَ$  - муяссар бўлиш ->  $تَيَسَّرَ$  - муяссар бўлмоқ.

2. Ажваф феълларнинг масдари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

$تَقَوْلَ$  - миш-миш тарқатмоқ ->  $تَقَوْلَ$  - миш-миш тарқатиш,

$تَرَبَّشَ$  - бойиш ->  $تَرَبَّشَ$  - бойимоқ.

3. Ноқис феълларнинг масдарида учинчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

$التَّبْنِي$  (аниқ ҳолатда -  $تَبْنَى$ ) - ўғил ->  $تَبْنَى$  - асраб олиш,

асраб олмақ

$التَّجَلَى$  (аниқ ҳолатда -  $تَجَلَى$ ) - очилиш, фoш бўлиш ->  $تَجَلَى$  - очилмоқ,

фoш бўлмоқ

### § 90. V БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши  $مُتَعَمَّلٌ$  вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

$مُتَكَلَّمٌ$  - гаплашувчи ->  $مُتَكَلَّمٌ$  - гаплашмоқ,

$مُتَخَرَّجٌ$  - битирувчи ->  $مُتَخَرَّجٌ$  - тугатмоқ.

Солим феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши  $مُتَفَعَّلٌ$  вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

$مُتَكَلَّمٌ$  - гаплашилган (мавзу) ->  $مُتَكَلَّمٌ$  - гаплашмоқ,

$مُتَخَرَّجٌ$  - битирилган (ўқув юрти) ->  $مُتَخَرَّجٌ$  - тугатмоқ.

Нотўғри феълларнинг сифатдошлари:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феълларники кабидир. Масалан,

تَمَدَّدٌ - чўзилмоқ → مَتَمَدَّدٌ - مَتَمَدَّدَةٌ - чўзилувчи,

تَحَرَّرَ - озод бўлмоқ → مَتَحَرَّرَ - مَتَحَرَّرَةٌ - озод бўлувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَمَدَّدٌ - чўзилмоқ → مَتَمَدَّدٌ - مَتَمَدَّدَةٌ - чўзилган (жой),

تَحَرَّرَ - озод бўлмоқ → مَتَحَرَّرَ - مَتَحَرَّرَةٌ - озод бўлинган,

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феъллардан фарқ қилмайди:

تَأَدَّنَ - хабар бермоқ → مَتَأَدَّنَ - مَتَأَدَّنَةٌ - хабар берувчи,

تَسَأَّلَ - тиланмоқ → مَتَسَأَّلَ - مَتَسَأَّلَةٌ - тиланчи,

تَخَبَّأَ - беркинмоқ → مَتَخَبَّأَ - مَتَخَبَّأَةٌ - беркинувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феълларники кабидир. Масалан,

تَأَدَّنَ - хабар бермоқ → مَتَأَدَّنَ - مَتَأَدَّنَةٌ - хабар берилган,

تَسَأَّلَ - тиланмоқ → مَتَسَأَّلَ - مَتَسَأَّلَةٌ - тиланилган (нарса),

تَخَبَّأَ - беркинмоқ → مَتَخَبَّأَ - مَتَخَبَّأَةٌ - беркитилган,

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феълларники кабидир. Масалан,

تَوَصَّلَ - етиб олмоқ → مَتَوَصَّلَ - مَتَوَصَّلَةٌ - етиб олувчи,

تَيَسَّرَ - муяссар бўлмоқ → مَتَيَسَّرَ - مَتَيَسَّرَةٌ - муяссар бўлган,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَوَصَّلَ - етиб олмоқ → مَتَوَصَّلَ - مَتَوَصَّلَةٌ - етиб олинган,

تَيَسَّرَ - муяссар бўлмоқ → مَتَيَسَّرَ - مَتَيَسَّرَةٌ - муяссар бўлинган,

2. Ажваф феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши умумий вазн асосида ҳосил бўлади:

تَقَوَّلَ - миш-миш тарқатмоқ → مَتَقَوَّلَ - مَتَقَوَّلَةٌ - миш-миш тарқатувчи,

تَرَيَّشَ - бойимоқ → مَتَرَيَّشَ - مَتَرَيَّشَةٌ - боювчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам умумий қоида асосида ҳосил бўлади. Масалан,

تَقَوَّلَ - миш-миш тарқатмоқ → مَتَقَوَّلَ - مَتَقَوَّلَةٌ - миш-миш қилинган,

تَرَيَّشَ - бойимоқ → مَتَرَيَّشَ - مَتَرَيَّشَةٌ - бойилган,

3. Ноқис феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдошида масдари каби учинчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

تَبَيَّنَ - ўғил асраб олмоқ → مَتَبَيَّنَ (аниқ ҳол. -

الْمَتَبَيَّنَى) - مَتَبَيَّنَ - ўғил асраб олувчи,

تَجَلَّى - очилмоқ, фош бўлмоқ → مَتَجَلَّى (аниқ ҳол. -

الْمَتَجَلَّى) - مَتَجَلَّى - очилувчи, фош бўлувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши учинчи ўзак ундоши ўрнига ўқилмайдиган алиф мақсурани қўйиш билан ҳосил қилинади. Масалан,

تَبَيَّنَ - ўғил асраб олмоқ → مَتَبَيَّنَى (аниқ ҳол. -

الْمَتَبَيَّنَى) - مَتَبَيَّنَا - ўғил қилиб асраб олинган,

تَجَلَّى - очилмоқ, фош бўлмоқ → مَتَجَلَّى (аниқ ҳол. -

الْمَتَجَلَّى) - مَتَجَلَّاهُ - очилган, фош этилган.

Эслатма. V боб феъли кўпинча ўзлик-мажҳул маъноларда бўлганлиги сабабли, унинг мажҳул нисбат сифатдоши амалда ишлатилмайди.

## § 91. СИФАТ ДАРАЖАЛАРИ

Сифатлар уч хил даражага эга: оддий даража, қиёсий даража ва орттирма даража.

Юқорида зикр этилган сифатларнинг барчаси оддий даража сифатларидир.

Қиёсий даража сифатлари аниқланмишнинг сони ва жинсидан қатъи назар **مِنْ أَفْعَلُ** вазнида ясалади. Бунда белги қайси предметнинг белгисига қиёсланаётган бўлса, ўша сўз **مِنْ** предлогидан кейин келади. Масалан,

**أَلْكِتَابُ أَكْبَرُ مِنَ الْمَجَلَّةِ** – Китоб журналдан каттароқ.

**أَلْكِتَابَةُ أَتْفَعُ مِنَ الْقِرَاءَةِ** – Ёзиш ўқишдан фойдалироқ.

**أَخْتِي أَصْفَرُ مِنِّي** – Синглим мендан кичикроқ.

Агар бир предметнинг турли вақтдаги белгиси ўзаро қиёсланса, шу предмет номи икки марта такрорланмасдан, ўрнига унга сон ва жинсда мос бўлган бирикма олмош ишлатилади. Масалан,

**مَدِينَتُنَا فِي هَذِهِ السَّنَةِ أَجْمَلُ مِنْهَا فِي السَّنَةِ الْمَاضِيَةِ**

– Шаҳримиз бу йил ўтган йилгидан чиройлироқ.

Агар **مِنْ** предлогидан кейин бевосита феъл келса, предлогдан кейин **مَا** юкламаси орттирилади – **مِمَّا**. Масалан,

**الطَّقْسُ الْيَوْمَ آخَرُ مِمَّا كَانَ أَمْسَ** – Об-ҳаво бугун кечагидан иссиқроқ.

Орттирма даража сифати ҳам оддий даражадаги сифатни **أَفْعَلُ** вазнига солиш билан ҳосил қилинади.

Лекин у сифатланмишнинг жинси ва сонига мувофиқ равишда ўзгаради:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَفْعَلُ	أَفْعَلَانِ	أَفْعَالٌ
мн	فَعْلَى	فَعْلَيَانِ	فَعْلَيَاتٌ

Орттирма даража сифати сифатланмиш билан қуйидаги усулларда бирикади:

1. Орттирма даражадаги сифат мослашган аниқловчи каби сифатланмишдан кейин келади. Масалан,

**أَلطَّالِبُ الْأَخْسَنُ** – Энг яхши студент, **أَلطَّالِبَةُ الْحَسَنِي** –

Энг яхши студент қиз

**أَلطَّالِبَانِ الْأَخْسَنَانِ** – Энг яхши 2 студент,

**أَلطَّالِبَتَانِ الْحَسَنَيَانِ** – Энг яхши 2 студентка.

**أَلطَّلَابُ الْأَحْسَنِ** – Энг яхши студентлар,

**أَلطَّالِبَاتُ الْحَسَنَيَاتِ** – Энг яхши студенткалар.

2. Сифат билан сифатланмиш изофа шаклини олади ва бунда орттирма даражадаги сифат музоф ўрнида келади ва ҳар икки жинсда ўзгармай, **أَفْعَلُ** шаклини олади. Сифатланмиш эса кўпликда аниқ ҳолатда музоф илайҳи бўлиб келади. Масалан,

**أَحْسَنُ الطَّلَابِ** – Студентларнинг энг яхшиси,

**أَحْسَنُ الطَّالِبَاتِ** – Студент қизларнинг энг яхшиси.

3. Сифатланмиш билан изофа шаклида мослашади. Бунда сифат музоф бўлиб, сифатланмиш эса бирликда ноаниқ ҳолатда музоф илайҳи бўлиб келади. Масалан,

**أَحْسَنُ طَالِبٍ** – Энг яхши студент,

**أَحْسَنُ طَالِبَةٍ** – Энг яхши студент қиз.

**أَفْعَلُ** – **فَعْلَاءُ** шаклидаги сифатлардан, белгини билди-

рувчи сифатдошлардан ва нисбий сифатлардан қиёсий ва

орттирма даража синтактик йўл билан яъни **أَشَدُّ**, **أَكْثَرُ**, **أَقْلُ** каби сўзлар ва ундан кейин солиштириладиган белги шу ўзакдан ҳосил бўлган тушум келишигидаги ноаниқ ҳолатда турган масдар ёрдамида ҳосил қилинади. Масалан,

**هَذِهِ الرَّوْدَةُ أَشَدُّ حُمْرَةً مِنْ تِلْكَ** – Бу атиргул наригисидан қизилроқ.

**أَخِي أَقْلُ أَجْتِهَادًا مِنْ صَدِيقِهِ** – Укам ўртоғидан кўра камроқ тиришқоқдир.

**خَيْرٌ** – яхши, **شَرٌّ** – ёмон сифатларидан қиёсий ва орттирма даража сифати **أَفْعَلٌ** вазнида эмас, шу сифатларнинг ўзидан ҳосил бўлади. Масалан,

**الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ** – Намоз уйқудан яхшироқдир.

**شَرُّ الْبِلَادِ مَكَانٌ لَا صَدِيقَ بِهِ** – Юртларнинг энг ёмони дўст йўқ бўлган юртдир.

## § 92. IV БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг IV боби I боб феълидан ҳосил бўлиб, ўтган замон вазни **أَفْعَلٌ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْعَلُ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
	мн	أَفْعَلْتُ	أَفْعَلْتَا	أَفْعَلْنَا
II	мз	أَفْعَلْتِ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
	мн	أَفْعَلْتِ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُنَّ
I		أَفْعَلْتُ		أَفْعَلْنَا

Масалан, **أَخْرَجَ** -> **خَرَجَ** чиқармоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَخْرَجَ	أَخْرَجَا	أَخْرَجُوا
	мн	أَخْرَجْتُ	أَخْرَجْتَا	أَخْرَجْنَا
II	мз	أَخْرَجْتِ	أَخْرَجْتُمَا	أَخْرَجْتُمْ
	мн	أَخْرَجْتِ	أَخْرَجْتُمَا	أَخْرَجْتُنَّ
I		أَخْرَجْتُ		أَخْرَجْنَا

**أَخْرَجْتُمْ** – Сизлар (мн) чиқардингизлар,

**أَسْقَطْنَا** – Биз туширдик.

Бу бобда ҳам ўтган замоннинг инкор формаси **مَا** юкламаси ёрдамида ҳосил бўлади.

Солим феълларнинг ўтган замон мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْعَلُ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
	мн	أَفْعَلْتُ	أَفْعَلْتَا	أَفْعَلْنَا
II	мз	أَفْعَلْتِ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُمْ
	мн	أَفْعَلْتِ	أَفْعَلْتُمَا	أَفْعَلْتُنَّ
I		أَفْعَلْتُ		أَفْعَلْنَا

Масалан, **أَسْقَطَتِ الطَّائِرَةُ** – Самолёт уриб туширилди.

IV боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَانِ	يُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلِينَ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		تُفْعَلُ



Масалан, **سَقَطَ** → **أَسْقَطَ** туширмоқ, феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُسْقِطُ	يُسْقِطَانِ	يُسْقِطُونَ
	мн	تُسْقِطُ	تُسْقِطَانِ	يُسْقِطْنَ
II	мз	تُسْقِطُ	تُسْقِطَانِ	تُسْقِطُونَ
	мн	تُسْقِطِينَ	تُسْقِطَانِ	تُسْقِطْنَ
I		أَسْقِطُ		نُسْقِطُ

**غداً سَنُسْقِطُ الطَّائِرَةَ بِالصَّارُوعِ** – Эртага ракета билан самолётни уриб туширамиз.

IV боб ҳозирги-келаси замон феълининг инкори феъл олдига **لَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

IV боб солим феълининг мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُنْفَعِلُ	يُنْفَعِلَانِ	يُنْفَعِلُونَ
	мн	تُنْفَعِلُ	تُنْفَعِلَانِ	يُنْفَعِلْنَ
II	мз	تُنْفَعِلُ	تُنْفَعِلَانِ	تُنْفَعِلُونَ
	мн	تُنْفَعِلِينَ	تُنْفَعِلَانِ	تُنْفَعِلْنَ
I		أُنْفَعِلُ		نُنْفَعِلُ

Масалан, **تُسْقِطُ الطَّائِرَاتُ كَثِيرًا فِي الْمَعَارِكِ** –

Жангларда самолётлар кўплаб уриб туширилади.

Кўриниб туриптики, I боб феъли мажҳул нисбати билан IV боб феъли мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда бир хил шаклга эга. Буларнинг қайси боб эканлигини контекстангина билиб олиш мумкин.

IV боб феъли қуйидаги маъноларни билдиради:

1. I бобдаги ўтимсиз феъл IV бобда ўтимли феълга айланади:

**خَرَجَ** – чиқмоқ → **أَخْرَجَ** – чиқармоқ,

**رَجَعَ** – қайтмоқ → **أَرْجَعَ** – қайтармоқ,

**سَقَطَ** – тушмоқ → **أَسْقَطَ** – туширмоқ.

2. I бобда ўтимли бўлган феълларнинг IV бобда орттирма нисбати ҳосил бўлади. Масалан,

**شَرِبَ** – ичмоқ → **أَشْرَبَ** – ичирмоқ,

**لَبَسَ** – киймоқ → **أَلْبَسَ** – кийдирмоқ,

**لَعِبَ** – ўйнамоқ → **أَلْعَبَ** – ўйнатмоқ.

3. Уч ундошли ўзақдан ташкил топган географик номлардан шу ўзақ ёрдамида ҳосил бўлган IV боб феъли шу географик ном томонга йўл олиш маъносини билдиради. Масалан,

**مِصْرٌ** – Миср → **أَمِصَّرَ** – Мисрга жўнамоқ,

**الْعِرَاقُ** – Ироқ → **أَعْرَقَ** – Ироққа бормоқ,

**بَحْرٌ** – денгиз → **أَبْحَرَ** – денгизга йўл олмоқ.

4. Айрим IV боб феълининг семантик ўзгаришлари жуда узоқ тарихга бориб тақалади ва уларнинг маъносини фақат лугат орқали аниқлаш мумкин. Масалан,

**قَسَمَ** – қисмга бўлмоқ → **أَقْسَمَ** – қасам ичмоқ,

**ضَرَبَ** – урмоқ → **أَضْرَبَ** – иш ташламоқ.

## § 93. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР IV БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади:

I боб – мадада → мадда → IV боб – 'амдада → 'амадда. **مَدَّ** → **أَمَدَّ** таъминламоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَدُّ	أَمَدَّا	أَمَدُوا
	мн	أَمَدَّتْ	أَمَدَّتَا	أَمَدَدْنَ
II	мз	أَمَدَدْتُ	أَمَدَدْتُمَا	أَمَدَدْتُمْ
	мн	أَمَدَدْتِ	أَمَدَدْتِمَا	أَمَدَدْتِن
I		أَمَدَدْتُ		أَمَدَدْنَا

Иккиланган феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади: I боб – мудидда → мудада → IV боб – 'умдидда → 'умидда. **مَدَّ** → **أَمَدَّ** таъминланмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَدُّ	أَمَدَّا	أَمَدُوا
	мн	أَمَدَّتْ	أَمَدَّتَا	أَمَدَدْنَ
II	мз	أَمَدَدْتُ	أَمَدَدْتُمَا	أَمَدَدْتُمْ
	мн	أَمَدَدْتِ	أَمَدَدْتِمَا	أَمَدَدْتِن
I		أَمَدَدْتُ		أَمَدَدْنَا

II. Ҳамзали феъллар ичидан биринчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат феълларда биз илгари зикр қилган 'а' → а товуш ўзгариши юз беради. Иккинчи ва учинчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат бўлган феълларда эса, имлога алоқадор ўзгаришлар бўлади, холос. Масалан,

**أَمِنَ** → **أَمِنَ** – имон келтириш феъли **أَمَرَ** → **أَمَرَ** – қасос олмақ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمِنَ	أَمِنَا	أَمِنُوا	أَمَرَ	أَمَرَا	أَمَرُوا
	мн	أَمِنَتْ	أَمِنْتَا	أَمِنُوا	أَمَرْتِ	أَمَرْتِمَا	أَمَرْتُمْ
II	мз	أَمِنْتُ	أَمِنْتُمَا	أَمِنْتُمْ	أَمَرْتُ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ
	мн	أَمِنْتِ	أَمِنْتِمَا	أَمِنْتِن	أَمَرْتِ	أَمَرْتِمَا	أَمَرْتِن
I		أَمِنْتُ		أَمِنْنَا	أَمَرْتُ		أَمَرْنَا

**أَمَرَ** → **أَمَرَ** – ўқитмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمَرَ	أَمَرَا	أَمَرُوا
	мн	أَمَرْتِ	أَمَرْتِمَا	أَمَرْتُمْ
II	мз	أَمَرْتُ	أَمَرْتُمَا	أَمَرْتُمْ
	мн	أَمَرْتِ	أَمَرْتِمَا	أَمَرْتِن
I		أَمَرْتُ		أَمَرْنَا

Ҳамзали феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам 'у' → у товуш ўзгариши содир бўлади. Қолган вариантларда ўзгариш юз бермайди:

**أَمِنَ** → **أَمِنَ** – имон келтирилмоқ феъли **أَثَرَ** → **أَثَرَ** – қасос

олинмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمِنَ	أَمِنَا	أَمِنُوا	أَثَرَ	أَثَرَا	أَثَرُوا
	мн	أَمِنَتْ	أَمِنْتَا	أَمِنُوا	أَثَرْتِ	أَثَرْتِمَا	أَثَرْتُمْ
II	мз	أَمِنْتُ	أَمِنْتُمَا	أَمِنْتُمْ	أَثَرْتُ	أَثَرْتُمَا	أَثَرْتُمْ
	мн	أَمِنْتِ	أَمِنْتِمَا	أَمِنْتِن	أَثَرْتِ	أَثَرْتِمَا	أَثَرْتِن
I		أَمِنْتُ		أَمِنْنَا	أَثَرْتُ		أَثَرْنَا

أَفْرِيْ -> قُرِيْ - ўқитилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْرِيْ	أَفْرِيَا	أَفْرِيُوْا
	мн	أَفْرِيْتُمْ	أَفْرِيْتُمَا	أَفْرِيْتُمْ
II	мз	أَفْرِيْتُمْ	أَفْرِيْتُمَا	أَفْرِيْتُمْ
	мн	أَفْرِيْتُمْ	أَفْرِيْتُمَا	أَفْرِيْتُمْ
I		أَفْرِيْتُمْ		أَفْرِيْتُمْ

### III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ўтган замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَفْرِيْتُمْ -> قُرِيْتُمْ - мерос қолдирмоқ феъли      أَمِنَ -> يَمِنَ - Яманга

жўнамоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْرِيْتُمْ	أَفْرِيْتُمَا	أَفْرِيْتُمْ	أَمِنَ	أَمِنَا	أَمِنُوْا
	мн	أَفْرِيْتُمْ	أَفْرِيْتُمَا	أَفْرِيْتُمْ	أَمِنْتُمْ	أَمِنْتُمَا	أَمِنْتُمْ
II	мз	أَفْرِيْتُمْ	أَفْرِيْتُمَا	أَفْرِيْتُمْ	أَمِنْتُمْ	أَمِنْتُمَا	أَمِنْتُمْ
	мн	أَفْرِيْتُمْ	أَفْرِيْتُمَا	أَفْرِيْتُمْ	أَمِنْتُمْ	أَمِنْتُمَا	أَمِنْتُمْ
I		أَفْرِيْتُمْ		أَفْرِيْتُمْ	أَمِنْتُمْ		أَمِنْتُمْ

Солимсифат феълларнинг мажҳул нисбатида сўз бошидаги 'ув -> 'ў товуш ўзгаришини ҳисобга олмаганда, солим феълларнинг тусланишидан фарқ қилмайди. Масалан,

أَفْرِيْتُمْ -> قُرِيْتُمْ - мерос қолдирилмоқ феъли      أَمِنَ -> يَمِنَ - Яманга

жўнамоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْرِيْتُمْ	أَفْرِيْتُمَا	أَفْرِيْتُمْ	أَمِنَ	أَمِنَا	أَمِنُوْا
	мн	أَفْرِيْتُمْ	أَفْرِيْتُمَا	أَفْرِيْتُمْ	أَمِنْتُمْ	أَمِنْتُمَا	أَمِنْتُمْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	أَفْرِيْتُمْ	أَفْرِيْتُمَا	أَفْرِيْتُمْ	أَمِنْتُمْ	أَمِنْتُمَا	أَمِنْتُمْ
	мн	أَفْرِيْتُمْ	أَفْرِيْتُمَا	أَفْرِيْتُمْ	أَمِنْتُمْ	أَمِنْتُمَا	أَمِنْتُمْ
I		أَفْرِيْتُمْ		أَفْرِيْتُمْ	أَمِنْتُمْ		أَمِنْتُمْ

2. Ажваф феълларнинг ўтган замони айрим шахсларида I бобдаги каби чўзиқ унлининг қисқариши содир бўлади. Масалан,

أَطَارَ -> طَارَ ( ط ي ر ) - эритмоқ феъли      أَذَابَ -> ذَابَ ( ذ و ب ) - учирмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَطَارَ	أَطَارَا	أَطَارُوْا	أَذَابَ	أَذَابَا	أَذَابُوْا
	мн	أَطَارْتُمْ	أَطَارْتُمَا	أَطَارْتُمْ	أَذَابْتُمْ	أَذَابْتُمَا	أَذَابْتُمْ
II	мз	أَطَارْتُمْ	أَطَارْتُمَا	أَطَارْتُمْ	أَذَابْتُمْ	أَذَابْتُمَا	أَذَابْتُمْ
	мн	أَطَارْتُمْ	أَطَارْتُمَا	أَطَارْتُمْ	أَذَابْتُمْ	أَذَابْتُمَا	أَذَابْتُمْ
I		أَطَارْتُمْ		أَطَارْتُمْ	أَذَابْتُمْ		أَذَابْتُمْ

Ажваф феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади. Масалан,

أَطَارْتُمْ -> طَارْتُمْ - эритилмоқ феъли      أَطِيرَ -> طِيرَ - учирилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَطَارَ	أَطَارَا	أَطَارُوْا	أَطِيرَ	أَطِيرَا	أَطِيرُوْا
	мн	أَطَارْتُمْ	أَطَارْتُمَا	أَطَارْتُمْ	أَطِيرْتُمْ	أَطِيرْتُمَا	أَطِيرْتُمْ
II	мз	أَطَارْتُمْ	أَطَارْتُمَا	أَطَارْتُمْ	أَطِيرْتُمْ	أَطِيرْتُمَا	أَطِيرْتُمْ
	мн	أَطَارْتُمْ	أَطَارْتُمَا	أَطَارْتُمْ	أَطِيرْتُمْ	أَطِيرْتُمَا	أَطِيرْتُمْ
I		أَطَارْتُمْ		أَطَارْتُمْ	أَطِيرْتُمْ		أَطِيرْتُمْ

3. Ноқис феълларнинг ўтган замонида агар учинчи ўзак ундош و дан иборат бўлса, у ى га ўзгариб кетади ва I бобдаги بَكِي феъли билан бир хил қўшимчалар ёрдамида тусланади. Масалан,

أسْتَى -> سَقَى (س ق ي) - фатво бермоқ

- суғормоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَسَى	أَسَيَا	أَسَوْا	أَسَى	أَسَيَا	أَسَوْا
	мн	أَسَيْتَ	أَسَيْتَا	أَسَيْتُمْ	أَسَيْتَ	أَسَيْتَا	أَسَيْتُمْ
II	мз	أَسَيْتَ	أَسَيْتَا	أَسَيْتُمْ	أَسَيْتَ	أَسَيْتَا	أَسَيْتُمْ
	мн	أَسَيْتَ	أَسَيْتَا	أَسَيْتُمْ	أَسَيْتَ	أَسَيْتَا	أَسَيْتُمْ
I		أَسَيْتَ		أَسَيْتَا	أَسَيْتَ		أَسَيْتَا

Ноқис феълларнинг мажҳул нисбати -ийа қўшимчаси билан тугагани боис, шу қўшимча билан тугайдиган I

бобдаги لَقِيَ - феъли каби тусланади. Масалан,

أسَى -> سَقَى - фатво берилмоқ феъли  
 أسَى -> لَقِيَ - фатво берилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَسَى	أَسَيَا	أَسَوْا	أَسَى	أَسَيَا	أَسَوْا
	мн	أَسَيْتَ	أَسَيْتَا	أَسَيْتُمْ	أَسَيْتَ	أَسَيْتَا	أَسَيْتُمْ
II	мз	أَسَيْتَ	أَسَيْتَا	أَسَيْتُمْ	أَسَيْتَ	أَسَيْتَا	أَسَيْتُمْ
	мн	أَسَيْتَ	أَسَيْتَا	أَسَيْتُمْ	أَسَيْتَ	أَسَيْتَا	أَسَيْتُمْ
I		أَسَيْتَ		أَسَيْتَا	أَسَيْتَ		أَسَيْتَا

## § 94. IV БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феъллар ҳозирги-келаси замонда қуйи-

дагича тусланади: أَمَدٌ -> يَمَدٌ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمَدٌ	يَمَدَانِ	يَمَدُونَ
	мн	يَمَدْتُ	يَمَدْنَا	يَمَدْنَا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَمَدٌ	تَمَدَانِ	تَمَدُونَ
	мн	تَمَدْتِ	تَمَدْنَا	تَمَدْنَا
I		تَمَدْتُ		تَمَدْتُ

Бундай феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

يَمَدٌ -> يَمَدٌ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمَدٌ	يَمَدَانِ	يَمَدُونَ
	мн	يَمَدْتُ	يَمَدْنَا	يَمَدْنَا
II	мз	يَمَدْتُ	يَمَدْنَا	يَمَدْنَا
	мн	يَمَدْتُ	يَمَدْنَا	يَمَدْنَا
I		يَمَدْتُ		يَمَدْتُ

II. Ҳамзали феълларда ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлардан бошқа ўзгариш содир бўлмайди. Масалан,

يَوْمٌ -> يَوْمٌ феъли

يَوْمٌ -> يَوْمٌ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَوْمٌ	يَوْمَانِ	يَوْمُونَ	يَوْمٌ	يَوْمَانِ	يَوْمُونَ
	мн	يَوْمْتُ	يَوْمْنَا	يَوْمْنَا	يَوْمْتُ	يَوْمْنَا	يَوْمْنَا
II	мз	يَوْمْتُ	يَوْمْنَا	يَوْمْنَا	يَوْمْتُ	يَوْمْنَا	يَوْمْنَا
	мн	يَوْمْتُ	يَوْمْنَا	يَوْمْنَا	يَوْمْتُ	يَوْمْنَا	يَوْمْنَا
I		يَوْمْتُ		يَوْمْنَا	يَوْمْتُ		يَوْمْنَا

يُقْرَى -> أَقْرَأُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَى	يُقْرَان	يُقْرُونَ
	мн	تُقْرَى	تُقْرَان	يُقْرُونَ
II	мз	تُقْرَى	تُقْرَان	تُقْرُونَ
	мн	تُقْرَيْنَ	تُقْرَان	تُقْرُونَ
I		أَقْرَأُ		تُقْرَى

Ҳамзали феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

يُؤْمَنُ -> أَمِنَ феъли

يُثَارُ -> أَثَرُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمَنُ	يُؤْمِنَان	يُؤْمِنُونَ	يُثَارُ	يُثَارَان	يُثَارُونَ
	мн	تُؤْمَنُ	تُؤْمِنَان	يُؤْمِنُونَ	تُثَارُ	تُثَارَان	يُثَارُونَ
II	мз	تُؤْمَنُ	تُؤْمِنَان	تُؤْمِنُونَ	تُثَارُ	تُثَارَان	تُثَارُونَ
	мн	تُؤْمِنِينَ	تُؤْمِنَان	تُؤْمِنُونَ	يُثَارِين	تُثَارَان	يُثَارُونَ
I		أُؤْمِنُ		تُؤْمِنُونَ	أُثَارُ		تُثَارُونَ

يُقْرَأُ -> أَقْرَأُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأَان	يُقْرَأُونَ
	мн	تُقْرَأُ	تُقْرَأَان	يُقْرَأُونَ
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأَان	تُقْرَأُونَ
	мн	تُقْرَأِينَ	تُقْرَأَان	تُقْرَأُونَ
I		أَقْرَأُ		تُقْرَأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-хеласи замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُورَثُ -> أَوْرَثَ феъли

يُؤْمِنُ -> أَيْمَنَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُورَثُ	يُورَثَان	يُورَثُونَ	يُؤْمِنُ	يُؤْمِنَان	يُؤْمِنُونَ
	мн	تُورَثُ	تُورَثَان	يُورَثُونَ	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَان	يُؤْمِنُونَ
II	мз	تُورَثُ	تُورَثَان	تُورَثُونَ	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَان	تُؤْمِنُونَ
	мн	تُورَثِينَ	تُورَثَان	تُورَثُونَ	تُؤْمِنِينَ	تُؤْمِنَان	تُؤْمِنُونَ
I		أَوْرَثُ		تُورَثُونَ	أَيْمَنُ		تُؤْمِنُونَ

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида иккинчи ўзақ ундошнинг ҳаракати фатҳага ўзгаради холос. Масалан,

يُورَثُ -> أَوْرَثَ феъли

يُؤْمِنُ -> أَيْمَنَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُورَثُ	يُورَثَان	يُورَثُونَ	يُؤْمِنُ	يُؤْمِنَان	يُؤْمِنُونَ
	мн	تُورَثُ	تُورَثَان	يُورَثُونَ	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَان	يُؤْمِنُونَ
II	мз	تُورَثُ	تُورَثَان	تُورَثُونَ	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَان	تُؤْمِنُونَ
	мн	تُورَثِينَ	تُورَثَان	تُورَثُونَ	تُؤْمِنِينَ	تُؤْمِنَان	تُؤْمِنُونَ
I		أَوْرَثُ		تُورَثُونَ	أَيْمَنُ		تُؤْمِنُونَ

2. Ажваф феъллар ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

يُدَبِّبُ -> أَدَابَ феъли

يُطِيرُ -> أَطَارَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُدَبِّبُ	يُدَبِّبَان	يُدَبِّبُونَ	يُطِيرُ	يُطِيرَان	يُطِيرُونَ
	мн	تُدَبِّبُ	تُدَبِّبَان	يُدَبِّبُونَ	تُطِيرُ	تُطِيرَان	يُدَبِّبُونَ
II	мз	تُدَبِّبُ	تُدَبِّبَان	تُدَبِّبُونَ	تُطِيرُ	تُطِيرَان	تُدَبِّبُونَ
	мн	تُدَبِّبِينَ	تُدَبِّبَان	تُدَبِّبُونَ	تُطِيرِينَ	تُطِيرَان	تُدَبِّبُونَ
I		أَدَبِّبُ		تُدَبِّبُونَ	أَطِيرُ		تُدَبِّبُونَ

Ажваф феълларнинг мажҳул нисбати солим феъллар каби I боб феълининг мажҳул нисбати билан бир хилдир:

Феъли **يُذَابُ** -> **أَذِيبُ**

Феъли **يُطَارُ** -> **أُطِيرُ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُذَابُ	يُذَابَانِ	يُذَابُونَ	يُطَارُ	يُطَارَانِ	يُطَارُونَ
	мн	تُذَابُ	تُذَابَانِ	يُذِنُ	تُطَارُ	تُطَارَانِ	يُطَرْنَ
II	мз	تُذَابُ	تُذَابَانِ	تُذَابُونَ	تُطَارُ	تُطَارَانِ	تُطَارُونَ
	мн	تُذَابِينَ	تُذَابَانِ	تُذِنَ	تُطَارِنَ	تُطَارَانِ	تُطَرْنَ
I		أَذَابُ		نُذَابُ	أَطَارُ		نُطَارُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замони асида -ийу қўшимчаси билан тугаши керак бўлгани учун I бобдаги ҳозирги-келаси замони -ийу қўшимчаси билан тугайдиган **حَكِيَ** - **يَحْكِي** феъли билан бир хил шаклда тусланади. Масалан,

Феъли **يُفْتِي** -> **أُفْتِي**

Феъли **يُسْقِي** -> **أُسْقِي**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْتِي	يُفْتِيَانِ	يُفْتُونَ	يُسْقِي	يُسْقِيَانِ	يُسْقُونَ
	мн	تُفْتِي	تُفْتِيَانِ	يُفْتِنَ	تُسْقِي	تُسْقِيَانِ	يُسْقِنَ
II	мз	تُفْتِي	تُفْتِيَانِ	تُفْتُونَ	تُسْقِي	تُسْقِيَانِ	تُسْقُونَ
	мн	تُفْتِينَ	تُفْتِيَانِ	تُفْتِنَ	تُسْقِينَ	تُسْقِيَانِ	تُسْقِنَ
I		أُفْتِي		نُفْتِي	أُسْقِي		نُسْقِي

Ноқис феълларнинг мажҳул нисбатидаги қўшимча **يَلِي** - **يَلِي** феъли (аниқ нисбат) қўшимчаси билан бир хилдир. Масалан,

Феъли **يُفْتِي** -> **أُفْتِي**

Феъли **يُسْقِي** -> **أُسْقِي**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْتِي	يُفْتِيَانِ	يُفْتُونَ	يُسْقِي	يُسْقِيَانِ	يُسْقُونَ
	мн	تُفْتِي	تُفْتِيَانِ	يُفْتِنَ	تُسْقِي	تُسْقِيَانِ	يُسْقِنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُفْتِي	تُفْتِيَانِ	تُفْتُونَ	تُسْقِي	تُسْقِيَانِ	تُسْقُونَ
	мн	تُفْتِينَ	تُفْتِيَانِ	تُفْتِنَ	تُسْقِينَ	تُسْقِيَانِ	تُسْقِنَ
I		أُفْتِي		نُفْتِي	أُسْقِي		نُسْقِي

## § 95. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

IV боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَانِ	يُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	يُفْعَلِنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلُونَ
	мн	تُفْعَلِينَ	تُفْعَلَانِ	تُفْعَلِنَ
I		أُفْعَلُ		نُفْعَلُ

Масалан, **أَخْرَجَ** - чиқармоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُخْرِجُ	يُخْرِجَانِ	يُخْرِجُونَ
	мн	تُخْرِجُ	تُخْرِجَانِ	يُخْرِجِنَ
II	мз	تُخْرِجُ	تُخْرِجَانِ	تُخْرِجُونَ
	мн	تُخْرِجِينَ	تُخْرِجَانِ	تُخْرِجِنَ
I		أَخْرَجُ		نُخْرِجُ

– **إِنْ نُخْرِجْ هَذَا الْكَلْبَ فَيَعْضَكَ** - Биз бу итни чиқарсак, сени тишлайди.

IV боб феълларининг шарт майли юқоридаги боблар билан бир хил вазифани бажаради.

Нотўғри феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феъллар шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлади. Бу I бобдаги **قَرَّ - يَرَّ** типдаги иккиланган феъллар қўшимчалари билан бир хилдир.

Масалан, **مَدَّ - مَدَّ** феъли:

1-вариант				2-вариант			
Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُمَدُّ	يُمَدُّ	يُمَدُّوْا	يُمَدُّ	يُمَدُّ	يُمَدُّوْا
	мн	تُمَدُّ	تُمَدُّ	يُمَدِّدْنَ	تُمَدُّ	تُمَدُّ	يُمَدِّدْنَ
II	мз	تُمَدُّ	تُمَدُّ	تُمَدُّوْا	تُمَدُّ	تُمَدُّ	تُمَدُّوْا
	мн	تُمَدِّي	تُمَدُّ	تُمَدِّدْنَ	تُمَدِّي	تُمَدُّ	تُمَدِّدْنَ
I		أُمَدُّ		أُمَدُّ		أُمَدُّ	أُمَدُّ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُمَدِّدُ	يُمَدُّ	يُمَدُّوْا
	мн	تُمَدِّدُ	تُمَدُّ	يُمَدِّدْنَ
II	мз	تُمَدِّدُ	تُمَدُّ	تُمَدُّوْا
	мн	تُمَدِّي	تُمَدُّ	تُمَدِّدْنَ
I		أُمَدِّدُ		أُمَدِّدُ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

**أَمِنَ -> أَمِنَ** феъли

**أَتَارَ -> أَتَارَ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْمِنُ	يُؤْمِنَا	يُؤْمِنُوْا	يُؤْمِنُ	يُؤْمِنَا	يُؤْمِنُوْا
	мн	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَا	يُؤْمِنْنَ	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَا	يُؤْمِنْنَ
II	мз	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَا	تُؤْمِنُوْا	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَا	تُؤْمِنُوْا
	мн	تُؤْمِنِي	تُؤْمِنَا	تُؤْمِنْنَ	تُؤْمِنِي	تُؤْمِنَا	تُؤْمِنْنَ
I		أُؤْمِنُ		أُؤْمِنُ		أُؤْمِنُ	أُؤْمِنُ

**أَقْرَأَ -> أَقْرَأَ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقْرَأُ	يُقْرَأَا	يُقْرَأُوْا
	мн	تُقْرَأُ	تُقْرَأَا	يُقْرَأْنَ
II	мз	تُقْرَأُ	تُقْرَأَا	تُقْرَأُوْا
	мн	تُقْرَأِي	تُقْرَأَا	تُقْرَأْنَ
I		أُقْرَأُ		أُقْرَأُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли ҳам солим феълларники каби тусланади. Масалан,

**أَوْرَثَ -> وَرِثَ** феъли

**أَيَمَّنَ -> يَمَّنَ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُورِثُ	يُورِثَا	يُورِثُوْا	يُؤْمِنُ	يُؤْمِنَا	يُؤْمِنُوْا
	мн	تُورِثُ	تُورِثَا	يُورِثْنَ	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَا	يُؤْمِنْنَ
II	мз	تُورِثُ	تُورِثَا	تُورِثُوْا	تُؤْمِنُ	تُؤْمِنَا	تُؤْمِنُوْا
	мн	تُورِثِي	تُورِثَا	تُورِثْنَ	تُؤْمِنِي	تُؤْمِنَا	تُؤْمِنْنَ
I		أُورِثُ		أُورِثُ	أُؤْمِنُ		أُؤْمِنُ

2. Ажваф феъллар шарт майлининг айрим шахсларида I бобда бўлгани каби чўзиқ унлиларнинг қисқариши содир бўлади. Масалан,

**أَدَابَ -> ذَابَ** феъли

**أَطَارَ -> طَارَ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُذِيبُ	يُذِيبَا	يُذِيبُوْا	يُطِيرُ	يُطِيرَا	يُطِيرُوْا
	мн	تُذِيبُ	تُذِيبَا	يُذِيبْنَ	تُطِيرُ	تُطِيرَا	يُطِيرْنَ
II	мз	تُذِيبُ	تُذِيبَا	تُذِيبُوْا	تُطِيرُ	تُطِيرَا	تُطِيرُوْا
	мн	تُذِيبِي	تُذِيبَا	تُذِيبْنَ	تُطِيرِي	تُطِيرَا	تُطِيرْنَ
I		أُذِيبُ		أُذِيبُ	أُطِيرُ		أُطِيرُ

АДАБ -> ذَا بَ феъли      АТАР -> طَارَ феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَدَبٌ	أَدْبِيَا	أَدْبِيَا	أَطْرٌ	أَطْبِرَا	أَطْبِرُوا
мн	أَدْبِي	أَدْبِيَا	أَدْبِينَ	أَطْبِرِي	أَطْبِرَا	أَطْرِنَ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида шарт майлидаги каби қўшимчалар ўзгариши содир бўлади. Масалан,

أَسْقَى -> سَقَى феъли      أَفْتَى -> فَتَى феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْقَى	أَسْقِيَا	أَسْقُوا	أَفْتَى	أَفْتِيَا	أَفْتُوا
мн	أَسْقِي	أَسْقِيَا	أَسْقِينِ	أَفْتِي	أَفْتِيَا	أَفْتِينِ

## § 97. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْعَلُ	يُفْعَلَا	يُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	يُفْعَلْنَ
II	мз	تُفْعَلُ	تُفْعَلَا	تُفْعَلُوا
	мн	تُفْعَلِي	تُفْعَلَا	تُفْعَلْنَ
I		أُفْعِلُ		تُفْعَلُ

Масалан, يُخْرِجُ -> أَخْرَجَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُخْرِجُ	يُخْرِجَا	يُخْرِجُوا
	мн	تُخْرِجُ	تُخْرِجَا	يُخْرِجْنَ
II	мз	تُخْرِجُ	تُخْرِجَا	تُخْرِجُوا
	мн	تُخْرِجِي	تُخْرِجَا	تُخْرِجْنَ
I		أَخْرَجُ		تُخْرِجُ

IV боб истак майли юқорида зикр этилган боблар истак майли ишлатилган ўринларда ишлатилади. Масалан,

يَجِبُ عَلَيْنَا أَلَّا نُخْرِجَ أَطْفَالَنَا إِلَى الشَّارِعِ لَيْلًا

– Кечаси биз фарзандларимизни кўчага чиқармаслигимиз керак.

Нотўғри феъллар истак майли:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли унинг ҳозирги-келаси замониға қисман ўхшаб кетади. Масалан,

أَمَدٌ -> مَدَّ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُمَدُّ	يُمَدُّ	يُمَدُّوْا
	мн	تُمَدُّ	تُمَدُّ	يُمَدَّدْنَ
II	мз	تُمَدُّ	تُمَدُّ	تُمَدُّوْا
	мн	تُمَدِّي	تُمَدُّ	تُمَدَّدْنَ
I		أَمَدُّ		يُمَدُّ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли қуйидагича бўлади:

أَثَارٌ -> تَارَ феъли      أَمِنَ -> آمَنَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُثَارُ	يُثَارَا	يُثَارُوا	يُثْمِنُ	يُثْمِنَا	يُثْمِنُوا
	мн	تُثَارُ	تُثَارَا	يُثْمِنَنَّ	تُثْمِنُ	تُثْمِنَا	يُثْمِنَنَّ
II	мз	تُثَارُ	تُثَارَا	يُثْمِنُوا	تُثْمِنُ	تُثْمِنَا	يُثْمِنُوا
	мн	تُثَارِي	تُثَارَا	تُثْمِنِي	تُثْمِنُ	تُثْمِنَا	يُثْمِنَنَّ
I		أَثَارُ		أُثْمِنُ		أُثْمِنُ	تُثْمِنُ



أَقْرَأَ -> قَرَأَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقرئ	يُقرئنا	يُقرئونا
	мн	تُقرئ	تُقرئنا	يُقرئن
II	мз	تُقرئ	تُقرئنا	تُقرئونا
	мн	يُقرئ	يُقرئنا	يُقرئن
I		أُقرئ		نُقرئ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан кўп фарқ қилмайди. Масалан,

أورث -> ورث феъли

أيمن -> يمن феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُورث	يُورثنا	يُورثونا	يُيمن	يُيمننا	يُيمنونا
	мн	تُورث	تُورثنا	يُورثن	يُيمن	يُيمننا	يُيمنن
II	мз	تُورث	تُورثنا	تُورثونا	يُيمن	يُيمننا	يُيمنونا
	мн	يُورث	يُورثنا	يُورثن	يُيمن	يُيمننا	يُيمنن
I		أورث		نُورث	أيمن		نُيمن

2. Ажваф феълларнинг истак майли қуйидагича тусланади. Масалан,

أذاب -> ذاب феъли

أطار -> طار феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُذيب	يُذيبنا	يُذيبونا	يُطير	يُطيرنا	يُطيرونا
	мн	تُذيب	تُذيبنا	يُذيبن	يُطير	يُطيرنا	يُطيرن
II	мз	تُذيب	تُذيبنا	تُذيبونا	يُطير	يُطيرنا	يُطيرونا
	мн	يُذيب	يُذيبنا	يُذيبن	يُطير	يُطيرنا	يُطيرن
I		أذيب		نُذيب	أطير		نُطير

3. Ноқис феълларнинг истак майли I бобдаги **يَكِي** -

**يَكِي** феълнинг истак майли билан бир хил қўшимчаларга эга. Масалан,

أفتى -> فتى феъли

أسقى -> سقى феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفتي	يُفتينا	يُفتونا	يُسقي	يُسقيننا	يُسقيونا
	мн	تُفتي	تُفتينا	يُفتين	يُسقي	يُسقيننا	يُسقين
II	мз	تُفتي	تُفتينا	تُفتونا	يُسقي	يُسقيننا	يُسقيونا
	мн	يُفتي	يُفتينا	يُفتين	يُسقي	يُسقيننا	يُسقين
I		أفتى		نُفتي	أسقى		نُسقى

## § 98. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

IV боб солим феълларининг масдари **إِفْعَال** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أخرج - чиқармоқ -> إخراج - чиқариш,

أسقط - туширмоқ -> إسقاط - тушириш.

Нотўғри феълларнинг масдари:

I. Иккиланган феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أمدأ - таъминламоқ -> إمداد - таъминлаш,

أقرأ - қарор қилмоқ -> إقرار - қарор қилиш.

II. Ҳамзали феълларда агар ҳамза биринчи ўзақ ўрнида келган бўлса, шу ҳамза иштирок этган қисмда 'и' -> 'й' товуш ўзгариши содир бўлади. Агар ҳамза иккинчи ёки учинчи ўзақ ундош ўрнида бўлса, солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَمَنَ — имон келтирмоқ → إِيْمَانٌ → إِيْمَانٌ — имон келтириш,

أَنَارَ — қасос олмоқ → إِيْنَارٌ — қасос олиш,

أَفْرَأَ — ўқитмоқ → إِيْفْرَاءٌ — ўқитиш.

### III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълнинг биринчи ўзак ундоши و дан иборат бўлса, сўз бошида 'ив → 'й ўзгариши содир бўлади. Агар у ى ҳарфидан иборат бўлса, ى лигича қолади:

أَوْجَدَ — ижод қилмоқ → إِيْجَادٌ → إِيْجَادٌ — ижод қилиш,

أَوْقَفَ — тўхтатмоқ → إِيْوَاقٌ → إِيْوَاقٌ — тўхтатиш,

أَيْقَطَ — уйғотмоқ → إِيْئِقَاطٌ — уйғотиш.

2. Ажваф феълларнинг масдари одатда ّ —та марбута билан тугайди. Масалан,

أَذَابَ — эритмоқ → إِذَابَةٌ — эритиш,

أَذَاعَ — тарқатмоқ → إِذَاعَةٌ — тарқатиш.

3. Ноқис феълларнинг масдарида учинчи ўзак ундош бўлган ҳарфи иллат ҳамзага айланади. Масалан,

أَفْتَى — фатво бермоқ → إِيْفْتَاءٌ — фатво бериш,

أَمَلَى — диктовка қилмоқ → إِيْمَلَاءٌ — диктовка қилиш,

## § 99. IV БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

IV боб солим феълнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُفَعَّلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَحْسَنَ — яхшилиқ қилмоқ → مُحْسِنٌ — яхшилиқ қилувчи,

أَسْلَمَ — ислом динига кирмоқ → مُسْلِمٌ — ислом динига кирувчи.

Солим феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُفَعَّلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَسْتَبَّطَ — уриб туширмоқ → مُسْتَبْطٌ — уриб туширилган,

أَنْزَلَ — нозил қилмоқ → مُنْزَلٌ — нозил қилинган.

Нотўғри феълларнинг сифатдошлари:

### I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши ҳозирги-келаси замон феъллидаги ўзгаришлар асосида шаклланади. Масалан,

أَمَدٌ — таъминламоқ → مُمَدٌّ، مُمَدَّةٌ — таъминловчи,

أَقَرُّ — қарор қилмоқ → مُقَرَّرٌ، مُقَرَّرَةٌ — қарор қилувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдошида биринчи ўзак ундошнинг ҳаракати фатҳага ўзгаради. Масалан,

أَمَدٌ — таъминламоқ → مُمَدٌّ، مُمَدَّةٌ — таъминланган,

أَقَرُّ — қарор қилмоқ → مُقَرَّرٌ، مُقَرَّرَةٌ — қарор қилинган.

### II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феълларники каби ҳосил бўлади. Масалан,

أَمَنَ — имон келтирмоқ → مُؤْمِنٌ، مُؤْمِنَةٌ — имон келтирувчи,

أَنَارَ — қасос олмоқ → مُنْتَرٌ، مُنْتَرَةٌ — қасос олувчи,

أَفْرَأَ — ўқитмоқ → مُقَرِّئٌ، مُقَرِّئَةٌ — ўқитувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَلَمَ — қийнамоқ → مُؤْلِمٌ، مُؤْلِمَةٌ — қийноқ қилинган,

أَسَامَ — зериктирмоқ → مُسَامٌ، مُسَامَةٌ — зериктирилган,

أَفْرَأَ — ўқитмоқ → مُقَرَّأٌ، مُقَرَّأَةٌ — ўқитилган.

### III. Заиф феъллар:

#### 1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдошида мув- ва муй- → мутовуш ўзгариши содир бўлади. Масалан,

أَوْقَفَ — тўхтатмоқ → مُوقِفٌ، مُوقِفَةٌ — тўхтатувчи,

أَيْقَطَ — уйғотмоқ → مُيَقِّطٌ، مُيَقِّطَةٌ — уйғотувчи.

б) мажхул нисбат сифатдошида ҳам худди шу товуш ўзгариши содир бўлади. Масалан,

أَوْقَفَ – тўхтатмоқ → مَوْقِفٌ, مَوْقِفَةٌ – тўхтатилган,

أَبْقَطَ – уйготмоқ → مَبِطَةٌ, مَبِطَةٌ – уйготилган.

2. Ажваф феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши таркибида -ви-, -йи- → и товуш ўзгариши юз беради. Масалан,

أَذَابَ – эритмоқ → مَذِيبٌ, مَذِيبَةٌ – эритувчи,

أَذَاعَ – тарқатмоқ → مَذِيعٌ, مَذِيعَةٌ – тарқатувчи.

б) мажхул нисбат сифатдоши таркибида -ва-, -йа- → а товуш ўзгариши содир бўлади. Масалан,

أَذَابَ – эритмоқ → مَذَابٌ, مَذَابَةٌ – эритилган,

أَذَاعَ – тарқатмоқ → مَذَاعٌ, مَذَاعَةٌ – тарқатилган.

3. Ноқис феълларда:

а) аниқ нисбат сифатдошида учинчи ўзак ундош танвин касрага айланади. Масалан,

أَفْتَى – фатво бермоқ → مُفْتٍ (аниқ ҳолат – الْمُفْتَى),

مُفْتِيَةٌ – фатво берувчи,

أَسْقَى – суғормоқ → مُسْقٍ (аниқ ҳолат – الْمُسْقَى),

مُسْقِيَةٌ – суғорувчи.

б) мажхул нисбат сифатдошида эса, учинчи ўзак ундош алиф мақсура билан ёзиладиган танвин фатҳага ўзгаради. Масалан,

أَفْتَى – фатво бермоқ → مُفْتًى (аниқ ҳолат – الْمُفْتًى),

مُفْتًاءٌ – фатво берилган,

أَسْقَى – суғормоқ → مُسْقًى (аниқ ҳолат – الْمُسْقًى),

مُسْقًاءٌ – суғорилган.

## § 100. III БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг III боби I боб феълларидан ҳосил бўлиб, ўтган замон вазни فَاعِلٌ дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَاعِلٌ	فَاعِلًا	فَاعِلُوا
	мн	فَاعِلَتْ	فَاعِلَتَا	فَاعِلْنَ
II	мз	فَاعِلْتَّ	فَاعِلْتَمَا	فَاعِلْتُمْ
	мн	فَاعِلْتِ	فَاعِلْتِمَا	فَاعِلْتُنَّ
I		فَاعِلْتُ		فَاعِلْنَا

Масалан, شَهِدَ → شَاهِدٌ кўрмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	شَاهِدٌ	شَاهِدًا	شَاهِدُوا
	мн	شَاهَدَتْ	شَاهَدَتَا	شَاهَدْنَ
II	мз	شَاهَدْتَّ	شَاهَدْتَمَا	شَاهَدْتُمْ
	мн	شَاهَدْتِ	شَاهَدْتِمَا	شَاهَدْتُنَّ
I		شَاهَدْتُ		شَاهَدْنَا

هُمْ شَاهِدُوا هَذِهِ الْمَعْرَكَةَ

– Улар (мз) бу жангни кўришди.

؟ هَلْ شَاهَدْتُمَا – Сиз икковингиз кўрдингизми?

Солим феълларнинг ўтган замон мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فُوِعِلٌ	فُوِعِلًا	فُوِعِلُوا
	мн	فُوِعِلَتْ	فُوِعِلْتَا	فُوِعِلْنَ
II	мз	فُوِعِلْتَّ	فُوِعِلْتَمَا	فُوِعِلْتُمْ
	мн	فُوِعِلْتِ	فُوِعِلْتِمَا	فُوِعِلْتُنَّ

شُوهِدَتِ النَّارُ مِنَ الْبَعِيدِ – Узоқдан олов кўринди.

Бу бобнинг ўтган замон инкор формаси ҳам феъл олдига مَا юкласини қўйиш билан ҳосил бўлади.

III боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони вазни يُفَاعِلُ дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَاعِلُ	يُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلُونَ
	мн	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلْنَ
II	мз	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَانِ	تُفَاعِلُونَ
	мн	تُفَاعِلِينَ	تُفَاعِلَانِ	تُفَاعِلْنَ
I		أَفَاعِلُ		تُفَاعِلُ

Масалан, شَاهَدُ → يَشَاهِدُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُشَاهِدُ	يُشَاهِدَانِ	يُشَاهِدُونَ
	мн	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَانِ	يُشَاهِدْنَ
II	мз	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَانِ	تُشَاهِدُونَ
	мн	تُشَاهِدِينَ	تُشَاهِدَانِ	تُشَاهِدْنَ
I		أَشَاهِدُ		تُشَاهِدُ

يُشَاهِدُ الزُّوَّارُ كَثِيرًا مِنَ الْأَثَارِ الْقَدِيمَةِ فِي مَدِينَتِنَا – Зиёратчилар шаҳримизда кўпгина қадимий ёдгорликларни кўрадилар.

III боб солим феълнинг мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَاعِلُ	يُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلُونَ
	мн	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلْنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَانِ	تُفَاعِلُونَ
	мн	تُفَاعِلِينَ	تُفَاعِلَانِ	تُفَاعِلْنَ
I		أَفَاعِلُ		تُفَاعِلُ

III боб феъли ҳозирги-келаси замонининг инкор формаси ҳам феъл олдига لَا юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

III боб феъли қуйидаги маъноларни ифодалайди:

1. Икки шахс томонидан биргаликда бажарилган иш-ҳаракатни билдиради. Масалан,

رَقِصَ – рақс тушмоқ → رَاقِصَ – бирор киши билан биргаликда рақс тушишмоқ,

جَلَسَ – ўтирмоқ → جَالِسَ – бирор киши билан биргаликда ўтирмоқ,

ضَرَبَ – урмоқ → ضَارِبَ – бирор киши билан уришишмоқ.

Эслатма. III боб феъли бу маънода ишлатилганда, иш-ҳаракатни бажаришда қатнашган иккинчи шахс предлогсиз тушум келишигида келади. Масалан,

أَمْسَ جَالِسْتُ مَحْمُودًا – Кеча мен Маҳмуд билан бирга ўтирдим.

2. Бирор иш-ҳаракатни бажаришга интилиш маъносини билдиради:

سَبَقَ – олдинга ўтмоқ → سَابِقَ – олдинга ўтишга интилмоқ, мусобақа қилмоқ,

صَبَرَ – сабр қилмоқ → صَابِرَ – сабри бўлишга интилмоқ.

3. I боб феъли билдирган иш-ҳаракатни бирор кишига нисбатан амалга ошириш маъносини билдиради. Масалан,

حَسَن — яхшиланмоқ → حَاسَن — бирор кишига нисбатан яхши муносабатда бўлмоқ,

عَمِل — ишламоқ → عَامِل — бирор кишига нисбатан муомалада иш кўрмоқ.

4. Айрим III боб феълнинг маъноси бошқа феъллар I боби маъноси билан бир хилдир. Масалан,

سَافَرَ — сафар қилмоқ, شَاهَدَ — кўрмоқ.

5. Айрим III боб феълларидаги семантик ўзгариш жуда қадимги даврга бориб тақалади ва бу феълларнинг маъноси луғат ёрдамида аниқланиши мумкин. Масалан,

دَقَعَ — итармоқ → دَاقَعَ (عن) — мудофаа қилмоқ,

كَفَعَ — юзма-юз бўлмоқ → كَافَعَ — курашмоқ,

سَعَدَ — бахтли бўлмоқ → سَاعَدَ — ёрдам бермоқ.

## § 101. НОТЎГРИ ФЕЪЛЛАР III БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида қуйидаги ўзгариш содир бўлади:

حَجَّ → حَاجَّ — бақшлашмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	حَاجَّ	حَاجَّا	حَاجُّوا
	мн	حَاجَّتْ	حَاجَّتَا	حَاجَّبْنِ
II	мз	حَاجَبَتْ	حَاجَبْتُمَا	حَاجَبْتُمْ
	мн	حَاجَبْتِ	حَاجَبْتُمَا	حَاجَبْتُنَّ
I		حَاجَبْتُ		حَاجَبْنَا

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	حُوجَّ	حُوجَّا	حُوجُّوا
	мн	حُوجَّتْ	حُوجَّتَا	حُوجَّبْنِ
II	мз	حُوجَبَتْ	حُوجَبْتُمَا	حُوجَبْتُمْ
	мн	حُوجَبْتِ	حُوجَبْتُمَا	حُوجَبْتُنَّ
I		حُوجَبْتُ		حُوجَبْنَا

II. Ҳамзали феълларнинг ўтган замонда тусланиши ҳамзанинг имлосига алоқадор ўзгаришларни ҳисобга олмаганда солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

ضَالَ → ضَالَّ — озайтирмоқ, أَخَذَ → أَخَذَّ — таъна қилмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَخَذَّ	أَخَذَّا	أَخَذُّوا	ضَالَ	ضَالَا	ضَالُّوا
	мн	أَخَذَّتْ	أَخَذَّتَا	أَخَذَّتُنَّ	ضَالَتْ	ضَالَّتَا	ضَالَّتُنَّ
II	мз	أَخَذَبَتْ	أَخَذَبْتُمَا	أَخَذَبْتُمْ	ضَالَبَتْ	ضَالَبْتُمَا	ضَالَبْتُمْ
	мн	أَخَذَبْتِ	أَخَذَبْتُمَا	أَخَذَبْتُنَّ	ضَالَبَتْ	ضَالَبْتُمَا	ضَالَبْتُنَّ
I		أَخَذَبْتُ		أَخَذَبْنَا	ضَالَبْتُ		ضَالَبْنَا

بَدَأَ → بَدَأَّ — бошлаб бермоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَدَأَّ	بَدَأَّا	بَدَأُّوا
	мн	بَدَأَّتْ	بَدَأَّتَا	بَدَأَّتُنَّ
II	мз	بَدَأَبَتْ	بَدَأَبْتُمَا	بَدَأَبْتُمْ
	мн	بَدَأَبْتِ	بَدَأَبْتُمَا	بَدَأَبْتُنَّ
I		بَدَأَبْتُ		بَدَأَبْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوْخَدُوا	أَوْخَدُوا	أَوْخَدُوا	ضَوَّلُوا	ضَوَّلُوا	ضَوَّلُوا
	мн	أَوْخَدْتُمْ	أَوْخَدْتُمْ	أَوْخَدْتُمْ	ضَوَّلْتُمْ	ضَوَّلْتُمْ	ضَوَّلْتُمْ
II	мз	أَوْخَدْتُ	أَوْخَدْتُمْ	أَوْخَدْتُمْ	ضَوَّلْتُ	ضَوَّلْتُمْ	ضَوَّلْتُمْ
	мн	أَوْخَدْتُمْ	أَوْخَدْتُمْ	أَوْخَدْتُمْ	ضَوَّلْتُمْ	ضَوَّلْتُمْ	ضَوَّلْتُمْ
I		أَوْخَدْتُ		أَوْخَدْتُمْ	ضَوَّلْتُ		ضَوَّلْتُمْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بُودِي	بُودِي	بُودُوا
	мн	بُودْتُمْ	بُودْتُمْ	بُودْتُمْ
II	мз	بُودْتُ	بُودْتُمْ	بُودْتُمْ
	мн	بُودْتُمْ	بُودْتُمْ	بُودْتُمْ
I		بُودْتُ		بُودْتُمْ

### III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феъллар ўтган замонда солим феъллар каби тусланади. Масалан,

وَقْتُ -> وَاقْتُ - шартнома тузмоқ, يَمَنُ -> يَمَنُ - ўнгга кетмоқ.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	وَأَقْتُ	وَأَقْتَا	وَأَقْتُوا	يَمَنُ	يَمَنَّا	يَمَنُوا
	мн	وَأَقْتُمْ	وَأَقْتُمْ	وَأَقْتُمْ	يَمَنْتُمْ	يَمَنْتُمْ	يَمَنْتُمْ
II	мз	وَأَقْتُ	وَأَقْتُمْ	وَأَقْتُمْ	يَمَنْتُ	يَمَنْتُمْ	يَمَنْتُمْ
	мн	وَأَقْتُمْ	وَأَقْتُمْ	وَأَقْتُمْ	يَمَنْتُمْ	يَمَنْتُمْ	يَمَنْتُمْ
I		وَأَقْتُ		وَأَقْتُمْ	يَمَنْتُ		يَمَنْتُمْ

Бу феълларнинг мажхул нисбати ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يُومِنُ -> يَوْمِنُ - феълли وَوَتِقُ -> وَوَتِقُ - феълли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	وَوَتِقُوا	وَوَتِقُوا	وَوَتِقُوا	يُومِنُ	يُومِنَا	يُومِنُوا
	мн	وَوَتِقْتُمْ	وَوَتِقْتُمْ	وَوَتِقْتُمْ	يُومِنْتُمْ	يُومِنْتُمْ	يُومِنْتُمْ
II	мз	وَوَتِقْتُ	وَوَتِقْتُمْ	وَوَتِقْتُمْ	يُومِنْتُ	يُومِنْتُمْ	يُومِنْتُمْ
	мн	وَوَتِقْتُمْ	وَوَتِقْتُمْ	وَوَتِقْتُمْ	يُومِنْتُمْ	يُومِنْتُمْ	يُومِنْتُمْ
I		وَوَتِقْتُ		وَوَتِقْتُمْ	يُومِنْتُ		يُومِنْتُمْ

2. Ажваф феълларнинг ўтган замондаги ҳарфи иллатларга солим ҳарфлар сифатида қаралади. Бинобарин, улар ҳам ўтган замонда солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

جَابَ -> جَابِعَ - олди-сотди қилмоқ جَابَ -> جَابَ - жавоб бермоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	جَابُوا	جَابُوا	جَابُوا	جَابِعُ	جَابِعَا	جَابِعُوا
	мн	جَابْتُمْ	جَابْتُمْ	جَابْتُمْ	جَابِعْتُمْ	جَابِعْتُمْ	جَابِعْتُمْ
II	мз	جَابْتُ	جَابْتُمْ	جَابْتُمْ	جَابِعْتُ	جَابِعْتُمْ	جَابِعْتُمْ
	мн	جَابْتُمْ	جَابْتُمْ	جَابْتُمْ	جَابِعْتُمْ	جَابِعْتُمْ	جَابِعْتُمْ
I		جَابْتُ		جَابْتُمْ	جَابِعْتُ		جَابِعْتُمْ

Бу феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича тусланади:

جَابِعُ -> جَابِعُ - феълли جَابِعُ -> جَابِعُ - феълли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	جَوِبُوا	جَوِبُوا	جَوِبُوا	بُوعُ	بُوعَا	بُوعُوا
	мн	جَوِبْتُمْ	جَوِبْتُمْ	جَوِبْتُمْ	بُوعْتُمْ	بُوعْتُمْ	بُوعْتُمْ
II	мз	جَوِبْتُ	جَوِبْتُمْ	جَوِبْتُمْ	بُوعْتُ	بُوعْتُمْ	بُوعْتُمْ
	мн	جَوِبْتُمْ	جَوِبْتُمْ	جَوِبْتُمْ	بُوعْتُمْ	بُوعْتُمْ	بُوعْتُمْ
I		جَوِبْتُ		جَوِبْتُمْ	بُوعْتُ		بُوعْتُمْ

3. Ноқис феълларда, агар учинчи ўзак ундош **و** ҳарфидан иборат бўлса, **ى** га ўзгаради ва бу феълларнинг ўтган замони I бобдаги **بكى** феълидаги каби қўшимчалар билан тугайди. Масалан,

беллашмоқ - **بَارَى** -> **بَرَى** - ҳаддан оширмоқ - **غَالَى** -> **غَلَا**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	غَالَى	غَالِيَا	غَالُوا	بَارَى	بَارِيَا	بَارُوا
	мн	غَالَتْ	غَالَتَا	غَالَيْنَ	بَارَتْ	بَارَتَا	بَارَتْنَ
II	мз	غَالَيْتَ	غَالَيْتَمَا	غَالَيْتُمْ	بَارَيْتَ	بَارَيْتَمَا	بَارَيْتُمْ
	мн	غَالَيْتِ	غَالَيْتُمَا	غَالَيْتُنَّ	بَارَيْتِ	بَارَيْتُمَا	بَارَيْتُنَّ
I		غَالَيْتُ		غَالَيْتَا	بَارَيْتُ		بَارَيْتَا

Бу феълларнинг мажхул нисбати қўшимчалари I боб **لَقِيَ** - феъли қўшимчалари билан бир хилдир. Масалан,

феъли **بُورَى** -> **بَارَى** феъли **غُولَى** -> **غَالَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	غُولَى	غُولِيَا	غُولُوا	بُورَى	بُورِيَا	بُورُوا
	мн	غُولَيْتَ	غُولَيْتَا	غُولَيْنَ	بُورَيْتَ	بُورَيْتَا	بُورَيْتُمْ
II	мз	غُولَيْتَ	غُولَيْتَمَا	غُولَيْتُمْ	بُورَيْتَ	بُورَيْتَمَا	بُورَيْتُمْ
	мн	غُولَيْتِ	غُولَيْتُمَا	غُولَيْتُنَّ	بُورَيْتِ	بُورَيْتُمَا	بُورَيْتُنَّ
I		غُولَيْتُ		غُولَيْتَا	بُورَيْتُ		بُورَيْتَا

## § 102. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР III БОБИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОН ШАКЛИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замонида қуйидаги ўзгаришлар содир бўлади: **حَاجَجَ** -> **حَاجَّ** - **حَاجَجَ** -> **حَاجَّ**.

Бу феъл шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُّ	يُحَاجَّانَ	يُحَاجُّونَ
	мн	تُحَاجُّ	تُحَاجَّانَ	يُحَاجِّجُنَ
II	мз	تُحَاجُّ	تُحَاجَّانَ	تُحَاجُّونَ
	мн	تُحَاجِّجِينَ	تُحَاجَّانَ	تُحَاجِّجُنَ
I		أُحَاجُّ		نُحَاجُّ

Бу феълнинг мажхул нисбати ҳам ҳозирги-келаси замонда юқоридаги қўшимчаларга эга бўлади. Фақат II ва III шахс муаннас кўплиги бундан мустасно. Масалан,

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُّ	يُحَاجَّانَ	يُحَاجُّونَ
	мн	تُحَاجُّ	تُحَاجَّانَ	يُحَاجِّجُنَ
II	мз	تُحَاجُّ	تُحَاجَّانَ	تُحَاجُّونَ
	мн	تُحَاجِّجِينَ	تُحَاجَّانَ	تُحَاجِّجُنَ
I		أُحَاجُّ		نُحَاجُّ

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

феъли **يُضَائِلُ** -> **ضَائِلٌ** феъли **يُؤَاخِذُ** -> **أَخَذَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاخِذُ	يُؤَاخِذَانِ	يُؤَاخِذُونَ	يُضَائِلُ	يُضَائِلَانِ	يُضَائِلُونَ
	мн	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَانِ	تُؤَاخِذُونَ	تُضَائِلُ	تُضَائِلَانِ	تُضَائِلُونَ
II	мз	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَانِ	تُؤَاخِذُونَ	تُضَائِلُ	تُضَائِلَانِ	تُضَائِلُونَ
	мн	تُؤَاخِذِينَ	تُؤَاخِذَانِ	تُؤَاخِذُونَ	تُضَائِلِينَ	تُضَائِلَانِ	تُضَائِلُونَ
I		أُؤَاخِذُ		نُؤَاخِذُ	أُضَائِلُ		نُضَائِلُ

фъели **يَبَادِي** → **بَادِئًا**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَبَادِي	يَبَادِيَان	يَبَادِيُون
	мн	تَبَادِي	تَبَادِيَان	تَبَادِيُون
II	мз	تَبَادِي	تَبَادِيَان	تَبَادِيُون
	мн	تَبَادِيَيْن	تَبَادِيَان	تَبَادِيُون
I		أَبَادِي		تَبَادِي

Бу фъеллар мажҳул нисбатда қуйидагича тусланади:

фъели **يُؤَاخِذُ** → **يُؤَاخِذُ**      фъели **يُضَاعِلُ** → **يُضَاعِلُ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاخِذُ	يُؤَاخِذَان	يُؤَاخِذُون	يُضَاعِلُ	يُضَاعِلَان	يُضَاعِلُون
	мн	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَان	تُؤَاخِذُون	تُضَاعِلُ	تُضَاعِلَان	تُضَاعِلُون
II	мз	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَان	تُؤَاخِذُون	تُضَاعِلُ	تُضَاعِلَان	تُضَاعِلُون
	мн	تُؤَاخِذِيْنَ	تُؤَاخِذَان	تُؤَاخِذُون	تُضَاعِلِيْنَ	تُضَاعِلَان	تُضَاعِلُون
I		أُوَاخِذُ		تُؤَاخِذُ	أَضَاعِلُ		تُضَاعِلُ

фъели **يَبَادِئُ** → **يَبَادِئًا**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَبَادِئُ	يَبَادِيَان	يَبَادِيُون
	мн	تَبَادِئُ	تَبَادِيَان	تَبَادِيُون
II	мз	تَبَادِئُ	تَبَادِيَان	تَبَادِيُون
	мн	تَبَادِيَيْن	تَبَادِيَان	تَبَادِيُون
I		أَبَادِئُ		تَبَادِئُ

III. Заиф фъеллар:

1. Солимсифат фъелларнинг ҳозирги-келаси замони солим фъелларниқидан фарқ қилмайди. Масалан,

фъели **يَبِيْمَانُ** → **يَابِمَنَ**      фъели **يُؤَاتِقُ** → **وَاتِقُ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاتِقُ	يُؤَاتِقَان	يُؤَاتِقُون	يَابِمَنُ	يَابِمَان	يَابِمُون
	мн	تُؤَاتِقُ	تُؤَاتِقَان	تُؤَاتِقُون	تَابِمَنُ	تَابِمَان	تَابِمُون
II	мз	تُؤَاتِقُ	تُؤَاتِقَان	تُؤَاتِقُون	تَابِمَنُ	تَابِمَان	تَابِمُون
	мн	تُؤَاتِقِيْنَ	تُؤَاتِقَان	تُؤَاتِقُون	تَابِمِيْنَ	تَابِمَان	تَابِمُون
I		أُوَاتِقُ		تُؤَاتِقُ	أَابِمَنُ		تَابِمَنُ

Бу фъелларнинг мажҳул нисбатида иккинчи ўзак ундоши ҳаракати фатҳага ўзгаради. Масалан,

фъели **يُؤَاتِقُ** → **يُؤَاتِقُ**      фъели **يَبِيْمَانُ** → **يَابِمَنَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاتِقُ	يُؤَاتِقَان	يُؤَاتِقُون	يَابِمَنُ	يَابِمَان	يَابِمُون
	мн	تُؤَاتِقُ	تُؤَاتِقَان	تُؤَاتِقُون	تَابِمَنُ	تَابِمَان	تَابِمُون
II	мз	تُؤَاتِقُ	تُؤَاتِقَان	تُؤَاتِقُون	تَابِمَنُ	تَابِمَان	تَابِمُون
	мн	تُؤَاتِقِيْنَ	تُؤَاتِقَان	تُؤَاتِقُون	تَابِمِيْنَ	تَابِمَان	تَابِمُون
I		أُوَاتِقُ		تُؤَاتِقُ	أَابِمَنُ		تَابِمَنُ

2. Ажваф фъелларнинг ҳозирги-келаси замонида иккинчи ўзак ундош ҳисобланган ҳарфи иллатга солим ҳарфлар сифатида қаралади:

фъели **يَبِيْعُ** → **بَايِعَ**      фъели **يُجَابِبُ** → **جَابِبَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُجَابِبُ	يُجَابِبَان	يُجَابِبُون	بَايِعُ	بَايِعَان	بَايِعُون
	мн	تُجَابِبُ	تُجَابِبَان	تُجَابِبُون	تَابِيْعُ	تَابِيْعَان	تَابِيْعُون
II	мз	تُجَابِبُ	تُجَابِبَان	تُجَابِبُون	تَابِيْعُ	تَابِيْعَان	تَابِيْعُون
	мн	تُجَابِبِيْنَ	تُجَابِبَان	تُجَابِبُون	تَابِيْعِيْنَ	تَابِيْعَان	تَابِيْعُون
I		أُجَابِبُ		تُجَابِبُ	أَابِيْعُ		تَابِيْعُ



Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳарфи иллатнинг ҳаракати фатҳага ўзгаради ҳолос. Масалан,

يُجَابِبُ феъли -> يُجَابِبُ феъли  
يُيَايِعُ феъли -> يُيَايِعُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُجَابِبُ	يُجَابِبَانِ	يُجَابِبُونَ	يُيَايِعُ	يُيَايِعَانِ	يُيَايِعُونَ
	мн	تُجَابِبُ	تُجَابِبَانِ	تُجَابِبُونَ	تُيَايِعُ	تُيَايِعَانِ	تُيَايِعُونَ
II	мз	تُجَابِبُ	تُجَابِبَانِ	تُجَابِبُونَ	تُيَايِعُ	تُيَايِعَانِ	تُيَايِعُونَ
	мн	تُجَابِبِينَ	تُجَابِبَانِ	تُجَابِبِينَ	تُيَايِعِينَ	تُيَايِعَانِ	تُيَايِعِينَ
I		أَجَابِبُ		أُجَابِبُ	أَيَايِعُ		أَيَايِعُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замони охиридаги қўшимчалар I боб **يُنَكِّي** - **يُنَكِّي** феъли охиридаги қўшимчалар билан бир хилдир. Масалан,

يُنَكِّي феъли -> يُنَكِّي феъли  
يُنَكِّي феъли -> يُنَكِّي феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُنَكِّي	يُنَكِّيَانِ	يُنَكِّيُونَ	يُنَكِّي	يُنَكِّيَانِ	يُنَكِّيُونَ
	мн	تُنَكِّي	تُنَكِّيَانِ	تُنَكِّيُونَ	تُنَكِّي	تُنَكِّيَانِ	تُنَكِّيُونَ
II	мз	تُنَكِّي	تُنَكِّيَانِ	تُنَكِّيُونَ	تُنَكِّي	تُنَكِّيَانِ	تُنَكِّيُونَ
	мн	تُنَكِّيِينَ	تُنَكِّيَانِ	تُنَكِّيِينَ	تُنَكِّيِينَ	تُنَكِّيَانِ	تُنَكِّيِينَ
I		أُنَكِّي		أُنَكِّي	أُنَكِّي		أُنَكِّي

Бу феълларнинг мажҳул нисбати қўшимчалари I боб **يُنَكِّي** феъли қўшимчалари билан бир хилдир. Масалан,

يُنَكِّي феъли -> يُنَكِّي феъли  
يُنَكِّي феъли -> يُنَكِّي феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُنَكِّي	يُنَكِّيَانِ	يُنَكِّيُونَ	يُنَكِّي	يُنَكِّيَانِ	يُنَكِّيُونَ
	мн	تُنَكِّي	تُنَكِّيَانِ	تُنَكِّيُونَ	تُنَكِّي	تُنَكِّيَانِ	تُنَكِّيُونَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُعَالِي	تُعَالِيَانِ	تُعَالِيُونَ	تُبَارِي	تُبَارِيَانِ	تُبَارِيُونَ
	мн	تُعَالِيْنَ	تُعَالِيَانِ	تُعَالِيْنَ	تُبَارِيْنَ	تُبَارِيَانِ	تُبَارِيْنَ
I		أُعَالِي		أُعَالِي	أُبَارِي		أُبَارِي

### § 103. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

III боб солим феълларининг шарт майли қуйидагича вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُقَاعِلُ	يُقَاعِلَانِ	يُقَاعِلُونَ
	мн	تُقَاعِلُ	تُقَاعِلَانِ	تُقَاعِلُونَ
II	мз	تُقَاعِلُ	تُقَاعِلَانِ	تُقَاعِلُونَ
	мн	تُقَاعِلِينَ	تُقَاعِلَانِ	تُقَاعِلِينَ
I		أُقَاعِلُ		أُقَاعِلُ

Масалан, **يُشَاهِدُ** - **شَاهِدٌ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُشَاهِدُ	يُشَاهِدَانِ	يُشَاهِدُونَ
	мн	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَانِ	تُشَاهِدُونَ
II	мз	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَانِ	تُشَاهِدُونَ
	мн	تُشَاهِدِينَ	تُشَاهِدَانِ	تُشَاهِدِينَ
I		أُشَاهِدُ		أُشَاهِدُ

III боб феълларининг шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифани бажаради.

لَمْ تُشَاهِدْ مِثْلَ هَذِهِ الْكَارِثَةِ - Бундай фожиани умуман кўрмаганмиз.

Нотўғри феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлиши мумкин. Масалан, **حَاج** – **يُحَاجُّ** феъли

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُّ	يُحَاجُّ	يُحَاجُّو	يُحَاجُّ	يُحَاجُّ	يُحَاجُّو
	мн	يُحَاجُّ	يُحَاجُّو	يُحَاجُّو	يُحَاجُّو	يُحَاجُّو	يُحَاجُّو
II	мз	تُحَاجُّ	تُحَاجُّ	تُحَاجُّو	تُحَاجُّ	تُحَاجُّ	تُحَاجُّو
	мн	تُحَاجُّ	تُحَاجُّو	تُحَاجُّو	تُحَاجُّو	تُحَاجُّو	تُحَاجُّو
I		أَحَاجُّ		أَحَاجُّ		أَحَاجُّ	أَحَاجُّ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُّ	يُحَاجُّ	يُحَاجُّو
	мн	تُحَاجُّ	تُحَاجُّ	يُحَاجُّو
II	мз	تُحَاجُّ	تُحَاجُّ	تُحَاجُّو
	мн	تُحَاجُّ	تُحَاجُّ	تُحَاجُّو
I		أَحَاجُّ		تُحَاجُّ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллардан кескин фарқ қилмайди. Масалан,

**أَخَذَ** – **يُؤَاخِذُ** феъли

**ضَاعَلَ** – **يُضَاعِلُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاخِذُ	يُؤَاخِذُ	يُؤَاخِذُوا	يُضَاعِلُ	يُضَاعِلُ	يُضَاعِلُوا
	мн	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذُ	يُؤَاخِذُونَ	يُضَاعِلُ	يُضَاعِلُ	يُضَاعِلُونَ
II	мз	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذُوا	يُضَاعِلُ	يُضَاعِلُ	يُضَاعِلُوا
	мн	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذُ	يُؤَاخِذُونَ	يُضَاعِلُ	يُضَاعِلُ	يُضَاعِلُونَ
I		أَوْأَخِذُ		نُؤَاخِذُ	أَضَاعِلُ		يُضَاعِلُ

**بَادَأَ** – **يُبَادِئُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُبَادِئُ	يُبَادِئُ	يُبَادِئُوا
	мн	تُبَادِئُ	تُبَادِئُ	يُبَادِئُونَ
II	мз	تُبَادِئُ	تُبَادِئُ	تُبَادِئُوا
	мн	تُبَادِئُ	تُبَادِئُ	يُبَادِئُونَ
I		أُبَادِئُ		يُبَادِئُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

**يُؤَاتِقُ** – **يُؤَاتِقُ** феъли

**يُبَيِّمُنُ** – **يُبَيِّمُنُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاتِقُ	يُؤَاتِقُ	يُؤَاتِقُوا	يُبَيِّمُنُ	يُبَيِّمُنُ	يُبَيِّمُنُوا
	мн	تُؤَاتِقُ	تُؤَاتِقُ	يُؤَاتِقُونَ	يُبَيِّمُنُ	يُبَيِّمُنُ	يُبَيِّمُنُونَ
II	мз	تُؤَاتِقُ	تُؤَاتِقُ	تُؤَاتِقُوا	يُبَيِّمُنُ	يُبَيِّمُنُ	يُبَيِّمُنُوا
	мн	تُؤَاتِقُ	تُؤَاتِقُ	يُؤَاتِقُونَ	يُبَيِّمُنُ	يُبَيِّمُنُ	يُبَيِّمُنُونَ
I		أُؤَاتِقُ		يُؤَاتِقُ	أُبَيِّمُنُ		يُبَيِّمُنُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

**يُجَاوِبُ** – **يُجَاوِبُ** феъли

**يُبَيِّعُ** – **يُبَيِّعُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُجَاوِبُ	يُجَاوِبُ	يُجَاوِبُوا	يُبَيِّعُ	يُبَيِّعُ	يُبَيِّعُوا
	мн	تُجَاوِبُ	تُجَاوِبُ	يُجَاوِبُونَ	يُبَيِّعُ	يُبَيِّعُ	يُبَيِّعُونَ
II	мз	تُجَاوِبُ	تُجَاوِبُ	تُجَاوِبُوا	يُبَيِّعُ	يُبَيِّعُ	يُبَيِّعُوا
	мн	تُجَاوِبُ	تُجَاوِبُ	يُجَاوِبُونَ	يُبَيِّعُ	يُبَيِّعُ	يُبَيِّعُونَ
I		أُجَاوِبُ		يُجَاوِبُ	أُبَيِّعُ		يُبَيِّعُ

3. Ноқис феълларнинг истак майлида I боб **بَكِيَ** –  
 феълнинг шарт майлида содир бўлган ўзгариш-  
 лар содир бўлади. Масалан,

феъли **يُغَالِي** → **يُغَالِي**

феъли **يُبَارِي** → **يُبَارِي**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُغَالِي	يُغَالِيَانِي	يُغَالُوا	يُبَارِي	يُبَارِيَانِي	يُبَارُوا
	мн	تُغَالِي	تُغَالِيَانِي	تُغَالِينِ	تُبَارِي	تُبَارِيَانِي	تُبَارُونِ
II	мз	تُغَالِي	تُغَالِيَانِي	تُغَالُوا	تُبَارِي	تُبَارِيَانِي	تُبَارُوا
	мн	يُغَالِي	يُغَالِيَانِي	يُغَالِينِ	يُبَارِي	يُبَارِيَانِي	يُبَارُونِ
I		أُغَالِي		تُغَالِي	أُبَارِي		تُبَارِي

### § 104. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйида-  
 ги вазнда ҳосил бўлади: **فَاعِلٌ** → **تُفَاعِلُ** → **تُفَاعِلِي**.

Буйруқ майли шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	فَاعِلٌ	فَاعِلَانِي	فَاعِلُوا
мн	فَاعِلِي	فَاعِلَانِي	فَاعِلِينِ

Масалан,

**يَا طَلَابُ سَاعِدُوا أصدقَاءَكُمْ**

– Студентлар, дўстларингизга ёрдам беринг.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт май-  
 ли каби уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан,

феъли **يُحَاجُّ** – **حَاجٌّ**

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	حَاجٌّ	حَاجَّانِي	حَاجُّوا	حَاجٌّ	حَاجَّانِي	حَاجُّوا
мн	حَاجِّي	حَاجَّانِي	حَاجِّينِ	حَاجِّي	حَاجَّانِي	حَاجِّينِ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	حَاجِّجٌ	حَاجَّانِي	حَاجِّجُوا
мн	حَاجِّجِي	حَاجَّانِي	حَاجِّجِينِ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли солим феъл-  
 лардан фарқ қилмайди. Масалан,

феъли **يُؤَاخِذُ** → **أَخَذَ**

феъли **يُضَائِلُ** → **ضَائِلٌ**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَخَذَ	أَخَذَانِي	أَخَذُوا	ضَائِلٌ	ضَائِلَانِي	ضَائِلُوا
мн	أَخَذِي	أَخَذَانِي	أَخَذِينِ	ضَائِلِي	ضَائِلَانِي	ضَائِلِينِ

феъли **يُبَادِي** → **بَادِئٌ**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	بَادِئٌ	بَادِئَانِي	بَادِئُوا
мн	بَادِئِي	بَادِئَانِي	بَادِئِينِ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим  
 феълдан фарқ қилмайди. Масалан,

феъли **يُؤَاتِقُ** → **وَاتِقٌ**

феъли **يُبَيِّمِنُ** → **بَيِّمِنٌ**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	وَاتِقٌ	وَاتِقَانِي	وَاتِقُوا	بَيِّمِنٌ	بَيِّمِنَانِي	بَيِّمِنُوا
мн	وَاتِقِي	وَاتِقَانِي	وَاتِقِينِ	بَيِّمِنِي	بَيِّمِنَانِي	بَيِّمِنِينِ

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майли ҳам солим  
 феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلِي **يُجَابِبُ** -> **جَابِبٌ**      فَعْلِي **يَبِيعُ** -> **بَائِعٌ**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	جَابِبٌ	جَابِبَانِ	جَابِبُونَ	بَائِعٌ	بَائِعَانِ	بَائِعُونَ
мн	جَابِبِي	جَابِبِيَا	جَابِبِينَ	بَائِعِي	بَائِعِيَا	بَائِعِينَ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида учинчи ўзак ундош тушиб қолади. Масалан,

فَعْلِي **يُغَالِي** -> **غَالِي**      фَعْلِي **يَبِيرِي** -> **بَارِي**

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	غَالٌ	غَالِيَانِ	غَالُونَ	بَارٌ	بَارِيَانِ	بَارُونَ
мн	غَالِي	غَالِيَا	غَالِينَ	بَارِي	بَارِيَا	بَارِينَ

III ва I шахс буйруқ майли бошқа боб феъллари каби шарт майли оддига **ل** ёки **لَ** юклагасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

## § 105. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَاعِلُ	يُفَاعِلَانِ	يُفَاعِلُونَ
	мн	يُفَاعِلِي	يُفَاعِلِيَا	يُفَاعِلِينَ
II	мз	تُفَاعِلُ	تُفَاعِلَانِ	تُفَاعِلُونَ
	мн	تُفَاعِلِي	تُفَاعِلِيَا	تُفَاعِلِينَ
I		أَفَاعِلُ		تُفَاعِلُ

Масалан, **يُشَاهِدُ** - **شَاهِدٌ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُشَاهِدُ	يُشَاهِدَانِ	يُشَاهِدُونَ
	мн	يُشَاهِدِي	يُشَاهِدِيَا	يُشَاهِدِينَ
II	мз	تُشَاهِدُ	تُشَاهِدَانِ	تُشَاهِدُونَ
	мн	تُشَاهِدِي	تُشَاهِدِيَا	تُشَاهِدِينَ
I		أَشَاهِدُ		تُشَاهِدُ

III боб феълининг истак майли ҳам юқоридаги боблар истак майли ишлатилган ўринларда ишлатилади:

يَتَبَغَى لَكُمْ أَنْ تُشَاهِدُوا هَذَا الْمَعْرَضَ - Сизлар (мз) бу кўргазмани кўришларингиз керак.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади:

فَعْلِي **يُحَاجُّ** - **حَاجٌّ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحَاجُّ	يُحَاجُّانِ	يُحَاجُّونَ
	мн	يُحَاجُّي	يُحَاجُّيَا	يُحَاجُّيْنَا
II	мз	تُحَاجُّ	تُحَاجُّانِ	تُحَاجُّونَ
	мн	تُحَاجُّي	تُحَاجُّيَا	تُحَاجُّيْنَا
I		أَحَاجُّ		تُحَاجُّ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلِي **يُضَائِلُ** -> **ضَائِلٌ**      фَعْلِي **يُؤَاخِذُ** -> **أَخِذٌ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤَاخِذُ	يُؤَاخِذَانِ	يُؤَاخِذُونَ	يُضَائِلُ	يُضَائِلَانِ	يُضَائِلُونَ
	мн	يُؤَاخِذِي	يُؤَاخِذِيَا	يُؤَاخِذِينَ	يُضَائِلِي	يُضَائِلِيَا	يُضَائِلِينَ
II	мз	تُؤَاخِذُ	تُؤَاخِذَانِ	تُؤَاخِذُونَ	يُضَائِلُ	يُضَائِلَانِ	يُضَائِلُونَ
	мн	تُؤَاخِذِي	تُؤَاخِذِيَا	تُؤَاخِذِينَ	يُضَائِلِي	يُضَائِلِيَا	يُضَائِلِينَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
I		أَوَاخَذَ		تَوَاخَذَ	أَخَذَ		تَوَاخَذُوا

Бирлик феоли --> بَادَأ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَادَأ	بَادَأَا	بَادَأُوا
	мн	تَبَادَأَ	تَبَادَأَا	تَبَادَأُوا
II	мз	تَبَادَأَ	تَبَادَأَا	تَبَادَأُوا
	мн	تَبَادَأُوا	تَبَادَأُوا	تَبَادَأُوا
I		أَبَادَأَ		تَبَادَأَ

III. Заиф феолилар:

1. Солимсифат феолиларнинг истак майли солим феолилардан фарқ қилмайди. Масалан,

Бирлик феоли --> وَأَتَّقَ

Бирлик феоли --> يَأْمَنُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُؤْتِقُ	يُؤْتِقَا	يُؤْتِقُوا	يَأْمَنُ	يَأْمَنَا	يَأْمَنُوا
	мн	تَوَاتَّقَ	تَوَاتَّقَا	تَوَاتَّقُوا	تَيَأْمَنُ	تَيَأْمَنَا	تَيَأْمَنُوا
II	мз	تَوَاتَّقَ	تَوَاتَّقَا	تَوَاتَّقُوا	تَيَأْمَنُ	تَيَأْمَنَا	تَيَأْمَنُوا
	мн	تَوَاتَّقُوا	تَوَاتَّقُوا	تَوَاتَّقُوا	تَيَأْمَنُ	تَيَأْمَنَا	تَيَأْمَنُوا
I		أَرَاتَّقَ		تَوَاتَّقَ	أَيَأْمَنُ		تَيَأْمَنُ

2. Ажваф феолиларнинг истак майли ҳам солим феолилардан фарқ қилмайди. Масалан,

Бирлик феоли --> جَابَبَ

Бирлик феоли --> بَاعَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	جَابَبَ	جَابَبَا	جَابَبُوا	بَاعَ	بَاعَا	بَاعُوا
	мн	تَجَابَبَ	تَجَابَبَا	تَجَابَبُوا	تَبَاعَ	تَبَاعَا	تَبَاعُوا
II	мз	تَجَابَبَ	تَجَابَبَا	تَجَابَبُوا	تَبَاعَ	تَبَاعَا	تَبَاعُوا
	мн	تَجَابَبُوا	تَجَابَبُوا	تَجَابَبُوا	تَبَاعَ	تَبَاعَا	تَبَاعُوا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
I		أَجَابَ		تَجَابَبَ	أَبَاعَ		تَبَاعَبَ

3. Ноқис феолиларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади. Масалан,

Бирлик феоли --> غَالَى

Бирлик феоли --> بَارَى

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	غَالَى	غَالَبَا	غَالَبُوا	بَارَى	بَارَبَا	بَارَبُوا
	мн	تَغَالَى	تَغَالَبَا	تَغَالَبُوا	تَبَارَى	تَبَارَبَا	تَبَارَبُوا
II	мз	تَغَالَى	تَغَالَبَا	تَغَالَبُوا	تَبَارَى	تَبَارَبَا	تَبَارَبُوا
	мн	تَغَالَى	تَغَالَبَا	تَغَالَبُوا	تَبَارَى	تَبَارَبَا	تَبَارَبُوا
I		أَغَالَى		تَغَالَى	أَبَارَى		تَبَارَى

## § 106. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

III боб солим феолининг масдари فَعَالٌ ва مَفَاعَلَةٌ вазнларида ҳосил бўлади. Масалан,

кўриш --> مَشَاهَدَةٌ -- кўрмоқ -- شَاهَدَ

шошилиш --> مَبَادَرَةٌ -- шошилмоқ -- بَادَرَ

мунофиқлик --> نَفَاقٌ -- мунофиқ бўлмоқ -- نَافَقَ

курашиш --> جِهَادٌ -- курашмоқ -- جَاهَدَ

Нотўғри феолиларнинг масдари:

I. Иккиланган феолиларнинг масдари:

ўзаро сўкишиш --> سِبَابٌ -- ўзаро сўкишмоқ -- سَابَ

қасд олиш --> مَقَاصِدٌ -- қасд олмоқ -- قَاصَدَ

II. Ҳамзали феолиларнинг масдари солим феолилардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَخَذَ – таъна қилмоқ → مُرَاخَذَةٌ – таъна қилиш,  
سَأَلَ – савол бермоқ → مُسْأَلَةٌ – савол бериш,  
بَادَأَ – бошлаб бермоқ → مَبْدَأَةٌ – бошлаб бериш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

وَأَصَلَ – давом эттирмоқ → مُوَأَصَلَةٌ – давом эттириш,  
وَأَعَدَّ – келишишмоқ → مُوَأَعَدَّةٌ – келишиш.

2. Агар ажваф феълнинг иккинчи ўзак ундоши **و** дан иборат бўлса, **فَعَالٌ** вазнидаги масдарда мазкур **و** ҳарфи **ى** га ўзгаради. Иккинчи ўзак ундош **ى** дан иборат бўлганда, ҳар икки шаклдаги масдарда ҳам ўзгариш содир бўлмайди. Масалан,

قَاوَمَ – қаршилиқ кўрсатмоқ → مُقَاوَمَةٌ – қаршилиқ кўрсатиш,  
قَاوَمَ – қаршилиқ кўрсатмоқ → قِيَامٌ – туриш,  
ضَايِقَ – сиқмоқ, эзмоқ → مُضَايِقَةٌ – сиқиш, эзиш.

3. Ноқис феълларнинг **فَعَالٌ** вазнидаги масдарида **و** ёки **ى** ҳарфи **ا** га ўзгаради. Масалан,

لَاقَى – учратмоқ → لِقَاءٌ – учратиш,  
نَادَى – чақирмоқ → نِدَاءٌ – чақирув.

Агар масдар **مُفَاعَلَةٌ** вазнида ҳосил бўлса, -ава-, -айа- → **ا** ўзгариши содир бўлади. Масалан,

لَاقَى – учратмоқ → مُلَاكَاةٌ – учратиш,  
نَادَى – чақирмоқ → مَتَادَاةٌ – чақирув.

## § 107. III БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

III боб солим феълларининг:

а) аниқ нисбат сифатдоши **مُفَاعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади:

شَاهَدَ – кўрмоқ → مُشَاهِدَةٌ, مُشَاهِدٌ – кўрувчи,  
جَاهَدَ – курашмоқ → مُجَاهِدَةٌ, مُجَاهِدٌ – курашувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши **مُفَاعِلٌ** вазнида ҳосил бўлади:

شَاهَدَ – кўрмоқ → مُشَاهَدَةٌ, مُشَاهِدٌ – кўрилган нарса,  
وَأَصَلَ – давом эттирмоқ → مُوَأَصَلَةٌ – давом эттирилган.

Эслатма. III боб мажҳул нисбат сифатдошининг муаннас шакли билан масдари шаклдошдир.

Нотўғри феълларнинг сифатдошлари:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади. Масалан,

حَاجَ – баҳслашмоқ → مُحَاجِجٌ → مُحَاجٌ, مُحَاجَةٌ – баҳслашувчи,  
سَابَ – сўкишмоқ → مُسَابِبٌ → مُسَابٌ, مُسَابَةٌ – сўкишувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади. Масалан,

حَاجَ – баҳслашмоқ → مُحَاجِجٌ → مُحَاجٌ, مُحَاجَةٌ – баҳслашилган (мавзу),  
سَابَ – сўкишмоқ → مُسَابِبٌ → مُسَابٌ, مُسَابَةٌ – сўкишилган.

II. Ҳамзали феълларнинг сифатдошлари солим феъллардан фарқ қилмайди:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَخَذَ – таъна қилмоқ → مُؤَاخَذٌ, مُؤَاخَذَةٌ – таъна қилувчи,

ضَامِلٌ – озайтирмоқ → مُضَائِلٌ, مُضَائِلَةٌ – озайтирувчи,

بَادَأَ – бошлаб бермоқ → مُبَادِئٌ, مُبَادِئَةٌ – бошлаб берувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَخَذَ – таъна қилмоқ → مُؤَاخَذٌ, مُؤَاخَذَةٌ – таъна қилинган,

ضَامِلٌ – озайтирмоқ → مُضَائِلٌ, مُضَائِلَةٌ – озайтирилган,

بَادَأَ – бошлаб бермоқ → مُبَادَأٌ, مُبَادَأَةٌ – бошлаб берилган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг сифатдошлари солим феъллардан фарқ қилмайди:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

وَأَصَلَ – давом эттирмоқ → مُوَأَصَلٌ, مُوَأَصَلَةٌ – давом этирувчи,

وَأَعَدَّ – келишишмоқ → مُوَأَعِدٌ, مُوَأَعِدَةٌ – келишишувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

وَأَصَلَ – давом эттирмоқ → مُوَأَصَلٌ, مُوَأَصَلَةٌ – давом этирилган,

وَأَعَدَّ – келишишмоқ → مُوَأَعِدٌ, مُوَأَعِدَةٌ – келишишилган.

2. Ажваф феълларнинг сифатдошлари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

قَاوَمَ – қаршилиқ қилмоқ → مُقَاوِمَةٌ, مُقَاوِمَةٌ – қаршилиқ қилувчи,

ضَايَقَ – сиқмоқ, эзмоқ → مُضَايِقٌ, مُضَايِقَةٌ – сиқувчи, эзувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

قَاوَمَ – қаршилиқ қилмоқ → مُقَاوِمَةٌ, مُقَاوِمَةٌ – қаршилиқка учраган,

ضَايَقَ – сиқмоқ, эзмоқ → مُضَايِقٌ, مُضَايِقَةٌ – сиқилган, эзилган.

3. Ноқис феълларнинг сифатдошлари:

а) аниқ нисбат сифатдошида учинчи ўзак ундош тушиб қолиб, ўрнини танвин эгаллайди. Масалан,

لَاكَى – учратмоқ → مُلَاكٍ (аниқ ҳолатда – الْمُلَاكِي),

مَلَاكِيَةٌ – учратувчи,

نَادَى – чақирмоқ → مُنَادٍ (аниқ ҳолатда – الْمُنَادِي),

مُنَادِيَةٌ – чақирувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдошида ҳам учинчи ўзак ундош ўрнини танвин эгаллайди. Масалан,

لَاكَى – учратмоқ → مُلَاكِي (аниқ ҳолатда – الْمُلَاكِي),

مُلَاكَاةٌ – учратилган,

نَادَى – чақирмоқ → مُنَادِي (аниқ ҳолатда – الْمُنَادِي),

مُنَادَاةٌ – чақирилган.

Аниқ ва мажҳул нисбат сифатдошлари юқоридаги бошқа боб феъллари сифатдошлари бажарган вазифаларни бажаради.

## § 108. VI БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг VI боби III боб феъли олдига ت қўшимчасини қўшиш билан ҳосил бўлади. Ўтган замон вазни تَفَاعَلَ бўлиб, шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَفَاعَلَ	تَفَاعَلَا	تَفَاعَلُوا
	мн	تَفَاعَلْتُمْ	تَفَاعَلْتُمَا	تَفَاعَلْتُمْ
II	мз	تَفَاعَلْتَ	تَفَاعَلْتُمَا	تَفَاعَلْتُمْ
	мн	تَفَاعَلْتُمْ	تَفَاعَلْتُمَا	تَفَاعَلْتُمْ
I		تَفَاعَلْتُ		تَفَاعَلْنَا

Масалан, طَرَحَ → تَطَارَحَ – бир-бирига иргитмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَطَارَحَ	تَطَارَحَا	تَطَارَحُوا
	мн	تَطَارَحَتْ	تَطَارَحَتَا	تَطَارَحْتُمْ
II	мз	تَطَارَحَتْ	تَطَارَحْتُمَا	تَطَارَحْتُمْ
	мн	تَطَارَحَتْ	تَطَارَحْتُمَا	تَطَارَحْتُمْ
I		تَطَارَحَتْ		تَطَارَحْتَا

تَطَارَحَتَا الْكُرَّةَ أَثْنَاءَ اللَّعْبِ – Ўйин давомида тўпни бир-биримизга отишдик.

Солим феълларнинг ўтган замон мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَفَعَّلَ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
	мн	تَفَعَّلَتْ	تَفَعَّلَتَا	تَفَعَّلْتُمْ
II	мз	تَفَعَّلَتْ	تَفَعَّلْتُمَا	تَفَعَّلْتُمْ
	мн	تَفَعَّلَتْ	تَفَعَّلْتُمَا	تَفَعَّلْتُمْ
I		تَفَعَّلَتْ		تَفَعَّلْتَا

تَطَوَّرَتِ الْكُرَّةُ أَثْنَاءَ اللَّعْبِ – Ўйин давомида тўп у ёқдан-бу ёққа отилди.

Бу бобнинг ўтган замон инкор формаси ҳам феъл олдида مَا юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VI боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони вазни يَتَفَاعَلُ дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَاعَلُ	يَتَفَاعَلَانِ	يَتَفَاعَلُونَ
	мн	يَتَفَاعَلُونَ	يَتَفَاعَلُونَ	يَتَفَاعَلُونَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَتَفَاعَلُ	تَتَفَاعَلَانِ	تَتَفَاعَلُونَ
	мн	تَتَفَاعَلِينَ	تَتَفَاعَلَانِ	تَتَفَاعَلُونَ
I		أَتَفَاعَلُ		تَتَفَاعَلُ

Масалан, يَتَمَارَسُ → يَتَمَارَسُ – савдолашмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَارَسُ	يَتَمَارَسَانِ	يَتَمَارَسُونَ
	мн	يَتَمَارَسُونَ	يَتَمَارَسَانِ	يَتَمَارَسُونَ
II	мз	تَتَمَارَسُ	تَتَمَارَسَانِ	تَتَمَارَسُونَ
	мн	تَتَمَارَسِينَ	تَتَمَارَسَانِ	تَتَمَارَسُونَ
I		أَتَمَارَسُ		تَتَمَارَسُ

يَتَمَارَسُ الْجَمِيعُ فِي السُّوقِ أَثْنَاءَ الشَّرَاءِ – Бозорда барча харид қилишда савдолашади.

VI боб солим феълнинг мажҳул нисбати ҳозирги-келаси замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَفَاعَلُ	يُتَفَاعَلَانِ	يُتَفَاعَلُونَ
	мн	يُتَفَاعَلُونَ	يُتَفَاعَلَانِ	يُتَفَاعَلُونَ
II	мз	تُتَفَاعَلُ	تُتَفَاعَلَانِ	تُتَفَاعَلُونَ
	мн	تُتَفَاعَلِينَ	تُتَفَاعَلَانِ	تُتَفَاعَلُونَ
I		أُتَفَاعَلُ		تُتَفَاعَلُ

VI боб феъли ҳозирги-келаси замонининг инкор формаси феъл олдида لَا юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VI боб феъли қуйидаги маъноларни ифодалайди:

1. Иш-ҳаракатнинг кўпчилик томонидан бажарилганлигини билдиради:



كُتِبَ – ёзмоқ → تَكَاتَبَ – ўзаро ёзишмоқ,

صَعِدَ – кўтарилмоқ → تَصَاعَدَ – кўпчилик бўлиб кўтарилмоқ,

سَأَلَ – сўрамоқ → تَسَاءَلَ – бир-бирдан сўрамоқ.

2. Иш-ҳаракатнинг бажарилишидаги тадрижийликни билдиради:

كُفِرَ – кўпаймоқ → تَكَاثَرَ – аста-секин кўпаймоқ,

ضَوَّلَ – пасаймоқ → تَضَاعَلَ – аста-секин пасаймоқ, озаймоқ.

3. I боб феъли ифодалаган иш-ҳаракатни ўзи амалга ошираётган қилиб кўрсатиш маъносини ифодалайди:

مَرِضَ – касал бўлмоқ → تَمَارَضَ – ўзини касалликка солмоқ,

عَلِمَ – билмоқ → تَعَالَمَ – ўзини олим қилиб кўрсатмоқ,

جَهَلَ – беҳабар бўлмоқ → تَجَاهَلَ – ўзини билмасликка солмоқ.

## § 109. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР VI БОБИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида қуйидаги ўзгариш содир бўлади. Масалан,

I боб – بَتَّ → VI боб – تابساسا → табасса. Демак,

بَتَّ → تَبَّاتُ – бир-бирига хабар қилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبَّاتُ	تَبَّاتَا	تَبَّاتُوا
	мн	تَبَّاتْتِ	تَبَّاتْنَا	تَبَّاتْتُمْ
II	мз	تَبَّاتْتِ	تَبَّاتْتُمَا	تَبَّاتْتُمْ
	мн	تَبَّاتْتِ	تَبَّاتْتُمَا	تَبَّاتْتُمْ
I		تَبَّاتْتِ		تَبَّاتْتُمَا

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبَّوتُ	تَبَّوتَا	تَبَّوتُوا
	мн	تَبَّوتْتِ	تَبَّوتْنَا	تَبَّوتْتُمْ
II	мз	تَبَّوتْتِ	تَبَّوتْتُمَا	تَبَّوتْتُمْ
	мн	تَبَّوتْتِ	تَبَّوتْتُمَا	تَبَّوتْتُمْ
I		تَبَّوتْتِ		تَبَّوتْتُمَا

II. Ҳамзали феълларнинг ўтган замонида ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришларгина содир бўлади. Масалан,

تَقَامَرَ → تَقَامَرَا – бир-бирига ёрдам бермоқ феъли

бир-бирдан қасос

олмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَقَامَرَا	تَقَامَرَا	تَقَامَرُوا	تَقَامَرَ	تَقَامَرَا	تَقَامَرُوا
	мн	تَقَامَرْتِ	تَقَامَرْنَا	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتِ	تَقَامَرْنَا	تَقَامَرْتُمْ
II	мз	تَقَامَرْتِ	تَقَامَرْتُمَا	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتِ	تَقَامَرْتُمَا	تَقَامَرْتُمْ
	мн	تَقَامَرْتِ	تَقَامَرْتُمَا	تَقَامَرْتُمْ	تَقَامَرْتِ	تَقَامَرْتُمَا	تَقَامَرْتُمْ
I		تَقَامَرْتِ		تَقَامَرْتُمَا	тқамарти		тқамартумма

تَمَّالًا → تَمَّالَا – шартлашмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَّالَا	تَمَّالَا	تَمَّالُوا
	мн	تَمَّالَاتُ	تَمَّالَاتَا	تَمَّالَاتُوا
II	мз	تَمَّالَاتُ	تَمَّالَاتُمَا	تَمَّالَاتُمْ
	мн	تَمَّالَاتُ	تَمَّالَاتُمَا	تَمَّالَاتُمْ
I		تَمَّالَاتُ		تَمَّالَاتُمَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлосига алоқадор ўзгаришлар бўлади холос. Масалан,

фeъли **تَوَزَّرَ** -> **تَوَزَّرَ** фeъли -> **تَوَزَّرَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَزَّرَ	تَوَزَّرَا	تَوَزَّرُوا	تَوَزَّرَ	تَوَزَّرَا	تَوَزَّرُوا
	мн	تَوَزَّرَت	تَوَزَّرَتَا	تَوَزَّرْنَ	تَوَزَّرَتَا	تَوَزَّرَتَا	تَوَزَّرْنَ
II	мз	تَوَزَّرَت	تَوَزَّرَتَا	تَوَزَّرَتُمْ	تَوَزَّرَتَا	تَوَزَّرَتُمَا	تَوَزَّرَتُمْ
	мн	تَوَزَّرَت	تَوَزَّرَتَا	تَوَزَّرَتْنِ	تَوَزَّرَتَا	تَوَزَّرَتُمَا	تَوَزَّرَتْنِ
I		تَوَزَّرَتُ		تَوَزَّرَتَا	تَوَزَّرَتُ		تَوَزَّرَتَا

фeъли **تَمَلَّى** -> **تَمَلَّى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَمَلَّى	تَمَلَّيَا	تَمَلَّوْا
	мн	تَمَلَّيْتُ	تَمَلَّيْتَا	تَمَلَّيْنَا
II	мз	تَمَلَّيْتُ	تَمَلَّيْتَا	تَمَلَّيْتُمْ
	мн	تَمَلَّيْتُ	تَمَلَّيْتَا	تَمَلَّيْتُنْ
I		تَمَلَّيْتُ	تَمَلَّيْتَا	

### III. Заиф фeъллар:

1. Солимсифат фeъллар ўтган замони солим фeъллар-никидан фарқ қилмайди. Масалан,

- **تَيَّاسَرَ** -> **تَيَّاسَرَ** - оддин-кейин келмоқ фeъли, **تَوَاتَرَ** -> **تَوَاتَرَ**

биргалашиб қимор ўйнамоқ фeъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرَا	تَوَاتَرُوا	تَيَّاسَرَ	تَيَّاسَرَا	تَيَّاسَرُوا
	мн	تَوَاتَرْتُ	تَوَاتَرْتَا	تَوَاتَرْنَا	تَيَّاسَرْتُ	تَيَّاسَرْتَا	تَيَّاسَرْنَا
II	мз	تَوَاتَرْتُ	تَوَاتَرْتَا	تَوَاتَرْتُمْ	تَيَّاسَرْتُ	تَيَّاسَرْتُمَا	تَوَاتَرْتُمْ
	мн	تَوَاتَرْتُ	تَوَاتَرْتَا	تَوَاتَرْتُنْ	تَيَّاسَرْتُ	تَيَّاسَرْتُمَا	تَوَاتَرْتُنْ
I		تَوَاتَرْتُ	تَوَاتَرْتَا	تَوَاتَرْتَا	تَيَّاسَرْتُ		تَيَّاسَرْتَا

Бу фeълларнинг мажхул нисбатида ҳам ўзгариш со-дир бўлмайди:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَوَّرَ	تَوَوَّرَا	تَوَوَّرُوا	تَوَوَّرَ	تَوَوَّرَا	تَوَوَّرُوا
	мн	تَوَوَّرَت	تَوَوَّرَتَا	تَوَوَّرْنَ	تَوَوَّرَتَا	تَوَوَّرَتَا	تَوَوَّرْنَ
II	мз	تَوَوَّرَت	تَوَوَّرَتَا	تَوَوَّرَتُمْ	تَوَوَّرَتَا	تَوَوَّرَتُمَا	تَوَوَّرَتُمْ
	мн	تَوَوَّرَت	تَوَوَّرَتَا	تَوَوَّرَتْنِ	تَوَوَّرَتَا	تَوَوَّرَتُمَا	تَوَوَّرَتْنِ
I		تَوَوَّرَتُ		تَوَوَّرَتَا	تَوَوَّرَتُ		тَوَوَّرَتَا

2. Ажваф фeълларда иккинчи ўзак ундош ўрнидаги ҳарфи иллатга солим ҳарф сифатида қаралади. Масалан,

- **تَزَايَدَ** -> **تَزَايَدَ** / **تَشَاوَرَ** - ўзаро маслаҳатлашмоқ / **تَشَاوَرُوا**

нархни оширмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرُوا	تَزَايَدَ	تَزَايَدَا	تَزَايَدُوا
	мн	تَشَاوَرْتُ	تَشَاوَرْتَا	تَشَاوَرْنَا	تَزَايَدْتُ	تَزَايَدْتَا	تَزَايَدْنَا
II	мз	تَشَاوَرْتُ	تَشَاوَرْتَا	تَشَاوَرْتُمْ	تَزَايَدْتُ	تَزَايَدْتُمَا	تَشَاوَرْتُمْ
	мн	تَشَاوَرْتُ	تَشَاوَرْتَا	تَشَاوَرْتُنْ	تَزَايَدْتُ	تَزَايَدْتُمَا	تَشَاوَرْتُنْ
I		تَشَاوَرْتُ	тَشَاوَرْتَا	тَشَاوَرْتَا	тَزَايَدْتُ		тَزَايَدْتَا

Бу фeълларнинг мажхул нисбатида ҳам заиф фeъл-ларга хос ўзгаришлар содир бўлмайди:

фeъли **تَشَوَّرَ** -> **تَشَوَّرَ**

фeъли **تَزَايَدَ** -> **تَزَايَدَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَشَوَّرَ	تَشَوَّرَا	تَشَوَّرُوا	تَزَايَدَ	تَزَايَدَا	تَزَايَدُوا
	мн	تَشَوَّرَت	تَشَوَّرَتَا	تَشَوَّرْنَ	تَزَايَدْتُ	تَزَايَدْتَا	تَزَايَدْنَا
II	мз	تَشَوَّرَت	تَشَوَّرَتَا	تَشَوَّرَتُمْ	تَزَايَدْتُ	تَزَايَدْتُمَا	تَشَوَّرَتُمْ
	мн	تَشَوَّرَت	تَشَوَّرَتَا	تَشَوَّرَتْنِ	تَزَايَدْتُ	تَزَايَدْتُمَا	تَشَوَّرَتْنِ
I		تَشَوَّرَتُ		تَشَوَّرَتَا	тَزَايَدْتُ		тَزَايَدْتَا

3. Ноқис фeълларда I боб **بَكِيَ** фeълидаги ўзгариш содир бўлади, чунки уларнинг охириги қўшимчалари бир хилдир Масалан,

ўзаро (حجرو) -> تَحَاجِي - ўзаро ичишмоқ (سقى) -> تَسَاقِي

топишмоқ айтмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَحَاجِي	تَحَاجِيَا	تَحَاجِرُوا	تَسَاقِي	تَسَاقِيَا	تَسَاقِرُوا
	мн	تَحَاجَتُ	تَحَاجَتَا	تَحَاجِبُنْ	تَسَاقَتُ	تَسَاقَتَا	تَسَاقِبُنْ
II	мз	تَحَاجَيْتُ	تَحَاجَيْتُمَا	تَحَاجَيْتُمْ	تَسَاقَيْتُ	تَسَاقَيْتُمَا	تَسَاقَيْتُمْ
	мн	تَحَاجَيْتُ	تَحَاجَيْتُمَا	تَحَاجَيْتُنْ	تَسَاقَيْتُ	تَسَاقَيْتُمَا	تَسَاقَيْتُنْ
I		تَحَاجَيْتُ		تَحَاجَيْتَا	تَسَاقَيْتُ		تَسَاقَيْتَا

Бу феълларнинг мажхул нисбатида I боб **لَقِي** - феълидаги (аниқ нисбат) ўзгаришлар содир бўлади:

феъли **تُحْرَجِي** -> تَحَاجِي      феъли **تُسَوِّقِي** -> تَسَاقِي

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تُحْرَجِي	تُحْرَجِيَا	تُحْرَجِرُوا	تُسَوِّقِي	تُسَوِّقِيَا	تُسَوِّقِرُوا
	мн	تُحْرَجِيتُ	تُحْرَجِيتَا	تُحْرَجِبُنْ	تُسَوِّقِيتُ	تُسَوِّقِيتَا	تُسَوِّقِبُنْ
II	мз	تُحْرَجَيْتُ	تُحْرَجَيْتُمَا	تُحْرَجَيْتُمْ	تُسَوِّقَيْتُ	тُسَوِّقَيْтُمَا	тُسَوِّقَيْтُمْ
	мн	تُحْرَجَيْتُ	тُسَوِّقَيْтُمَا	тُسَوِّقَيْтُنْ	тُسَوِّقَيْтُ	тُسَوِّقَيْтُمَا	тُسَوِّقَيْтُنْ
I		тُسَوِّقَيْтُ		тُسَوِّقَيْтَا	тُسَوِّقَيْтُ		тُسَوِّقَيْтَا

## § 110. НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАР VI БОБИНИҒИ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замонида қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади:

Масалан, табасса - йатабасасу -> йатабассу.

феъли **يَتَبَّأْتُ** -> يَتَبَّأْتُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَبَّأْتُ	يَتَبَّأْتَانِ	يَتَبَّأُونُ
	мн	يَتَبَّأْتُ	يَتَبَّأْتَانِ	يَتَبَّأُونُ
II	мз	يَتَبَّأْتُ	يَتَبَّأْتَانِ	يَتَبَّأُونُ
	мн	يَتَبَّأْتُ	يَتَبَّأْتَانِ	يَتَبَّأُونُ
I		يَتَبَّأْتُ		يَتَبَّأْتُ

Бу феълларнинг мажхул нисбатида феълдаги олд қўшимчанинг ҳаракати ўзгаради холос. Масалан,

феъли **يَتَبَّأْتُ** -> يَتَبَّأْتُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَبَّأْتُ	يَتَبَّأْتَانِ	يَتَبَّأُونُ
	мн	يَتَبَّأْتُ	يَتَبَّأْتَانِ	يَتَبَّأُونُ
II	мз	يَتَبَّأْتُ	يَتَبَّأْتَانِ	يَتَبَّأُونُ
	мн	يَتَبَّأْتُ	يَتَبَّأْتَانِ	يَتَبَّأُونُ
I		يَتَبَّأْتُ		يَتَبَّأْتُ

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замонида ҳамзанинг имлосига боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

феъли **يَتَأَزَّرُ** -> يَتَأَزَّرُ

феъли **يَتَعَاَمَرُ** -> يَتَعَاَمَرُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَأَزَّرُ	يَتَأَزَّرَانِ	يَتَأَزَّرُونَ	يَتَعَاَمَرُ	يَتَعَاَمَرَانِ	يَتَعَاَمَرُونَ
	мн	يَتَأَزَّرُ	يَتَأَزَّرَانِ	يَتَأَزَّرُونَ	يَتَعَاَمَرُ	يَتَعَاَمَرَانِ	يَتَعَاَمَرُونَ
II	мз	يَتَأَزَّرُ	يَتَأَزَّرَانِ	يَتَأَزَّرُونَ	يَتَعَاَمَرُ	يَتَعَاَمَرَانِ	يَتَعَاَمَرُونَ
	мн	يَتَأَزَّرُ	يَتَأَزَّرَانِ	يَتَأَزَّرُونَ	يَتَعَاَمَرُ	يَتَعَاَمَرَانِ	يَتَعَاَمَرُونَ
I		يَتَأَزَّرُ		يَتَأَزَّرُ	يَتَعَاَمَرُ		يَتَعَاَمَرُ

фeъли **بَعَثَ** → **تَمَالَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَعَثَ	بَعَثَانِ	بَعَثُوا
	мн	تَمَالَ	تَمَالَانِ	تَمَالَوا
II	мз	بَعَثَ	بَعَثَانِ	بَعَثُوا
	мн	تَمَالَينِ	تَمَالَانِ	تَمَالَوا
I		أَتَمَالَ		نَتَمَالَ

Бу фeълларнинг мажхул нисбатида биринчи бўғинидаги „а“ унлиси „у“га ўзгаради холос. Масалан,  
**بَعَثَ** → **بُعَاثُ** , **بَعَثَانِ** → **بُعَاثَانِ** , **بَعَثُوا** → **بُعَاثُوا** .

### III. Заиф фeъллар:

1. Солимсифат фeълларнинг ҳозирги-келаси замони солим фeълларникидан фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли **بَعَثَ** → **تَوَاتَرٌ** фeъли **بَعَثَ** → **تَوَاتَرٌ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَعَثَ	بَعَثَانِ	بَعَثُوا	بَعَثَ	بَعَثَانِ	بَعَثُوا
	мн	تَوَاتَرٌ	تَوَاتَرَانِ	تَوَاتَرُوا	تَوَاتَرٌ	تَوَاتَرَانِ	تَوَاتَرُوا
II	мз	بَعَثَ	بَعَثَانِ	بَعَثُوا	بَعَثَ	بَعَثَانِ	بَعَثُوا
	мн	تَوَاتَرِينِ	تَوَاتَرَانِ	تَوَاتَرُوا	تَوَاتَرِينِ	تَوَاتَرَانِ	تَوَاتَرُوا
I		أَتَوَاتَرٌ		نَتَوَاتَرٌ	أَتَوَاتَرٌ		نَتَوَاتَرٌ

Бу фeълларнинг мажхул нисбатида ҳам биринчи бўғинидаги „а“ → „у“ товуш ўзгариши содир бўлади:

**بَعَثَ** → **بُعَاثُ** , **بَعَثَانِ** → **بُعَاثَانِ** , **بَعَثُوا** → **بُعَاثُوا** .

2. Ажваф фeълларнинг ҳозирги-келаси замонида иккинчи ўзақ ундош бўлган ҳарфи иллатга солим ҳарф сифатида қаралади:

фeъли **بَعَثَ** → **تَشَاوَرٌ**

фeъли **بَعَثَ** → **تَزَايَدٌ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَعَثَ	بَعَثَانِ	بَعَثُوا	بَعَثَ	بَعَثَانِ	بَعَثُوا
	мн	تَشَاوَرٌ	تَشَاوَرَانِ	تَشَاوَرُوا	تَشَاوَرٌ	تَشَاوَرَانِ	تَشَاوَرُوا
II	мз	بَعَثَ	بَعَثَانِ	بَعَثُوا	بَعَثَ	بَعَثَانِ	بَعَثُوا
	мн	تَشَاوَرِينِ	تَشَاوَرَانِ	تَشَاوَرُوا	تَشَاوَرِينِ	تَشَاوَرَانِ	تَشَاوَرُوا
I		أَتَشَاوَرٌ		نَتَشَاوَرٌ	أَتَشَاوَرٌ		نَتَشَاوَرٌ

Бу фeълларнинг мажхул нисбатида ҳам фeъл олдидаги қўшимчанинг ҳаракати „дамма“га ўзгаради:

**بَعَثَ** → **بُعَاثُ** , **بَعَثَانِ** → **بُعَاثَانِ** , **بَعَثُوا** → **بُعَاثُوا** .

### 3. Ноқис фeълларнинг ҳозирги-келаси замони I боб

фeъли **بَعَثَ** (аниқ нисбат) каби тусланади. Масалан,

фeъли **بَعَثَ** → **تَسَاقَى** фeъли **بَعَثَ** → **تَسَاقَى**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	بَعَثَ	بَعَثَانِ	بَعَثُوا	بَعَثَ	بَعَثَانِ	بَعَثُوا
	мн	تَسَاقَى	تَسَاقَىانِ	تَسَاقَىوا	تَسَاقَى	تَسَاقَىانِ	تَسَاقَىوا
II	мз	بَعَثَ	بَعَثَانِ	بَعَثُوا	بَعَثَ	بَعَثَانِ	بَعَثُوا
	мн	تَسَاقَىينِ	تَسَاقَىانِ	تَسَاقَىوا	تَسَاقَىينِ	تَسَاقَىانِ	تَسَاقَىوا
I		أَتَسَاقَى		نَتَسَاقَى	أَتَسَاقَى		نَتَسَاقَى

Ноқис фeъллар ҳозирги-келаси замони мажхул нисбатида ҳам фeъл олдидаги ҳаракат „дамма“га ўзгаради. Масалан,

**بَعَثَ** → **بُعَاثُ** , **بَعَثَانِ** → **بُعَاثَانِ** ва ҳ.к.

## § 111. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

VI боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَاعَلُونَ	يَتَفَاعَلَانِ	يَتَفَاعَلُونَ
	мн	يَتَفَاعَلُونَ	يَتَفَاعَلُونَ	يَتَفَاعَلُونَ
II	мз	تَتَفَاعَلُونَ	تَتَفَاعَلَانِ	تَتَفَاعَلُونَ
	мн	تَتَفَاعَلُونَ	تَتَفَاعَلُونَ	تَتَفَاعَلُونَ
I		أَتَفَاعَلُ		تَتَفَاعَلُ

Масалан, **إِنْ تَتَعَالَمَ تَنْدَمَ فِي الْمُسْتَقْبَلِ** – Агар сен (мз) ўзингни олим қилиб кўрсатсанг, келажакда пушаймон ейсан.

VI боб феълининг шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифаларни бажаради.

Нотўғри феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлади. Масалан, **تَبَّأْتُ** феъли

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَبَّأْتُ	يَتَبَّأْتَانِ	يَتَبَّأُونَ	يَتَبَّأْتُ	يَتَبَّأْتَانِ	يَتَبَّأُونَ
	мн	يَتَبَّأُونَ	يَتَبَّأُونَ	يَتَبَّأُونَ	يَتَبَّأُونَ	يَتَبَّأُونَ	يَتَبَّأُونَ
II	мз	تَتَبَّأْتُ	تَتَبَّأْتَانِ	تَتَبَّأُونَ	تَتَبَّأْتُ	تَتَبَّأْتَانِ	تَتَبَّأُونَ
	мн	تَتَبَّأُونَ	تَتَبَّأُونَ	تَتَبَّأُونَ	تَتَبَّأُونَ	تَتَبَّأُونَ	تَتَبَّأُونَ
I		أَتَبَّأْتُ		تَتَبَّأْتُ	أَتَبَّأْتُ		تَتَبَّأْتُ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَبَّأْتُ	يَتَبَّأَانِ	يَتَبَّأُونَ
	мн	يَتَبَّأُونَ	يَتَبَّأُونَ	يَتَبَّأُونَ
II	мз	تَتَبَّأْتُ	تَتَبَّأَانِ	تَتَبَّأُونَ
	мн	تَتَبَّأُونَ	تَتَبَّأُونَ	تَتَبَّأُونَ
I		أَتَبَّأْتُ		تَتَبَّأْتُ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллардан кескин фарқ қилмайди. Масалан,

феъли **يَتَفَاعَلُونَ** → **تَتَفَاعَلُونَ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَاعَلُونَ	يَتَفَاعَلَانِ	يَتَفَاعَلُونَ	يَتَفَاعَلُونَ	يَتَفَاعَلَانِ	يَتَفَاعَلُونَ
	мн	يَتَفَاعَلُونَ	يَتَفَاعَلُونَ	يَتَفَاعَلُونَ	يَتَفَاعَلُونَ	يَتَفَاعَلُونَ	يَتَفَاعَلُونَ
II	мз	تَتَفَاعَلُونَ	تَتَفَاعَلَانِ	تَتَفَاعَلُونَ	تَتَفَاعَلُونَ	تَتَفَاعَلَانِ	تَتَفَاعَلُونَ
	мн	تَتَفَاعَلُونَ	تَتَفَاعَلُونَ	تَتَفَاعَلُونَ	تَتَفَاعَلُونَ	تَتَفَاعَلُونَ	تَتَفَاعَلُونَ
I		أَتَفَاعَلُ		تَتَفَاعَلُ	أَتَفَاعَلُ		تَتَفَاعَلُ

феъли **يَتَمَّالُونَ** → **تَتَمَّالُونَ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَمَّالُونَ	يَتَمَّالَانِ	يَتَمَّالُونَ
	мн	يَتَمَّالُونَ	يَتَمَّالُونَ	يَتَمَّالُونَ
II	мз	تَتَمَّالُونَ	تَتَمَّالَانِ	تَتَمَّالُونَ
	мн	تَتَمَّالُونَ	تَتَمَّالُونَ	تَتَمَّالُونَ
I		أَتَمَّالُ		تَتَمَّالُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

## § 112. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади: **تَفَاعَلَ** -> **تَفَاعَلْ** -> **تَفَاعَلْ**

Буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَفَاعَلْ	تَفَاعَلَا	تَفَاعَلُوا
мн	تَفَاعَلِي	تَفَاعَلَا	تَفَاعَلْنَ

Масалан,

يَا أَصْدِقَانِي تَبَادَلُوا التَّحِيَّةَ وَالسَّلَامَ -

Дўстларим, ўзаро салом-алик қилишинг.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт майли

каби уч вариантда ҳосил бўлади: **تَبَّات** - феъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَبَّاتْ	تَبَّاتَا	تَبَّاتُوا	تَبَّاتْ	تَبَّاتَا	تَبَّاتُوا
мн	تَبَّاتِي	تَبَّاتَا	تَبَّاتُنْ	تَبَّاتِي	تَبَّاتَا	تَبَّاتُنْ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَبَّاتْ	تَبَّاتَا	تَبَّاتُوا
мн	تَبَّاتِي	تَبَّاتَا	تَبَّاتُنْ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَفَاعَلْ -> **تَفَاعَلْ** феъли      تَفَاعَلْ -> **تَفَاعَلْ** феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَفَاعَلْ	تَفَاعَلَا	تَفَاعَلُوا	تَفَاعَلْ	تَفَاعَلَا	تَفَاعَلُوا
мн	تَفَاعَلِي	تَفَاعَلَا	تَفَاعَلُنْ	تَفَاعَلِي	تَفَاعَلَا	تَفَاعَلُنْ

تَوَاتَرَ -> **تَوَاتَرَ** феъли

تَبَّاسَرَ -> **تَبَّاسَرَ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرَا	تَوَاتَرُوا	تَبَّاسَرَ	تَبَّاسَرَا	تَبَّاسَرُوا
	мн	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرَا	تَوَاتَرُنْ	تَبَّاسَرَ	تَبَّاسَرَا	تَبَّاسَرُنْ
II	мз	تَوَاتَرَ	تَوَاتَرَا	تَوَاتَرُوا	تَبَّاسَرَ	تَبَّاسَرَا	تَبَّاسَرُوا
	мн	تَوَاتَرِي	تَوَاتَرَا	تَوَاتَرُنْ	تَبَّاسَرِي	تَبَّاسَرَا	تَبَّاسَرُنْ
I		أَتَوَاتَرَ		أَتَبَّاسَرَ			أَتَبَّاسَرَ

2. Ажваф феълларнинг шарт майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَشَاوَرَ -> **تَشَاوَرَ** феъли

تَرَائِدَ -> **تَرَائِدَ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرُوا	تَرَائِدَ	تَرَائِدَا	تَرَائِدُوا
	мн	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرُنْ	تَرَائِدَ	تَرَائِدَا	تَرَائِدُنْ
II	мз	تَشَاوَرَ	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرُوا	تَرَائِدَ	تَرَائِدَا	تَرَائِدُوا
	мн	تَشَاوَرِي	تَشَاوَرَا	تَشَاوَرُنْ	تَرَائِدِي	تَرَائِدَا	تَرَائِدُنْ
I		أَتَشَاوَرَ		أَتَرَائِدَ			أَتَرَائِدَ

3. Ноқис феълларнинг шарт майлида учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Масалан,

تَحَاجَى -> **تَحَاجَى** феъли

تَسَاقَى -> **تَسَاقَى** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَحَاجَى	تَحَاجَيَا	تَحَاجُوا	تَسَاقَى	تَسَاقَيَا	تَسَاقُوا
	мн	تَحَاجَى	تَحَاجَيَا	تَحَاجِنْ	تَسَاقَى	تَسَاقَيَا	تَسَاقِنْ
II	мз	تَحَاجَى	تَحَاجَيَا	تَحَاجُوا	تَسَاقَى	تَسَاقَيَا	تَسَاقُوا
	мн	تَحَاجِي	تَحَاجَيَا	تَحَاجِنْ	تَسَاقِي	تَسَاقَيَا	تَسَاقِنْ
I		أَتَحَاجَى		أَتَسَاقَى			أَتَسَاقَى

فَعْلًا -> تَمَالًا феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَمَالًا	تَمَالًا	تَمَالُوا
мн	تَمَالِي	تَمَالًا	تَمَالَان

III. Заиф феълларнинг буйруқ майли:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلًا -> تَوَاتَرًا феъли      فَعْلًا -> تَيَاسَّرًا феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَوَاتَرًا	تَوَاتَرًا	تَوَاتَرُوا	تَيَاسَّرًا	تَيَاسَّرًا	تَيَاسَّرُوا
мн	تَوَاتَرِي	تَوَاتَرًا	تَوَاتَرَان	تَيَاسَّرِي	تَيَاسَّرًا	تَيَاسَّرَان

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلًا -> تَشَاوَرًا феъли      فَعْلًا -> تَزَايَدًا феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَشَاوَرًا	تَشَاوَرًا	تَشَاوَرُوا	تَزَايَدًا	تَزَايَدًا	تَزَايَدُوا
мн	تَشَاوَرِي	تَشَاوَرًا	تَشَاوَرَان	تَزَايَدِي	تَزَايَدًا	تَزَايَدَان

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида шарт майлидаги каби ўзгаришлар бўлади. Масалан,

فَعْلًا -> تَحَاجَى феъли      فَعْلًا -> تَسَاقَى феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَحَاجَى	تَحَاجَى	تَحَاجُوا	تَسَاقَى	تَسَاقَى	تَسَاقُوا
мн	تَحَاجِي	تَحَاجَى	تَحَاجِين	تَسَاقِي	تَسَاقَى	تَسَاقِين

I ва III шахс буйруқ майли ва буйруқ майлининг инкор формаси юқоридаги бобларники каби шарт майли олдига ل ёки لا юкламаларини қўйиш билан ҳосил қилинади.

§ 113. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истик майли қуйидагича вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَاعَلُ	يَتَفَاعَلَا	يَتَفَاعَلُوا
	мн	تَتَفَاعَلُ	تَتَفَاعَلَا	يَتَفَاعَلَان
II	мз	تَتَفَاعَلُ	تَتَفَاعَلَا	تَتَفَاعَلُوا
	мн	يَتَفَاعَلِي	تَتَفَاعَلَا	تَتَفَاعَلَان
I		أَتَفَاعَلُ		تَتَفَاعَلُ

Масалан, - يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تَتَمَارَسَ أَثْنَاءَ الشَّرَاءِ -

Харид қилганда савдолашишинг (мз) керак.

VI бобнинг истик майли ҳам юқоридаги боблар истик майли ишлатилган ўринларда ишлатилади.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг истик майли қуйидагича тусланади: تَبَّاتٌ - تَبَّاتٌ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَبَّاتُ	يَتَبَّاتَا	يَتَبَّاتُوا
	мн	تَتَبَّاتُ	تَتَبَّاتَا	يَتَبَّاتَان
II	мз	تَتَبَّاتُ	تَتَبَّاتَا	تَتَبَّاتُوا
	мн	يَتَبَّاتِي	تَتَبَّاتَا	تَتَبَّاتَان
I		أَتَبَّاتُ		تَتَبَّاتُ

II. Ҳамзали феълларнинг истик майли солим феъллардан кескин фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли **يَعْتَا مَرٌّ** -> **تَعَا مَرٌّ** фeъли **يَعْتَا زَرٌّ** -> **تَا زَرٌّ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَعْتَا زَرٌّ	يَعْتَا زَرَّا	يَعْتَا زَرُّوْا	يَعْتَا مَرٌّ	يَعْتَا مَرَّا	يَعْتَا مَرُّوْا
	мн	تَعَا زَرٌّ	تَعَا زَرَّا	تَعَا زَرُّوْا	تَعَا مَرٌّ	تَعَا مَرَّا	تَعَا مَرُّوْا
II	мз	يَعْتَا زَرٌّ	يَعْتَا زَرَّا	يَعْتَا زَرُّوْا	يَعْتَا مَرٌّ	يَعْتَا مَرَّا	يَعْتَا مَرُّوْا
	мн	تَعَا زَرِّي	تَعَا زَرَّا	تَعَا زَرُّوْا	تَعَا مَرِّي	تَعَا مَرَّا	تَعَا مَرُّوْا
I		أَعَا زَرٌّ		تَعَا زَرٌّ	أَعَا مَرٌّ		تَعَا مَرٌّ

фeъли **يَعْتَا لَأ** -> **تَعَا لَأ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَعْتَا لَأ	يَعْتَا لَأ	يَعْتَا لَوْا
	мн	تَعَا لَأ	تَعَا لَأ	تَعَا لَأَن
II	мз	يَعْتَا لَأ	يَعْتَا لَأ	يَعْتَا لَوْا
	мн	تَعَا لَائِي	تَعَا لَأ	تَعَا لَأَن
I		أَعَا لَأ		تَعَا لَأ

III. Заиф фeълларнинг истак майли:

1. Солимсифат фeълларнинг истак майли солим фeъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли **يَعْتَا سِرٌّ** -> **تَعَا سِرٌّ** фeъли **يَعْتَا تَرٌّ** -> **تَوَاتَرٌّ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَعْتَا تَرٌّ	يَعْتَا تَرَّا	يَعْتَا تَرُّوْا	يَعْتَا سِرٌّ	يَعْتَا سِرَّا	يَعْتَا سِرُّوْا
	мн	تَعَا تَرٌّ	تَعَا تَرَّا	تَعَا تَرُّوْا	تَعَا سِرٌّ	تَعَا سِرَّا	تَعَا سِرُّوْا
II	мз	يَعْتَا تَرٌّ	يَعْتَا تَرَّا	يَعْتَا تَرُّوْا	يَعْتَا سِرٌّ	يَعْتَا سِرَّا	يَعْتَا سِرُّوْا
	мн	تَعَا تَرِّي	تَعَا تَرَّا	تَعَا تَرُّوْا	تَعَا سِرِّي	تَعَا سِرَّا	تَعَا سِرُّوْا
I		أَعَا تَرٌّ		تَعَا تَرٌّ	أَعَا سِرٌّ		تَعَا سِرٌّ

2. Ажваф фeълларнинг истак майли ҳам солим фeъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

фeъли **يَعْتَاوُرٌّ** -> **تَعَاوُرٌّ** фeъли **يَعْتَاوُرٌّ** -> **تَعَاوُرٌّ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَعْتَاوُرٌّ	يَعْتَاوُرَّا	يَعْتَاوُرُّوْا	يَعْتَاوُرٌّ	يَعْتَاوُرَّا	يَعْتَاوُرُّوْا
	мн	تَعَاوُرٌّ	تَعَاوُرَّا	تَعَاوُرُّوْا	تَعَاوُرٌّ	تَعَاوُرَّا	تَعَاوُرُّوْا
II	мз	يَعْتَاوُرٌّ	يَعْتَاوُرَّا	يَعْتَاوُرُّوْا	يَعْتَاوُرٌّ	يَعْتَاوُرَّا	يَعْتَاوُرُّوْا
	мн	تَعَاوُرِّي	تَعَاوُرَّا	تَعَاوُرُّوْا	تَعَاوُرِّي	تَعَاوُرَّا	تَعَاوُرُّوْا
I		أَعَاوُرٌّ		تَعَاوُرٌّ	أَعَاوُرٌّ		تَعَاوُرٌّ

3. Ноқис фeълларнинг истак майли айрим шахс ва сонда ноқис фeълларнинг ҳозирги-келаси замонага ўхшаб кетади. Масалан,

фeъли **يَعْتَا سَاقِي** -> **تَعَا سَاقِي** фeъли **يَعْتَا جَاجِي** -> **تَعَا جَاجِي**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَعْتَا جَاجِي	يَعْتَا جَاجِيَا	يَعْتَا جَاجِرَوا	يَعْتَا سَاقِي	يَعْتَا سَاقِيَا	يَعْتَا سَاقِرَوا
	мн	تَعَا جَاجِي	تَعَا جَاجِيَا	تَعَا جَاجِيَن	تَعَا سَاقِي	تَعَا سَاقِيَا	تَعَا سَاقِيَن
II	мз	يَعْتَا جَاجِي	يَعْتَا جَاجِيَا	يَعْتَا جَاجِرَوا	يَعْتَا سَاقِي	يَعْتَا سَاقِيَا	يَعْتَا سَاقِرَوا
	мн	تَعَا جَاجِي	تَعَا جَاجِيَا	تَعَا جَاجِيَن	تَعَا سَاقِي	تَعَا سَاقِيَا	تَعَا سَاقِيَن
I		أَعَا جَاجِي		تَعَا جَاجِي	أَعَا سَاقِي		تَعَا سَاقِي

## § 114. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

VI боб солим фeълларининг масдари **تَعَا لُ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

**تَعَا لُ** - бирга иштирок этишмоқ -> **تَعَا لُ** - бирга иштирок этишиш,

**تَعَا لُ** - секин-аста кўтаришмоқ -> **تَعَا لُ** - секин-аста кўтарилиш,

**تَعَا لُ** - муштлишмоқ -> **تَعَا لُ** - муштлишиш,



Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг масдари:

تَحَابٌ – ўзаро севишмоқ → تَحَابٌ – ўзаро севишиш,

تَصَافٌ – саф бўлмоқ → تَصَافٌ – сафланиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَأَزَّرَ – ўзаро ёрдамлашмоқ → تَأَزَّرَ – ўзаро ёрдамлашиш,

تَقَابٌ – эснамоқ → تَقَابٌ – эснаш,

تَكَافَأَ – тенглашмоқ → تَكَافَأَ – тенглашиш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

تَوَاتَرَ – олдин-кейин келмоқ → تَوَاتَرَ – олдин-кейин келиш,

تَيَاسَرَ – биргалашиб қимор ўйнамоқ → تَيَاسَرَ – биргалашиб қимор ўйнаш.

2. Ажваф феълларнинг масдари ҳам солим феълларники кабидир:

تَشَاوَرَ – ўзаро маслаҳатлашмоқ → تَشَاوَرَ – ўзаро маслаҳатлашиш,

تَرَايَدَ – нархни оширмоқ → تَرَايَدَ – нархни ошириш.

3. Ноқис феълларнинг масдари:

تَحَاجَى – ўзаро топишмоқ айтмоқ → تَحَاجَى (аниқ ҳолат) – ўзаро топишмоқ айтиш,

تَسَاقَى – ўзаро ичишмоқ → تَسَاقَى (аниқ ҳолат) – ўзаро ичишиш.

## § 115. VI БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши مُتَعَاوِلٌ вазнида ҳосил бўлади:

مُتَشَارِكٌ، مُتَشَارِكَةٌ – бирга иштирок этмоқ → مُتَشَارِكٌ – бирга иштирок этувчи,

مُتَصَاعِدٌ، مُتَصَاعِدَةٌ – аста-секин кўтарилмоқ → مُتَصَاعِدٌ – аста-секин кўтарилувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши مُتَعَاوِلٌ вазнида ҳосил бўлади:

مُتَشَارِكٌ – бирга иштирок этмоқ → مُتَشَارِكٌ – бирга иштирок этилган,

مُتَصَاعِدٌ، مُتَصَاعِدَةٌ – аста-секин кўтарилмоқ → مُتَصَاعِدٌ – аста-секин кўтарилган.

Нотўғри феъллар.

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

مُتَحَابٌ – ўзаро севишмоқ → مُتَحَابٌ، مُتَحَابَةٌ – ўзаро севишувчи,  
مُتَصَافٌ – сафланмоқ → مُتَصَافٌ، مُتَصَافَةٌ – сафланувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

مُتَحَابٌ – ўзаро севишмоқ → مُتَحَابٌ، مُتَحَابَةٌ – ўзаро севишган,  
مُتَصَافٌ – сафланмоқ → مُتَصَافٌ، مُتَصَافَةٌ – сафланган.

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

مُتَأَزَّرٌ – ўзаро ёрдам бермоқ → مُتَأَزَّرٌ، مُتَأَزَّرَةٌ – ўзаро ёрдам берувчи,  
مُتَقَابٌ – эснамоқ → مُتَقَابٌ، مُتَقَابَةٌ – эсновчи,

مُتَكَافَأٌ – тенглашмоқ → مُتَكَافَأٌ – тенглашувчи.

б) мажхул нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

تَأَزَّرَ – ўзаро ёрдам бермоқ → مُتَأَزَّرٌ، مُتَأَزَّرَةٌ – ўзаро ёрдамлашилган,

تَقَانَبَ – эснамоқ → مُتَقَانِبٌ، مُتَقَانِبَةٌ – эсналган,

تَكَانَأَ – тенглашмоқ → مُتَكَانَأٌ، مُتَكَانَأَةٌ – тенглашилган.

### III. Заиф феъллар:

#### 1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феъллардан фарқ қилмайди:

تَوَاتَرَ – олдин-кейин келмоқ → مُتَوَاتِرٌ، مُتَوَاتِرَةٌ –

олдин-кейин келувчи,

تَيَاسَرَ – биргалашиб қимор ўйнамоқ →

مُتَيَاسِرٌ، مُتَيَاسِرَةٌ – биргалашиб қимор ўйновчи.

б) мажхул нисбат сифатдоши солим феъллардан фарқ қилмайди:

تَوَاتَرَ – олдин-кейин келмоқ → مُتَوَاتِرٌ، مُتَوَاتِرَةٌ –

олдин-кейин келинган,

تَيَاسَرَ – биргалашиб қимор ўйнамоқ →

مُتَيَاسِرٌ، مُتَيَاسِرَةٌ – биргалашиб қимор ўйналган.

#### 2. Ажваф феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феълларга ўхшаш бўлади:

تَشَاوَرَ – ўзаро маслаҳатлашмоқ → مُتَشَاوِرٌ، مُتَشَاوِرَةٌ –

ўзаро маслаҳатлашувчи,

تَزَايَدَ – нархни оширмоқ → مُتَزَايِدٌ، مُتَزَايِدَةٌ – нархни оширувчи.

б) мажхул нисбат сифатдоши ҳам солим феълларники кабидир:

تَشَاوَرَ – ўзаро маслаҳатлашмоқ → مُتَشَاوِرٌ، مُتَشَاوِرَةٌ –

ўзаро маслаҳатлашилган,

تَزَايَدَ – нархни оширмоқ → مُتَزَايِدٌ، مُتَزَايِدَةٌ – нархни оширилган.

#### 3. Ноқис феълларнинг сифатдошлари:

а) аниқ нисбат сифатдоши солим феъллардан қуйидагича фарқ қилади:

تَحَاجَى – ўзаро топишмоқ айтмоқ → مُتَحَاجٍ (аниқ

ҳолат *المُتَحَاجِ*) – ўзаро топишмоқ айтишувчи,

تَسَاقَى – ўзаро ичишмоқ → مُتَسَاقٍ (аниқ ҳолат

*المُتَسَاقِ*) ўзаро ичишувчи.

б) мажхул нисбат сифатдоши қуйидагича ҳосил бўлади:

تَحَاجَى – ўзаро топишмоқ айтмоқ → مُتَحَاجٍ (аниқ

ҳолат *المُتَحَاجِ*) – ўзаро топишмоқ айтилган,

تَسَاقَى – ўзаро ичишмоқ → مُتَسَاقٍ (аниқ ҳолат

*المُتَسَاقِ*) – ўзаро ичишилган.

Эслатма. VI боб феъли маъно жиҳатидан кўпинча ўзлик-мажхул нисбатидаги феълга яқин тургани учун унинг мажхул нисбат сифатдоши кўпроқ ўрин ва пайт номлари вазифасини бажаради.

## § 116. VII БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг VII боби I боб феъли олдига **أَنْ** қўшимчасини қўшиш билан ҳосил бўлади. Ўтган замонда унинг вазни **أَنْفَعَلَ** бўлиб, вазн олдидаги алиф васлани ҳамзадир. У алоҳида ёки гап бошида келганида **!** ўқилади ва ўтган замонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَنْفَعَلَ	أَنْفَعَلَا	أَنْفَعَلُوا
	мн	أَنْفَعَلْتَ	أَنْفَعَلْتَا	أَنْفَعَلْتُمْ
II	мз	أَنْفَعَلْت	أَنْفَعَلْتُمَا	أَنْفَعَلْتُمْ
	мн	أَنْفَعَلْتِ	أَنْفَعَلْتُمَا	أَنْفَعَلْتُمْ
I		أَنْفَعَلْتُ		أَنْفَعَلْنَا

Масалан, **أَنْفَعَلْتُ** → **أَنْفَعَلْتِ** – бўғилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَنْفَعَلْتُ	أَنْفَعَلْتَا	أَنْفَعَلْتُمْ
	мн	أَنْفَعَلْتِ	أَنْفَعَلْتُمَا	أَنْفَعَلْتُمْ
II	мз	أَنْفَعَلْتِ	أَنْفَعَلْتُمَا	أَنْفَعَلْتُمْ
	мн	أَنْفَعَلْتِ	أَنْفَعَلْتُمَا	أَنْفَعَلْتُمْ
I		أَنْفَعَلْتُ		أَنْفَعَلْنَا

**أَنْفَعَلْتُ** – У икковлари (мз) ҳавонинг камлигидан бўғилишган эди.

**Эслатма.** VII боб феъллари ўзлик-мажҳул маънодаги феъллар бўлганлигидан ҳозирги араб тилида бу феълларнинг мажҳул нисбати ишлатилмайди.

Бу бобнинг ўтган замон инкор формаси феъл олдига **مَا** юкласини қўйиш билан ҳосил бўлади.

VII боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони вазни **يَنْفَعَلُ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْفَعَلُ	يَنْفَعَلَانِ	يَنْفَعَلُونَ
	мн	يَنْفَعَلْ	يَنْفَعَلَانِ	يَنْفَعَلْنَ
II	мз	يَنْفَعَلْ	يَنْفَعَلَانِ	يَنْفَعَلُونَ
	мн	يَنْفَعَلِي	يَنْفَعَلَانِ	يَنْفَعَلْنَ
I		يَنْفَعَلُ		يَنْفَعَلُ

Масалан, **يَنْفَعَلُ** → **يَنْفَعَلِي** – синмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْكَسِرُ	يَنْكَسِرَانِ	يَنْكَسِرُونَ
	мн	يَنْكَسِرْ	يَنْكَسِرَانِ	يَنْكَسِرْنَ
II	мз	يَنْكَسِرْ	يَنْكَسِرَانِ	يَنْكَسِرُونَ
	мн	يَنْكَسِرِي	يَنْكَسِرَانِ	يَنْكَسِرْنَ
I		يَنْكَسِرُ		يَنْكَسِرُ

**يَنْكَسِرُونَ** – Кўпинча қаламлар болаларда синади.

Бу бобнинг ҳозирги-келаси замон инкор формаси феъл олдига **لَا** юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VII боб феъли асосан I бобдаги феълнинг ўтимсиз ёки ўзлик-мажҳул нисбатини билдиради. Масалан,

**يَنْكَسِرُ** – синдирмоқ → **لَا يَنْكَسِرُ** – синмоқ,

**يَنْحَطِفُ** – ўғирламоқ → **لَا يَنْحَطِفُ** – ўғирланмоқ.

Баъзан VII боб I боб феъли билан бир хил нисбатдаги феълни билдиради, лекин маъноларида бир оз фарқ мавжуд. Масалан,

فَرَدٌ – ёлғиз бўлмоқ → اَنْفَرَدَ – узлатга чекинмоқ,  
ёлғизликни ихтиёр қилмоқ.

## § 117. VII БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларда I бобда бўлганидек 2- ва 3-ўзак ундош ўртасидаги унлининг, шунингдек 3-ўзак ундошдан кейинги бўғиннинг характериға боғлиқ бўлган товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

حَلٌّ → اَنْحَلَّ – ечилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَنْحَلَّ	اَنْحَلَّا	اَنْحَلُّوا
	мн	اَنْحَلَّتْ	اَنْحَلَّتَا	اَنْحَلَّتُوا
II	мз	اَنْحَلَلْتُ	اَنْحَلَلْتُمَا	اَنْحَلَلْتُمْ
	мн	اَنْحَلَلْتُ	اَنْحَلَلْتُمَا	اَنْحَلَلْتُنْ
I		اَنْحَلَلْتُ		اَنْحَلَلْتُ

II. Ҳамзали феълларда фақат ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади. Шунинг ҳам айтиш керакки, биринчи ва иккинчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат бўлган феълларнинг ҳозирги араб тилида VII боби мутлақ учрамайди

جَزَأٌ → اَنْجَزَأَ – тақсимланмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَنْجَزَأَ	اَنْجَزَأَا	اَنْجَزَعُوا
	мн	اَنْجَزَأَتْ	اَنْجَزَأَتَا	اَنْجَزَعُوا
II	мз	اَنْجَزَأْتُ	اَنْجَزَأْتُمَا	اَنْجَزَعْتُمْ
	мн	اَنْجَزَأْتُ	اَنْجَزَأْتُمَا	اَنْجَزَعْتُنْ
I		اَنْجَزَأْتُ		اَنْجَزَعْتُ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ўтган замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

اَنْوَجَدَ → وَجَدَ – мавжуд бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَنْوَجَدَ	اَنْوَجَدَا	اَنْوَجَدُوا
	мн	اَنْوَجَدَتْ	اَنْوَجَدَتَا	اَنْوَجَدَتُوا
II	мз	اَنْوَجَدْتُ	اَنْوَجَدْتُمَا	اَنْوَجَدْتُمْ
	мн	اَنْوَجَدْتُ	اَنْوَجَدْتُمَا	اَنْوَجَدْتُنْ
I		اَنْوَجَدْتُ		اَنْوَجَدْتُ

2. Ажваф феълларнинг ўтган замони айрим шахсларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

اَنْجَابٌ → جَابٌ (جوب) – тарқалмоқ (туман) феъли

اَنْبَاعٌ → بَاعٌ (بيع) – сотилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَنْجَابٌ	اَنْجَابَا	اَنْجَابُوا	اَنْبَاعٌ	اَنْبَاعَا	اَنْبَاعُوا
	мн	اَنْجَابَتْ	اَنْجَابَتَا	اَنْجَابَتُوا	اَنْبَاعَتْ	اَنْبَاعَتَا	اَنْبَاعَتُوا
II	мз	اَنْجَبْتُ	اَنْجَبْتُمَا	اَنْجَبْتُمْ	اَنْبَعْتُ	اَنْبَعْتُمَا	اَنْبَعْتُمْ
	мн	اَنْجَبْتُ	اَنْجَبْتُمَا	اَنْجَبْتُنْ	اَنْبَعْتُ	اَنْبَعْتُمَا	اَنْبَعْتُنْ
I		اَنْجَبْتُ		اَنْجَبْتُ	اَنْبَعْتُ		اَنْبَعْتُ

3. Ноқис феълларнинг ўтган замонида I боб ҳақи феълидаги товуш ўзгариши содир бўлади. Масалан,

اَنْقَضَى → قَضَى (قضى) – четлатилмоқ феъли

اَنْقَضَى → قَضَى (قضى) – амалга ошмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اَنْقَضَى	اَنْقَضَا	اَنْقَضُوا	اَنْقَضَى	اَنْقَضَا	اَنْقَضُوا
	мн	اَنْقَضَتْ	اَنْقَضَتَا	اَنْقَضَتُوا	اَنْقَضَتْ	اَنْقَضَتَا	اَنْقَضَتُوا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	أَنْسَرْتِ	أَنْسَرْتُمَا	أَنْسَرْتُمْ	أَنْقَضَيْتِ	أَنْقَضَيْتُمَا	أَنْقَضَيْتُمْ
	мн.	أَنْسَرْتِ	أَنْسَرْتُمَا	أَنْسَرْتِنَ	أَنْقَضَيْتِ	أَنْقَضَيْتُمَا	أَنْقَضَيْتُنَّ
I		أَنْسَرْتِ		أَنْسَرْنَا	أَنْقَضَيْتِ		أَنْقَضَيْنَا

## § 118. VII БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ҲОЗИРГИ–КЕЛАСИ ЗАМОН ШАКЛИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замони

қуйидагича тусланади: **يَنْحَلُّ** → **أَنْحَلُّ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْحَلُّ	يَنْحَلَّانِ	يَنْحَلُّونَ
	мн.	تَنْحَلُّ	تَنْحَلَّانِ	يَنْحَلُّنَ
II	мз	تَنْحَلُّ	تَنْحَلَّانِ	تَنْحَلُّونَ
	мн.	تَنْحَلِّينَ	تَنْحَلَّانِ	تَنْحَلُّنَ
I		أَنْحَلُّ		تَنْحَلُّ

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замони ҳам-за имлоси билан боғлиқ ўзгаришларни ҳисобга олмаганда, солим феъллар билан бир хил тусланади. Масалан,

**يَنْجَرِي** → **أَنْجَرِي** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجَرِي	يَنْجَرِيَانِ	يَنْجَرُونُ
	мн.	تَنْجَرِي	تَنْجَرِيَانِ	يَنْجَرُونُ
II	мз	تَنْجَرِي	تَنْجَرِيَانِ	تَنْجَرُونُ
	мн.	تَنْجَرِيَيْنَ	تَنْجَرِيَانِ	تَنْجَرُونُ
I		أَنْجَرِي		تَنْجَرِي

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

**يُنْجِدُ** → **أُنْجِدُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُنْجِدُ	يُنْجِدَانِ	يُنْجِدُونَ
	мн.	تُنْجِدُ	تُنْجِدَانِ	يُنْجِدُونَ
II	мз	تُنْجِدُ	تُنْجِدَانِ	تُنْجِدُونَ
	мн.	تُنْجِدِينِ	تُنْجِدَانِ	تُنْجِدُونَ
I		أُنْجِدُ		تُنْجِدُ

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли баъзи шахсларда қисқаради:

**يَنْبَأُ** → **أَنْبَأُ** феъли      **يَنْجَابُ** → **أَنْجَابُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْبَأُ	يَنْبَأَانِ	يَنْبَأُونَ	يَنْبَأُ	يَنْبَأَانِ	يَنْبَأُونَ
	мн.	تَنْبَأُ	تَنْبَأَانِ	يَنْبِئِينَ	تَنْبَأُ	تَنْبَأَانِ	يَنْبِئِينَ
II	мз	تَنْبَأُ	تَنْبَأَانِ	تَنْبَأُونَ	تَنْبَأُ	تَنْبَأَانِ	تَنْبَأُونَ
	мн.	تَنْبَأِينَ	تَنْبَأَانِ	تَنْبِئِينَ	تَنْبَأِينَ	تَنْبَأَانِ	تَنْبِئِينَ
I		أَنْبَأُ		نَنْبَأُ	أَنْبَأُ		تَنْبَأُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замонида I боб **حَكِي** – **يُحَكِي** феъли шахс-сонидagi товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан,

**يُنْقِضِي** → **أَنْقِضِي** феъли      **يُنْسَرِي** → **أَنْسَرِي** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُنْقِضِي	يُنْقِضِيَانِ	يُنْقِضُونَ	يُنْقِضِي	يُنْقِضِيَانِ	يُنْقِضُونَ
	мн.	تُنْقِضِي	تُنْقِضِيَانِ	يُنْقِضِينَ	تُنْقِضِي	تُنْقِضِيَانِ	يُنْقِضِينَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَسْرِي	تَسْرِيَان	تَسْرُوْنَ	تَقْضِي	تَقْضِيَان	تَقْضُوْنَ
	мн	تَسْرِيْنَ	تَسْرِيَان	تَسْرِيْنَ	تَقْضِيْنَ	تَقْضِيَان	تَقْضِيْنَ
I		أَسْرِي		تَسْرِي	أَقْضِي		تَقْضِي

## § 119. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

VII боб солим феълларининг шарт майли қуйдаги вазнда шаклланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْفَعِلُ	يَنْفَعِلَا	يَنْفَعِلُوا
	мн	تَنْفَعِلُ	تَنْفَعِلَا	يَنْفَعِلُنْ
II	мз	تَنْفَعِلُ	تَنْفَعِلَا	تَنْفَعِلُوا
	мн	تَنْفَعِلِي	تَنْفَعِلَا	تَنْفَعِلُنْ
I		أَنْفَعِلُ		تَنْفَعِلُ

VII бобнинг шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифани бажаради.

Масалан,

لَمْ تَنْحَسِبِ الْقَوَاتِ الْمُسَلَّحَةَ مِنَ الْأَرْضِ الْمُحْتَلَّةِ

—Қўшинлар босиб олинган ерлардан кетмадилар.

Нотўғри феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлади. Масалан, **أَنْحَلُ** — феъли

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْحَلُ	يَنْحَلَا	يَنْحَلُوا	يَنْحَلُ	يَنْحَلَا	يَنْحَلُوا
	мн	تَنْحَلُ	تَنْحَلَا	يَنْحَلُنْ	تَنْحَلُ	تَنْحَلَا	يَنْحَلُنْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَنْحَلُ	تَنْحَلَا	تَنْحَلُوا	تَنْحَلُ	تَنْحَلَا	تَنْحَلُوا
	мн	تَنْحَلِي	تَنْحَلَا	تَنْحَلُنْ	تَنْحَلِي	تَنْحَلَا	تَنْحَلُنْ
I		أَنْحَلُ		تَنْحَلُ	أَنْحَلُ		تَنْحَلُ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْحَلُ	يَنْحَلَا	يَنْحَلُوا
	мн	تَنْحَلُ	تَنْحَلَا	يَنْحَلُنْ
II	мз	تَنْحَلُ	تَنْحَلَا	تَنْحَلُوا
	мн	تَنْحَلِي	تَنْحَلَا	تَنْحَلُنْ
I		أَنْحَلُ		تَنْحَلُ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллар шарт майлидан ҳамзанинг имлоси билангина фарқ қилади. Масалан,

فَعْلِي يَنْجَزِيْ -> أَنْجَزَاْ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجَزِيْ	يَنْجَزِيَان	يَنْجَزُوْن
	мн	تَنْجَزِيْ	تَنْجَزِيَان	يَنْجَزِيْن
II	мз	تَنْجَزِيْ	تَنْجَزِيَان	تَنْجَزُوْن
	мн	تَنْجَزِيْ	تَنْجَزِيَان	يَنْجَزِيْن
I		أَنْجَزِيْ		تَنْجَزِيْ

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلِي يَنْوَجِدُ -> أَوْجَدَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْوَجِدُوا	يَنْوَجِدَا	يَنْوَجِدُو
	мн	يَنْوَجِدُونَ	يَنْوَجِدَانِ	يَنْوَجِدُونَ
II	мз	تَنْوَجِدُوا	تَنْوَجِدَا	تَنْوَجِدُو
	мн	تَنْوَجِدُونَ	تَنْوَجِدَانِ	تَنْوَجِدُونَ
I		أَنْوَجِدُ		أَنْوَجِدُ

2. Ажваф феълларнинг шарт майлида айрим шахс-сонларнинг иккинчи ўзак ундоши ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

феъли  $\text{يَنْبَاعُ} \rightarrow \text{أَنْبَاعُ}$       феъли  $\text{يَنْجَابُ} \rightarrow \text{أَنْجَابُ}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْبَعُ	يَنْبَعَانِ	يَنْبَعُوا	يَنْبَعُ	يَنْبَعَانِ	يَنْبَعُوا
	мн	يَنْبَعُونَ	يَنْبَعَانِ	يَنْبَعُونَ	يَنْبَعُونَ	يَنْبَعَانِ	يَنْبَعُونَ
II	мз	تَنْبَعُ	تَنْبَعَانِ	تَنْبَعُوا	تَنْبَعُ	تَنْبَعَانِ	تَنْبَعُوا
	мн	تَنْبَعُونَ	تَنْبَعَانِ	تَنْبَعُونَ	تَنْبَعُونَ	تَنْبَعَانِ	تَنْبَعُونَ
I		أَنْبَعُ		أَنْبَعُ		أَنْبَعُ	أَنْبَعُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майли айрим шахс-сонда учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унлининг қисқариши йўли билан ҳосил бўлади:

феъли  $\text{يَنْقُضُ} \rightarrow \text{أَنْقَضَى}$       феъли  $\text{يَنْسِرُ} \rightarrow \text{أَنْسَرَى}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْقُضُ	يَنْقُضَانِ	يَنْقُضُوا	يَنْقُضُ	يَنْقُضَانِ	يَنْقُضُوا
	мн	يَنْقُضُونَ	يَنْقُضَانِ	يَنْقُضُونَ	يَنْقُضُونَ	يَنْقُضَانِ	يَنْقُضُونَ
II	мз	تَنْقُضُ	تَنْقُضَانِ	تَنْقُضُوا	تَنْقُضُ	تَنْقُضَانِ	تَنْقُضُوا
	мн	تَنْقُضُونَ	تَنْقُضَانِ	تَنْقُضُونَ	تَنْقُضُونَ	تَنْقُضَانِ	تَنْقُضُونَ
I		أَنْقُضُ		أَنْقُضُ		أَنْقُضُ	أَنْقُضُ

## § 120. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади:  $\text{أَنْفَعِلْ} \rightarrow \text{نَفَعِلْ} \rightarrow \text{تَنْفَعِلْ} \rightarrow \text{تَنْفَعِلْ}$

Буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَنْفَعِلْ	أَنْفَعِلَا	أَنْفَعِلُوا
мн	أَنْفَعِلِي	أَنْفَعِلَا	أَنْفَعِلْنَ

Масалан,

يَا طَالِبَاتِ الْكَلْبَةِ أَنْسَحِبْنَ مِنْ غُرُقَةِ الدَّرْسِ

– Факультет толибалари, аудиториядан кетинглар.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт майли каби уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан,

феъли:  $\text{يَنْحَلْ} - \text{أَنْحَلْ}$

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَنْحَلْ	أَنْحَلَا	أَنْحَلُوا	أَنْحَلْ	أَنْحَلَا	أَنْحَلُوا
мн	أَنْحَلِي	أَنْحَلَا	أَنْحَلْنَ	أَنْحَلِي	أَنْحَلَا	أَنْحَلْنَ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَنْحَلْ	أَنْحَلَا	أَنْحَلُوا
мн	أَنْحَلِي	أَنْحَلَا	أَنْحَلْنَ

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

فَعْلَى يَنْجِزُ -> أَنْجَزَ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	يَنْجِزُ	يَنْجِزَانِ	يَنْجِزُونَ
мн	يَنْجِزِينَ	يَنْجِزَانِ	يَنْجِزُونَ

III. Заиф феълларнинг буйруқ майли:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли ҳам солим феълларники кабидир. Масалан,

فَعْلَى يَنْوُجِدُ -> أَوْجَدَ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	يَنْوُجِدُ	يَنْوُجِدَانِ	يَنْوُجِدُونَ
мн	يَنْوُجِدِينَ	يَنْوُجِدَانِ	يَنْوُجِدُونَ

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майлида шарт майли каби айрим шахс-сонда иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

فَعْلَى يَنْبَأُ -> أَنْبَأَ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	يَنْبَأُ	يَنْبَأَانِ	يَنْبَأُونَ	يَنْبِئُ	يَنْبِئَانِ	يَنْبِئُونَ
мн	يَنْبِئِينَ	يَنْبِئَانِ	يَنْبِئُونَ	يَنْبِئِي	يَنْبِئَانِ	يَنْبِئُونَ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида ҳам айрим шахс-сонда учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

فَعْلَى يَنْقُضِي -> أَنْقَضَ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	يَنْقُضِي	يَنْقُضَانِ	يَنْقُضُونَ	يَنْقُضُ	يَنْقُضَانِ	يَنْقُضُونَ
мн	يَنْقُضِينَ	يَنْقُضَانِ	يَنْقُضُونَ	يَنْقُضِي	يَنْقُضَانِ	يَنْقُضُونَ

I ва III шахс буйруқ майли ва буйруқ майлининг инкор формаси юқоридаги бобларники каби шарт майли олдига ل ёки لا юклагасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

§ 121. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ  
Солим феълларнинг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْفَعِلُ	يَنْفَعِلَانِ	يَنْفَعِلُونَ
	мн	يَنْفَعِلِينَ	يَنْفَعِلَانِ	يَنْفَعِلُونَ
II	мз	تَنْفَعِلُ	تَنْفَعِلَانِ	تَنْفَعِلُونَ
	мн	تَنْفَعِلِينَ	تَنْفَعِلَانِ	تَنْفَعِلُونَ
I		أَنْفَعِلُ		تَنْفَعِلُ

Масалан, فَعْلَى يَنْسَحِبُ -> أَسْحَبَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْسَحِبُ	يَنْسَحِبَانِ	يَنْسَحِبُونَ
	мн	يَنْسَحِبِينَ	يَنْسَحِبَانِ	يَنْسَحِبُونَ
II	мз	تَنْسَحِبُ	تَنْسَحِبَانِ	تَنْسَحِبُونَ
	мн	تَنْسَحِبِينَ	تَنْسَحِبَانِ	تَنْسَحِبُونَ
I		أَسْحَبُ		تَسْحَبُ

VII бобнинг истак майли юқоридаги боблар истак майли бажарган вазифаларни бажаради. Масалан,

يَجِبُ عَلَى إِسْرَائِيلَ أَنْ تَنْسَحِبَ مِنْ فِلَسْطِينَ

—Исроил Фаластиндан чиқиб кетиши керак.

Нотўғри феълларнинг истак майли:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли қуйидагича:

дир: فَعْلَى يَنْحَلُّ -> أُنْحَلَّ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْحَلُّ	يَنْحَلُّ	يَنْحَلُّ
	мн	تَنْحَلُّ	تَنْحَلُّ	يَنْحَلُّ
II	мз	تَنْحَلُّ	تَنْحَلُّ	تَنْحَلُّ
	мн	تَنْحَلُّ	تَنْحَلُّ	تَنْحَلُّ



Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
I		أَنْحَلُّ		نَنْحَلُّ

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феъллардан кўп фарқ қилмайди. Масалан,

فِعْلٌ يَنْجِزِي - أَنْجِزْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجِزِي	يَنْجِرْتَا	يَنْجِرُونَا
	мн	تَنْجِزِي	تَنْجِرْتَا	تَنْجِرُون
II	мз	تَنْجِزِي	تَنْجِرْتَا	تَنْجِرُونَا
	мн	تَنْجِزِي	تَنْجِرْتَا	تَنْجِرُون
I		أَنْجِزِي		نَنْجِزِي

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феълларники кабидир. Масалан,

فِعْلٌ يَتَوَجَدُ - أَوْجِدُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَوَجَدُ	يَتَوَجِدَا	يَتَوَجِدُونَا
	мн	تَتَوَجَدُ	تَتَوَجِدَا	تَتَوَجِدُون
II	мз	تَتَوَجَدُ	تَتَوَجِدَا	تَتَوَجِدُونَا
	мн	تَتَوَجِدِي	تَتَوَجِدَا	تَتَوَجِدُون
I		أَتَوَجِدُ		نَتَوَجِدُ

2. Ажваф феълларнинг истак майли қуйидагича тусланади. Масалан,

فِعْلٌ يَنْجَابُ - أَنْجَابُ      فِعْلٌ يَنْبَاعُ - أَنْبَاعُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْجَابُ	يَنْجَابَا	يَنْجَابُونَا	يَنْبَاعُ	يَنْبَاعَا	يَنْبَاعُونَا
	мн	تَنْجَابُ	تَنْجَابَا	يَنْجِبِنَ	تَنْبَاعُ	تَنْبَاعَا	يَنْبِعِنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَنْجَابُ	تَنْجَابَا	تَنْجَابُونَا	تَنْبَاعُ	تَنْبَاعَا	تَنْبَاعُونَا
	мн	تَنْجَابِي	تَنْجَابَا	يَنْجِبِنَ	تَنْبَاعِي	تَنْبَاعَا	يَنْبِعِنَ
I		أَنْجَابُ		نَنْجَابُ	أَنْبَاعُ		نَنْبَاعُ

3. Ноқис феълларнинг истак майли I боб **بَكِي** -

фeълнинг истак майли каби тусланади. Масалан,

فِعْلٌ يَنْقُضِي - أَنْقِضِي      فِعْلٌ يَنْسِرِي - أَسْرِ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَنْقُضِي	يَنْسِرِي	يَنْسِرُونَا	يَنْقُضِي	يَنْقُضِي	يَنْقُضُونَا
	мн	تَنْقُضِي	تَنْسِرِي	يَنْسِرِين	تَنْقُضِي	تَنْقُضِي	تَنْقُضِين
II	мз	تَنْقُضِي	تَنْسِرِي	تَنْسِرُونَا	تَنْقُضِي	تَنْقُضِي	تَنْقُضُونَا
	мн	تَنْقُضِي	تَنْسِرِي	تَنْسِرِين	تَنْقُضِي	تَنْقُضِي	تَنْقُضِين
I		أَنْقِضِي		نَنْسِرِي	أَنْقِضِي		نَنْقُضِي

## § 122. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

VII боб феълнинг масдари **أَنْعَمَ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَنْقَلَبَ - ағдарилмоқ -> أُنْقَلِبَ - ағдалиш,

أَنْخَطَفَ - ўғирланмоқ -> أُنْخَطِفَ - ўғирланиш,

أَنْخَفَقَ - бўғилмоқ -> أُنْخَفِقَ - бўғилиш.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг масдари. Масалан,

أَنْحَلَّ - ечилмоқ -> أُنْحَلَّ - ечилиш,

أَنْخَطَّ - чизилмоқ -> أُنْخَطَّ - чизилиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феълларники кабидир. Масалан,

أَنْجَزَ – тақсимланмоқ → أَنْجَزَاءً – тақсимланиш,

أَنْدَرَأَ – ҳужум қилмоқ → أَنْدَرَاءَ – ҳужум қилиш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَتَوَجَدُ – мавжуд бўлмоқ → أَتَوَجَدُ – мавжуд бўлиш, мавжудлик.

2. Ажваф феъллардан масдар ҳосил бўлганида, иккинчи ўзак ундоши و бўлса ҳам, ى бўлса ҳам, ى товушига ўзгариб кетади. Масалан,

أَنْجَبَ – тарқалмоқ → أَنْجِبَابُ – тарқалиш,

أَنْبَاعَ – сотилмоқ → أَنْبِيعَ – сотилиш.

3. Ноқис феълларнинг масдарида учинчи ўзак ундош ўрнидаги ҳарфи иллат ҳамзага ўзгаради. Масалан,

أَنْسَرَى – четлатилмоқ → أَنْسَرَاءَ – четлатилиш,

أَنْقِضَى – амалга ошмоқ → أَنْقِضَاءَ – амалга ошиш.

## § 123. VII БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши مُنْفَعِلٌ вазнида ҳосил бўлади:

أَنْجَزَ – сўйилмоқ → مُنْجِزَةٌ, مُنْجِزٌ – сўйилувчи,

أَنْسَحَبَ – чекинмоқ → مُنْسَحِبَةٌ, مُنْسَحِبٌ – чекинувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши مُنْفَعِلٌ вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَنْجَزَ – сўйилмоқ → مُنْجِزَةٌ, مُنْجِزٌ ,

أَنْسَحَبَ – чекинмоқ → مُنْسَحِبَةٌ, مُنْسَحِبٌ .

Эслатма. VII боб феълларининг маъноси ўзлик-мажҳул нисбати маъноси каби бўлгани сабабли, унинг мажҳул нисбат сифатдошлари сифатдош маъносида ишлатилмайди, лекин ўрин ва пайт номлари сифатида ишлатилиши мумкин.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича шакланади:

أَنْحَلَ – ечилмоқ → مُنْحَلَةٌ, مُنْحَلٌ – ечилган,

أَنْحَطَ – чизилмоқ → مُنْحَطَةٌ, مُنْحَطٌ – чизилган.

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам шу шаклда ҳосил бўлади. Масалан,

أَنْحَلَ – ечилмоқ → مُنْحَلَةٌ, مُنْحَلٌ ,

أَنْحَطَ – чизилмоқ → مُنْحَطَةٌ, مُنْحَطٌ .

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидаги шаклда бўлади. Масалан,

أَنْجَزَ – тақсимланмоқ → مُنْجِزَةٌ, مُنْجِزٌ – тақсимланган,

أَنْدَرَأَ – ҳужум қилмоқ → مُنْدَرِئَةٌ, مُنْدَرِئٌ – ҳужум қилувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَنْجَزَ – тақсимланмоқ → مُنْجِزَةٌ, مُنْجِزٌ ,

أَنْدَرَأَ – ҳужум қилмоқ → مُنْدَرِئَةٌ, مُنْدَرِئٌ .

### III. Заиф феъллар:

#### 1. Солимсифат феълларнинг:

##### а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَتَوَجَّدُ – мавжуд бўлмоқ → مُتَوَجِّدٌ , مُتَوَجِّدَةٌ – мавжуд бўлган,

##### б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَتَوَجَّدُ – мавжуд бўлмоқ → مُتَوَجِّدٌ , مُتَوَجِّدَةٌ .

#### 2. Ажваф феълларнинг аниқ ва мажҳул нисбат сифатдошлари шаклан бир хил бўлади. Масалан,

أَنْجَبَ – тарқалмоқ → مُنْجَبٌ , مُنْجَبَةٌ – тарқалувчи,

أَنْبَاعَ – сотилмоқ → مُنْبَاعٌ , مُنْبَاعَةٌ – сотилган.

#### 3. Ноқис феълларнинг:

##### а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَنْسَرَى – четлатилмоқ → مُنْسَرٍ (аниқ ҳолат الْمُنْسَرِي),

مُنْسَرِيَةٌ – четлатилган,

أَنْقَضَى – амалга ошмоқ → مُنْقَضٍ (аниқ ҳолат

الْمُنْقَضِي), مُنْقَضِيَةٌ – амалга ошувчи.

##### б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَنْسَرَى – четлатилмоқ → مُنْسَرِي (аниқ ҳолат الْمُنْسَرِي),

مُنْقَضَاءً – амалга ошмоқ → مُنْقَضِي (аниқ ҳолат الْمُنْقَضِي).

## § 124. VIII БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларининг VIII боби биринчи ўзак ундошдан сўнг **ت** қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади.

Ўтган замонда унинг вазни **أَفْتَعَلَ** бўлиб, феъл олдидаги алиф васлали ҳамзадир. Бу феъл шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْتَعَلَ	أَفْتَعَلَا	أَفْتَعَلُوا
	мн	أَفْتَعَلْتُ	أَفْتَعَلْتَا	أَفْتَعَلْنَا
II	мз	أَفْتَعَلْتِ	أَفْتَعَلْتُمَا	أَفْتَعَلْتُمْ
	мн	أَفْتَعَلْتِ	أَفْتَعَلْتُمَا	أَفْتَعَلْتُمْ
I		أَفْتَعَلْتُ		أَفْتَعَلْنَا

Мас., **أَفْتَسَمَ** → **فَسَمَ** – ўзаро бўлиб олмоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفْتَسَمَ	أَفْتَسَمَا	أَفْتَسَمُوا
	мн	أَفْتَسَمْتُ	أَفْتَسَمْتَا	أَفْتَسَمْنَا
II	мз	أَفْتَسَمْتِ	أَفْتَسَمْتُمَا	أَفْتَسَمْتُمْ
	мн	أَفْتَسَمْتِ	أَفْتَسَمْتُمَا	أَفْتَسَمْتُمْ
I		أَفْتَسَمْتُ		أَفْتَسَمْنَا

أَفْتَسَمْنَا الرَّيْحَ كَامِلًا – Фойдани тўлалигича ўзаро бўлиб олдик.

Солим феълларнинг ўтган замон мажҳул нисбати **أَفْتَعَلَ** вазнида бўлиб, унинг шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбат қўшимчалари билан бир хилдир. Масалан,

أَفْتَسَمَتِ الْأَرْضُ بَيْنَ الدُّوَلِ – Ер давлатлар ўртасида бўлиб олинди.

Бу бобнинг ҳам ўтган замон инкор формаси феъл олдида **مَا** юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VIII боб солим феълларининг ҳозирги-келаси замони вазни **يَفْتَعِلُ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْتَعِلُ	يَفْتَعِلَانِ	يَفْتَعِلُونَ
	мн	تَفْتَعِلُ	تَفْتَعِلَانِ	يَفْتَعِلْنَ
II	мз	تَفْتَعِلُ	تَفْتَعِلَانِ	تَفْتَعِلُونَ
	мн	تَفْتَعِلِينَ	تَفْتَعِلَانِ	تَفْتَعِلْنَ
I		أَفْتَعِلُ		تَفْتَعِلُ

Мас., شَغَلَ → أَشْتَعَلَ – куйманмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَشْتَعِلُ	يَشْتَعِلَانِ	يَشْتَعِلُونَ
	мн	تَشْتَعِلُ	تَشْتَعِلَانِ	يَشْتَعِلْنَ
II	мз	تَشْتَعِلُ	تَشْتَعِلَانِ	تَشْتَعِلُونَ
	мн	تَشْتَعِلِينَ	تَشْتَعِلَانِ	تَشْتَعِلْنَ
I		أَشْتَعِلُ		تَشْتَعِلُ

كُلُّ يَوْمٍ يَشْتَعِلُ صَدِيقِي فِي بُسْتَانِهِ – Дўстим ҳар куни боғида куйманади.

VIII боб солим феъли ҳозирги-келаси замонининг мажҳул нисбати يَفْتَعِلُ вазнида бўлиб, унинг шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбат феъли билан бир хилдир.

VIII боб феъли ҳозирги-келаси замонининг инкор формаси феъл олдига لَا юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VIII боб феълининг ҳосил бўлишида қуйидагиларни эътиборга олиш зарур:

1. Агар биринчи ўзак ундош ط, ض, ص товушларидан иборат бўлса, VIII бобни ҳосил қилувчи ت қўшимчаси ассимиляцияга учрайди ва ط га ўзгаради. Мас.,

صَنَعَ → أَصْطَنَعَ – ўзи учун ишлаб чиқармоқ,

صَلَعَ → أَصْطَلَعَ – кучли бўлмоқ,

طَلَعَ → أَطْلَعَ – танишиб чиқмоқ.

2. Агар биринчи ўзак ундош ط, ذ, د товушларидан иборат бўлса, мазкур ت товуши тўлалигича шу товушларга ўзгаради:

ذَكَرَ → أَذْكَرَ → آذْكَرَ – эсламоқ,

ظَلَمَ → أَظْلَمَ → آظْلَمَ – зулманмоқ,

دَعَمَ → آدَعَمَ → أَدَعَمَ – қўшилмоқ.

1. Агар биринчи ўзак ундош ز товушидан иборат бўлса, мазкур ت товуши жузъий ассимиляцияга учрайди ва у د товушига ўзгаради. Мас.,

زَهَرَ → آزْدَهَرَ → أَزْدَهَرَ – гуллаб яшнамоқ,

زَرَعَ → آزْدَرَعَ → أَزْدَرَعَ – етиштирмоқ (ҳосилни).

VIII боб феъли қуйидаги маъноларга эга:

1. I боб феълининг ўзлик-мажҳул нисбатини билдиради. Бунда I бобдаги ўтимли феъл ўтимсизга айланади. Мас.,

رَفَعَ – кўтармоқ → أَرْتَفَعَ кўтарилмоқ,

شَغَلَ – банд қилмоқ → أَشْتَعَلَ шуғуланмоқ.

2. I бобдаги иш-ҳаракатни гапирувчи шахс ўзи учун, ўз манфаатини кўзлаб бажарганини билдиради. Мас.,

قَسَمَ – бўлмоқ → أَقْسَمَ ўзи учун бўлмоқ,

قَطَعَ – кесмоқ → أَقْطَعَ ўзи учун кесмоқ.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفْتَعِلُ	يُفْتَعِلَانِ	يُفْتَعِلُونَ
	мн	تُفْتَعِلُ	تُفْتَعِلَانِ	يُفْتَعِلُونَ
II	мз	تُفْتَعِلُ	تُفْتَعِلَانِ	تُفْتَعِلُونَ
	мн	تُفْتَعِلِينَ	تُفْتَعِلَانِ	تُفْتَعِلُونَ
I		أَفْتَعِلُ		نُفْتَعِلُ

Мас., شَقَلٌ → أَشْتَقَلُ – куйманмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُشْتَقِلُ	يُشْتَقِلَانِ	يُشْتَقِلُونَ
	мн	تُشْتَقِلُ	تُشْتَقِلَانِ	يُشْتَقِلُونَ
II	мз	تُشْتَقِلُ	تُشْتَقِلَانِ	تُشْتَقِلُونَ
	мн	تُشْتَقِلِينَ	تُشْتَقِلَانِ	تُشْتَقِلُونَ
I		أَشْتَقِلُ		نُشْتَقِلُ

كُلُّ بَوْمٍ يَشْتَقِلُ صَدِيقِي فِي بُسْتَانِهِ – Дўстим ҳар куни боғида куйманади.

VIII боб солим феъли ҳозирги-келаси замонининг мажҳул нисбати يُفْتَعِلُ вазнида бўлиб, унинг шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбат феъли билан бир хилдир.

VIII боб феъли ҳозирги-келаси замонининг инкор формаси феъл олдиға ۛ юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

VIII боб феълининг ҳосил бўлишида қуйидагиларни эътиборга олиш зарур:

1. Агар биринчи ўзак ундош ط، ض، ص товушларидан иборат бўлса, VIII бобни ҳосил қилувчи ۛ қўшимчаси ассимиляцияга учрайди ва ط га ўзгаради. Мас.,

صَعَّ → أَصْطَعَّ – ўзи учун ишлаб чиқармоқ,

ضَلَعَّ → أَضْطَلَعَّ – кучли бўлмоқ,

طَلَعَّ → أَطْلَعَّ – танишиб чиқмоқ.

2. Агар биринчи ўзак ундош ذ، ذ، ظ товушларидан иборат бўлса, мазкур ۛ товуши тўлалигича шу товушларга ўзгаради:

ذَكَرَ → أَذْكَرَ → أَذْكَرُ – эсламоқ,

ظَلَمَ → أَظْلَمَ → أَظْلَمُ – зулманмоқ,

دَعَمَ → أَدْعَمَ → أَدْعَمُ – қўшилмоқ.

1. Агар биринчи ўзак ундош ز товушидан иборат бўлса, мазкур ۛ товуши жузъий ассимиляцияга учрайди ва у ز товушига ўзгаради. Мас.,

زَهَرَ → أَزْهَرَ → أَزْهَرُ – гуллаб яшнамоқ,

زَرَعَ → أَزْرَعَ → أَزْرَعُ – етиштирмоқ (ҳосилни).

VIII боб феъли қуйидаги маъноларга эга:

1. I боб феълининг ўзлик-мажҳул нисбатини билдиради. Бунда I бобдаги ўтимли феъл ўтимсизга айланади. Мас.,

رَفَعَ – кўтармоқ → أَرْفَعُ кўтарилмоқ,

شَقَلَ – банд қилмоқ → أَشْتَقِلُ шуғулланмоқ.

2. I бобдаги иш-ҳаракатни гапирувчи шахс ўзи учун, ўз манфаатини кўзлаб бажарганини билдиради. Мас.,

فَسَمَ – бўлмоқ → أَفْتَسِمُ ўзи учун бўлмоқ,

قَطَعَ – кесмоқ → أَقْتَطِعُ ўзи учун кесмоқ.

3. Баъзан I ёки VI боб феъли ифодалаган иш-ҳаракат билан бир хил маънони ифодалаши ҳам мумкин. Мас.,

أَخْتَصَمَ = تَخَاصَمَ – ўзаро жанжаллашмоқ,

أَخْتَلَعَ = عَخَلَعَ – ечмоқ (кийимни).

4. Айрим VIII боб феълларининг маъно тараққиёти жуда мураккаб бўлиб, бошқа боблар маъносига қиёслаш йўли билан аниқлаб бўлмайди. Буни фақат луғат ёрдамида аниқлаш мумкин. Мас.,

حَرَمَ – маҳрум қилмоқ → أَحْرَمَ – ҳурмат қилмоқ,

عَبَّرَ – шарҳламоқ → أَعْتَبَرَ – эътиборга олмоқ.

## § 125. VIII БОБ НОТУҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида қуйидаги ўзгариш содир бўлади. Мас., أَحْرَزَ – حَزَّ – кесмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَحْرَزَ	أَحْرَزَا	أَحْرَزُوا
	мн	أَحْرَزْتُمْ	أَحْرَزْتُمَا	أَحْرَزْتُمْ
II	мз	أَحْرَزْتُمْ	أَحْرَزْتُمَا	أَحْرَزْتُمْ
	мн	أَحْرَزْتُمْ	أَحْرَزْتُمَا	أَحْرَزْتُمْ
I		أَحْرَزْتُ		أَحْرَزْنَا

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидагича тусланади:

أَحْرَزْتُ → أَحْرَزْتُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَحْرَزْتُ	أَحْرَزْنَا	أَحْرَزْنَا
	мн	أَحْرَزْنَا	أَحْرَزْنَا	أَحْرَزْنَا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	أَحْرَزْتُ	أَحْرَزْنَا	أَحْرَزْنَا
	мн	أَحْرَزْنَا	أَحْرَزْنَا	أَحْرَزْنَا
I		أَحْرَزْتُ		أَحْرَزْنَا

II. Ҳамза товуши биринчи ўзак ундош ўрнида келганида, айрим феълларда ҳамза тўла ассимиляцияга учрайди ва унинг ҳисобига ۋ товуши иккиланади. Мас.,

أَخَذَ → أَتَّخَذَ – қабул қилмоқ (қарор)

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَتَّخَذَ	أَتَّخَذَا	أَتَّخَذُوا
	мн	أَتَّخَذْتُمْ	أَتَّخَذْتُمَا	أَتَّخَذْتُمْ
II	мз	أَتَّخَذْتُمْ	أَتَّخَذْتُمَا	أَتَّخَذْتُمْ
	мн	أَتَّخَذْتُمْ	أَتَّخَذْتُمَا	أَتَّخَذْتُمْ
I		أَتَّخَذْتُ		أَتَّخَذْنَا

Бу феълнинг мажҳул нисбатида ҳам шу ўзгариш содир бўлади:

أَتَّخَذْتُ → أَتَّخَذْتُ Шахс-сонда тусланиши аниқ нисбатдан фарқ қилмайди.

Биринчи ўзак ундош ўрнида келган ҳамза айрим феълларда ассимиляцияга учрамайди. Мас.,

أَمَرَ → أَمَّرَ – маслаҳатлашмоқ.

Эслатма. Баъзан бу тоифадаги феъллар «и» → «й» товуш ўзгариши қоидасига биноан أَيَّمَرُ феъли → أَيَّتَلَفُ шаклида бўлиши мумкин.

Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидаги шаклда бўлади: أَيَّتَمَّرَ = أَيَّتَمَّرَ → أَيَّتَمَّرَ = أَيَّتَمَّرَ. Шахс-сон қўшимчалари юқоридаги феълларники билан бир хилдир.

Иккинчи ёки учинчи ўзак ундоши ҳамзадан иборат бўлган феълларда фақат ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади:

فَادُ —> أَفَادُ — қўзгамоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَفَادُ	أَفَادَا	أَفَادُوا	الْفَادُ	الْفَادَا	الْفَادُوا
	мн	أَفَادْتُمْ	أَفَادْتَا	أَفَادْتُمْ	الْفَادَاتُ	الْفَادَاتَا	الْفَادَاتُ
II	мз	أَفَادْتُمْ	أَفَادْتُمَا	أَفَادْتُمْ	الْفَادَاتُ	الْفَادَاتُمَا	الْفَادَاتُ
	мн	أَفَادْتُمْ	أَفَادْتُمَا	أَفَادْتُمْ	الْفَادَاتُ	الْفَادَاتُمَا	الْفَادَاتُ
I		أَفَادْتُ		أَفَادْنَا	الْفَادَاتُ		الْفَادَاتَا

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлади. Шахс-сон қўшимчалари эса ўзгармайди:

الْفَادَةُ —> أَفَادْتُ , الْفَادَةُ —> أَفَادْتُ .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларда биринчи ўзак ундош ўрнида келган و ҳарфи тўла ассимиляцияга учрайди ва ۋ иккилантриб талаффуз қилинади. Мас.,

وَحَدَّ —> أَوَّحَدَّ — бирлашмоқ феъли.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَوَّحَدَّ	أَوَّحَدَا	أَوَّحَدُوا
	мн	أَوَّحَدْتُمْ	أَوَّحَدْتَا	أَوَّحَدْتُمْ
II	мз	أَوَّحَدْتُمْ	أَوَّحَدْتُمَا	أَوَّحَدْتُمْ
	мн	أَوَّحَدْتُمْ	أَوَّحَدْتُمَا	أَوَّحَدْتُمْ
I		أَوَّحَدْتُ		أَوَّحَدْنَا

Бу феъл мажхул нисбатда қуйидаги шаклда бўлади:

أَوَّحَدْتُ —> أَوَّحَدْتُ . Шахс-сон қўшимчаларида эса ўзгариш бўлмайди.

Биринчи ўзак ундоши ўрнида ى товуши келган феълларнинг VIII боби ҳозирги араб тилида деярли ишлатилмайди.

2. Ажваф феълларнинг айрим шахсларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Мас.,

أَجْرَالِيْبُ —> أَمْتَارَ (ميز) дам олмоқ феъли (روح) —> أَرْتَاخَ (روح)

турмоқ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَرْتَاخَ	أَرْتَاخَا	أَرْتَاخُوا	أَمْتَارَ	أَمْتَارَا	أَمْتَارُوا
	мн	أَرْتَاخْتُمْ	أَرْتَاخْتَا	أَرْتَاخْتُمْ	أَمْتَارْتُمْ	أَمْتَارْتُمَا	أَمْتَارْتُمْ
II	мз	أَرْتَاخْتُمْ	أَرْتَاخْتُمَا	أَرْتَاخْتُمْ	أَمْتَارْتُمْ	أَمْتَارْتُمَا	أَمْتَارْتُمْ
	мн	أَرْتَاخْتُمْ	أَرْتَاخْتُمَا	أَرْتَاخْتُمْ	أَمْتَارْتُمْ	أَمْتَارْتُمَا	أَمْتَارْتُمْ
I		أَرْتَاخْتُ		أَرْتَاخْنَا	أَمْتَارْتُمْ		أَمْتَارْنَا

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам айрим шахсларда чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Мас.,

أَمْتَارَ —> أَمْتَارَ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَمْتَارَ	أَمْتَارَا	أَمْتَارُوا	أَمْتَارَ	أَمْتَارَا	أَمْتَارُوا
	мн	أَمْتَارْتُمْ	أَمْتَارْتُمَا	أَمْتَارْتُمْ	أَمْتَارْتُمْ	أَمْتَارْتُمَا	أَمْتَارْتُمْ
II	мз	أَمْتَارْتُمْ	أَمْتَارْتُمَا	أَمْتَارْتُمْ	أَمْتَارْتُمْ	أَمْتَارْتُمَا	أَمْتَارْتُمْ
	мн	أَمْتَارْتُمْ	أَمْتَارْتُمَا	أَمْتَارْتُمْ	أَمْتَارْتُمْ	أَمْتَارْتُمَا	أَمْتَارْتُمْ
I		أَمْتَارْتُمْ		أَمْتَارْنَا	أَمْتَارْتُمْ		أَمْتَارْنَا

Айрим ажваф феълларда иккинчи ўзак ундош ўрнидаги و ҳарфига ҳарфи иллат сифатида қаралмайди ва бу феъл солим феъллар каби тусланади. Мас.,

(زوج) → ازدوج — жуфтлашмоқ феъли.

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	ازدوج	ازدوجا	ازدوجوا
	мн	ازدوجت	ازدوجتا	ازدوجن
II	мз	ازدوجت	ازدوجتما	ازدوجتم
	мн	ازدوجت	ازدوجتما	ازدوجن
I		ازدوجت		ازدوجنا

Бу феълнинг мажҳул нисбати солим феълларнинг мажҳул нисбати билан бир хил тусланади:

ازدوج → ازدوج .

3. Ноқис феълларнинг ўтган замонда I боб **بكى** феълидаги товуш ўзгаришлари содир бўлади. Мас.,

اردى киймоқ → اردى (ردى) узоқлашмоқ феъли → اخلت (خلو) феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	اخذت	اخذتا	اخذوا	آردت	آردتا	آردوا
	мн	اخذت	اخذتا	اخذن	آردت	آردتا	آردن
II	мз	اخذت	اخذتما	اخذتم	آردت	آردتما	آردتم
	мн	اخذت	اخذتما	اخذن	آردت	آردتما	آردن
I		اخذت		اخذنا	آردت		آردنا

Бу феълларнинг мажҳул нисбати I бобдаги **لغى** феълнинг аниқ нисбати билан бир хил қўшимчаларда тугаганлиги сабабли, уларнинг тусланиши ҳам бир хил бўлади: اخلت → اخلت, آردت → آردت .

## § 126. VIII БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замонида қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади. Мас., اَحْتَزُ →

يَحْتَزُ — йахтазизу → йахтаззу:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْتَزُ	يَحْتَزَان	يَحْتَزُونَ
	мн	يَحْتَزُ	يَحْتَزَان	يَحْتَزُونَ
II	мз	يَحْتَزُ	يَحْتَزَان	يَحْتَزُونَ
	мн	يَحْتَزِين	يَحْتَزَان	يَحْتَزُونَ
I		يَحْتَزُ		يَحْتَزُونَ

Бу феълнинг мажҳул нисбатида феъл олдидаги **ت** қўшимчаларининг ҳаракати даммага ўзгаради: يَحْتَزُ → يَحْتَزُ . Шахс-сон қўшимчалари ўзгаришсиз қолади.

II. Ҳамза товуши биринчи ўзак ундош ўрнида келган феъллар ўтган замон шакли каби икки хил бўлади:

1. **آتخذ** — типидagi феъллар. Буларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّخِذُ	يَتَّخِذَان	يَتَّخِذُونَ
	мн	يَتَّخِذُ	يَتَّخِذَان	يَتَّخِذُونَ
II	мз	يَتَّخِذُ	يَتَّخِذَان	يَتَّخِذُونَ
	мн	يَتَّخِذِينَ	يَتَّخِذَان	يَتَّخِذُونَ
I		يَتَّخِذُ		يَتَّخِذُونَ

Бу феъл мажҳул нисбатининг шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбатникидан фарқ қилмайди: يَتَّخِذُ — يَتَّخِذُ .



2. **بَاتِمْرٌ - ائْتَمَرَ** типидаги феъллар. Булар ҳам ҳозирги-келаси замонда биринчи типдаги феъллар билан бир хил тусланади.

Иккинчи ёки учинчи ўзак ундоши ўрнида ҳамза товуши келган феъллар солим феъллар каби тусланади. Бунда фақат ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар содир бўлиши мумкин. Мас.,

Афтәд -> **يَفْتَدُ** феъли

Алҗә -> **يَلْتَجِي** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْتَدُ	يَفْتَدَانِ	يَفْتَدُونَ	يَلْتَجِي	يَلْتَجِيَانِ	يَلْتَجِيُونَ
	мн	تَفْتَدُ	تَفْتَدَانِ	يَفْتَدُونَ	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَانِ	يَلْتَجِيُونَ
II	мз	تَفْتَدُ	تَفْتَدَانِ	تَفْتَدُونَ	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَانِ	تَلْتَجِيُونَ
	мн	تَفْتَدِينَ	تَفْتَدَانِ	تَفْتَدُونَ	تَلْتَجِينَ	تَلْتَجِيَانِ	تَلْتَجِيُونَ
I		اَفْتَدُ		نَفْتَدُ	اَلْتَجِي		نَلْتَجِي

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбатники билан бир хил бўлади:

**يَلْتَجِي** , **يَفْتَدُ** --> **يَلْتَجِيَانِ** , **يَفْتَدُونَ** .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замонда ўтган замондаги ўзгаришлар содир бўлади. Шахс-сон қўшимчалари солим феълларникидан фарқ қилмайди.

Мас., **يَتَّحِدُ** --> **اَتَّحَدُ** :

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَّحِدُ	يَتَّحِدَانِ	يَتَّحِدُونَ
	мн	تَتَّحِدُ	تَتَّحِدَانِ	يَتَّحِدُونَ
II	мз	تَتَّحِدُ	تَتَّحِدَانِ	تَتَّحِدُونَ
	мн	تَتَّحِدِينَ	تَتَّحِدَانِ	تَتَّحِدُونَ
I		اَتَّحِدُ		نَتَّحِدُ

Бу феълнинг мажҳул нисбатида шахс-сон қўшимчалари ўзгаришсиз қолади: **يَتَّحِدُ** --> **يَتَّحِدُ** .

2. Ажваф феълларнинг айрим шаклларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқага ўзгаради. Мас.,

Артәҳ -> **يَرْتَاخُ** феъли

Амтәз -> **يَمْتَازُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَرْتَاخُ	يَرْتَاخَانِ	يَرْتَاخُونَ	يَمْتَازُ	يَمْتَازَانِ	يَمْتَازُونَ
	мн	تَرْتَاخُ	تَرْتَاخَانِ	يَرْتَاخُونَ	تَمْتَازُ	تَمْتَازَانِ	يَمْتَازُونَ
II	мз	تَرْتَاخُ	تَرْتَاخَانِ	تَرْتَاخُونَ	تَمْتَازُ	تَمْتَازَانِ	تَمْتَازُونَ
	мн	تَرْتَاخِينَ	تَرْتَاخَانِ	تَرْتَاخُونَ	تَمْتَازِينَ	تَمْتَازَانِ	т_мт_т_а_з_о_н_
I		اَرْتَاخُ		تَرْتَاخُ	اَمْتَازُ		نَمْتَازُ

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида биринчи бўғиндаги унли «-у-» га ўзгаради холос:

**يَمْتَازُ** --> **يَمْتَازُ** , **يَرْتَاخُ** --> **يَرْتَاخُ** .

Ўтган замонда солим феъллар каби тусланадиган ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замони ҳам солим феъллар каби тусланади. Мас., **يَزْدُوْجُ** --> **اَزْدُوْجُ** . Бу феълнинг мажҳул нисбати қуйидаги кўринишга эга бўлади: **يَزْدُوْجُ** --> **يَزْدُوْجُ** .

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замони I бобдаги **يَبْكِي** - **بَكَى** феъли каби қўшимчаларга эга бўлади. Мас.,

Ахтәли - **يَخْتَلِي** феъли

Артәди - **يَرْتَدِي**

феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَخْتَلِي	يَخْتَلِيَانِ	يَخْتَلُونَ	يَرْتَدِي	يَرْتَدِيَانِ	يَرْتَدُونَ
	мн	تَخْتَلِي	تَخْتَلِيَانِ	يَخْتَلُونَ	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَانِ	يَرْتَدُونَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَحْتَلِي	تَحْتَلِيَان	تَحْتَلُوْنَ	تَرْتَدِي	تَرْتَدِيَان	تَرْتَدُوْنَ
	мн	تَحْتَلِيْنَ	تَحْتَلِيَان	تَحْتَلِيْنَ	تَرْتَدِيْنَ	تَرْتَدِيَان	تَرْتَدِيْنَ
I		أَحْتَلِي		نَحْتَلِي	أُرْتَدِي		تُرْتَدِي

Бу феълларнинг мажхул нисбати I боб **يَلْقَى - لَقِيَ** феъли каби қўшимчаларга эга бўлади. Мас.,

يَحْتَلِي - يَحْتَلِي

يُرْتَدِي - يُرْتَدِي

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُحْتَلِي	يُحْتَلِيَان	يُحْتَلُوْنَ	يُرْتَدِي	يُرْتَدِيَان	يُرْتَدُوْنَ
	мн	يُحْتَلِيْنَ	يُحْتَلِيَان	يُحْتَلِيْنَ	تُرْتَدِي	تُرْتَدِيَان	تُرْتَدِيْنَ
II	мз	تُحْتَلِي	تُحْتَلِيَان	تُحْتَلُوْنَ	تُرْتَدِي	تُرْتَدِيَان	تُرْتَدُوْنَ
	мн	تُحْتَلِيْنَ	تُحْتَلِيَان	تُحْتَلِيْنَ	تُرْتَدِيْنَ	تُرْتَدِيَان	تُرْتَدِيْنَ
I		أَحْتَلِي		نَحْتَلِي	أُرْتَدِي		تُرْتَدِي

## § 127. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

VIII боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْتَعِلْ	يَفْتَعِلَا	يَفْتَعِلُوا
	мн	تَفْتَعِلْ	تَفْتَعِلَا	تَفْتَعِلُنْ
II	мз	تَفْتَعِلْ	تَفْتَعِلَا	تَفْتَعِلُوا
	мн	تَفْتَعِلِي	تَفْتَعِلَا	تَفْتَعِلُنْ
I		أَفْتَعِلْ		نَفْتَعِلْ

Мас., **إِنْ تَشْتَعِلْ كَثِيرًا تَكْتَسِبْ كَثِيرًا**

– Кўп меҳнат қилсанг (мз), кўп фойда оласан.

VIII боб шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифаларни бажаради.

Нотўғри-феълларнинг шарт майли:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли уч хил вариантда ҳосил бўлади. Мас., **أَحْتَرُ** феъли:

Шахс	Жинс	1-вариант			2-вариант		
		Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْتَرُ	يَحْتَرَا	يَحْتَرُوا	يَحْتَرُ	يَحْتَرَا	يَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	يَحْتَرُنْ	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	يَحْتَرُنْ
II	мз	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	تَحْتَرُوا	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	تَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرِي	تَحْتَرَا	تَحْتَرُنْ	تَحْتَرِي	تَحْتَرَا	تَحْتَرُنْ
I		أَحْتَرُ		نَحْتَرُ	أَحْتَرُ		نَحْتَرُ

Шахс	Жинс	3-вариант		
		Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْتَرُ	يَحْتَرَا	يَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	يَحْتَرُنْ
II	мз	تَحْتَرُ	تَحْتَرَا	تَحْتَرُوا
	мн	تَحْتَرِي	تَحْتَرَا	تَحْتَرُنْ
I		أَحْتَرُ		نَحْتَرُ

II. Ҳамзали феълларда ҳамза биринчи ёки иккинчи ўзақ ундош ўрнида келган бўлса, шарт майли қўшимчалари солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

يَفْتَعِدُ > يَفْتَعِدُ , يَفْتَعِدُ , يَفْتَعِدُ .

Агар ҳамза учинчи ўзақ ундош ўрнида бўлса, ҳамзанинг имлосига алоқадор айрим ўзгаришлар содир бўлади. Мас., **يَلْتَجِي** > **يَلْتَجِي** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلْتَجِي	يَلْتَجِيَا	يَلْتَجِيُوا
	мн	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَا	يَلْتَجِيُنْ
II	мз	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَا	تَلْتَجِيُوا
	мн	تَلْتَجِي	تَلْتَجِيَا	تَلْتَجِيُنْ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
I		اَلتَّجِي		تَلتَجِي

### III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларда шарт майлига хос ўзгаришлар содир бўлмайди. Шахс-сон қўшимчалари ҳам солим феълларники билан бир хил бўлади. Мас.,

يَتَّحِدُ ---> يَتَّحِدُ .

2. Ажваф феълларнинг айрим шахсларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Мас.,

يَمْتَرُ - يَمْتَرُ феъли      يَمْتَرُ - يَمْتَرُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَمْتَرُ	يَمْتَرَا	يَمْتَرُوا	يَمْتَرُ	يَمْتَرَا	يَمْتَرُوا
	мн	يَمْتَرُونَ	يَمْتَرُونَ	يَمْتَرُونَ	يَمْتَرُونَ	يَمْتَرُونَ	يَمْتَرُونَ
II	мз	يَمْتَرُ	يَمْتَرَا	يَمْتَرُوا	يَمْتَرُ	يَمْتَرَا	يَمْتَرُوا
	мн	يَمْتَرُونَ	يَمْتَرُونَ	يَمْتَرُونَ	يَمْتَرُونَ	يَمْتَرُونَ	يَمْتَرُونَ
I		يَمْتَرُ		يَمْتَرُونَ	يَمْتَرُ		يَمْتَرُونَ

3. Ноқис феълларнинг шарт майли I боб **بَكِيَ** - **بَكِيَ** феълнинг шарт майли билан бир хил тусланади. Мас.,

يَبْكِي - يَبْكِي феъли      يَبْكِي - يَبْكِي феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَبْكِي	يَبْكِيَا	يَبْكُوا	يَبْكِي	يَبْكِيَا	يَبْكُوا
	мн	يَبْكُونَ	يَبْكُونَ	يَبْكُونَ	يَبْكُونَ	يَبْكُونَ	يَبْكُونَ
II	мз	يَبْكِي	يَبْكِيَا	يَبْكُوا	يَبْكِي	يَبْكِيَا	يَبْكُوا
	мн	يَبْكُونَ	يَبْكُونَ	يَبْكُونَ	يَبْكُونَ	يَبْكُونَ	يَبْكُونَ
I		يَبْكِي		يَبْكُونَ	يَبْكِي		يَبْكُونَ

## § 128. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади: فَتَعْمَلُ -> تَفْعَلُ -> أَفْعَلُ .

Буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَفْعَلُ	أَفْعَلَا	أَفْعَلُوا
мн	أَفْعَلِينَ	أَفْعَلَا	أَفْعَلِينَ

Масалан,

يَا رِيَّاضِيُونَ أَشْتَرِكُوا فِي هَذِهِ الْمُبَارَاةِ أَشْتَرِكَا نَشِيطًا

— Спортчилар, бу мусобақада актив иштирок этингизлар!

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт майли каби уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан,

يَحْتَرُ - يَحْتَرُ феъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَحْتَرُ	أَحْتَرَا	أَحْتَرُوا	أَحْتَرُ	أَحْتَرَا	أَحْتَرُوا
мн	أَحْتَرُونَ	أَحْتَرَا	أَحْتَرُونَ	أَحْتَرُونَ	أَحْتَرَا	أَحْتَرُونَ

3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَحْتَرُ	أَحْتَرَا	أَحْتَرُوا
мн	أَحْتَرُونَ	أَحْتَرَا	أَحْتَرُونَ

II. Ҷамзали феълларда Ҷамза биринчи ёки иккинчи ўзак ундош ўрнида келганида, буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَفْتَدُ -> يَفْتَدُ , أَتَّخِذُ -> يَتَّخِذُ .

Агар ҳамза учинчи ўзак ундош ўрнида бўлса, ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришларгина содир бўлади:

التَجَا феъли

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	التَجَى	التَجَا	التَجُوا
мн	التَجِي	التَجَا	التَجِنَ

III. Заиф феълларнинг буйруқ майли:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан, **آتَحِدُ** → **يَتَّحِدُ** феъли.

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майлида шарт майлида бўлгани каби ўзгаришлар содир бўлади. Масалан,

آرْتَحُ феъли → آرْتَحُوا  
آرْتَحِي феъли → آرْتَحِينَ

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	آرْتَحُ	آرْتَحَا	آرْتَحُوا	آرْتَحِي	آرْتَحَا	آرْتَحِينَ
мн	آرْتَحِي	آرْتَحَا	آرْتَحِينَ	آرْتَحِي	آرْتَحَا	آرْتَحِينَ

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майлида учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Масалан,

آخْتَلِي феъли → آخْتَلِي  
آرْتَدِي феъли → آرْتَدِي

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	آخْتَلِي	آخْتَلَا	آخْتَلُوا	آرْتَدِي	آرْتَدَا	آرْتَدُوا
мн	آخْتَلِي	آخْتَلَا	آخْتَلِينَ	آرْتَدِي	آرْتَدَا	آرْتَدِينَ

I ва III шахс буйруқ майли ва буйруқ майлининг инкор формаси юқоридаги бобларда бўлгани каби шарт майли олдига **ل** ёки **لا** юклагмасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Мас., **لِيَرْتَدُوا مَلَابِسَهُمُ الْجَدِيدَةَ** – Улар (мз) янги либосларини кийиб олишсин.

§ 129. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْتَعِلُ	يَفْتَعِلَا	يَفْتَعِلُوا
	мн	تَفْتَعِلُ	تَفْتَعِلَا	يَفْتَعِلْنَ
II	мз	تَفْتَعِلُ	تَفْتَعِلَا	تَفْتَعِلُوا
	мн	تَفْتَعِلِي	تَفْتَعِلَا	تَفْتَعِلْنَ
I		أَفْتَعِلُ		نَفْتَعِلُ

Масалан, **يَشْتَرِكُ** – **أَشْتَرِكُ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَشْتَرِكُ	يَشْتَرِكَا	يَشْتَرِكُوا
	мн	تَشْتَرِكُ	تَشْتَرِكَا	يَشْتَرِكْنَ
II	мз	تَشْتَرِكُ	تَشْتَرِكَا	تَشْتَرِكُوا
	мн	تَشْتَرِكِي	تَشْتَرِكَا	تَشْتَرِكْنَ
I		أَشْتَرِكُ		نَشْتَرِكُ

VIII бобнинг истак майли ҳам юқоридаги бобларнинг истак майли бажарган вазифаларни бажаради. Масалан,

**لَنْ نَشْتَرِكَ فِي مِثْلِ هَذِهِ الْأُمُورِ الْقَضِيحَةِ** – Бундай бемаъни ишларда мутлақо қатнашмаймиз.

Нотўғри феълларнинг истак майли:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли қуйидагича тусланади: **يَحْتَزُّ** – **أَحْتَزُّ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَحْتَزُّ	يَحْتَزُّ	يَحْتَزُّوا
	мн	تَحْتَزُّ	تَحْتَزُّ	يَحْتَزُّنَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تَحْتَرُّ	تَحْتَرُّ	تَحْتَرُّوا
	мн	تَحْتَرُّونَ	تَحْتَرُّونَ	تَحْتَرُّونَ
I		أَحْتَرُّ		نَحْتَرُّ

II. Агар феълнинг биринчи ёки иккинчи ўзак ундоши ўрнида ҳамза товуши келса, бу феълнинг истак майли солим феълларникидан фарқ қилмайди. Масалан,

---> يَفْتَنِدُ - أَفْتَادُ , يَتَخَذُ ---> يَتَّخِذُ - آتَّخَذُ .

Агар учинчи ўзак ундоши ўрнида ҳамза товуши келса, ҳамзанинг имлосига алоқадор ўзгаришларгина содир бўлади. Мас.,

фeъли يَلْتَجِي - التَّجَا

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَلْتَجِي	يَلْتَجِي	يَلْتَجِي
	мн	يَلْتَجِي	يَلْتَجِي	يَلْتَجِي
II	мз	يَلْتَجِي	يَلْتَجِي	يَلْتَجِي
	мн	يَلْتَجِي	يَلْتَجِي	يَلْتَجِي
I		يَلْتَجِي		يَلْتَجِي

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يَتَّخِذُ ---> آتَّخَذُ - أَتَّخَذُ .

2. Ажваф феълларда ҳам истак майлининг қўшимчалари солим феъллар истак майлининг қўшимчалари каби бўлади. Масалан,

يَمْتَأَزُ ---> يَمْتَأَزُ - أَمْتَأَزُ , يَرْتَأَحُ ---> أَرْتَأَحُ - آرْتَأَحُ .

3. Ноқис феълларнинг истак майли I боб **بَكِي** -

фeълининг истак майли билан бир хил тусланади. Масалан,

фeъли يَخْتَلِي - أَحْتَلِي

фeъли يَرْتَدِي - أَرْتَدِي

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَخْتَلِي	يَخْتَلِي	يَخْتَلُوا	يَرْتَدِي	يَرْتَدِي	يَرْتَدُوا
	мн	يَخْتَلِي	يَخْتَلِي	يَخْتَلِي	يَرْتَدِي	يَرْتَدِي	يَرْتَدِي
II	мз	يَخْتَلِي	يَخْتَلِي	يَخْتَلُوا	يَرْتَدِي	يَرْتَدِي	يَرْتَدُوا
	мн	يَخْتَلِي	يَخْتَلِي	يَخْتَلِي	يَرْتَدِي	يَرْتَدِي	يَرْتَدِي
I		أَحْتَلِي		نَخْتَلِي	أَرْتَدِي		نَرْتَدِي

### § 130. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

Солим феълларнинг масдари **أَفْتَعَالٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَفْتَسَمَ - ўзаро бўлиб олмоқ ---> أَفْتَسَمَ - ўзаро бўлиб олиш,

أَعْتَرَضَ - қаршилиқ қилиш ---> أَعْتَرَضَ - қаршилиқ қилмоқ,

أَشْتَرَكَ - қатнашиш ---> أَشْتَرَكَ - қатнашмоқ.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг масдари:

أَحْتَرُّ - кесмоқ ---> أَحْتَرُّ - кесиш,

أَرْتَدُ - тарк этмоқ ---> أَرْتَدُ - тарк этиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَتَّخَذُ - қабул қилиш ---> آتَّخَذُ - қабул қилмоқ (қарорни),

أَيْتَمَرُ - маслаҳатлашиш ---> أَيْتَمَرُ - маслаҳатлашмоқ,

أَفْتَادُ - қўзғаш (оловни) ---> أَفْتَادُ - қўзғамоқ (оловни),

أَلْتَجَا - яшириниш ---> أَلْتَجَا - яширинмоқ.

### III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдари ҳам солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

أَتَّحَدُ – бирлашмоқ → اتَّحَدُوا – бирлашиш.

2. Ажваф феълларнинг масдарида иккинчи ўзак ундош و дан иборат бўлса, у ى га ўзгаради. Агар у ى бўлса, ى лигича қолаверади. Масалан,

أَرْتَابِحُ – дам олиш → ارْتَابِحُوا – дам олиш, (روح)

أَسْتَبَاقُ – ҳайдаш → اسْتَبَاقُوا – ҳайдаш. (سوق)

3. Ноқис феъллар масдарида учинчи ўзак ундош ўрнидаги و ёки ى ҳарфи ҳамзага айланади. Масалан,

أَخْتَلَى – узоқлашмоқ → اخْتَلَاُوا – узоқлашиш,

أَرْتَدَى – киймоқ → ارتدأُوا – кийиш.

## § 131. VIII БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши مُفْتَعِلٌ вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

أَفْتَسِمَ – ўзаро бўлиб олмоқ → افْتَسِمُوا – ўзаро бўлиб олувчи,

أَشْتَرِكُ – қатнашмоқ → اشْتَرِكُوا – қатнашувчи,

أَعْتَرِضُ – қаршилиқ қилмоқ → اعْتَرَضُوا – қаршилиқ қилувчи.

Бу феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши مُفْتَعَلٌ

вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

أَفْتَسِمَ – ўзаро бўлиб олмоқ → افْتَسِمُوا – ўзаро бўлиб олинган,

أَعْتَرِضُ – қаршилиқ қилмоқ → اعْتَرَضُوا – қаршилиқка учраган.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича бўлади:

أَحْتَرِزُ – кесмоқ → احْتَرِزُوا – кесувчи,

أَرْتَدُ – тарк этмоқ → ارتدأُوا – тарк этувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам шу шаклда ҳосил бўлади. Масалан,

أَحْتَرِزُ – кесмоқ → احْتَرِزُوا – кесилган,

أَرْتَدُ – тарк этмоқ → ارتدأُوا – тарк этилган,

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أَتَّخَذُ – қабул қилмоқ (қарорни) → اتَّخَذُوا – қабул қилувчи (қарорни),

أَفْتَاذُ – қўзғамоқ (оловни) → افْتَادُوا – қўзғовчи (оловни),

أَلْتَجِبُ – яширинмоқ → اَلْتَجِبُوا – яширинувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أَتَّخَذُ – қабул қилмоқ (қарорни) → اتَّخَذُوا – қабул қилинган (қарор),

أَفْتَاذُ – қўзғамоқ (оловни) → افْتَادُوا – қўзғатилган (олов).

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

آتحدّ – бирлашмоқ → متحدّ، متحدة – бирлашувчи,

اتصلّ – алоқа ўрнатмоқ → متصلّ، متصلة – алоқа тикловчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

آتحدّ – бирлашмоқ → متحدّ، متحدة – бирлашилган,

اتصلّ – алоқа ўрнатмоқ → متصلّ، متصلة – алоқа ўрнатилган.

2. Ажваф феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдошида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли сақланиб қолади. Масалан,

ارتاحّ – дам олмоқ → مرتوحّ → مرتاحة، مرتاحة – дам олувчи,

امتازّ – ажралиб турмоқ → متيزّ → ممتازة، ممتازة – ажралиб турувчи.

Лекин:

ازدوجّ – жуфтлашмоқ → مزدوجّ، مزدوجة – жуфтлашувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши ҳам аниқ нисбат сифатдоши билан шаклан бир хил бўлади. Мас.,

ارتاحّ – дам олмоқ → مرتوحّ → مرتاحة، مرتاحة – дам олинган,

امتازّ – ажралиб турмоқ → متيزّ → ممتازة، ممتازة – ажратилган нарса.

Лекин:

ازدوجّ – жуфтлашмоқ → مزدوجّ، مزدوجة – жуфтланган,

3. Ноқис феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

أختلّ – узоқлашмоқ → المختلّ (аниқ ҳолат المختلّى),

مختلبيّ – узоқлашувчи,

ارتدىّ – киймоқ → مرتدىّ (аниқ ҳолат المرتدىّ),

مرتديّ – кийинувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

أختلّ – узоқлашмоқ → مختلّ (аниқ ҳолат المختلّى),

مختلاّ – узоқлашилган,

ارتدىّ – киймоқ → مرتدىّ (аниқ ҳолат المرتدىّ),

مرتداّ – кийилган.

§ 132. IX БОБ ФЕЪЛИ

Солим феълларнинг IX боби ўтган замонда **أفعلّ** вазиғига эга бўлиб, у қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أفعلّ	أفعلّا	أفعلّوا
	мн	أفعلت	أفعلتا	أفعلنّ
II	мз	أفعلت	أفعلتما	أفعلتم
	мн	أفعلت	أفعلتما	أفعلنّ
I		أفعلت		أفعلنا

Мас., **أحمرّ** – қизармоқ феъли:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أحمرّ	أحمرّا	أحمرّوا
	мн	أحمرت	أحمرتا	أحمرنّ
II	мз	أحمرت	أحمرتма	أحمرتّم
	мн	أحمرت	أحمرتма	أحمرتّن
I		أحمرت		أحمرتنا

أحمرت العيون من قلة النوم

– Уйқунинг камлигидан кўзлар қизарди.

Эслатма. IX боб феълидан мажҳул нисбат шакли ҳамда мажҳул нисбат сифатдошлари ҳосил бўлмайди.

Бу боб ўтган замонининг инкор формаси феъл олдига **مَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

Солим феъллар ҳозирги-келаси замонининг вазни **يَفْعَلُ** дир. У шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلُ	يَفْعَلَانِ	يَفْعَلُونَ
	мн	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	يَفْعَلْنَ
II	мз	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ
	мн	تَفْعَلِينَ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		تَفْعَلُ

Бу боб ҳозирги-келаси замонининг инкор формаси феъл олдига **لَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

IX боб феъли асосан **فَعَلَا** – **أَفْعَلُ** вазнида ҳосил бўлиб, рангни ёки жисмоний хусусиятни билдирувчи сифатлардан шаклланади ва шу сифат билдирган ранг ёки хусусиятни ўзида мужассамлаштириш маъносини билдиради. Масалан:

**أَخْضَرُ** – яшил, зангор → **أَخْضَرُ** – яшил рангга кирмоқ,  
**أَصْفَرُ** – сариқ → **أَصْفَرُ** – сарғаймоқ.

Ўз-ўзидан маълумки, бу феъллар маъно жиҳатидан ўзлик-мажҳул нисбатидадир.

IX боб феъли бошқа бобларга нисбатан анча кам ишлатилади. Унинг иккиланган, ҳамзали ўзақдан ясалган вариантлари ҳозирги араб тилида ишлатилмайди. Заиф ўзақлар ичидан фақат ажваф феъллар гуруҳига мансуб феъллар мавжуд. Бунда ҳам иккинчи ўзақ ундош ўрнида келган **ج** ёки **ي** ҳарфларига ҳарфи иллат сифатида қаралмайди ва бу феъллар солим феъллардан фарқ қилмайди.

Масалан:

**أَسْوَدُ** – қора → **أَسْوَدُ** – қораймоқ,

**أَبْيَضُ** – оқ → **أَبْيَضُ** – оқармоқ.

IX боб феълнинг шарт майли уч вариантда ясалади.

Масалан: **يَخْمَرُ** – **أَخْمَرُ** феъли

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَخْمَرُ	يَخْمَرَا	يَخْمَرُوا	يَخْمَرُ	يَخْمَرَا	يَخْمَرُوا
	мн	تَخْمَرُ	تَخْمَرَا	يَخْمَرُونَ	تَخْمَرُ	تَخْمَرَا	يَخْمَرُونَ
II	мз	تَخْمَرُ	تَخْمَرَا	تَخْمَرُوا	تَخْمَرُ	تَخْمَرَا	تَخْمَرُوا
	мн	تَخْمَرِي	تَخْمَرَا	تَخْمَرُونَ	تَخْمَرِي	تَخْمَرَا	تَخْمَرُونَ
I		أَخْمَرُ		نَخْمَرُ	أَخْمَرُ		نَخْمَرُ

3-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَخْمَرُ	يَخْمَرَا	يَخْمَرُوا
	мн	تَخْمَرُ	تَخْمَرَا	يَخْمَرُونَ
II	мз	تَخْمَرُ	تَخْمَرَا	تَخْمَرُوا
	мн	تَخْمَرِي	تَخْمَرَا	تَخْمَرُونَ
I		أَخْمَرُ		نَخْمَرُ

IX боб феълнинг буйруқ майли ҳам уч вариантда шаклланади:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَخْمَرُ	أَخْمَرَا	أَخْمَرُوا	أَخْمَرُ	أَخْمَرَا	أَخْمَرُوا
мн	أَخْمَرِي	أَخْمَرَا	أَخْمَرُونَ	أَخْمَرِي	أَخْمَرَا	أَخْمَرُونَ



Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَحْمَرُوا	أَحْمَرُوا	أَحْمَرُوا
мн	أَحْمَرُوا	أَحْمَرُوا	أَحْمَرُوا

Юқоридаги боблар каби бу бобда ҳам I ва III шахс буйруқ майллари ва буйруқ майлининг инкор формаси шарт майли олдига **ل** ёки **ل** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

IX боб феълининг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَفْعَلُ	يَفْعَلَا	يَفْعَلُوا
	мн	تَفْعَلُ	تَفْعَلَا	يَفْعَلْنَ
II	мз	تَفْعَلُ	تَفْعَلَا	تَفْعَلُوا
	мн	تَفْعَلِي	تَفْعَلَا	تَفْعَلْنَ
I		أَفْعَلُ		تَفْعَلُ

IX боб феълининг масдари **أَفْعَلَال** вазнида ҳосил бўлади:

أَحْمَرُ — қизармоқ → أَحْمَرَارُ — қизариш,

أَسْوَدُ — қораймоқ → أَسْوَدَادُ — қорайиш.

IX боб феълининг аниқ нисбат сифатдоши **مَفْعَل** шаклида ҳосил бўлади:

أَحْمَرُ — қизармоқ → مُحْمَرٌ، مُحْمَرَةٌ — қизарган,

أَبْيَضُ — оқармоқ → مَبْيُضٌ، مَبْيُضَةٌ — оқарган.

Солим феълларнинг X боби I боб феъли олдига **أَسْتَفْعَلُ** қўшимчасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Унинг ўтган замони вазни **أَسْتَفْعَلْتُ** бўлиб, у шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَسْتَفْعَلُ	أَسْتَفْعَلَا	أَسْتَفْعَلُوا
	мн	أَسْتَفْعَلْتُ	أَسْتَفْعَلْنَا	أَسْتَفْعَلْنَا
II	мз	أَسْتَفْعَلْتُ	أَسْتَفْعَلْنَا	أَسْتَفْعَلْنَا
	мн	أَسْتَفْعَلْتُ	أَسْتَفْعَلْنَا	أَسْتَفْعَلْنَا
I		أَسْتَفْعَلْتُ		أَسْتَفْعَلْنَا

Мас., **رَجُلٌ** → **أَسْتَرْجَلُ** — балоғатга етмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	أَسْتَرْجَلُ	أَسْتَرْجَلَا	أَسْتَرْجَلُوا
	мн	أَسْتَرْجَلْتُ	أَسْتَرْجَلْنَا	أَسْتَرْجَلْنَا
II	мз	أَسْتَرْجَلْتُ	أَسْتَرْجَلْنَا	أَسْتَرْجَلْنَا
	мн	أَسْتَرْجَلْتُ	أَسْتَرْجَلْنَا	أَسْتَرْجَلْنَا
I		أَسْتَرْجَلْتُ		أَسْتَرْجَلْنَا

أَسْتَرْجَلُ أَبِي الْكَبِيرِ فِي هَذِهِ السَّنَةِ

— Бу йил катта ўғлим балоғатга етди.

Солим феълларнинг ўтган замон мажҳул нисбати қуйидаги вазнга эга: **أَسْتَفْعَلُ**. Мажҳул нисбат феъли шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбат феълиники билан бир хилдир.

X боб феъли ўтган замон инкор формаси феъл олдига **مَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

Х боб феълининг ҳозирги-келаси замони қуйидаги вазнда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَانِ	يَسْتَفْعَلُونَ
	мн	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَانِ	تَسْتَفْعَلُونَ
II	мз	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَانِ	تَسْتَفْعَلُونَ
	мн	تَسْتَفْعَلِينَ	تَسْتَفْعَلَانِ	تَسْتَفْعَلُونَ
I		أَسْتَفْعَلُ		نَسْتَفْعَلُ

Мас., غَفَرَ --> أَسْتَفْعِرُ – кечирим сўрамоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعِرُ	يَسْتَفْعِرَانِ	يَسْتَفْعِرُونَ
	мн	تَسْتَفْعِرُ	تَسْتَفْعِرَانِ	تَسْتَفْعِرُونَ
II	мз	تَسْتَفْعِرُ	تَسْتَفْعِرَانِ	تَسْتَفْعِرُونَ
	мн	تَسْتَفْعِرِينَ	تَسْتَفْعِرَانِ	تَسْتَفْعِرُونَ
I		أَسْتَفْعِرُ		نَسْتَفْعِرُ

يَسْتَفْعِرُ اللَّهُ لَيْلًا وَ نَهَارًا – Биз Оллоҳдан туну кун кечирим сўраймиз.

Х боб ҳозирги-келаси замонининг мажҳул нисбати вазнида бўлиб, шахс-сон қўшимчалари аниқ нисбатники билан бир хилдир. Масалан:

سَوْفَ تُسْتَرْحَصُ الْأَسْعَارُ الْعَالِيَةَ بَعْدَ شَهْرَيْنِ

– Икки ойдан кейин ҳозирги нарх-наволар арзон ҳисобланиб қолади.

Х боб феъли қуйидаги маъноларга эга:

1. I боб феъли ифодалаган иш-ҳаракатни бажаришни илтимос қилиш, қидириш, ўша иш-ҳаракатга етишиш маъноларини билдиради. Мас.,

خَدَمَ – хизмат қилмоқ --> اسْتَحْدَمَ хизматдан фойдаланмоқ,

أَذِنَ – рухсат бермоқ --> اسْتَأْذَنَ рухсат сўрамоқ,

رَحِمَ – раҳм қилмоқ --> اسْتَرْحَمَ раҳм-шафқат сўрамоқ,

خَرَجَ – чиқмоқ --> اسْتَخْرَجَ кавлаб чиқармоқ.

2. I боб ифодалаган иш-ҳаракатни мавжуд деб ҳисоблаш маъносини билдиради. Мас.,

حَسُنَ – яхши бўлмоқ --> اسْتَحْسَنَ яхши деб ҳисобламоқ, маъқулламоқ,

كَبُرَ – катта бўлмоқ --> اسْتَكْبَرَ катта деб ҳисобламоқ.

3. Айрим IV боб феъли ифодалаган иш-ҳаракатнинг ўзлик-мажҳул нисбатини билдиради. Мас.,

أَبْطَأَ – уйғотмоқ --> اسْتَبْطَأَ уйғонмоқ,

أَذَكَرَ – эслатмоқ --> اسْتَذَكَرَ эсга тушмоқ.

4. Айрим отлардан ҳосил бўлади ва шу от билдирган мансабга тайинлаш маъносини билдиради. Мас.,

خَلَفَ – ўринбосар --> اسْتَخْلَفَ – ўринбосар этиб тайинланмоқ,

وَزِيرَ – вазир --> اسْتَوَزَرَ – вазир этиб тайинланмоқ,

خَادِمَ – хизматкор --> اسْتَخْدَمَ – хизматга қабул қилмоқ.

5. Айрим отлардан ҳосил бўлади ва шу от билдирган маънога айланишни билдиради. Мас.,

حَجَرَ – тош --> اسْتَحَجَرَ – тошга айланмоқ,

نَسَرَ – бургут --> اسْتَنَسَرَ – бургутга айланмоқ.

## § 134. X БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ЎТГАН ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ўтган замонида шу феълнинг IV, VII, VIII бобларидаги каби товуш ўзгаришлари содир бўлади. Мас.,

غَلَّ - آسْتَفَلَ - фойда кўрмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آسْتَفَلُوا	آسْتَفَلَا	آسْتَفَلُوا
	мн	آسْتَفَلْتُمْ	آسْتَفَلْنَا	آسْتَفَلْتُمْ
II	мз	آسْتَفَلْتُمْ	آسْتَفَلْنَا	آسْتَفَلْتُمْ
	мн	آسْتَفَلْتُمْ	آسْتَفَلْنَا	آسْتَفَلْتُمْ
I		آسْتَفَلْتُ		آسْتَفَلْنَا

Бу феълнинг мажҳул нисбатида **آسْتَفَلَ - آسْتَفَلَّ** ўзгариши содир бўлади. Бу феъл шахс-сонда аниқ нисбат билан бир хил қўшимчаларга эга.

II. Ҳамзали феълларнинг ўтган замони ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришлар ҳисобга олинмаса, солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

آسْتَفَلَ - آسْتَفَلَّ илдизи билан شَامَ - آسْتَشَامَ ёмонга

суғурмоқ феъли

йўймоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آسْتَفَلُوا	آسْتَفَلَا	آسْتَفَلُوا	آسْتَشَامُوا	آسْتَشَامَا	آسْتَشَامُوا
	мн	آسْتَفَلْتُمْ	آسْتَفَلْنَا	آسْتَفَلْتُمْ	آسْتَشَامْتُمْ	آسْتَشَامْنَا	آسْتَشَامْتُمْ
II	мз	آسْتَفَلْتُمْ	آسْتَفَلْنَا	آسْتَفَلْتُمْ	آسْتَشَامْتُمْ	آسْتَشَامْنَا	آسْتَشَامْتُمْ
	мн	آسْتَفَلْتُمْ	آسْتَفَلْنَا	آسْتَفَلْتُمْ	آسْتَشَامْتُمْ	آسْتَشَامْنَا	آسْتَشَامْتُمْ
I		آسْتَفَلْتُ		آسْتَفَلْنَا		آسْتَشَامْنَا	آسْتَشَامْنَا

آسْتَفَلَ - آسْتَفَلَّ - айғоқчилик қилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آسْتَفَلُوا	آسْتَفَلَا	آسْتَفَلُوا
	мн	آسْتَفَلْتُمْ	آسْتَفَلْنَا	آسْتَفَلْتُمْ
II	мз	آسْتَفَلْتُمْ	آسْتَفَلْنَا	آسْتَفَلْتُمْ
	мн	آسْتَفَلْتُمْ	آسْتَفَلْنَا	آسْتَفَلْتُمْ
I		آسْتَفَلْتُ		آسْتَفَلْنَا

Бу феълларнинг мажҳул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлоси билан боғлиқ ўзгаришларгина содир бўлади, шахс-сон қўшимчалари ўзгармайди:

آسْتَفَلَ - آسْتَفَلَّ, آسْتَفَلَّ - آسْتَفَلَّ, آسْتَفَلَّ - آسْتَفَلَّ  
 -> آسْتَفَلَّ.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ўтган замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

آسْتَفَلَ - آسْتَفَلَّ, آسْتَفَلَ - آسْتَفَلَّ, آسْتَفَلَ - آسْتَفَلَّ

қилмоқ феъли

бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آسْتَفَلُوا	آسْتَفَلَا	آسْتَفَلُوا	آسْتَفَلُوا	آسْتَفَلُوا	آسْتَفَلُوا
	мн	آسْتَفَلْتُمْ	آسْتَفَلْنَا	آسْتَفَلْتُمْ	آسْتَفَلْتُمْ	آسْتَفَلْنَا	آسْتَفَلْتُمْ
II	мз	آسْتَفَلْتُمْ	آسْتَفَلْنَا	آسْتَفَلْتُمْ	آسْتَفَلْتُمْ	آسْتَفَلْنَا	آسْتَفَلْتُمْ
	мн	آسْتَفَلْتُمْ	آسْتَفَلْنَا	آسْتَفَلْتُمْ	آسْتَفَلْتُمْ	آسْتَفَلْنَا	آسْتَفَلْتُمْ
I		آسْتَفَلْتُ		آسْتَفَلْنَا		آسْتَفَلْنَا	آسْتَفَلْنَا

Бу феъллар мажҳул нисбатда **آسْتَفَلَ - آسْتَفَلَّ**, **آسْتَفَلَ - آسْتَفَلَّ** шаклида бўлади ва уларнинг шахс-сон қўшимчаси аниқ нисбатники билан бир хилдир.

2. Ажваф феълларнинг ўтган замони айрим вариантларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Мас.,

آستزادَ → (زيد)      آستشارَ → (شور)

сўрамоқ феъли      кўпайтиришга уринмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آستشارَ	آستشارا	آستشاروا	آستزادا	آستزادا	آستزادوا
	мн	آستشارات	آستشاراتا	آستشارن	آستزادات	آستزاداتا	آستزادن
II	мз	آستشرت	آستشرتма	آستشرتм	آستزدат	آستزدатма	آستزدатн
	мн	آستشرت	آستشرتма	آستشرتн	آستزدат	آستزدатма	آستزدатн
I		آستشرت		آستشرت	آستزدат		آстздат

3. Ноқис феълларнинг ўтган замонида I боб **بگی** феълнинг тусланишидаги ўзгаришлар содир бўлади. Мас.,

آستقصى → /قصر/      آستشفى → /شفى/

қилмоқ феъли

изламоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	آستقصى	آستقصيا	آستقصوا	آستشفى	آستشفيا	آستشفوا
	мн	آستقصت	آستقصتا	آستقصن	آستشفت	آستشفتا	آستشفن
II	мз	آستقصت	آستقصتма	آستقصتм	آستشفت	آستشفтма	آстشفтн
	мн	آستقصت	آстقصтма	Астقصтн	Астшфт	Астшфтма	Астшфтн
I		آстقصт		Астшфт			Астшфт

Бу феъллар мажхул нисбатда I боб **لقى** феъли қўшимчасига эга бўлади: **آستقصى** → **آستقصى**, **آستشفى** → **آستشفى**.

Шахс-сонда ҳам **لقى** феъли каби тусланади.

## § 135. X БОБ НОТЎҒРИ ФЕЪЛЛАРИНИНГ ҲОЗИРГИ-КЕЛАСИ ЗАМОНИ

I. Иккиланган феълларнинг ҳозирги-келаси замонида қуйидаги товуш ўзгариши содир бўлади:

يَستغفلُ → йастағиллу → йастағиллу → **يَستغفلُ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَستغفلُ	يَستغفلان	يَستغفلون
	мн	يَستغفلُ	يَستغفلان	يَستغفلان
II	мз	يَستغفلُ	يَستغفلان	يَستغفلون
	мн	يَستغفلُ	يَستغفلان	يَستغفلان
I		يَستغفلُ		يَстгфл

Бу феъл мажхул нисбатда қуйидаги шаклда бўлади: **يَستغفلُ** → **يُستغفلُ**. Шахс-сон қўшимчалари эса, аниқ нисбат билан бир хилдир.

II. Ҳамзали феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди:

يَستشائمُ , آستشائمُ , يَستأصلُ → آستأصلُ , يَستشئنيُ → آستشئنيُ

Бу феълларнинг мажхул нисбатида ҳам ҳамзанинг имлосига боғлиқ ўзгаришларгина содир бўлади:

يُستشائمُ , يَستشائمُ , يَستأصلُ - يَستأصلُ , يَستشئنيُ → يَستشئنيُ .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг ҳозирги-келаси замони солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

يَستيسرُ → آستيسرُ , يَستوتقُ → آستوتقُ

Шунингдек, бу феълларнинг мажхул нисбати ҳам солим феъллар каби тусланади. Масалан:

يُسْتَيْسِرُ —> يَسْتَيْسِرُ , يُسْتَوِقُّ —> يَسْتَوِقُّ .

2. Ажваф феълларнинг ҳозирги-келаси замонида иккинчи ўзақ ундош ўрнидаги чўзиқ унли чўзиқлигича қолади. Мас.,

фeъли  $\text{يَسْتَشِيرُ}$  —>  $\text{أَسْتَشَارَ}$  фeъли  $\text{يَسْتَزِيدُ}$  —>  $\text{أَسْتَزَادُ}$

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَشِيرُ	يَسْتَشِيرَانِ	يَسْتَشِيرُونَ	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدَانِ	يَسْتَزِيدُونَ
	мн	تَسْتَشِيرُ	تَسْتَشِيرَانِ	يَسْتَشِيرُونَ	تَسْتَزِيدُ	تَسْتَزِيدَانِ	يَسْتَزِيدُونَ
II	мз	تَسْتَشِيرُ	تَسْتَشِيرَانِ	تَسْتَشِيرُونَ	تَسْتَزِيدُ	تَسْتَزِيدَانِ	تَسْتَزِيدُونَ
	мн	تَسْتَشِيرِينَ	تَسْتَشِيرَانِ	تَسْتَشِيرُونَ	تَسْتَزِيدِينَ	تَسْتَزِيدَانِ	تَسْتَزِيدُونَ
I		أَسْتَشِيرُ		أَسْتَشِيرُ	أَسْتَزِيدُ		أَسْتَزِيدُ

Бу феълларнинг мажхул нисбати қуйидагича ясалади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُسْتَشَارُ	يُسْتَشَارَانِ	يُسْتَشَارُونَ	يُسْتَزَادُ	يُسْتَزَادَانِ	يُسْتَزَادُونَ
	мн	أَسْتَشَارُ	أَسْتَشَارَانِ	يُسْتَشَارُونَ	أَسْتَزَادُ	أَسْتَزَادَانِ	يُسْتَزَادُونَ
II	мз	أَسْتَشَارُ	أَسْتَشَارَانِ	أَسْتَشَارُونَ	أَسْتَزَادُ	أَسْتَزَادَانِ	أَسْتَزَادُونَ
	мн	أَسْتَشَارِينَ	أَسْتَشَارَانِ	أَسْتَشَارُونَ	أَسْتَزَادِينَ	أَسْتَزَادَانِ	أَسْتَزَادُونَ
I		أَسْتَشَارُ		أَسْتَشَارُ	أَسْتَزَادُ		أَسْتَزَادُ

3. Ноқис феълларнинг ҳозирги-келаси замонида I боб  $\text{يَكِي}$  —  $\text{يَكِي}$  феълида содир бўладиган товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан:

يَسْتَشْفِي —> أَسْتَشَفَى , يَسْتَقْصِي —> أَسْتَقْصَى .

Бу феълларнинг мажхул нисбатида I боб  $\text{يَلِي}$  —  $\text{يَلِي}$  феълида содир бўладиган товуш ўзгаришлари содир бўлади. Масалан:

يَسْتَشْفِي —> يَسْتَشْفَى , يَسْتَقْصِي —> يَسْتَقْصَى .

## § 136. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ ШАРТ МАЙЛИ

X боб солим феълларининг шарт майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلُونَ
II	мз	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلِي	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلُونَ
I		أَسْتَفْعَلُ		أَسْتَفْعَلُ

X боб шарт майли юқоридаги боблар шарт майли бажарган вазифаларни бажаради. Мас.,

أَشْتَرِ مَا تَشَاءُ إِنْ تَسْتَرْخِصَهُ — Арзон деб ҳисоблаётган бўлсанг, хоқлаган нарсангни сотиб ол(мз).

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг шарт майли I, IV, VII, VIII боблар шарт майли каби уч хил вариантда шаклланади. Мас.,

фeъли:  $\text{أَسْتَفْعَلُ}$

1-вариант

2-вариант

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلُوا	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلُونَ	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	يَسْتَفْعَلُونَ
II	мз	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلُوا	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلُوا
	мн	تَسْتَفْعَلِي	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلُونَ	تَسْتَفْعَلِي	تَسْتَفْعَلَا	تَسْتَفْعَلُونَ
I		أَسْتَفْعَلُ		أَسْتَفْعَلُ	أَسْتَفْعَلُ		أَسْتَفْعَلُ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَعْلَلُ	يَسْتَعْلَلَانِ	يَسْتَعْلَلُوا
	мн	تَسْتَعْلَلُ	تَسْتَعْلَلَانِ	يَسْتَعْلَلُوا
II	мз	تَسْتَعْلَلُ	تَسْتَعْلَلَانِ	تَسْتَعْلَلُوا
	мн	تَسْتَعْلَلُ	تَسْتَعْلَلَانِ	تَسْتَعْلَلُوا
I		أَسْتَعْلَلُ		أَسْتَعْلَلُ

II. Ҳамзали феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

يَسْتَشْفِيْكُمْ → يَسْتَشْفِيْكُمْ , يَسْتَأْصِلُ → يَسْتَأْصِلُ .  
يَسْتَشْفِيْكُمْ → يَسْتَشْفِيْكُمْ .

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг шарт майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Мас.,

يَسْتَسِيْرُ → يَسْتَسِيْرُ , يَسْتَوْتِقُ → يَسْتَوْتِقُ .

2. Ажваф феълларнинг айрим вариантларида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқаради. Мас.,

يَسْتَزِيْدُ - أَسْتَزَادُ феъли      يَسْتَشِيْرُ - أَسْتَشَارُ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَشِيْرُ	يَسْتَشِيْرَانِ	يَسْتَشِيْرُوا	يَسْتَزِيْدُ	يَسْتَزِيْدَانِ	يَسْتَزِيْدُوا
	мн	تَسْتَشِيْرُ	تَسْتَشِيْرَانِ	يَسْتَشِيْرُوا	تَسْتَزِيْدُ	تَسْتَزِيْدَانِ	يَسْتَزِيْدُوا
II	мз	تَسْتَشِيْرُ	تَسْتَشِيْرَانِ	تَسْتَشِيْرُوا	تَسْتَزِيْدُ	تَسْتَزِيْدَانِ	تَسْتَزِيْدُوا
	мн	تَسْتَشِيْرُ	تَسْتَشِيْرَانِ	تَسْتَشِيْرُوا	تَسْتَزِيْدُ	تَسْتَزِيْدَانِ	تَسْتَزِيْدُوا
I		أَسْتَشِيْرُ		أَسْتَشِيْرُ	أَسْتَزِيْدُ		أَسْتَزِيْدُ

3. Ноқис феълларнинг шарт майли айрим вариантларида учинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли қисқага айланади. Мас.,

يَسْتَشْفِيْكُمْ - أَسْتَشْفَى феъли      يَسْتَقْصِيْكُمْ - أَسْتَقْصَى феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَقْصِيْكُمْ	يَسْتَقْصِيْكُمْ	يَسْتَقْصِيْكُمْ	يَسْتَشْفِيْكُمْ	يَسْتَشْفِيْكُمْ	يَسْتَشْفِيْكُمْ
	мн	تَسْتَقْصِيْكُمْ	تَسْتَقْصِيْكُمْ	يَسْتَقْصِيْكُمْ	تَسْتَشْفِيْكُمْ	تَسْتَشْفِيْكُمْ	يَسْتَشْفِيْكُمْ
II	мз	تَسْتَقْصِيْكُمْ	تَسْتَقْصِيْكُمْ	تَسْتَقْصِيْكُمْ	تَسْتَشْفِيْكُمْ	تَسْتَشْفِيْكُمْ	تَسْتَشْفِيْكُمْ
	мн	تَسْتَقْصِيْكُمْ	تَسْتَقْصِيْكُمْ	تَسْتَقْصِيْكُمْ	تَسْتَشْفِيْكُمْ	تَسْتَشْفِيْكُمْ	تَسْتَشْفِيْكُمْ
I		أَسْتَقْصِيْكُمْ		أَسْتَقْصِيْكُمْ	أَسْتَشْفِيْكُمْ		أَسْتَشْفِيْكُمْ

## § 137. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ БУЙРУҚ МАЙЛИ

Солим феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади:

أَسْتَفْعَلُ → سَتَفْعَلُ → تَسْتَفْعَلُ → تَسْتَفْعَلُ .

Буйруқ майли сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَفْعَلُ	أَسْتَفْعَلَانِ	أَسْتَفْعَلُوا
мн	أَسْتَفْعَلُ	أَسْتَفْعَلَانِ	أَسْتَفْعَلُوا

Масалан,

أَسْتَفْعِرْ رَبِّكَ فَيَغْفِرْ لَكَ – Раббингдан кечирим сўра (мз), у сени кечиради.

Нотўғри феълларнинг буйруқ майли:

I. Иккиланган феълларнинг буйруқ майли шарт майли каби уч вариантда ҳосил бўлади. Масалан:

أَسْتَعْلَلُ феъли:

1-вариант

2-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَعْلَلُ	أَسْتَعْلَلَانِ	أَسْتَعْلَلُوا	أَسْتَعْلَلُ	أَسْتَعْلَلَانِ	أَسْتَعْلَلُوا
мн	أَسْتَعْلَلُ	أَسْتَعْلَلَانِ	أَسْتَعْلَلُوا	أَسْتَعْلَلُ	أَسْتَعْلَلَانِ	أَسْتَعْلَلُوا

## 3-вариант

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَعْلَمُ	أَسْتَعْلَمَانِ	أَسْتَعْلَمُونَ
мн	أَسْتَعْلَمِي	أَسْتَعْلَمَانِي	أَسْتَعْلَمُونِي

II. Ҳамзали феълларнинг буйруқ майли солим феълларниқидан фарқ қилмайди. Масалан,

أَسْتَشْنِمُ -> يَسْتَشْنِمُ , أَسْتَأْصِلُ -> يَسْتَأْصِلُ  
أَسْتَنْشِي -> يَسْتَنْشِي.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг буйруқ майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан:

феъли أَسْتَوْتِقُ - أَسْتَوْتِقِي      феъли أَسْتَيْسِرُ - أَسْتَيْسِرِي

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَوْتِقُ	أَسْتَوْتِقَانِ	أَسْتَوْتِقُونَ	أَسْتَيْسِرُ	أَسْتَيْسِرَانِ	أَسْتَيْسِرُونَ
мн	أَسْتَوْتِقِي	أَسْتَوْتِقَانِي	أَسْتَوْتِقُونِي	أَسْتَيْسِرِي	أَسْتَيْسِرَانِي	أَسْتَيْسِرُونِي

2. Ажваф феълларнинг буйруқ майлида шарт майлидаги каби айрим вариантларнинг чўзиқ унлилари қисқага ўзгаради. Масалан,

феъли أَسْتَشَارُ - أَسْتَشَارِي      феъли أَسْتَزِيدُ - أَسْتَزِيدِي

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَشَارُ	أَسْتَشَارَانِ	أَسْتَشَارُونَ	أَسْتَزِيدُ	أَسْتَزِيدَانِ	أَسْتَزِيدُونَ
мн	أَسْتَشَارِي	أَسْتَشَارَانِي	أَسْتَشَارُونِي	أَسْتَزِيدِي	أَسْتَزِيدَانِي	أَسْتَزِيدُونِي

3. Ноқис феълларнинг буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади:

феъли أَسْتَقْصِي - أَسْتَقْصِي      феъли أَسْتَشْفِي - أَسْتَشْفِي

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	أَسْتَقْصِي	أَسْتَقْصِيَانِ	أَسْتَقْصِيُونَ	أَسْتَشْفِي	أَسْتَشْفِيَانِ	أَسْتَشْفِيُونَ
мн	أَسْتَقْصِي	أَسْتَقْصِيَانِي	أَسْتَقْصِيُونِي	أَسْتَشْفِي	أَسْتَشْفِيَانِي	أَسْتَشْفِيُونِي

X боб феълларида ҳам I ва III шахс буйруқ майли ҳамда буйруқ майлининг инкор шакли шарт майли олди-га ل ёки لا юкласини қўйиш билан ҳосил қилинади.

مَس. , يَسْتَبْطِرُوا بَاكِرًا لِكَيْلَا يَتَأَخَّرُوا إِلَى دُرُوسِهِمْ

– Дарсларига кечикмасликлари учун эрта уйғонсинлар..

## § 138. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ ИСТАК МАЙЛИ

Солим феълларнинг истак майли қуйидаги вазнда ҳосил бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَفْعَلُ	يَسْتَفْعَلَانِ	يَسْتَفْعَلُونَ
	мн	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَانِ	تَسْتَفْعَلُونَ
II	мз	تَسْتَفْعَلُ	تَسْتَفْعَلَانِ	تَسْتَفْعَلُونَ
	мн	تَسْتَفْعَلِي	تَسْتَفْعَلَانِي	تَسْتَفْعَلُونِي
I		أَسْتَفْعَلُ		أَسْتَفْعَلُ

X бобнинг истак майли ҳам юқоридаги боблар истак майли бажарган вазифаларни бажаради. Масалан,

يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تَسْتَأْذِنَ لِلْخُرُوجِ

– Чиқиш учун сен (мз) рухсат сўрашинг керак.

Нотўғри феълларнинг истак майли:

I. Иккиланган феълларнинг истак майли шарт майлининг I-варианти билан шаклдошдир: أَسْتَفْلُ -> يَسْتَفْلُ .

II. Ҳамзали феълларнинг истак майли солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

يَسْتَشْنِمُ -> أَسْتَشْنِمُ , يَسْتَأْصِلُ -> أَسْتَأْصِلُ  
يَسْتَنْشِي -> أَسْتَنْشِي .

### III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг истак майли ҳам солим феълларнинг истак майлидан фарқ қилмайди. Масалан, **يَسْتَسِيرُ** → **أَسْتَسِيرُ**, **يَسْتَوْتِقُ** → **أَسْتَوْتِقُ**.

2. Ажваф феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади. Масалан,

Ажваф феълларнинг истак майли қуйидагича ҳосил бўлади. Масалан, **يَسْتَسِيرُ** – феъли **أَسْتَسِيرُ** – феъли **أَسْتَسَارُ**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَسِيرُ	يَسْتَسِيرَا	يَسْتَسِيرُوا	يَسْتَزِيدُ	يَسْتَزِيدَا	يَسْتَزِيدُوا
	мн	تَسْتَسِيرُ	تَسْتَسِيرَا	يَسْتَسِيرُونَ	تَسْتَزِيدُ	تَسْتَزِيدَا	يَسْتَزِيدُونَ
II	мз	تَسْتَسِيرُ	تَسْتَسِيرَا	تَسْتَسِيرُوا	تَسْتَزِيدُ	تَسْتَزِيدَا	تَسْتَزِيدُوا
	мн	تَسْتَسِيرِي	تَسْتَسِيرَا	تَسْتَسِيرُونَ	تَسْتَزِيدِي	تَسْتَزِيدَا	تَسْتَزِيدُونَ
I		أَسْتَسِيرُ		أَسْتَسِيرُ	أَسْتَزِيدُ		أَسْتَزِيدُ

3. Ноқис феълларнинг истак майли I боб **يَكِي** – феълининг истак майли билан бир хил қўшимчаларга эга. Масалан,

Ноқис феълларнинг истак майли билан бир хил қўшимчаларга эга. Масалан, **يَسْتَقْصِي** – феъли **أَسْتَقْصِي** – феъли **أَسْتَقْصِي**

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَسْتَقْصِي	يَسْتَقْصِيَا	يَسْتَقْصِيُوا	يَسْتَشْفِي	يَسْتَشْفِيَا	يَسْتَشْفِيُوا
	мн	تَسْتَقْصِي	تَسْتَقْصِيَا	يَسْتَقْصِيُونَ	تَسْتَشْفِي	تَسْتَشْفِيَا	يَسْتَشْفِيُونَ
II	мз	تَسْتَقْصِي	تَسْتَقْصِيَا	تَسْتَقْصِيُوا	تَسْتَشْفِي	تَسْتَشْفِيَا	تَسْتَشْفِيُوا
	мн	تَسْتَقْصِي	تَسْتَقْصِيَا	تَسْتَقْصِيُونَ	تَسْتَشْفِي	تَسْتَشْفِيَا	تَسْتَشْفِيُونَ
I		أَسْتَقْصِي		أَسْتَقْصِي	أَسْتَشْفِي		أَسْتَشْفِي

### § 139. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ МАСДАРИ

X боб феълининг солим қисми масдари **أَسْتَفْعَالُ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

**أَسْتَشْعَرُ** – ҳис қилмоқ → **أَسْتَشْعَارُ** – ҳис қилиш,

**أَسْتَفْقَرُ** – кечирим сўрамоқ → **أَسْتَفْقَارُ** – кечирим сўраш,

**أَسْتَرْجَلُ** – балоғатга етмоқ → **أَسْتَرْجَالُ** – балоғатга етиш.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг масдари:

**أَسْتَفْلُ** – фойда кўрмоқ → **أَسْتَفْلَالُ** – фойда кўриш,

**أَسْتَكْدُ** – ишлатмоқ → **أَسْتَكْدَادُ** – ишлатиш.

II. Ҳамзали феълларнинг масдари солим феъллардан фарқ қилмайди. Масалан,

**أَسْتَأْذَنُ** – рухсат сўрамоқ → **أَسْتَأْذَانُ** – рухсат сўраш,

**أَسْتَأْصَلُ** – илдизи билан суғурмоқ → **أَسْتَأْصَالُ** – илдизи билан суғуриш,

**أَسْتَشَامُ** – ёмонга йўймоқ → **أَسْتَشَامٌ** – ёмонга йўйиш,

**أَسْتَشَأُ** – айгоқчилик қилмоқ → **أَسْتَشَاءُ** – айгоқчилик қилиш.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг масдарида биринчи ўзак ундош **و** дан иборат бўлса, **و** га ўзгаради. Агар **و** ҳарфи бўлса, **و** лигича қолади. Масалан,

**أَسْتَوْتِقُ** – ишонч ҳосил қилмоқ → **أَسْتَوْتِيقًا** – ишонч ҳосил қилиш,

**أَسْتَوَعُ** – кенгаймоқ → **أَسْتَوِعًا** – кенгайиш,

**أَسْتَسِيرُ** – осон бўлмоқ → **أَسْتَسِيرًا** – осон бўлиш.



2. Ажваф феълларнинг масдари охирига **й** ҳарфи қўшилади:

اَسْتَشَارَ – маслаҳат сўрамоқ → اَسْتَشَارَ – маслаҳат сўраш,

اَسْتَقَالَ – истеъфо бермоқ → اَسْتَقَالَ – истеъфо бериш.

3. Ноқис феълларнинг масдарида учинчи ўзак ундош ҳисобланган ҳарфи иллат **а** (ҳамза)га ўзгаради. Масалан,

اَسْتَفْصَى – таъқиқ қилмоқ → اَسْتَفْصَأَ таъқиқ қилиш,

اَسْتَشْفَى – даво изламоқ → اَسْتَشْفَأَ даво излаш.

## § 140. X БОБ ФЕЪЛИНИНГ СИФАТДОШЛАРИ

Солим феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُسْتَفْعَلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

اَسْتَرْخَصَ – арзон деб ҳисобламоқ →

مُسْتَرْخِصٌ, مُسْتَرْخِصَةٌ – арзон деб ҳисобловчи,

اَسْتَغْفِرَ – кечирим сўрамоқ → مُسْتَغْفِرٌ, مُسْتَغْفِرَةٌ – кечирим сўровчи.

Бу феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُسْتَفْعَلٌ** вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

اَسْتَرْخَصَ – арзон ҳисобламоқ → مُسْتَرْخِصٌ, مُسْتَرْخِصَةٌ

– арзон ҳисобланган,

اَسْتَشَعَرَ – ҳис қилмоқ → مُسْتَشَعِرٌ, مُسْتَشَعِرَةٌ – ҳис қилинган.

Нотўғри феъллар:

I. Иккиланган феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши қуйидагича бўлади:

اَسْتَعْلَمَ – фойда кўрмоқ → مُسْتَعْلِمٌ, مُسْتَعْلِمَةٌ – фойда кўрувчи,  
اَسْتَكْدَ – ишлатмоқ → مُسْتَكِدٌ, مُسْتَكِدَةٌ – ишлатувчи,

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

اَسْتَعْلَمَ – фойда кўрмоқ → مُسْتَعْلَمٌ, مُسْتَعْلَمَةٌ – фойда кўрилган,

اَسْتَكْدَ – ишлатмоқ → مُسْتَكِدٌ, مُسْتَكِدَةٌ – ишлатилган,

II. Ҳамзали феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

اَسْتَأْذَنَ – рухсат сўрамоқ → مُسْتَأْذِنٌ, مُسْتَأْذِنَةٌ – рухсат сўровчи,

اَسْتَشَامَ – ёмонга йўймоқ → مُسْتَشِمٌ, مُسْتَشِمَةٌ – ёмонга йўювчи,

اَسْتَشَأَ – айғоқчилик қилмоқ → مُسْتَشِئٌ, مُسْتَشِئَةٌ – айғоқчилик қилувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

اَسْتَأْذَنَ – рухсат сўрамоқ → مُسْتَأْذِنٌ, مُسْتَأْذِنَةٌ – рухсат сўралган,

اَسْتَشَامَ – ёмонга йўймоқ → مُسْتَشَامٌ, مُسْتَشَامَةٌ – ёмонга йўйилган,

اَسْتَشَأَ – айғоқчилик қилмоқ → مُسْتَشِئٌ, مُسْتَشِئَةٌ – айғоқчилик қилинган.

III. Заиф феъллар:

1. Солимсифат феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

اَسْتَوْقَى – ишонч ҳосил қилмоқ → مُسْتَوْقٍ, مُسْتَوْقِيَةٌ – ишонч ҳосил қилувчи,

اَسْتَبَقَنَ – аниқ билмоқ → مُسْتَبِقِنٌ, مُسْتَبِقِنَةٌ – аниқ билувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

مُسْتَوْتِقَةٌ، مُسْتَوْتِقٌ - ишонч ҳосил қилмоқ → اِسْتَوْتَقَ - ишонч ҳосил қилинган,

مُسْتَبِيْنَةٌ، مُسْتَبِيْنٌ - аниқ билмоқ → اِسْتَبَيْنُ - аниқ билинган.

2. Ажваф феълларнинг сифатдошида иккинчи ўзак ундош ўрнидаги чўзиқ унли сақланиб қолади:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

مُسْتَشِيْرَةٌ، مُسْتَشِيْرٌ - маслаҳат сўрамоқ → اِسْتَشَارَ - маслаҳат сўровчи,

مُسْتَزِيْدَةٌ، مُسْتَزِيْدٌ - кўпайтиришга уринмоқ → اِسْتَزَادَ - кўпайтиришга уринувчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

مُسْتَشَارَةٌ، مُسْتَشَارٌ - маслаҳат сўрамоқ → اِسْتَشَارَ - маслаҳат сўралган,

مُسْتَزَادَةٌ، مُسْتَزَادٌ - кўпайтиришга уринмоқ → اِسْتَزَادَ - кўпайтиришга уринилган.

3. Ноқис феълларнинг:

а) аниқ нисбат сифатдоши:

مُسْتَقْصِيَةٌ (аниқ ҳолат) - тадқиқ қилмоқ → اِسْتَقْصَى

مُسْتَقْصِيَةٌ (مُسْتَقْصِيَةٌ) - тадқиқ қилувчи,

مُسْتَشْفِيَةٌ (аниқ ҳолат) - даво изламоқ → اِسْتَشْفَى

مُسْتَشْفِيَةٌ (اَلْمُسْتَشْفِيَةُ) - даво изловчи.

б) мажҳул нисбат сифатдоши:

مُسْتَقْصَاؤُ، مُسْتَقْصَى - тадқиқ қилмоқ → اِسْتَقْصَى - тадқиқ қилинган,

مُسْتَشْفَاؤُ، مُسْتَشْفَى - даво изламоқ → اِسْتَشْفَى - даво изланган.

## § 141. XI – XV БОБ ФЕЪЛЛАРИ

Уч ўзак ундошли феълларнинг юқорида кўрган бобларидан ташқари яна беш боби мавжуд бўлиб, улар ҳозирги араб тилида истеъмолдан чиқиб кетган. Бу боблар қуйидаги тартиб ва вазнларга эга:

Боблар	Ўтган замон	Ҳоз.-кел. замони
XI	أَفْعَالٌ	يَفْعَالٌ
XII	أَفْعَوْلٌ	يَفْعَوْلٌ
XIII	أَفْعَرٌ	يَفْعَرٌ
XIV	أَفْعَلَلٌ	يَفْعَلَلٌ
XV	أَفْعَلَى	يَفْعَلَى

Бу боб феълларининг шарт, буйруқ, истак майлларини юқоридаги боб феълларига қиёслаган ҳолда топиш қийин эмас.

## § 142. ТҮРТ ЎЗАК УНДОШЛИ ФЕЪЛЛАР

Араб тилида уч ўзак ундошли феъллар билан бир қаторда тўрт ўзак ундошли феъллар ҳам мавжуд. Улар гарчи уч ўзак ундошли феъллар каби кенг тарқалмаган бўлса-да, маълум салмоққа эга. Тўрт ўзак ундошли феъллар тўрт бобдан иборат.

## § 143. I БОБ ФЕЪЛИ

I боб феълининг ўтган замони вазни **فَعَلَلٌ** бўлиб, у шахс-сонда қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فَعَلَلٌ	فَعَلَلَا	فَعَلَلُوا
	мн	فَعَلَلْتُمْ	فَعَلَلْتَا	فَعَلَلْتُمْ
II	мз	فَعَلَلْتُمْ	فَعَلَلْتُمَا	فَعَلَلْتُمْ
	мн	فَعَلَلْتُمْ	فَعَلَلْتُمَا	فَعَلَلْتُمْ
I		فَعَلَلْتُ		فَعَلَلْنَا

Мас., **تَرْجَمَ** – таржима қилмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَرْجَمَ	تَرْجَمَا	تَرْجَمُوا
	мн	تَرْجَمْتُمْ	تَرْجَمْتُمَا	تَرْجَمْتُمْ
II	мз	تَرْجَمْتَ	تَرْجَمْتُمَا	تَرْجَمْتُمْ
	мн	تَرْجَمْتُمْ	تَرْجَمْتُمْ	تَرْجَمْتُمْ
I		تَرْجَمْتُ		تَرْجَمْنَا

**تَرْجَمْنَا هَذَا النَّصَّ بِسُهُولَةٍ**

– Бу текстни биз осон таржима қилдик.

Бу феълнинг ўтган замон мажҳул нисбати қуйидаги шаклда бўлади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	فُعِلَ	فُعِلَا	فُعِلُوا
	мн	فُعِلَتْ	فُعِلْتَا	فُعِلْتُمْ
II	мз	فُعِلْتَ	فُعِلْتُمَا	فُعِلْتُمْ
	мн	فُعِلْتُمْ	فُعِلْتُمْ	فُعِلْتُمْ
I		فُعِلْتُ		فُعِلْنَا

Масалан: **بُحِرَتِ الْجَوَاهِرُ عَلَى الْأَرْضِ**

– Жавоҳирлар ерга сочилиб кетди.

I боб феъли ўтган замоннинг инкор формаси ҳам феъл олдига **مَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

I боб феълнинг ҳозирги-келаси замони қуйидаги вазнда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُفَعَّلُ	يُفَعَّلَانِ	يُفَعَّلُونَ
	мн	يُفَعَّلُونَ	يُفَعَّلَانِ	يُفَعَّلُونَ

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
II	мз	تُفَعَّلُ	تُفَعَّلَانِ	تُفَعَّلُونَ
	мн	تُفَعَّلُونَ	تُفَعَّلَانِ	تُفَعَّلُونَ
I		أُفَعِّلُ		نُفَعِّلُ

Мас., **تَرْجَمَ** феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يُتَرْجَمُ	يُتَرْجَمَانِ	يُتَرْجَمُونَ
	мн	يُتَرْجَمُونَ	يُتَرْجَمَانِ	يُتَرْجَمُونَ
II	мз	يُتَرْجَمُ	يُتَرْجَمَانِ	يُتَرْجَمُونَ
	мн	يُتَرْجَمُونَ	يُتَرْجَمَانِ	يُتَرْجَمُونَ
I		أُتَرْجَمُ		يُتَرْجَمُ

Ҳозирги-келаси замоннинг мажҳул нисбати қуйидаги вазнда тусланади: **يُفَعَّلُ** → **يُفَعَّلُ**

**تَرْجَمَ هَذِهِ النَّصُوصُ بِسُهُولَةٍ جَدًّا**

– Бу текстлар жуда осонлик билан таржима қилинади.

Ҳозирги-келаси замон феълнинг инкор шакли феъл олдига **لَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

Тўрт ўзақ ундошли феълларнинг ҳосил бўлиш йўллари қуйидагича:

1. Икки ундошдан иборат тақлидий сўзларни икки марта такрорлаш йўли билан. Мас.,

**وَسَّوَسَ** – васваса солмоқ, **زَلَزَلَ** – силкитмоқ,

**قَهَقَهَ** – қаҳқаҳа отмоқ.

2. Уч ундош ўзакли феъллар II бобидаги иккиланган е лардан бирининг бошқа ундошга ўзгариши (диссимиляция) натижасида. Мас.,

**دَرَجَ** – жилитмоқ → **دَرَجَجَ** ғилдиратмоқ,

زَلِقَ — силлиқламоқ —> زَحَقَ сирғалмоқ.

3. Хорижий тиллардан кирган тўрт ўзак ундошли отлардан ҳосил бўлади. Мас.,

فَلَسَفَ — фалсафа —> فَلَسَفَ файласуфлик қилмоқ,

بَلْشَفَ — большевизм —> بَلْشَفَ

— большевиклаштирмоқ.

4. Айрим ибора ёки бирикмаларни ташкил этган асосий ҳарфлардан қисқартма шаклида ҳосил қилинган тўрт ўзак ундошдан ҳосил бўлади. Мас.,

بَسْمَلٌ —> بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

— БИСМІЛЛАҲИ РҲИМНИ РҲИМ, демоқ,

حَوْقَلٌ —> لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللّٰهِ الْعَظِیْمِ

— НИ ҲОҲИ ҚУҲА ИЛА БИЛЛАҲИ АЪТИМ, демоқ,

حَمْدٌ لِلّٰهِ —> الْحَمْدُ لِلّٰهِ —> حَمْدٌ لِلّٰهِ

— ДИМҲА БИЛЛАҲИ —> مَرْحَبًا بِكَ

Тўрт ўзак ундошли феъллар орасида иккиланган феъллар умуман учрамайди. Ҳамзали феъллар, шунингдек, таркибида ҳарфи иллат мавжуд бўлган феъллар эса солим феъллар қатори учраб туради. Лекин бу феълларда ҳарфи иллатларга ҳарфи иллат сифатида қаралмайди, бинобарин бу феълларнинг тусланиши солим феълларникидан фарқ қилмайди. Мас.,

أَمَرَكَ — америкалаштирмоқ,

هَوَّلَ — югурмоқ,

سَيَّرَ — ҳукмрон бўлмоқ,

شَيَّنَ — ёмонлик қилмоқ,

رَهَوَّنَ — йўрғаламоқ.

Тўрт ўзак ундошли феълларнинг шарт майли ҳам уч ўзак ундошли феълларники каби ҳозирги-келаси замондан шаклланади ва уларнинг шахс-сон қўшимчалари ҳам бир хилдир. Масалан:

لَمْ يُسَيِّرْ عَلَيْنَا الْخَوْفَ — Биз хавф остида қолмадик.

Бу феълларнинг шарт майли уч ўзак ундошли феъллар шарт майли бажарган вазифани бажаради.

Тўрт ўзак ундошли феълларнинг буйруқ майли II шахсда қуйидагича ҳосил бўлади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	فَعَلْنَا	فَعَلْتُمَا	فَعَلْنَا
мн	فَعَلْنَا	فَعَلْتُمَا	فَعَلْنَا

Масалан,

هَوَّلُوا — югуринглар (мз), بَسْمَلٌ — бисмиллони айт.

I ва III шахс буйруқ майли, шунингдек буйруқ майлининг инкор шакли шарт майли олдида ۛ ёки ۞ юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

لَا تُهَوِّلُوا — югурма, لَبَّسْتُ — бисмилло дейлик.

Бу феълларнинг истак майли ҳам уч ундош ўзакли феълларнинг истак майли билан бир хил қўшимчага эга. Шунингдек улар истак майлида бир хил вазифани бажаради. Масалан:

يَجِبُ عَلَيْنَا أَنْ نُحَدِّدَ لَيْلًا وَنَهَارًا — Биз туну кун “алҳамду лиллоҳ”ни айтишимиз керак.

I боб феълнинг масдари مَعَلَّكُ ёки فَعَلْنَا вазнида ҳосил бўлади. Масалан,

هَوَّلَ — югурмоқ —> هَوَّلَهُ — югуриш,

تَرَجَّمَ — таржима қилмоқ —> تَرَجَّمَهُ — таржима қилиш,

زَلَزَلَ — силкимоқ —> زَلَزَلَهُ — зилзила.

Бу феълларнинг аниқ нисбат сифатдоши **مُفَعِّلٌ** шаклида ҳосил бўлади. Мас.,

تَرْجَمَ – таржима қилмоқ → مَتْرَجِمَةً، مَتْرَجِمًا – таржимон,

سَيَّطَرَ – ҳукмрон бўлмоқ → مُسَيِّطِرَةً، مُسَيِّطِرًا – ҳукмрон,

Мазкур феълларнинг мажҳул нисбат сифатдоши **مُفَعِّلٌ** шаклида ҳосил бўлади. Масалан,

تَرْجَمَ – таржима қилмоқ → مَتْرَجِمَةً، مَتْرَجِمًا – таржима қилинган,

سَيَّطَرَ – ҳукмрон бўлмоқ → مُسَيِّطِرَةً، مُسَيِّطِرًا – ҳукмронлик қилинган.

## § 144. II БОБ ФЕЪЛИ

II боб феъли I боб феъли олдига **ت** префиксини қўшиш билан ҳосил қилинади. Унинг ўтган замони қуйидагича тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَفَعَّلَ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
	мн	تَفَعَّلْتِ	تَفَعَّلْتَا	تَفَعَّلْتُمْ
II	мз	تَفَعَّلْتَ	تَفَعَّلْتُمَا	تَفَعَّلْتُمْ
	мн	تَفَعَّلْتُمْ	تَفَعَّلْتُمْ	تَفَعَّلْتُمْ
I		تَفَعَّلْتُ		تَفَعَّلْنَا

Мас., تَبَّرَهُنَّ – исбот бўлмоқ феъли

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	تَبَّرَهُنَّ	تَبَّرَهُنَا	تَبَّرَهُنَّ
	мн	تَبَّرَهُنَّ	تَبَّرَهُنَّ	تَبَّرَهُنَّ
II	мз	تَبَّرَهُنَّ	تَبَّرَهُنَّ	تَبَّرَهُنَّ
	мн	تَبَّرَهُنَّ	تَبَّرَهُنَّ	تَبَّرَهُنَّ
I		تَبَّرَهُنَّ		تَبَّرَهُنَّ

II боб феълининг ўтган замон инкор формаси феъл олдига **مَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади.

II боб феъли I боб феъли билдирган иш-ҳаракатнинг ўзлик-мажҳул маъноларини билдиради. Мас.,

أَمَرَكَ – америкалаштирмоқ → تَأَمَرَكَ – америкалашмоқ,

بَرَّهَنَ – исбот қилмоқ → تَبَّرَهُنَّ – исбот бўлмоқ,

زَلَزَلَ – силкимоқ → تَزَلَزَلَ – силкинмоқ,

Шу сабабли II боб феълининг мажҳул нисбат шакли ҳозирги араб тилида амалда ишлатилмайди.

II боб феълининг ҳозирги-келаси замони қуйидаги вазнда тусланади:

Шахс	Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
III	мз	يَتَفَعَّلُ	يَتَفَعَّلَانِ	يَتَفَعَّلُونَ
	мн	يَتَفَعَّلُ	يَتَفَعَّلَانِ	يَتَفَعَّلُونَ
II	мз	تَتَفَعَّلُ	تَتَفَعَّلَانِ	تَتَفَعَّلُونَ
	мн	تَتَفَعَّلِينَ	تَتَفَعَّلَانِ	تَتَفَعَّلُونَ
I		أَتَفَعَّلُ		نَتَفَعَّلُ

Ҳозирги-келаси замоннинг инкор шакли феъл олдига **لَا** юкламасини қўйиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

لَا تَتَبَّرَهُنَّ الْإِتِهَامَاتُ بِشَكْلِ سَرِيعٍ

– Айбловлар тезда исбот бўлмайди.

II боб феълининг шарт майли юқоридаги боблар шарт майли билан бир хил қўшимчаларга эга ва у ўша феъллар шарт майли бажарган вазифани бажаради.

II боб феълининг II шахс буйруқ майли қуйидагича ҳосил бўлади:

تَفَعَّلْتُ → تَتَفَعَّلُ → تَتَفَعَّلُ

Бу вазн сон ва жинсда қуйидагича тусланади:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	تَفَعَّلَ	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلُوا
мн	تَفَعَّلِي	تَفَعَّلَا	تَفَعَّلْنَ

I ва III шахс буйруқ майли юқоридаги феълларнинг буйруқ майли ясалган услубда ясалади. Мас.,

لِتَتَرَجَمَ هَذِهِ الْمَقَالَةُ خِلَالَ سَاعَتَيْنِ — Бу мақола икки соат ичида таржима қилинсин.

II боб феълнинг истак майли ҳам юқоридаги феъллар истак майли ҳосил бўлган услуб билан ҳосил бўлади ва унинг бажарадиган вазифаси ҳам улар билан бир хилдир.

II боб феълнинг масдари تَفَعَّلُ шаклида ҳосил бўлади. Масалан,

تَبَّرَهُنَّ — исбот бўлмоқ → تَبَّرَهُنَّ — исбот бўлиш,

تَزَلَّزَلَّ — силкинмоқ → تَزَلَّزَلَّ — силкиниш.

II боб феълнинг аниқ нисбат сифатдоши مُتَفَعَّلٌ дир. Мас.,

تَبَّرَهُنَّ — исбот бўлмоқ → مُتَبَّرَهُنَّ، مُتَبَّرَةٌ — исбот бўлган,

تَزَلَّزَلَّ — силкинмоқ → مُتَزَلَّزَلَّ، مُتَزَلَّزَلَّةٌ — силкинган,

II боб феълнинг мажҳул нисбат сифатдоши амалда ишлатилмайди, лекин у иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрни ёки пайтини ифодаловчи форма сифатида ишлатилиши мумкин; у مُتَفَعَّلٌ вазнида бўлади:

تَبَّرَهُنَّ — исбот бўлмоқ → مُتَبَّرَهُنَّ، مُتَبَّرَةٌ — исбот бўлиш ўрни ёки пайти.

## § 145. ТўРТ ЎЗАК УНДОШЛИ ФЕЪЛЛАРНИНГ III ВА IV БОБЛАРИ

Тўрт ўзак ундошли феълларнинг III ва IV боблари ҳозирги араб тилида истеъмолдан чиқиб кетган. Лекин тарихий ёдномаларда учраб қолиши мумкин:

Боблар	Ўтган замон	Ҳоз.-кел. замон	Мисоллар
III	افْعَلَلْ	يَفْعَلِلُ	أَبْرَثَقَ <small>хурсанд бўлмоқ</small>
IV	افْعَلَلْ	يَفْعَلِلُ	اضْحَلَّ <small>йўқолмоқ</small>

Бу боб феълларининг шарт, буйруқ, истак майллари-ни юқоридаги боб майлларига қиёслаган ҳолда аниқлаб олиш мумкин.

## § 146. ЭГАГА ТАЪСИР ҚИЛУВЧИ ЮКЛАМАЛАР

Маълумки, гапнинг эгаси ҳар доим бош келишиқда келади. Лекин араб тилида шундай юкламалар ҳам мавжудки, уларнинг таъсирида эга тушум келишигида келишга мажбур бўлади. Бундай юкламалар олтига:

1. **إِنْ** — ҳақиқатда, ҳақиқатан. Кўпинча бу юклама ўзбек тилига таржима қилинмайди. Мас.,

إِنَّ الْبَيْتَ وَاسِعٌ — (Ҳақиқатда) уй кенгдир.

إِنَّ الْغُرْفَةَ جَمِيلَةٌ — (Ҳақиқатан) хона чиройлидир.

Агар **إِنْ** ва шунга ўхшаш юкламалар феъл кесимли гапларга қўшилса, гапнинг эгаси олдинга ўтади. Бошқача айтганда, бу юкламалардан кейин бевосита гапнинг эгаси келади. Мас.,

كَتَبَ الطَّلَابُ هَذِهِ الْجُمْلَةَ — Талабалар бу жумлани ёздилар.

إِنَّ الطَّلَابَ كَتَبُوا هَذِهِ الْجُمْلَةَ — (Ҳақиқатда) талабалар бу жумлани ёздилар.

Агар гапнинг эгаси кишилик олмошидан иборат бўлса, бу юкламалардан кейин шу олмошга мос бўлган қўшилиб келувчи олмош келади ва у шу юкламаларга қўшиб ёзилади. Мас.,

هِيَ كَتَبَتْ هَذِهِ الْمَقَالََةَ – У (мн) бу мақолани ёзди.

إِنِّهَا كَتَبَتْ هَذِهِ الْمَقَالََةَ – (Ҳақиқатан) у бу мақолани ёзди.

Эслатма. I шахс бирлик ва кўплик қўшилувчи олмошлари икки вариантда қўшилиши мумкин:

إِنِّنا = إِنِّني = إِنِّني .

إِنُّ юкламаси иштирок этганида от кесимли гапда ҳам, феъл кесимли гапда ҳам гапнинг кесими олдидан J юкламаси қўшилиши мумкин ва у таржима қилинмайди. Мас.,

إِنَّ اللَّهَ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ – (Ҳақиқатда) Оллоҳ меҳрибон ва раҳмдилдир.

إِنَّ الطَّلَابَ كَتَبُوا هَذِهِ الْجُمْلَةَ – (Ҳақиқатан) талабалар бу жумлани ёздилар.

إِنَّ қўшилганида, гапларнинг эгаси тушум келишигида келаверади. Мас.,

إِنَّ لِلْحَيْطَانِ إِذَائًا – Деворнинг ҳам қулоғи бор(мақол); (Сўзма-сўз: Ҳақиқатда деворларнинг қулоқлари бор).

Агар إِنَّ юкламасига مَا юкламаси қўшилиб келса, маънода ўзгариш бўлмайди, лекин гапнинг эгаси бош келишикда келади. Мас.,

قَدْ يَكُونُ الْغَيْبُ حُلُومًا إِنَّمَا الْحَاضِرُ أَحَلَى – Келажак ширин бўлса эҳтимол, аслида ҳозирги пайт энг шириндир.

2. كَانَ – гўё, гўёки, ...дек. Бу юклама ҳам إِنَّ юкламаси каби морфологик хусусиятларга эга. Мас.,

كَانَ زَيْنَبُ مَلَكٌ – Зайнаб фаришта кабидир.

كَانَ أَبَاكَ بَطْلٌ – Гўё отанг қаҳрамондир.

3. أَنْ – ...ки. Бу юклама кўпинча шахси номаълум гапларда ёки тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гапларда эргаш гапни бош гапга қўшувчи эргаштирувчи боғловчи вазифасини бажаради. Мас.,

مِنَ الْمَعْلُومِ أَنَّ مُحَمَّدًا شَابٌ عَاقِلٌ

– Маълумки, Муҳаммад ақлли йигитдир ёки Муҳаммаднинг ақлли йигит эканлиги маълум.

مِنَ السُّتْحِيلِ أَنَّ الطَّلَابَ قَدْ قَرُّوا

– Мумкин эмаски, талабалар қочиб бўлса. Ёки Талабаларнинг қочиб кетишлари мумкин эмас.

سَمِعْنَا كُلُّنَا أَنَّ الصِّيَامَ مُفِيدٌ

– Биз ҳаммамиз эшитдикки, рўза тутиш фойдалидир. Ёки Биз ҳаммамиз рўза тутишнинг фойдали эканлигини эшитдик.

Эслатма. Тўлдирувчи эргаш гапли гапларда бош гапнинг кесими قَالَ – демоқ феълидан иборат бўлса, أَنَّ юкламаси маъносида إِنَّ юкламаси ишлатилади.

4. وَ لَكِنْ – лекин, бироқ. Бу юклама зидловчи боғловчи вазифасида келади. Мас.,

كُلُّنَا ذَهَبْنَا إِلَى حَدِيثَةِ الْحَيَوَانَاتِ وَ لَكِنْ مَحْمُودًا لَمْ يَذْهَبْ

– Барчамиз ҳайвонот боғига бордик, лекин Маҳмуд бормади.

5. لَعَلَّ – эҳтимол, шояд. Бу юклама гумонни, амалга ошиши ҳам, ошмаслиги ҳам мумкин бўлган тилакни билдиради. Мас.,

لَعَلَّ أَخَاهُ يَفْقَهُمُ – Эҳтимол, унинг (мз) акаси тушунар.

لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ – Шоядки (зора), сизлар ютуққа эришсангиз.

6. لَيْتَ – кошки. Бу юклама амалга ошиши мумкин

бўлмаган тилакни билдиради. Мас., يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا

– Оҳ, кошки эди мен тупроққа айлансам.

## § 147. МУТЛАҚ ИНКОР

Бирор нарса ёки шахснинг мутлақо йўқлигини билдирувчи инкор мутлақ инкор дейилади. Мутлақ инкор араб тилида йўқлиги билдириладиган сўз олдига لَا юкламасини қўйиш билан ифодаланади ва ўша сўз ноаниқ ҳолатда танвин қўшимчасисиз тушум келишигида келади. Мас.,

لَا أَحَدَ فِي الشَّارِعِ – Кўчада умуман ҳеч ким йўқ.

لَا رَبَّ فِيهِ – Бунда ҳеч бир шубҳа йўқ.

## § 148. ЁРДАМЧИ ФЕЪЛ СИФАТИДА

كَانَ феъли морфологик жиҳатдан ажваф феъллар гуруҳига мансуб бўлиб, «бўлмоқ» маъносида етакчи феъл (мустақил феъл) вазифасини бажаришдан ташқари от кесимли гапларда эга билан кесим ўртасида боғлама вазифасини бажариши юқорида айтилган. Мас.,

كَانَ أَحْمَدُ تَلْمِيذًا – Аҳмад ўқувчидир., أَحْمَدُ تَلْمِيذٌ – Аҳмад ўқувчи эди.

Маълумки, араб тилида феъл замонлари жуда оз бўлиб (атиғи ўтган ва ҳозирги-келаси замони мавжуд), иш-ҳаракатнинг вақтини аниқ ифодалаб беролмайди. Иш-ҳаракатнинг замонини конкрет билдириш учун айрим юкламалар (мас., سَاءَ، قَدْ، سَوْفَ) ишлатилганида ҳам за-

мон тўла конкретлашмайди. Ҳозирги араб тилида замонни янада конкретлаштириш учун қўшма феъллардан, хусусан كَانَ феъли иштирок этадиган қўшма феъллардан кенг фойдаланилади. Бундай қўшма феъллар қуйидаги замон маъноларини билдиради:

1. كَانَ феъли ўтган замонда ва етакчи феъл ҳозирги-келаси замонда келганида, иш-ҳаракатнинг ўтган замонда узоқ давом этганлиги ёки ўтган замонда бир неча бор такрорланганлиги билдирилади. Мас.,

قَبْلَ سِتِّينَ كُنْتُ أَدْرُسُ فِي الْجَامِعَةِ – Икки йил аввал мен университетда ўқир эдим.

فِي تِلْكَ الْفِتْرَةِ كُنَّا نَلْعَبُ بِالشَّطْرَنْجِ كُلَّ يَوْمٍ – Ўша кезларда ҳар куни шахмат ўйнар эдик.

2. كَانَ феъли ҳам, етакчи феъл ҳам ўтган замонда бўлганида, иш-ҳаракатнинг ўтган замонда бўлиб ўтганлиги ёки ўтган замондаги бошқа бир иш-ҳаракатдан олдин содир бўлганлиги ифодаланади. Бунда етакчи феъл олди-дан قَدْ юкламаси ҳам келиши мумкин. Мас.,

فِي أَوَّلِ الشَّهْرِ كَانَ طُلَابُ الصَّفِّ الْأَوَّلِ قَدْ دَعَعُوا جَمِيعَ امْتِحَانَاتِهِمْ – Биринчи курс талабалари ойнинг бошларида барча имтиҳонларини топшириб бўлган эдилар.

كَانَتْ زَيْنَبُ سَافَرَتْ إِلَى بَلَدِهَا مَسَاءً امْسِي – Кеча кечқурун Зайнаб юртига жўнаб кетиб бўлган эди.

3. كَانَ феъли ҳозирги-келаси замонда, етакчи феъл эса قَدْ юкламаси билан ўтган замонда келганида, иш-ҳаракатнинг келаси замонда бирор иш-ҳаракатдан ёки пайтдан илгари содир бўлажagini билдиради. Мас.,

بَعْدَ عِدَّةِ سَنَوَاتٍ تَكُونُونَ قَدْ تَخَرَجْتُمْ مِنَ الْجَامِعَةِ



— Бир неча йилдан кейин университетни тугатиб бўлган бўласизлар (мэ).

## § 149. ЁРДАМЧИ ФЕЪЛЛАР

Субъектнинг иш-ҳаракатини билдирувчи етакчи феъл билан бирга келиб, унга турли қўшимча маъно берувчи феъллар ёрдамчи феъллар дейилади. Ёрдамчи феъллар ифодалайдиган қўшимча маънолар қуйидагичадир:

1. Гапдаги иш-ҳаракатнинг бошланишини билдириш учун қуйидаги феъллар ишлатилади:

قَامَ، اَقْبَلَ، صَارَ، اَصْبَحَ، شَرَعَ، رَاحَ، جَعَلَ، اِبْتَدَأَ، بَدَأَ، اَخَذَ

Бу феъллардан кейин етакчи феъл ҳозирги-келаси замонда ишлатилади. Мазкур қўшма феълнинг замонини ёрдамчи феъллар аниқлайди: қўшма феъл ўтган замонда бўлса, улар ҳам ўтган замонда, қўшма феъл ҳозирги-келаси замонда бўлса, ёрдамчи феъл ҳам ҳозирги-келаси замонда келади. Мас.,

بَدَأَ الْعَمَالُ يَعْمَلُونَ مِنَ الصَّبَاحِ

— Ишчилар эрталабдан ишлай бошладилар.

مِنَ اَوَّلِ اَيُّوَلٍ يَصِيْرُ التَّلَامِيْذَةُ يَذْهَبُوْنَ اِلَى الْمَدْرَسَةِ

— Ўқувчилар биринчи сентябрдан мактабга қатнай бошлайдилар.

2. Иш-ҳаракатнинг ўтган замонда бажарилганлигини ва ҳозирги замонда ҳам давом этаётганлигини қуйидаги ёрдамчи феъллар билдиради:

وَاَصْلَ، مَضَى، تَابَعَ، دَامَ، اسْتَمْرَ، مَا فَتِيَ، طَلَّ، مَا زَالَ، بَقِيَ، مَا بَرِحَ

Бу феъллардан кейин ҳам етакчи феъл ҳозирги-келаси замонда келади. Мас.,

كَانَ شَعْبَنَا يَنْاضِلُ وَلَا يَزَالُ يَنْاضِلُ مِنْ أَجْلِ السَّلْمِ

— Халқимиз тинчлик учун курашган ва ҳозир ҳам курашишда давом этмоқда.

تَابَعَ الرَّجُلُ يَسِيرُ حَتَّى الْمَسَاءِ — У киши кечгача юришда давом этди.

3. Иш-ҳаракатнинг бажарилиш арафасида турганлигини ёки иш-ҳаракатнинг бажарилишига оз қолганлигини қуйидаги феъллар билдиради: كَادَ (а), اَوْشَكَ،

дан кейин етакчи феъл ҳозирги-келаси замонда, اَوْشَكَ феълдан кейин эса اَنْ юкламаси билан истак майлида келади. Мас.,

كَادَ الطَّنْفَلُ يَمُوتُ مِنَ الْخَوْفِ — Қўрқинчдан бола ўлай деди.

تَوَشَّكَ الْكَارِثَةُ اَنْ تُحِلَّ بِي — Менга бир фалокат бўлай деяпти.

كَادَ феъли инкор юкламаси билан келганида, «зўрға», «деярли» маъноларини билдиради. Мас.,

لَا نَكَادُ نَفْهَمُ هَذَا — Буни биз зўрға тушунамиз.

لَا اَكَادُ اَعْرِفُهُ — Мен уни деярли танимайман.

4. Иш-ҳаракатнинг амалга ошиш эҳтимоли борлигини феъли билдиради ва бу феъл фақат ўтган замон шаклида ишлатилади. Ундан кейинги феъл اَنْ юкламаси билан истак майлида келади. Мас.,

عَسَى زَيْدٌ اَنْ يَكْتُوبَ — Эҳтимол, Зайд ёзар.

Бу феълга баъзан бирикма олмош қўшилиб келади ва у гапнинг эгасини билдиради. Мас.,

عَسَى اَنْ اَرَكَ — Эҳтимол, мен сени кўрарман.

5. Баъзан لَيْسَ феъли инкор юкламаси вазифасида ҳам ишлатилади. Мас., دَرَى — билмоқ феълдан: لَا اَدْرِي = لَسْتُ اَدْرِي يَا حَبِيْبِي مَنْ اَنَا اَيْنَ اَنَا — билмайман. لَسْتُ اَدْرِي — Мен билмайман, эй ҳабибим, кимману қаердаман.

## § 150. ИЗОҲЛОВЧИ

Изоҳловчи аниқловчининг бир тури бўлиб, отга бошқа бир ном бериш билан уни аниқлаб келади.

Араб тилида мансабни, қариндош-уруғликни, касб-ҳунар ва шу кабиларни билдирувчи изоҳловчилар изоҳланмишдан олдин аниқ ҳолатда ва изоҳланмиш билан жинсда ва келишиқда мослашган ҳолда ишлатилади. Мас.,

الرَّقِيقُ نُورُ الدِّينِ – ўртоқ Нуриддин, الطَّالِبَةُ زَيْنَبُ – толиба Зайнаб,

الشَّيْخُ عَبْدِ الْبَاسِطِ عَبْدِ الْأَمْرِ – шайх Абдулбосит Абдуссамад,

الْمَطْرِبَةُ فَيْرُوزُ – хонанда Феруз.

Булардан ташқари араб тилида маънони кучайтирувчи изоҳловчилар ҳам мавжуд бўлиб, улар, **كَلَا** (мз) –

**كَلْنَا** (мн) – иккови; **ذَاتُ**, **عَيْنُ**, **نَفْسُ** – ўша сўзлари воситасида ясалади ва буларни қўллашда икки усул мавжуд:

1. Юқоридаги изоҳловчилар изоҳланмиш билан изофа бирикмасини ташкил этади ва изоҳловчи музоф, изоҳланмиш музоф илайҳи бўлиб келади. Мас.,

تَكَلَّمْتُ مَعَ نَفْسِ الطَّالِبِ – Студентнинг ўзи билан гаплашдим.

فِي ذَاتِ الْوَقْتِ جَاءَ الطَّلَابُ – Шу вақтнинг ўзида студентлар келишди.

اتَّفَقَ كِلَا الْجَانِبَيْنِ عَلَى هَذَا – Ҳар икки томон шунга келишишди.

2. Изоҳланмиш от аниқ ҳолатда келади ва изоҳловчи бўлиб келган юқоридаги сўзлар изоҳланмишдан кейин у билан келишиқда мослашган ҳолда ва изоҳланмишга мос келувчи бирикма олмош билан келади. Мас.,

تَكَلَّمْتُ مَعَ الطَّالِبِ نَفْسِهِ – Студентнинг ўзи билан гаплашдим.

تَكَلَّمْتُ مَعَ الطَّالِبِ عَيْنِهِ – Студентнинг ўзи билан гаплашдим.

فِي الْوَقْتِ نَفْسِهِ جَاءَ الطَّلَابُ – Шу вақтнинг ўзида студентлар келишди.

Агар изоҳланмиш одамни билдирувчи отдан иборат бўлиб, кўплиқда келса, **أَنْفُسُ** сўзининг кўплиги ишлатилади. Мас.,

يَجِبُ عَلَى الطَّلِبَةِ أَنْفُسِهِمْ أَنْ يَحْتَرِمُوا الْمُدْرَسَ

– Талабалар ўзлари ўқитувчини ҳурмат қилишлари керак.

ذَهَبَ التَّلْمِيزَانِ كِلَاهُمَا – Ҳар иккала ўқувчи кетишди.

ذَهَبَتِ التَّلْمِيزَاتَانِ كِلْتَاهُمَا – Ҳар иккала ўқувчи қиз кетишди.

Биз илгари кўрган **كُلُّ**, **جَمِيعُ** сўзлари ҳам ўзлари бири-киб келган сўз билан шу усулда қўлланиши мумкин. Мас.,

تَعَرَّفْتُ بِالطَّلَابِ جَمِيعِهِمْ – Студентларнинг барчаси билан танишдим.

ضَيَعَتِ الْوَقْتُ كُلَّهُ – Вақтнинг ҳаммасини бекор кетказдинг (мз).

Булардан ташқари араб тилида бирор сўзнинг ўрнида ишлатилувчи изоҳловчилар ҳам мавжуд бўлиб, улар **الْبَدَلُ** дейилади. Бундай изоҳловчи изоҳланмишдаги маънони тўлалигича ёки қисман ўз ичига олади. Бу изоҳловчилар изоҳланмишдан кейин келади ва унга мос бўлган бирикма олмошни ўзига қабул қилади ҳамда изоҳланмиш билан бир хил келишиқда келади. Мас.,

يُعْجِبُنِي مَعْمُودُ عِلْمُهُ – Менга Маҳмуднинг билими ёқади (Сўзма-сўз: Менга Маҳмуд, унинг билими ёқади).

ضَرَبْتُ سَلِيمًا رَأْسَهُ – Салимнинг бошига урдим (Сўзма-сўз: Салимни, унинг бошига урдим).

أَكَلْتُ الرُّغِيفَ نِصْفَهُ – Ноннинг ярмини едим (Сўзма-сўз: Нонни, унинг ярмини едим).

تُعْجِبُنِي سَمَرْقَنْدُ هَوَاؤِهَا – Менга Самарқанднинг ҳавоси ёқади (Сўзма-сўз: Менга Самарқанд, унинг ҳавоси ёқади).

## § 151. БИР МАРТАЛИК ҲАРАКАТ НОМИ

Иш-ҳаракатнинг бир марта содир бўлганлигини билдирувчи сўз бир марталик ҳаракат номи дейилади. Бир марталик ҳаракат номи масдар охирига **ب** ҳарфини қўйиш билан ҳосил бўлади. Мас.,

**ضَرَبَ** – урмоқ → масдари **ضَرْبٌ** – уриш, **ضْرِبَةٌ** – бир марта уриш,

**ضَحِكَ** – кулмоқ → масдари **ضَحْكٌ** – кулиш, **ضَحْكَةٌ** – битта кулиш.

Бир марталик ҳаракат номи бошқа отлар каби иккилик ва кўплик сонларига эга: **ضَحْكَةٌ** – битта кулиш, **ضَحِكَاتَانِ** иккита кулиш, **ضَحِكَاتٌ** – кўпгина кулишлар.

Кўпинча **ب** билан тугаган масдарлардан бир марталик ҳаракат номи шу масдардан кейин «**وَاحِدَةٌ** – бир, битта» мослашган аниқловчисини келтириш билан ҳосил қилинади. Мас., **نَجَاَ** (y) – нажот топмоқ → масдари **نَجَاءٌ** – нажот топиш, **نَجَاءٌ وَاحِدَةٌ** – бир марта нажот топиш.

## § 152. ЧЕКЛОВ

Бу грамматик категория араб тилига хос бўлиб, бошқа тилларда учрамайди.

Гапда чеклов бўлиб келган сўз гапнинг кесими ифодалаган маънонинг объектини янада конкретлаштириб, аниқлаб, чегаралаб келади. Чеклов одатда гапнинг эгаси ва кесимидан кейин ёки гапнинг сўнгида ноаниқ ҳолатда тушум келишигида келади. Бунда гапнинг кесими от кесим ҳам, феъл кесим ҳам бўлиб келиши мумкин. Чеклов гапнинг на эгаси, на кесими билан жинсда, сонда мослашмайди. Мас.,

**مَحْمُودٌ حَسَنٌ وَجْهًا** – Маҳмуд гўзал юзlidir.  
(Сўзма-сўз: Маҳмуд юз жиҳатидан яхшидир).

**مَحْمُودٌ حَسَنٌ خُلُقًا** – Маҳмуд яхши хулқlidir.  
(Сўзма-сўз: Маҳмуд хулқ жиҳатидан яхшидир).

**مَحْمُودٌ حَسَنٌ نَسَبًا** – Маҳмуд яхши насабlidir.  
(Сўзма-сўз: Маҳмуд насаб жиҳатидан яхшидир).

Чеклов кўпинча гапнинг кесими қиёсий ёки орттирма даражадаги сифатдан иборат бўлганида ишлатилади. Мас.,

**هُوَ أَصْفَرُ مِنِّي سِنًا** – У мендан ёшроқ.  
(Сўзма-сўз: У мендан ёш жиҳатидан кичик).

**هُوَ أَصْفَرُ مِنِّي قَامَةً** – У мендан пастроқ.  
(Сўзма-сўз: У мендан бўй жиҳатидан кичик).

**هُوَ أَصْفَرُ مِنِّي عَقْلًا** – У мендан ақлсизроқ.  
(Сўзма-сўз: У мендан ақл жиҳатидан кичик).

## § 153. ҚУРОЛ ОТЛАРИ

Иш-ҳаракатни амалга ошириш воситасини билдирувчи отлар қурол отлари дейилади. Қурол отлари кўпинча **I** бобдаги ўтимли феъллардан **مِفْعَالٌ**, **مِفْعَالٌ**, **مِفْعَلَةٌ** вазнларида ҳосил бўлади. Мас.,

**بَرَدٌ** – эговламоқ → **مِبْرَدٌ** – эгов,

**كُنَسٌ** – супурмоқ → **مِكْنَسَةٌ** – супурги,

**فَتَحَ** – очмоқ → **مِفْتَاحٌ** – очқич.

Кейинги пайтларда араб тилида юқоридаги вазнлардан ташқари **فَعَالَةٌ** вазнида ҳам қурол отлари ҳосил қилинмоқда. Мас., **ثَلَاجَةٌ** – музлатгич,

**دَبَابَةٌ** – танк, **جَرَّارَةٌ** – трактор ва ҳ.к.

## § 154. СОН

Араб тилида ҳам сонлар саноқ ва тартиб сонларга бўлинади. Саноқ сонлар ҳам, тартиб сонлар ҳам рақамларни ифодаловчи қуйидаги сўзлар ёрдамида ясалади:

Рақамлар	Мз	Мн
бир	وَاحِدٌ، أَحَدٌ	وَاحِدَةٌ، إِحْدَى
икки	اِثْنَانٍ	اِثْنَانٍ
уч	ثَلَاثٌ	ثَلَاثَةٌ
тўрт	أَرْبَعٌ	أَرْبَعَةٌ
беш	خَمْسٌ	خَمْسَةٌ
олти	سِتٌّ	سِتَّةٌ
етти	سَبْعٌ	سَبْعَةٌ
саккиз	ثَمَانٍ	ثَمَانِيَةٌ
тўққиз	تِسْعٌ	تِسْعَةٌ
ўн	(عَشْرٌ) عَشْرٌ	(عَشْرَةٌ) عَشْرَةٌ
йигирма	عِشْرُونَ	عِشْرُونَ
ўттиз	ثَلَاثُونَ	ثَلَاثُونَ
қирқ	أَرْبَعُونَ	أَرْبَعُونَ
эллиқ	خَمْسُونَ	خَمْسُونَ
олтмиш	سِتُونَ	سِتُونَ
етмиш	سَبْعُونَ	سَبْعُونَ
саксон	ثَمَانُونَ	ثَمَانُونَ
тўқсон	تِسْعُونَ	تِسْعُونَ
юз	(مِائَةٌ) مِئَةٌ	(مِائَةٌ) مِئَةٌ
минг	أَلْفٌ	أَلْفٌ
миллион	مِليونٌ	مِليونٌ
миллиард	مِليَارٌ	مِليَارٌ

Эслатма. Бу сонлар ичидан إِحْدَى — келишиқда турланмайдиган сўз, اِثْنَانٍ — иккилик сон каби турланадиган сўз, 20 дан 90 гача сонлар музаккар тўғри кўплиқ каби, қолганлари эса уч келишиқли сўзлардир.

أَحَدٌ сўзи гапда «кимдир» гумон олмоши ёки инкор гапларда «ҳеч ким» маъносида ҳам ишлатилади. Мас.,

جَاءَنِي أَحَدٌ — Олдимга кимдир келди.

مَا جَاءَنِي أَحَدٌ — Олдимга ҳеч ким келмади.

## § 155. 1–10 гача САНОҚ СОНЛАРНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

1 ва 2 саноқ сонини ифодалаш учун сонни ишлатмаслик мумкин, чунки бирлик ва иккилик грамматик категорияси предметнинг битта ёки иккиталигини кўрсатиб туради. Мас.,

كِتَابٌ — китоб ёки битта китоб,

مَجَلَّتَانِ — иккита журнал.

Лекин предметнинг бир ёки иккиталиги таъкидланиши керак бўлса, (وَاحِدَةٌ) (وَاحِدٌ), ёки اِثْنَانٍ (اِثْنَانِ) сонлари саналмиш оддан кейин қўйилади ва саналмиш од билан мослашган аниқловчи каби тўрт жиҳатдан мослашади. Мас.,

لِي كِتَابٌ وَاحِدٌ — Менда битта китоб бор.

فِي الْكِتَابِ الْوَاحِدِ حَقِيقَةٌ — Битта китобда ҳақиқат бор.

أَشْتَرَيْتُ كِتَابًا وَاحِدًا — Битта китоб сотиб олдим.

فِي الْمَجَلَّتَيْنِ الْاِثْنَتَيْنِ مَقَالَتَانِ — Икки журналда иккита мақола бор.

إِنْ هَاتَيْنِ الْمَجَلَّتَيْنِ الْاِثْنَتَيْنِ تَعْجِيبَانِي — Чиндан бу иккита журнал менга ёқади.

3 – 10 гача бўлган сонлар саналмиш билан икки усулда бирикади:

1. Сон билан саналмиш от изофа ташкил этади. Бунда сон музоф, саналмиш от музоф илайҳи бўлиб келади. Сон саналмиш от бирлигининг жинсига тескари жинсда келади, саналмиш от эса, ноаниқ ҳолатда кўпликда келади. Мас.,

أَرْبَعَةٌ بِيوتٍ – тўртта уй,

سَبْعٌ عُرفٍ – еттита хона,

عَشْرَةٌ أَيامٍ – ўн кун.

8 сони муаннас от билан ишлатилганида, келишикларда **عَالٍ، قَاصِرٍ** сўзи каби турланади. Мас.,

ثَمَانِي سَاعَاتٍ – 8 соат,

فِي ثَمَانِي سَاعَاتٍ – 8 соатда,

انْتَظَرْنَا ثَمَانِي سَاعَاتٍ – 8 соат кутдик.

Изофа қоидасига мувофиқ гапдаги бажараётган вази-фасига қараб, соннинг келишиги ўзгаради, холос. Мас.,

فِي أَرْبَعِ عُرفٍ طَلَابٍ – Тўртта хонада студентлар бор,

اشْتَرَتِ الجامعةُ سِتَّةَ بِيوتٍ – Университет еттита уй сотиб олди,

عَطَلْنَا الشَّعْبِيَّةَ عَشْرَةَ أَيامٍ – Қишки каникулимиз ўн кун.

Умумий қоидага биноан бундай изофалар **مِن** предлоги ёрдамида ажратилиши ҳам мумкин. Мас.,

رَأَيْتُ أَرْبَعَةَ مِنَ الطَّلَابِ – Тўрт студентни кўрадим.

3 – 10 гача бўлган маълум сонни билдирган «бир неча» сўзи ҳам ( **بِضْعَةٍ، بَضْعٍ** ) саналмиш от билан 3 – 10 гача бўлган сон каби изофа ҳосил қилади. Мас.,

بِضْعَةٌ أَيامٍ – бир неча кун,

بِضْعٌ لَيَالٍ – бир неча тун.

2. Аввал саналмиш от, сўнг сон келади. Бунда ҳам соннинг жинси саналмиш отнинг жинсига тескари бўлиши шарт. Гапдаги вази-фасига қараб икковининг келишиги ўзгариши мумкин. Мас.,

الأَرْكَانُ الخَمْسَةُ للإسلام – Исломининг беш рукни,

تَمَلْنَا الأَرْكَانَ الخَمْسَةَ للإسلام – Исломининг беш рукнини ўргандик,

الصَّلواتُ الخَمْسُ – Беш вақт намоз.

## § 156. 11 – 19 гача САНОҚ СОНЛАРНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

11 – 19 гача бўлган сонлар саналмиш билан қуйидагича муносабатда бўлади:

1. 11 сони саналмиш от билан жинсда тўғри мослашади ва ҳар уч келишикда ҳам танвинсиз тушум келишигида келади. Саналмиш от эса ноаниқ ҳолатда бирликда тушум келишигида келади. 1 сони учун **أَحَدٌ – إِحْدَى** варианти ишлатилади. Мас.,

فِي مَدِينَتِنَا أَحَدٌ عَشْرَ مَتَحَفًا – Шаҳримизда 11 та музей бор,

فِي مَدِينَتِنَا إِحْدَى عَشْرَةَ مَكْتَبَةً – Шаҳримизда 11 та кутубхона бор,

فِي أَحَدٍ عَشْرَ مَتَحَفًا – 11 та музейда,

فِي إِحْدَى عَشْرَةَ مَكْتَبَةً – 11 та кутубхонада

زُرْنَا أَحَدٌ عَشْرَ مَتَحَفًا – 11 та музейни томоша қилдик.

2. 12 сони ҳам саналмиш от билан шундай муносабатда бўлади. Фақат 2 сони **اثنًا** шаклида, қаратқич ва тушумда эса **اثنَتِي، اثنَتِي** шаклида бўлади. Мас.,

لِجَارِنَا اثنًا عَشْرَ وُلْدًا – Қўшнимизнинг 12 та боласи бор,

جَاءتْ اثنَتَا عَشْرَةَ طَالِبَةً – 12 та толиба келди,

فِي اثنَتِي عَشْرَ بَيْتًا – 12 та уйда,

فِي اثنَتِي عَشْرَةَ مَكْتَبَةً – 12 та кутубхонада.

3. 13—19 гача бўлган сонлар ҳар доим танвинсиз тушум келишигида бўлади. Бирлар хонасининг жинси саналмиш от жинсига тескари, ўнлар хонасининг жинси саналмиш от жинси билан бир хил бўлади. Мас.,

سَبْعَةَ عَشَرَ عَامًا — 17 йил,

فِي سَبْعَةِ عَشَرَ عَامًا — 17 йилда,

تِسْعَ عَشْرَةَ مَدِينَةً — 19 та шаҳар,

فِي تِسْعَ عَشْرَةَ مَدِينَةً — 19 та шаҳарда,

أَرْبَعَ عَشْرَةَ طَاوِلَةً — 14 та стол.

## § 157. 20 — 99 гача СОНЛАРНИНГ ИШЛАТИЛИШИ

Бу сонларни ишлатишда қуйидагиларга эътибор бериш керак:

1. 21, 31, 41 ва бошқалардаги 1 рақами учун кўпинча **وَاحِدٌ** — **وَاحِدَةٌ** варианты олинади ва у саналмиш от билан жинсда тўғри мослашади. Бирлар хонаси билан ўнлар хонаси **وَ** боғловчиси ёрдамида бирикади ҳамда саналмиш от бирликда ноаниқ ҳолатда тушум келишигида келади. Сонлар эса ҳар уч келишикда уч хил турланади:

وَاحِدٌ وَثَلَاثُونَ مِثْرًا — 31 метр,

وَاحِدَةٌ وَعِشْرُونَ مَجَلَّةً — 21 та журнал,

فِي وَاحِدٍ وَثَلَاثِينَ مِثْرًا — 31 метрда,

قُرَأَتْ وَاحِدَةٌ وَعِشْرِينَ مَجَلَّةً — 21 та журнални ўқидим,

ثَمَنٌ وَاحِدَةٌ وَعِشْرِينَ مَجَلَّةً — 21 та журналнинг нархи.

2. 22, 32, 42 каби сонларда 2 рақами учун **اِثْنَانِ** —

**اِثْنَانِ** сўзлари олинади ва у саналмиш от билан жинсда тўғри мослашади. Бу сонларнинг саналмиш от билан бирикуви 21, 31, 41 кабиларнинг бирикуви билан бир хил бўлади. Мас.,

اِثْنَانِ وَعِشْرُونَ كِتَابًا — 22 та китоб,

فِي اِثْنَيْنِ وَعِشْرِينَ كِتَابًا — 22 та китобда,

قُرَأَتْ اِثْنَيْنِ وَعِشْرِينَ مَجَلَّةً — 22 та китоб ўқидим,

اِثْنَانِ وَخَمْسُونَ مَجَلَّةً — 52 та журнал,

فِي اِثْنَيْنِ وَخَمْسِينَ مَجَلَّةً — 52 та журналда,

أَشْتَرَيْتُ اِثْنَيْنِ وَعِشْرِينَ مَجَلَّةً — 52 та журнал сотиб олдим.

3. 23, 33, 43 ва ундан юқори сонларда бирлар хонаси саналмиш от билан жинсда тескари мослашади. Ўнлар хонаси билан **وَ** боғловчиси ёрдамида бирикади. Ҳар уч келишикда турланади. Саналмиш от бирликда ноаниқ ҳолатда тушум келишида келади. Мас.,

تِسْعَةٌ وَأَرْبَعُونَ مِثْرًا — 49 метр,

فِي تِسْعَةٍ وَأَرْبَعِينَ مِثْرًا — 49 метрда,

سِتٌّ وَثَمَانُونَ رِيشَةً — 86 та перо,

أَشْتَرَيْتُ سِتًّا وَثَمَانِينَ رِيشَةً — 86 та перо сотиб олдим.

4. 20 — 90 гача яхлит сонлар билан келган саналмиш от бирликда тушум келишигида ноаниқ ҳолатда келади. Гапдаги вазифасига кўра, келишикларда соннинг ўзи турланади. Мас.,

عِشْرُونَ كِتَابًا — 20 та китоб,

فِي عِشْرِينَ كِتَابًا — 20 та китобда,

قُرَأَتْ عِشْرِينَ كِتَابًا — 20 та китоб ўқидим,

## § 158. 100 ВА УНДАН ОРТИҚ САНОҚ СОНЛАР

Бу сонларни ишлатишда қуйидагиларни билиш керак:

1. 100, 1000 каби яхлит сонлар саналмиш от билан изофа ҳосил қилади. Музоф илайқи бўлиб келган саналмиш от ноаниқ ҳолатда бирликда келади. Мас.,

مِئَةَ مَسَاءٍ — юз оқшом,

فِي مِئَةِ مَسَاءٍ — юз оқшомда,

قَضَيْتُ مِئَةَ مَسَاءٍ — юз кечани ўтказдик,

أَلْفُ لَيْلَةٍ — минг кеча,

فِي أَلْفِ لَيْلَةٍ — минг кечада,

قَضَيْتُ أَلْفَ لَيْلَةٍ — минг кечани ўтказдим.

2. 200 ва 2000 каби яхлит сонлар ҳам шу тахлит ясалади. Фақат бу сонларнинг иккилик шакли олинади. Мас.,

مِئَتَا مَسَاءٍ — 200 оқшом,

فِي مِئَتَيْ مَسَاءٍ — 200 оқшомда,

أَلْفَا لَيْلَاتٍ — 2000 кеча,

فِي أَلْفَيْ لَيْلَةٍ — 2000 кечада ва ҳ.к.

3. 1000 гача бўлган юзликларда юз сўзига саналмиш от сифатида қаралади, лекин у бирликда келади. Саналмиш от билан эса изофа занжири ҳосил қилинади. Мас.,

ثَلَاثُمِئَةٍ — 300 — өки ӨЛАТ МӨТӨ,

أَرْبَعُمِئَةٍ — 400 — өки ӨРӨӨ МӨТӨ,

خَمْسُمِئَةٍ — 500 — өки ӨМӨС МӨТӨ,

سِتِّمِئَةٍ — 600 — өки ӨТ МӨТӨ,

ثَلَاثُمِئَةِ طَالِبٍ — 300 та студент —

مِنْ ثَلَاثُمِئَةِ طَالِبٍ — 300 студентдан —

رَأَيْتُ ثَلَاثُمِئَةَ طَالِبٍ — 300 студентни кўрдим —

ва ҳ.к.

4. Юзлик сонлар ичида ўнлик ва бирлик сонлар ҳам аралаш бўлса, аввал юзликлар, сўнг бирлик ва охирида ўнлик хонаси ёзилади. Саналмиш от 11 дан 99 гача қандай тарзда бўлса, бунда ҳам шундай тарзда бўлади. Мас.,

سِتِّمِئَةٍ وَسِتِّمِئَةٍ وَثَمَانُونَ بَيْتًا — 687 та уй —

فِي سِتِّمِئَةٍ وَسِتِّمِئَةٍ وَثَمَانِينَ بَيْتًا — 687 та уйда —

بَيْتَانَا سِتِّمِئَةٍ وَسِتِّمِئَةٍ وَثَمَانِينَ بَيْتًا — 687 та уй қурдик —

تِسْعِمِئَةٍ وَسِتِّمِئَةٍ وَأَرْبَعُونَ عُرْقَةً — 946 та хона —

فِي تِسْعِمِئَةٍ وَسِتِّمِئَةٍ وَسِتِّمِئَةٍ وَأَرْبَعِينَ عُرْقَةً — 946 та хонада —

رَأَيْنَا تِسْعِمِئَةً وَسِتِّمِئَةً وَسِتِّمِئَةً وَأَرْبَعِينَ عُرْقَةً — 946 та хона кўрдик —

5. Яхлит сонлардан кейин 1 ёки 2 сони қўшилса, у қуйидагича бўлади:

خَمْسُمِئَةِ قَلَمٍ وَفَلَمَانٍ — 502 та қалам —

أَلْفُ لَيْلَةٍ وَلَيْلَةٍ — 1001 кеча —

6. Агар минглар хонаси ўн минггача бўлса, «минг» сўзига саналмиш от сифатида қаралади ва у олдинги рақам билан изофага киришади. Юзлар хонаси юқорида кўрганимиздек ёзилади. Мас.,

خَمْسَةُ آلَافٍ كِتَابٍ — 5000 та китоб —

خَمْسَةُ آلَافٍ وَمِئَتَانِ وَخَمْسُ وَثَلَاثُونَ مَجَلَّةً — 5235 та журнал —

7. Агар минглар хонаси юзликлардан иборат бўлса, (мас., 365723), минг сўзига саналмиш от сифатида қаралади ва шу тартибда ёзилади. Мас.,

ثَلَاثُمِئَةُ وَخَمْسَةُ وَسِتُّونَ أَلْفًا وَسِتِّمِئَةً وَثَلَاثَةً — 365723 та китоб —

وَعِشْرُونَ كِتَابًا

8. Миллион ёки миллиард сўзлари иштирок этганида, улар минглардан олдин келади ва уларнинг ёзилиши мингликлар каби бўлади:

سَبْعَةٌ مِائَاتٍ وَ ثَلَاثَةٌ وَ ثَمَانُونَ أَلْفًا وَ خَمْسِيَّةٌ  
وَ ثَمَانِيَةٌ وَ عِشْرُونَ دَفْتَرًا

### § 159. КАСР СОНЛАР

Каср сонлар қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Махражи ўн ва ундан оз рақам билан ифодаланган бўлиб, сурати 1 дан иборат бўлган каср сонлар махражидаги сон ўзагидан **فَعْلٌ** ёки **فُعْلٌ** вазнида ҳосил бўлади.

Мас.,  $1/3$  — **ثُلُثٌ** ёки **ثُلُثٌ** ,  $1/9$  — **تُسْعٌ** ёки **تُسْعٌ** .

Эслатма. Махражи 6 дан иборат бўлса, каср сон **سُدُسٌ** ёки **سُدُسٌ** шаклида ҳосил бўлади.

2. Махражи 10 ва ундан оз рақам билан ифодаланган бўлиб, сурати 2 дан иборат бўлган каср сонлар махражидаги сон ўзагидан бош келишида **فُعْلَانٌ** , қаратқич ва тушум келишида **فُعْلَيْنِ** вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

$2/5$  — **خُمُسَانٌ** ( **خُمُسَيْنِ** ) ,  $2/7$  — **سَبْعَانٌ** ( **سَبْعَيْنِ** )

3. Юқоридаги каби сонларнинг сурати 3-9 гача бўлса, сурати билан махражи изофа ҳосил қилади. Бунда сурати музоф бўлиб, муаннаса келади, махражи ноаниқ ҳолатда **أَفْعَالٌ** вазнида келади. Мас.,

$5/6$  — **ثَمَانِيَةٌ أُنْسَاعٌ** ,  $8/9$  — **خَمْسَةٌ أُنْسَاعٌ** .

4.  $1/2$  шаклидаги каср сон **نِصْفٌ** — ярим сўзи билан ифодаланади.

5. Сурати ва махражи 10 дан юқори рақам билан ифодаланган бўлса, **جُزْءٌ** сўзи ёрдамида синтактик йўл билан шаклланади. Мас.,

16/19 — **سِتَّةٌ عَشْرٌ جُزْءًا مِنْ تِسْعَةِ عَشَرَ جُزْءًا** ,

52/97 — **اِثْنَانِ وَ خَمْسُونَ جُزْءًا مِنْ سَبْعِينَ جُزْءًا** .

### § 160. ТАҚСИМ СОН ВА ПРОЦЕНТ

Тақсим сон қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Саноқ сонни икки марта такрорлаш билан. Мас.,

**وَاحِدٌ وَاحِدٌ** ( **وَاحِدَةٌ وَاحِدَةٌ** ) — битта-биттадан,

**اِثْنَانِ اِثْنَانِ** ( **اِثْنَانِ اِثْنَانِ** ) — иккита-иккитадан.

2. **مَفْعَلٌ** ёки **فُعَالٌ** вазнида:

**ثَلَاثٌ** — учтадан, **مَثَلَتٌ** — учтадан,

**رَبَاعٌ** — тўрттадан, **سَبَاعٌ** — етгитадан.

Маъно жиҳатидан сонга алоқадор сифатлар қуйидагича ҳосил бўлади:

1. Сон ўзагидан ҳосил қилинган II боб феълининг мажҳул нисбат сифатдоши шаклида. Мас.,

**مَثَلَتٌ** — уч (бурчакли, томонли, элементли ва ҳ.к.).

**مُرَبَّعٌ** — тўрт (бурчакли, томонли, элементли ва ҳ.к.).

2. **مَفْعَلٌ** ёки **فُعَالٌ** вазнидаги сонлардан **ي** — ёрдамида ҳосил қилинган нисбий сифат шаклида. Мас.,

**رَبَاعِيٌّ** — тўрт (бурчакли, томонли, қаторли ва ҳ.к.).

**خُمَاسِيٌّ** — беш (бурчакли, томонли, қаторли ва ҳ.к.).

**مِثْنَوِيٌّ** — икки (бурчакли, томонли, қаторли ва ҳ.к.).

Араб тилида процент **بِ** ёки **فِي** предлоги билан келувчи **المِئَةُ** ( **المِائَةُ** ) сўзи ёрдамида ифодаланади Мас.,

**تِسْعَةُ عَشَرَ فِي الْمِائَةِ** — 19 фоиз,

**اِثْنَانِ وَ خَمْسُونَ بِالْمِئَةِ** — 52 фоиз ва ҳ.к.



## § 161. ТАРТИБ СОНЛАР

Тартиб сонлар қуйидагича ясалади:

1. Тартиб сонлар мослашган аниқловчи каби тартиби билдириладиган отдан кейин келиб, у билан мослашган аниқловчи каби мослашади.

2. 1 – 10 гача тартиб сонлар саноқ сонларнинг ўзагидан **فَاعِلٌ** (мн. **فَاعِلَةٌ**) вазнида ҳосил бўлади. Фақат “биринчи” сўзи **أَوَّلٌ** (мн. **أُولَى**) ва “олтинчи” сўзи **سَادِسٌ** (мн. **سَادِسَةٌ**) шаклида ҳосил бўлади. Мас.,

**بَيْتٌ خَامِسٌ** – бешинчи уй,

**الْبَيْتُ الْخَامِسُ** – бешинчи уй,

**فِي الْبَيْتِ الْخَامِسِ** – бешинчи уйда,

**رَأَيْتُ الْبَيْتَ الْخَامِسَ** – бешинчи уйни кўрдим.

**عُرْقَةُ سَادِسَةٌ** – олтинчи хона,

**الْعُرْقَةُ السَّادِسَةُ** – олтинчи хона,

**فِي الْعُرْقَةِ السَّادِسَةِ** – олтинчи хонада,

**دَخَلْنَا الْعُرْقَةَ السَّادِسَةَ** – олтинчи хонага кирдик.

3. 11 – 19 гача тартиб сонларда аввал бирлик хонаси тартиб сон шаклида, ўнлик хонаси саноқ сон шаклида келади ҳамда булар доим танвинсиз тушум келишигида ишлатилади. Улар тартиби билдириладиган сўз билан жинсда тўғри мослашади. “Биринчи” сўзи ўрнида **حَادٍ** ( **الْحَادِي** ), мн. **حَادِيَةٌ** (мн. **الْحَادِيَةُ**) сўзи ишлатилади. Мас.,

**الدَّرْسُ الْهَادِي عَشَرَ** – ўн биринчи дарс,

**الْعُرْقَةُ الثَّانِيَةَ عَشَرَ** – ўн иккинчи хона,

**الْجِلْدُ التَّاسِعَ عَشَرَ** – ўн тўққизинчи жилд.

4. 20 ва ундан юқори яхлит сонлар саноқ сонлардан фарқ қилмайди. Фақат улар отдан кейин аниқ ҳолатда келади. Мас.,

**الْعُرْقَةُ الْعِشْرُونَ** – йигирманчи хона,

**فِي الْعُرْقَةِ الْعِشْرِينَ** – йигирманчи хонада,

**الْمَحْبُوسِ الْمِئَةَ** – юзинчи тутқин,

**عِنْدَ الْمَحْبُوسِ الْمِئَةَ** – юзинчи тутқинда,

**الْمِئَةُ الْآلِفَ** – мингинчи кеча,

**حَتَّى الْمِئَةِ الْآلِفِ** – мингинчи кечагача.

5. 21 – 99 гача яхлит бўлмаган тартиб сонларнинг аввал бирлар хонаси тартиби билдириладиган сўз билан жинсда мослашган ҳолда, **وَ** боғловчисидан кейин ўнлар хонаси ( ҳар иккови ҳам тартиб сон шаклида ) келади ва улар от билан келишиқда мослашади. Мас.,

**الدَّرْسُ الثَّلَاثُونَ وَالثَّلَاثُونَ** – ўттиз учинчи дарс,

**فِي الدَّرْسِ الثَّلَاثِ وَالثَّلَاثِينَ** – ўттиз учинчи дарсда,

**الصفحة السادسة والثمانون** – саксон олтинчи бет,

**فِي الصفحة السادسة والثمانين** – саксон олтинчи бетда.

6. 100 дан юқори тартиб сонларда ҳам шу услуб сақланади ва бунда юзлик хона олдин келади. Мас.,

**الصفحة الثلاثمائة والسابعة والثمانون** – уч юз саксон еттинчи бет,

**فِي الصفحة الثلاثمائة والسابعة والثمانين** – уч юз саксон еттинчи бетда,

**الْعُرْقَةُ المِئَتَانِ وَالتَّاسِعَةَ وَالأربعون** – икки юз қирқ тўққизинчи хона,

**إلى الْعُرْقَةِ المِئَتَيْنِ وَالتَّاسِعَةَ وَالأربعين** – икки юз қирқ тўққизинчи хонага.

Баъзан юзлар ва минглар хонаси бирлар ва ўнликлардан орқага ўтиши ҳам мумкин. Бунда **بَعْدَ** предлоги қўйилади. Мас.,

**الْمِئَةُ الرَّابِعَةَ وَالسبعون بَعْدَ الثلاثين** – уч юз етмиш тўртинчи кеча.

## § 162. ВАҚТ, ОЙ, КУН ВА ЙИЛНИ ИФОДАЛАШ

Вақтни ифодалаш қуйидагича бўлади:

1. Соат бўйича вақтни ифодалаш учун тартиб сон ишлатилади:

السَّاعَةُ الْخَامِسَةُ – соат 5, فِي السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ عَشْرَةَ – соат 12 да.

2. 1 сони ўрнида тартиб сон эмас, саноқ сон **وَاحِدَةٌ** ишлатилади: **السَّاعَةُ الْوَاحِدَةُ لَيْلًا** – тунги соат 1.

3. Бақтни ифодалашда фақат 12 гача бўлган рақамлар ишлатилади. Шунинг учун сонлардан кейин **صَبَاحًا** – эрталаб, **نَهَارًا** – кундузи, **مَسَاءً** – оқшом, **لَيْلًا** – тун каби сўзлар қўшиб қўйилади. Мас.,

السَّاعَةُ الْخَامِسَةُ صَبَاحًا – соат эрталабки 5,

فِي السَّاعَةِ السَّادِسَةِ مَسَاءً – соат 18 да.

حَتَّى السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ نَهَارًا – соат 14 гача.

4. “Роппа-роса” сўзи қуйидагича ишлатилади:

الآن السَّاعَةُ الثَّانِيَةُ عَشْرَةَ تَمَامًا – Ҳозир соат роппа-роса 12.

فِي السَّاعَةِ الثَّامِنَةِ بِالصَّبْحِ مَسَاءً – Соат роппа-роса 20 да.

5. 30 минутгача бўлган вақт тартиб сондаги соатга **وَ** боғловчиси ёрдамида саноқ сон билан ифодаланган минутни қўшиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

السَّاعَةُ الثَّالِثَةُ وَخَمْسُ دَقَائِقَ – Соат 3 дан 5 минут ўтди.

السَّاعَةُ الْوَاحِدَةُ وَثَلَاثُ عَشْرَةَ دَقِيقَةً – Соат 1 дан 13 минут ўтди.

السَّاعَةُ الرَّابِعَةُ وَالرَّبِيعُ – Соат 4 дан 15 минут ўтди.

السَّاعَةُ الْعَاشِرَةُ وَالثَّلَاثُ لَيْلًا – Соат 22 дан 20 минут ўтди.

6. “Ярим” сўзи **(نِصْفٌ)** ҳам **وَ** боғловчиси ёрдамида ясалади. Мас.,

السَّاعَةُ الْحَادِيَةُ عَشْرَةَ وَالنِّصْفَ – соат 11 ярим.

7. 30 минутдан ортиқ бўлган вақт кейинги соатни тартиб сон билан ифодалангандан кейин **إِلَّا** юкламаси воситасида кейинги соатга етмаган минутни саноқ сонда келтириш йўли билан ифодаланади ва бу саноқ сон тушум келишигида келади. Мас.,

السَّاعَةُ الثَّالِثَةُ إِلَّا سِتُّ دَقَائِقَ – Соат 2 дан 54 минут ўтди.

فِي السَّاعَةِ الْوَاحِدَةِ إِلَّا رُبْعًا – Соат 12 дан 45 минут ўтганда.

8. Баъзан 30 минутдан ошган вақт кичкина рақамни ташкил этса, қуйидагича шаклланиши ҳам мумкин:

السَّاعَةُ الرَّابِعَةُ وَالنِّصْفُ وَارْبَعُ دَقَائِقَ – Соат 4 дан 34 минут ўтди.

Кунни ифодалаш учун ҳам тартиб сон ишлатилади. Мас.,

الْيَوْمُ الْعَاشِرُ مِنْ شَهْرِ حَزْرِيَّانَ – 10 июнь,

الْيَوْمُ الْخَامِسُ وَالْعِشْرُونَ مِنْ شَهْرِ أَيْلُولَ – 25 сентябрь.

Баъзан **شَهْرٌ** сўзи тушиб қолиши ҳам мумкин. Мас.,

الْيَوْمُ الْعَاشِرُ مِنْ رَجَبٍ – ражаб ойининг 20-чиси.

Баъзан эса **مِنْ** предлоги ишлатилмаслиги мумкин. Бунда тартиб сон билан ой номи изофа ҳосил қилади. Мас.,

سَادِسُ إِبْرَيْلَ – 6 апрель.

Йилни ифодалашда тартиб сон ҳам ишлатилиши мумкин. Мас.,

فِي السَّنَةِ الْأَلْفِ وَالْمِائَةِ وَالْثَّانِيَةِ وَالْتِسْعِينَ – 1992 йилда,

فِي السَّنَةِ الثَّانِيَةِ وَالْثَّمَانِينَ بَعْدَ الْأَلْفِ وَالْثَّمَانِيَةِ – 1882 йилда.

## § 162. ВАҚТ, ОЙ, КУН ВА ЙИЛНИ ИФОДАЛАШ

Вақтни ифодалаш қуйидагича бўлади:

1. Соат бўйича вақтни ифодалаш учун тартиб сон ишлатилади:

السَّاعَةُ الْخَامِسَةُ – соат 5, فِي السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ عَشْرَةَ – соат 12 да.

2. 1 сони ўрнида тартиб сон эмас, саноқ сон **وَاحِدَةٌ** ишлатилади: السَّاعَةُ الْوَاحِدَةُ لَيْلًا – тунги соат 1.

3. Вақтни ифодалашда фақат 12 гача бўлган рақамлар ишлатилади. Шунинг учун сонлардан кейин **صَبَاحًا** – эрталаб, **نَهَارًا** – кундузи, **مَسَاءً** – оқшом, **لَيْلًا** – тун каби сўзлар қўшиб қўйилади. Мас.,

السَّاعَةُ الْخَامِسَةُ صَبَاحًا – соат эрталабки 5,

فِي السَّاعَةِ السَّادِسَةِ مَسَاءً – соат 18 да.

حَتَّى السَّاعَةِ الثَّانِيَةِ نَهَارًا – соат 14 гача.

4. “Роппа-роса” сўзи қуйидагича ишлатилади:

الآن السَّاعَةُ الثَّانِيَةُ عَشْرَةَ تَمَامًا – Ҳозир соат роппа-роса 12.

فِي السَّاعَةِ الثَّامِنَةِ بِالصَّبْطِ مَسَاءً – Соат роппа-роса 20 да.

5. 30 минутгача бўлган вақт тартиб сондаги соатга **وَ** боғловчиси ёрдамида саноқ сон билан ифодаланган минутни қўшиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

السَّاعَةُ الثَّلَاثَةُ وَخَمْسُ دَقَائِقَ – Соат 3 дан 5 минут ўтди.

السَّاعَةُ الْوَاحِدَةُ وَثَلَاثُ عَشْرَةَ دَقِيقَةً – Соат 1 дан 13 минут ўтди.

السَّاعَةُ الرَّابِعَةُ وَالرَّبْعُ – Соат 4 дан 15 минут ўтди.

السَّاعَةُ الْعَاشِرَةُ وَالْثُلُثُ لَيْلًا – Соат 22 дан 20 минут ўтди.

6. “Ярим” сўзи (**نِصْفٌ**) ҳам **وَ** боғловчиси ёрдамида ясалади. Мас.,

السَّاعَةُ الْحَادِيَةَ عَشْرَةَ وَالنِّصْفَ – соат 11 ярим.

7. 30 минутдан ортиқ бўлган вақт кейинги соатни тартиб сон билан ифодалангандан кейин **إِلَّا** юкламаси воситасида кейинги соатга етмаган минутни саноқ сонда келтириш йўли билан ифодаланади ва бу саноқ сон тушум келишигида келади. Мас.,

السَّاعَةُ الثَّلَاثَةُ إِلَّا سِتُّ دَقَائِقَ – Соат 2 дан 54 минут ўтди.

فِي السَّاعَةِ الْوَاحِدَةِ إِلَّا رُبْعًا – Соат 12 дан 45 минут ўтганда.

8. Баъзан 30 минутдан ошган вақт кичкина рақамни ташкил этса, қуйидагича шаклланиши ҳам мумкин:

السَّاعَةُ الرَّابِعَةُ وَالنِّصْفُ وَارْبَعُ دَقَائِقَ – Соат 4 дан 34 минут ўтди.

Кунни ифодалаш учун ҳам тартиб сон ишлатилади. Мас.,

الْيَوْمُ الْعَاشِرُ مِنْ شَهْرِ حَزْرِيَّانَ – 10 июнь,

الْيَوْمُ الْخَامِسُ وَالْعِشْرُونَ مِنْ شَهْرِ أَيْلُولَ – 25 сентябрь.

Баъзан **شَهْرٌ** сўзи тушиб қолиши ҳам мумкин. Мас.,

الْيَوْمُ الْعَاشِرُ مِنْ رَجَبٍ – ражаб ойининг 20-чиси.

Баъзан эса **مِنْ** предлоги ишлатилмаслиги мумкин. Бунда тартиб сон билан ой номи изофа ҳосил қилади. Мас.,

سَادِسُ إِبْرَيْلَ – 6 апрель.

Йилни ифодалашда тартиб сон ҳам ишлатилиши мумкин. Мас.,

فِي السَّنَةِ الْآلِفِ وَالْمِئَةِ الثَّانِيَةِ وَالشَّعْبِيْنَ 1992 йилда,

فِي السَّنَةِ الثَّانِيَةِ وَالْثَّمَانِينَ بَعْدَ الْآلِفِ وَالْثَّمَانِيَةِ 1882 йилда.

Ҳозирги араб тилида йилни ифодалаш учун саноқ сон ишлатилмоқда ва у “йил — *سَنَةٌ*, *عَامٌ*” сўзи билан изофа ҳосил этади. Бунда “йил” сўзи музоф, саноқ сон музоф илайҳи бўлиб келади. Лекин шунга қарамай, соннинг ўнлар хонаси “йил” сўзи билан саналмиш от билан қандай мослашса, шундай мослашади. Мас.,

1654 йил, *سَنَةٌ أَلْفٌ وَسِتْمِئَةٌ وَأَرْبَعٌ وَخَمْسِينَ*

1654 йилда, *عَامٌ أَلْفٌ وَسِتْمِئَةٌ وَأَرْبَعَةٌ وَخَمْسِينَ*

1582 йилда, *سَنَةٌ أَلْفٌ وَخَمْسِمِئَةٌ وَائْتَيْنِ وَثَمَانِينَ*

1582 йилда, *عَامٌ أَلْفٌ وَخَمْسِمِئَةٌ وَائْتَيْنِ وَثَمَانِينَ*

### § 163. ИСТИСНОЛИКНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

“Истиснолик” термини ўзбек тили грамматикасида ишлатилмайди, чунки у алоҳида грамматик категория ҳисобланмайди.

Истисноликни конкрет тасаввур қилиш учун “Сендин ўзга кимни дерман, ёри жононим — ўзинг”, “Боғимизда гилосдан бошқа ҳамма мевалар мавжуд” мисолларини келтириш kifой. Бу мисоллардаги “сендин ўзга”, “гилосдан бошқа” иборалари истисноликни билдиради.

Араб тилида истисноликни ифодалаш учун истисно қилинаётган сўздан олдин қуйидаги юкламалар қўйилади:

*غَيْرٌ، سِوَى، عَدَا، خَلَا، حَاشَا، إِلَّا*

Булар ичида энг кўп ишлатиладигани *إِلَّا* юкламасидир. Унинг қуйидаги морфологик хусусиятлари мавжуд:

1. Истиснолик иштирок этган гап бўлишли (тасдиқ) гап бўлса, *إِلَّا* юкламасидан кейинги сўз тушум келишигида келади. Мас.,

*وَصَلَ الْجَمِيعُ إِلَّا سَلِيمًا* — Салимдан бошқа ҳамма келди.

*رَأَيْتُ الْأَقْلَامَ عِنْدَ جَمِيعِ الطَّلَابِ إِلَّا مَحْمُودًا*

— Маҳмуддан бошқа барча студентларда қалам кўрдим.

2. Агар гап бўлишсиз маънодаги (инкор) гап бўлса,

*إِلَّا* дан кейинги сўз қайси сўздан истисно қилинаётган бўлса, ўша сўзнинг келишигини қабул қилади. Мас.,

*لَمْ يُسَافِرِ الضُّيُوفُ إِلَّا كَرِيمًا* — Каримдан бошқа меҳмонлар сафарга жунамадилар (*الضُّيُوفُ* — бош келишикда),

*مَا رَأَيْتُ الْفَلَاحِينَ إِلَّا مَعْمُودًا* — Маҳмуддан бошқа деҳқонларни кўрмадим. (*الْفَلَاحِينَ* — тушум келишигида),

*لَمْ أَسَلَمْ عَلَى أَحَدٍ إِلَّا سَلِيمًا* — Салимдан бошқа ҳеч кимга салом бермадим. (*عَلَى أَحَدٍ* — қаратқич келишигида).

3. Агар бўлишсиз (инкор) маънодаги гапда истиснолик мавжуд бўлса-ю, қайси сўздан истисно қилинаётганлиги мавжуд бўлмаса, *إِلَّا* дан кейинги истисно шу *إِلَّا* юкламаси бўлмаганида қайси келишикда бўлса, ўша келишикда ишлатилади ва бундай гап бўлишсиз шаклда эмас, балки “фақат” сўзи ёрдамида бўлишли (тасдиқ) гап шаклида таржима қилинади. Мас.,

*مَا ذَهَبَ إِلَّا حَسَنٌ* — Фақат Ҳасан кетди (Ҳасандан бошқаси кетмади),

*لَمْ أَرَ إِلَّا زَيْدًا* — Фақат Зайдни кўрдим (Зайддан бошқасини кўрмадим).

4. *حَاشَا، خَلَا، عَدَا* юкламаларидан кейинги истисно сўз қаратқич келишигида ҳам, тушум келишигида ҳам ишлатилиши мумкин:

*أَسْتَيْقِظُ كُلَّمُ حَاشَا زَيْدًا* — Зайддан бошқа ҳаммалари уйғонишди,

*أَسْتَيْقِظُ كُلَّمُ حَاشَا زَيْدًا* — Зайддан бошқа ҳаммалари уйғонишди.

Агар *عَدَا، خَلَا* юкламалари олдидан *مَا* юкламаси келса, бу юкламаларнинг мазмуни ўзгармайди, лекин булардан кейинги истисно фақат тушум келишигида келади. Мас.,

مَا عَدَا مُحَمَّدًا - Маҳмуддан бошқа,

مَا خَلَا زَيْنَبَ - Зайнабдан бошқа.

5. سَوَى غَيْرٌ сўзларидан кейинги сўз қаратқич келишигида келади, чунки бу сўзлар ўзларидан кейинги истисно билан изофа ҳосил қилади (غَيْرٌ сўзининг ишлатилишига юқорида тўхталинган — §39). Мас.,

حَضَرَ الدَّرْسَ جَمِيعَ الطَّلَبَةِ غَيْرَ كَرِيمٍ -

Каримдан бошқа барча талабалар дарсда ҳозир бўлишди.

لَمْ يَشَارِكْ فِي الْمَسَابَقَةِ سِوَى مُحَمَّدٍ

— Конкурсда Муҳаммаддан бошқаси иштирок этмади.

## § 164. МАВҲУМ ОТЛАР

Иш-ҳаракат, сифат ёки ҳолат ҳақидаги мавҳум тушунчаларни ифодаловчи отлар мавҳум (абстракт) отлар дейилади. Мавҳум отлар араб тилида қуйидаги тур сўзлар охирига يَهُ — қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади:

1. Отларга. Мас., إِنْسَانٌ — инсон → إِنْسَانِيَّةٌ — инсоният, أَبَدٌ — абад → أَبَدِيَّةٌ — абадият.

2. Масдарга. Мас., أَشْتَرَاكَ — қатнашиш → أَشْتَرَاكِيَّةٌ — социализм.

3. Сифатдошга. Мас.,

مَسْتَوِلٌ — жавобгар → مَسْتَوِلِيَّةٌ — жавобгарлик,

قَابِلٌ — иқтидорли → قَابِلِيَّةٌ — қобилият.

4. Сифатга. Мас., أَغْلَبُ — энг кўп → أَغْلَابِيَّةٌ — кўпчилик,

حُرٌّ — эркин → حُرِّيَّةٌ — эркинлик.

5. Олмошга. Мас., كَيْفٌ — қандай → كَيْفِيَّةٌ — кайфият, هُوَ — у → هُوِيَّةٌ — шахсият.

## § 165. КИЧРАЙТМА ОТЛАР

Ўзбек тилида -ча, -чоқ, -чак аффикслари ёрдамида кичрайтма отлар ҳосил бўлганидек, араб тилида ҳам кичрайтма отларнинг айрим ҳосил бўлиш вазнлари мавжуд:

1. Уч ундош ўзакли сўзлардан فَعِيلٌ вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

كَلْبٌ → كَلْبِيٌّ — кучук,

رَجُلٌ → رَجُلِيٌّ — кичкина одам.

2. Иккинчи бўғинида чўзиқ унли мавжуд бўлган отлардан فَعِيلٌ вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

غَلَامٌ → غَلَامِيٌّ — кичкина хизматкор,

جَمِيلٌ → جَمِيلِيٌّ — чиройли (кичкина).

3. Биринчи бўғинида чўзиқ унли мавжуд бўлган сўзлардан فَوَيْلٌ вазнида ҳосил бўлади. Мас.,

قَارِسٌ → قَارِسِيٌّ — кичик чавандоз,

كُوْتِبٌ → كُوْتِبِيٌّ — кичик котиб,

خُوْدِمٌ → خُوْدِمِيٌّ — кичик хизматкор.

4. Нотўғри ўзакли сўзлардан ҳам шу нотўғриликнинг хусусиятига мос ўзгаришга учраган ҳолда ҳосил бўлади. Мас.,

أَبِيٌّ (аслида أَبٌ) — эшикча, أَبٌ → أَبِيٌّ — дадажон,

سُمِّيٌّ (аслида سَمٌّ) — ўғилча, سَمٌّ → سُمِّيٌّ —

қизча, بِنْتُ (аслида بِنْتٌ) — исмча, بِنْتُ → بِنْتِيَّةٌ —

5. Тўрт ҳарфдан иборат бўлган отлардан иккинчи

ундош товушдан кейин “-ай” қўшимчасини қўшиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

مَسْجِدٌ -> مَسْجِدًا - масжидча, عَقْرَبٌ -> عَقْرِبًا - чаёнча.

6. Агар сўзнинг охиридан иккинчи бўғинда “ā, u, ī” чўзиқ унлиларидан бири мавжуд бўлса, булар чўзиқ “й”га ўзгариб кетади. Мас.,

عُصْفُورٌ -> عُصْفِيرٌ - чумчуқча, مِفْتَاحٌ -> مَفْتِيحٌ - калитча.

7. Беш ундош ўзакли сўзлардан кичрайтма сўз ҳосил қилинганида, охириги ўзақ ундош тушиб қолади. Мас.,

عَنْدَلِيبٌ -> عَنْدَلٍ - булбулча, سَفْرَجَلٌ -> سَفْرَجٍ - беҳича.

8. Муаннас сўзлардан ясалган кичрайтма отларда ҳам муаннаслик белгиси тушиб қолмайди. Мас.,

قَلْعَةٌ -> قَلِيعَةٌ - қалъача, هَرَّةٌ -> هَرِيرَةٌ - мушукча, حَمْرَاءٌ -> حَمِيرَاءٌ - қизил (кичкина).

9. “ё - та марбута” ҳарфисиз ҳосил бўлган муаннас отлардан кичрайтма отлар ҳосил қилинганида, охирида ё ҳарфи қўшиб қўйилади:

شَمْسٌ -> شَمْسَةٌ - қуёшча, أَرْضٌ -> أَرِيضَةٌ - кичик ер.

10. ان - қўшимчаси билан тугаган от ва сифатлардан кичрайтма отлар ҳосил қилинганида ҳам ан-қўшимчаси сақланиб қолади:

سَلْمَانٌ -> سَلْمَانٌ - Сулаймон ёки кичик Салмон,

كَسْلَانٌ -> كَسْلَانٌ - дангасача,

سَكْرَانٌ -> سَكْرَانٌ - кичкина маст (одам).

11. Кичрайтма от шакллари айрим предлогларда ҳам қўлланилади ва шу предлоглардаги маънонинг оз ёки қисқа эканлигига ишора қилади. Мас.,

قَبْلٌ -> قُبَيْلٌ - бир оз олдин,

فَوْقٌ -> فَوْقٌ - бир оз устида,

بَعْدٌ -> بُعِيدٌ - бироз кейин.

## §166. ДОНА ОТЛАР

Дона отлар бир хил предметлар ичидан бир донасини билдиради ва у от охирига “ё-та марбута” ҳарфини қўшиш билан ҳосил қилинади. Мас.,

جَزْرٌ - (умуман) сабзи -> جَزْرَةٌ - (бир дона) сабзи,

بَصَلٌ - (умуман) пиёз -> بَصَلَةٌ - (бир бош) пиёз,

تِبْنٌ - (умуман) сомон -> تِبْنَةٌ - сомоннинг бир чўпи.

Булардан ташқари у ёки бу предмет жуда кўп учрайдиган, ҳосил бўладиган, тўпланадиган ўринни билдирувчи отлар ҳам бўлиб, у араб тилида **أَسْمُ الْكَثْرَةِ** дейилади ва у **مَنْعَلَةٌ** вазнида ҳосил бўлади:

بَطِيخٌ - тарвуз -> مَبْطِخَةٌ - тарвуз экилган полиз,

لَبَنٌ - сут -> مَلْبَنَةٌ - сут комбинати,

أَسَدٌ - йўлбарс -> مَأْسَدَةٌ - йўлбарс кўп учрайдиган ўрмон.

## § 167. КИШИ НОМЛАРИ

Кишиларга қўйиладиган номлар содда (арабча - **غَيْرُ مُرَكَّبٍ**) ва мураккаб (арабча - **مُرَكَّبٌ**) бўлиши мумкин.

Содда номлар биргина сўздан иборат бўлади. Мас.,

كريم — Карим, سليم — Салим.

Мураккаб номлар икки ва ундан ортиқ сўздан иборат бўлиб, қуйидаги шаклларда бўлади:

1. Изофа шаклидаги номлар. Мас.,

عبد الله — Абдуллоҳ, سيف الدين — Сайфиддин,

امرؤ القيس — Имрау-лқайс, عبد مناف — Абдуманноф.

2. Икки сўзнинг изофа бўлмаган бирикувидан ҳосил бўлган номлар. Мас.,

حضر موت — Ҳадрамавт, بعل بك — Баалбак.

3. Гап шаклидаги номлар. Мас.,

تابط شرا — Тааббата шарран (жоҳилият шоирининг

исми. Луғавий маъноси — у ёвузликни қўлтиғига қистирди).

Араб халқида ўтмишда номлар қуйидаги элементлардан иборат бўлган:

1. Туғилганда қўйилган ном (арабча — علم). Мас.,

الحسن — Ал-Ҳасан, سليمان — Сулаймон,

زيد — Зайд, طلحة — Талҳа.

2. Ота ёки ўғил номи билан боғлиқ ҳолда ишлатиладиган ном (арабча — كنية). Мас.,

أبو الحسن — АбулҲасан, أبو عبد الله — Абу Абдуллоҳ,

أبو علي — Абу Али, ابن بطوطة — Ибн Баттута.

3. Туғилган қабиласи, шаҳри ёки яшаган ватани номи билан боғлиқ ном (арабча — نسبة) Мас.,

الترمذي — Ат-Тирмизий, البخاري — Албухорий,

الرازي — Аррозий.

4. У ёки бу нарсага ўхшатиш, касби, ҳунари, қобилияти, таланти билан боғлиқ ном (арабча — لقب) Мас.,

ملك الكلام — Маликулкалом (сўз подшоҳи),

شرف الدين و الدولة — Шарафуддин ва давлат (Дин ва давлат фаҳри).

Бу элементлар ўтмишда биргаликда бир бутунни ташкил этган ва уларнинг тартиби қуйидагича бўлган: аввал лақаб, сўнг “абу” сўзи билан бошланадиган куня, ундан кейин туғилганда қўйилган ном — алам, сўнг “ибн” сўзи билан бошланадиган куня, ундан кейин нисба ва охирида қолган лақаблар. Мас.,

أبو إسحاق إبراهيم بن محمد الفارسي الإصطخري

— Бу ном ўзбекчада қуйидагича талқин қилинади: Исоқнинг отаси Муҳаммаднинг ўғли Иброҳим Ал-Фарисий Ал-Истахрий.

عز الدين أبو الحسين علي الشيباني المعروف بابن الأثير

— Дин қуввати Ҳусайннинг отаси Ибну-л-Асир номи билан танилган Али аш-Шайбоний.

Агар ابن сўзи туғилганда қўйилган ном билан отасининг исми ўртасида турганида, бу сўздаги I ёзилмайди ва туғилганда қўйилган ном охиридаги танвин тушиб қолади. Мас.,

محمد بن زيد — Муҳаммад ибн Зайд,

إلى محمد بن زيد — Муҳаммад ибн Зайдга,

رأيت محمد بن زيد — Муҳаммад ибн Зайдни кўрдим.

## § 168. ИККИ ТОМОНЛАМА МОСЛАШУВЧИ АНИҚЛОВЧИ

Сифат ва сифатдошдан ясалган мослашган аниқловчи аниқланмиш билан тўрт жиҳатда мослашиши маълум. Мас.,

بَلَدٌ جَمِيلٌ، الْمَدِينَةُ الْجَمِيلَةُ

ва ҳ.к.

Бундан ташқари араб тилида яна шундай мослашган аниқловчилар ҳам мавжудки, улар ҳам ўзидан олдинги, ҳам кейинги сўз билан мослашади. Мас.,  
لِي صَدِيقٍ جَمِيلَةٍ عَيْنُهُ

– Менинг кўзи чиройли дўстим бор.

Бундай ибораларда аниқловчи ҳар доим бирликда келади. Аслида бу аниқловчи ( جَمِيلَةٌ ) ўзидан кейинги сўзни аниқлаб келади, яъни бу аниқловчининг аниқланмиши عَيْنٌ дир. Бу аниқланмиш билан аниқловчи биргаликда олдинги ( صَدِيقٌ ) сўзни аниқлаб келади. Морфологик жиҳатдан эса, аниқловчи жинсда ўзидан кейинги сўз билан, ҳолат ва келишикда эса ўзидан олдинги сўз билан мослашади. Бу иборанинг охириги компоненти ( عَيْنُهُ ) доим бош келишикда келади. Мас.,

عِنْدَ الصَّدِيقِ الْجَمِيلَةِ عَيْنُهُ كِتَابٌ

Кўзи чиройли ўртоқнинг китоби бор.

عِنْدَ الصَّدِيقِ الْحَسَنِ وَجْهَهُ قَلَمٌ

Юзи чиройли дўстнинг қалами бор.

لِي صَدِيقٍ حَسَنٍ وَجْهَهُ

Менинг юзи чиройли дўстим бор.

## § 169. ТААЖЖУБНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

Араб тилида таажжуб ёки ҳайратни ифодаловчи маълум феъл шакллари мавжуд бўлиб, улар أفعالٌ التَّعَجُّبِ де-йилади. Бу феъллар икки шаклда ишлатилади:

1. مَا юкласи ва IV боб феъли ўтган замонининг III шахс бирлик музаккар шаклида – مَا أَفْعَلٌ .Мас.,

جَمِيلٌ – чиройли → مَا أَجَمَلٌ – Қандай чиройли!

طَيِّبٌ – яхши → مَا أَطَيَّبٌ – Қандай яхши!

خُنُوقٌ – хунук → مَا أَبْغَضَ – Қандай хунук!

Ҳайрат ва таажжуб объекти бўлган предмет тушум келишигида келади. Бунда юқоридаги феъллар от билан жинсда ва сонда мослашмайди:

مَا أَحْسَنَ الطِّفْلَ – Қандай яхши бола!

مَا أَسْعَدَ الرَّجُلَ – Қандай бахтли одам!

مَا أَسْعَدَ الْمَرْأَةَ – Қандай бахтли аёл!

2. Ҳайратланиш феъли IV бобнинг II шахс музаккар бирликдаги буйруқ майлида келиб, ҳайратланиш объекти билан қаратқич келишигида келади. Мас.,

أَحْسِنِ بِالطِّفْلِ – Қандай яхши бола!

أَسْعِدِ بِالْمَرْأَةِ – Қандай бахтли аёл!

Ҳар икки форма бир хил маънони ифодалайди. Шунинг ҳам айтиш керакки, иккинчи форма ҳозирги араб адабий тилида кам қўлланилади.

3. Агар ҳайратланиш объекти предмет бўлмай, ҳаракат номи бўлса, у مَا أَنْ юкласидан кейин истак майлида келган феъл воситасида ҳам шаклланиши мумкин. Мас.,



مَا أَحْسَنَ بِالرَّجُلِ أَنْ يَصُدَّقَ وَمَا أَقْبَحَ بِهِ أَنْ يَكْذِبَ

— Инсоннинг рост гапиргани қандай яхши ва унинг алдагани қандай ёмон!

4. Агар ҳайратланиш ўтган ёки келаси замонга тегишли бўлса, таажжуб феълидан олдин **كَانَ** феъли ўтган ёки келаси замонда қўйилади. Мас.,

مَا كَانَ أَسْعَدَ زَيْدًا — Зайд қандай бахтли эди!

مَا يَكُونُ أَسْعَدَ زَيْدًا — Зайд қандай бахтли бўлади!

5. Таажжуб баъзан **بِ** ва **لِ** юкламалари билан келган ҳайратланиш объекти ёки қўшилиб келувчи олмош билан ифодаланиши мумкин:

يَا لَهُ رَجُلًا يَا لَهُ مِنْ رَجُلٍ — Бу қандай одам!

يَا لَكَ — Сен қанақасан ўзи!

## § 170. ҚАСАМНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

Қасам от олдига **بِ** ва **لِ** ёки **لِ** юкламаларидан бирини келтириш билан ифодаланади. Бу юкламалардан кейинги от қаратқич келишигида келади. Мас., **تَاللَّهِ، بِاللَّهِ، وَآللهِ** — худо ҳақи!

Буларнинг ичида энг кўп ишлатиладигани **وَاللَّهِ** дир.

Умуман, бу юкламаларни ишлатишда қуйидаги ўзига хослик бор:

1. **بِ** — юкламаси ишлатилганида ундан олдин **أَقْسَمَ** — қасам ичмоқ феъли ҳам иштирок этиши мумкин. Мас.,

أَقْسَمُ بِكَ — Сенинг ҳақинг билан қасам ичаман.

أَقْسَمُ بِرَأْسِكَ — Бошинг ҳақи қасам ичаман.

2. **وَ** юкламаси. Мас., **وَآللهِ** — Худо ҳақи қасам ичаман, **وَ لِحَبِيبِ أَبِيكَ** — Отаннинг соқоли ҳақи қасам ичаман.

**وَ** юкламаси бирикма олмошлар билан ишлатилмайди.

3. **لِ** юкламаси. Бу юклама фақат тангри номига қўшибгина ишлатилади. Мас., **تَاللَّهِ** — худо ҳақи қасам ичаман. **تَرَبُّبِ الْكَعْبَةِ** — Каъба тангриси ҳақи қасам ичаман.

Бу юкламалардан ташқари баъзан **لِ** юкламаси ҳам ишлатилиши мумкин. Мас., **لِعُمْرِكَ** — Сенинг ҳаётинг ҳақи қасам ичаман.

Шу билан бир қаторда у ёки бу масалада қасам ичиб ваъда бериш, илтимос қилиш усуллари мавжуд. Мас.,

أَنْشَدْتَكَ آللهِ — Аллоҳдан сенинг учун сўрайман...

فَدَيْتَكَ بِنَفْسِي — Жонимни сенга фидо қилай...

## § 171. ФЕЪЛЛАР БИЛАН БОҒЛИҚ БЎЛГАН ТУШУМ КЕЛИШИГИ

Келишиклар ичида араб тилида энг кўп қўлланиладигани тушум келишигидир. Чунки у гапда жуда кўп грамматик муносабатларни билдиради.

Кўпинча гапда воситасиз, айрим ҳолларда воситали ҳам, тўлдирувчи тушум келишигида келиши маълум. Мас.,

شَرِبْتُ الشَّايَ — Мен чой ичдим, رَكِبْتُ السَّفِينَةَ — Мен кемага ўтирдим.

Бу гапларда тушум келишиги гапда иштирок этаётган феълнинг характери билан боғлиқ: 1 — феъл ўтимли бўлгани учун тушум келишигидаги воситасиз тўлдирувчини

талаб қилади; 2 — феъл эса ўтимсиз бўлса ҳам, иш-ҳаракат ўтувчи объектни тушум келишигида бошқарувчи феълдир.

Араб тилида яна шундай феъллар мавжудки, улар икки ва ундан ортиқ сўзни тушум келишигида бошқарадилар:

1. “Билиш”, “ўйлаш”, “гумон қилиш” маъноларидаги **زَعَمَ** — ўйламоқ, гумон қилмоқ, **وَجَدَ** — топмоқ, билмоқ, **حَسَبَ** — ҳисобламоқ, **عَدَّ** — санамоқ, **عَلِمَ** — билмоқ, **رَأَى** — кўрмоқ ва шу каби, шунингдек, II ва IV бобдаги ўта ўтимли феъллар ўзидан кейин иккита сўзни тушум келишигида бошқаради. Шуларнинг бири воситасиз тўлдирувчи бўлса, иккинчиси воситали тўлдирувчи ёки бошқа гап бўлақларидир. Мас.,

**طَنَنْتُ الطَّالِبَ عَاقِلًا** — Студентни ақлли гумон қилдим,

**أَرَى زَيْنَبَ مُجْتَهِدَةً** — Зайнабни тиришқоқ кўряпман.

2. Яна шундай феъллар мавжудки, улар ўзидан кейин иккита сўзни тушум келишигида бошқаради: уларнинг биринчиси воситали тўлдирувчи, иккинчиси воситасиз тўлдирувчи бўлади. Мас.,

**أَعْطَى مُحَمَّدًا كِتَابًا** — Муҳаммадга китоб беринг (мз),

**عَلَّمَ ابْنَكَ الْقُرْآنَ** — Ўғлингизга Қуръонни ўргатинг (мз),

**أَتَخَذُونَ الْأَصْنَامَ آلِهَةً** қиласизларми?

3. Араб тилида “хабардор қилиш”, “билдириш”, “хабар бериш” маъноларида айрим феъллар ҳам мавжудки, улар ўзидан кейин учта отни тушум келишигида бошқаради. Мас.,

**أَعْلَمْتَ الْأُمَّ كَرِيمًا الْعِلْمَ نَافِعًا** — Она Каримга илмни фойдали эканлигини билдирди.

## § 172. БИРГАЛИКНИ ИФОДАЛОВЧИ ТУШУМ КЕЛИШИГИ

Араб тилида иш-ҳаракатнинг биргаликда бажарилишини билдириш учун ишлатиладиган грамматик категория мавжуд бўлиб, уни биргалик тўлдирувчиси деб аташ мумкин. Бу тўлдирувчи **وَ** боғловчисидан кейин тушум келишигида келади. Мас.,

**سَارَ الْعَمَاءُ وَ النَّبِيلَ** — Ишчилар Нил бўйлаб кетдилар.

**وَمَا أَنَا ذَاهِبٌ لِأَتَتَاوَلَ وَ سَلِيمًا الْعِشَاءَ** — Мана мен Салим билан кечки овқатга кетяпман.

## § 173. МАҚТОВ ВА ТАҲҚИР ФЕЪЛЛАРИ

Кишининг бирор шахс ёки предметга нисбатан яхши ёки ёмон фикрини ифодаловчи бу сўзларни феъл дейиш тўла маънода тўғри бўлмайди. Чунки улар иш-ҳаракат ёки ҳолатни билдирмайди. Бу сўзлар жинсда феъл каби туслангани учун араб тили грамматикасида феъл деб аташ қабул қилинган (**أَفْعَالُ الْمَدْحِ وَ الْعِلْمِ**). Бу феълларга қуйидагилар киради:

1. **حَبْلًا، نَعَمَ** — ўзбек тилига “қандай яхши” деб таржима қилинади.

2. **سَاءَ، بئسَ، لَا حَبْلًا** — ўзбек тилида “қандай ёмон” маъносини билдиради.

Мазкур феълларнинг ўзига хослиги шундаки, улар замонга қараб ўзгармайди (**لَيْسَ** феъли каби). Уларнинг қуйидаги хусусиятлари мавжуд:

1. Бу феъллардан кейинги биринчи от мақталадиган ёки таҳқирланадиган от гуруҳга мансуб маънони ифодалайди. Иккинчи от мақталадиган шахс ёки предметни

билдиради. Буларнинг ҳар иккиси ҳам бош келишида келади. Масалан:

نَعْمَ الْآبُ أَبُوكَ – Сенинг отанг қандай яхши!

بِئْسَ الْكَلَامُ كَلَامُهُ – Унинг гапи қандай ёмон!

2. Баъзан биринчи от ноаниқ ҳолатда келиши ҳам мумкин. Масалан:

نَعْمَ شَاعِرًا هُوَ – У қандай яхши шоир!

سَاءَتْ مَرَأَةٌ زَيْنَبُ – Зайнаб қандай ёмон хотин!

3. Баъзан эса икки отдан бири тушиб қолиши ҳам мумкин. Масалан:

نَعْمَ زَيْدٌ – Зайд қандай яхши!

بِئْسَ الشَّرَابُ – Ичкилик қандай ёмон!

4. Мақталаётган объект гоҳо гапдан иборат бўлиши мумкин. Бунда бу феъллардан кейин مَا юкламаси қўшилади, Масалан:

نَعْمَ مَا قُلْتَهُ لِي – Менга айтган нарсанг қандай яхши!

سَاءَ مَا يَفْعَلُونَ – Қилаётган (ишлари) қандай ёмон!

5. مَا حَبْلًا، حَبْلًا – феълларидан кейин мақталадиган (тахқирланадиган) битта от келади, холос. Масалан:

حَبْلًا الْعِلْمُ – Илм қандай яхши!

لَا حَبْلًا زَيْنَبُ – Зайнаб қандай ёмон!

## § 174. СОДДА ГАПНИНГ МАХСУС ТУРИ

Махсус тур дейишга сабаб шуки, бу турдаги гап ўзбек тилида йўқ, шунинг учун у сўзма-сўз таржима қилинмайди. Бундай гапларда аввал эга, сўнг от кесимли ёки феъл кесимли гапдан иборат бўлган кесими келади:

асосий гапнинг эгасига жинсда ва сонда мослашган бирикма олмош кесим вазифасида ишлатилаётган гапнинг бирор бўлагига қўшилиб келади. Мас.,

الْفَائِبُ حُجَّتُهُ مَعَهُ

– Йўқнинг ҳужжати ўзи билан(Мақол).

الْمَطْبِخُ مَا فِيهِ غَازٌ

– Ошхонада газ йўқ.

كُلُّ مُبْتَدَأٍ لَهُ أَنْتَهَاءٌ

– Ҳар бир бошланган нарсанинг ниҳояси мавжуд.

إِنَّ الْعُيُوبَ لَا يُمَكِّنُ سِتْرَهَا بِكَلِمَاتٍ

– Нуқсонларни сўз билан яшириб бўлмайди.

Бу содда гаплар қуйидагича шаклда бўлганида биз жуда осон тушунар эдик.

حُجَّةُ الْفَائِبِ مَعَهُ

مَا فِي الْمَطْبِخِ غَازٌ

لِكُلِّ مُبْتَدَأٍ أَنْتَهَاءٌ

لَا يُمَكِّنُ سِتْرَ الْعُيُوبِ بِكَلِمَاتٍ

Махсус турдаги олдинги гапларнинг кейинги оддий гаплардан фарқи шундаки, уларда мантиқий урғу кесим ўрнида келадиган гапларнинг эгасига қаратилган бўлади.

Агар кесим ўрнидаги гапнинг кесими ўтимли феъл билан ифодаланган бўлса, асосий гапдаги эга шу феълнинг мантиқий воситасиз тўлдирувчиси ҳисобланади. Масалан:

النِّشَاءُ الْمَذْبُوحَةَ لَا يُؤْكَلُهَا أَلْسَلُخٌ

– Сўйилган қўйнинг териси шилинганда жони оғримайди (Сўзма-сўз: Терини шилиш сўйилган қўйни қийнамайди. Мақол: Ўзбекчадаги “Отамнинг ўлишини билганимда кепакка сотиб ердим” мақолига мос келади).

## § 175. ҚЎШМА ГАП ВА УНИНГ ТУРЛАРИ

Қўшма гаплар уни ташкил этган гаплар ўртасидаги муносабатнинг турларига кўра иккига бўлинади:

1. Боғланган қўшма гап.
2. Эргашган қўшма гап.

Боғланган қўшма гапни ташкил этувчи содда гаплар ўзаро тенг боғланади ва бири иккинчисига тобе бўлмайди. Бу гаплар ўзаро **فَ** **لَكِنْ**, **بَلْ**, **ثُمَّ**, **فَ** каби боғловчилар ёрдамида бирикади.

Эргашган қўшма гапни ташкил этувчи содда гапларнинг бири иккинчисига тобе бўлиб, уни тўлдириб, аниқлаб ёки бошқа томондан ҳарактерлаб келади. Тўлдирилиб ёки аниқланиб келаётган гап бош гап, тобе гап эса эргаш гап дейилади. Эргаш гап бош гапни қайси томондан ҳарактерлаб келаётганлигига кўра, бир неча турларга бўлинади. Араб тилида эргаш гапларнинг: аниқловчи эргаш гап, тўлдирувчи эргаш гап, эга эргаш гап, кесим эргаш гап, шарт эргаш гап, тўсиқсиз эргаш гап, пайт эргаш гап, ҳолат эргаш гап, ўрин эргаш гап, ҳол эргаш гап, сабаб эргаш гап, мақсад эргаш гап, натижа эргаш гап, ўхшатиш эргаш гап, истисно эргаш гап каби турлари мавжуд.

## § 176. АНИҚЛОВЧИ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Аниқловчи эргаш гап бош гапдаги у ёки бу сўзнинг белгисини билдиради ва қуйидаги хусусиятларга эга:

1. Аниқловчи эргаш гап бош гапдаги қайси бўлакнинг белгисини билдирса, бевосита шу бўлақдан кейин келади.
2. Белгиси билдирилиб келаётган сўз аниқ ҳолатда бўлса, у билан аниқловчи эргаш гап ўртасига нисбий олмош қўйилади. Араб тилида нисбий олмош қуйидаги вариантларга эга:

Жинс	Бирлик	Иккилик	Кўплик
мз	الَّذِي	الَّذَانِ	الَّذِينَ
мн	الَّتِي	الَّتَانِ	الَّتِيْنَ، الَّتِيْنَ، الَّتِيْنَ

Бу олмошларнинг бирлик ва кўплик вариантлари келишида турланмайди. Иккилик шакли эса, келишикларда қуйидагича турланади:

Келишик	Мз	Мн
Бош кел.	الَّذَانِ	الَّتَانِ
Қар кел.	الَّذِينَ	الَّتِينَ
Тушум кел.	الَّذِينَ	الَّتِينَ

Бу нисбий олмош бош гапдаги белгиси аниқланиб келаётган бўлак билан жинсда, сонда мослашиши керак. Мас.,

رَأَيْتُ الطَّالِبَ الَّذِي يَدْرُسُ فِي جَامِعَتِنَا

— Университетимизда ўқиётган студентни кўрдим.

تَعْمَلُ الْعَامِلَاتُ الْكُلُوَاتِي دَخَلْنَ هَذِهِ الْعَجْرَةَ فِي هَذَا الْمَعْمَلِ

— Бу хонага кирган ишчи аёллар шу фабрикада ишлашади.

قَرَأْتُ هَذَيْنِ الْكِتَابَيْنِ اللَّذَيْنِ مَوْجُودَانِ فِي مَكْتَبَةِ الْكَلْبِيَّةِ

— Факултет кутубхонасида мавжуд бўлган бу икки китобни ўқидим.

**Эслатма.** Мисоллардан кўриниб турибдики, уларнинг ўзбекча варианты аниқловчи эргаш гапли қўшма гап шаклида эмас. Ҳозирги ўзбек тилида бундай иборалар кўпинча кенгайтирилган сифатдош ёрдамида ифодаланади. Эски ўзбек тилида эса уларнинг аниқловчи эргаш гап шаклидаги варианты мавжуд бўлган. Мас., Мен шундай

студентни кўрдимки, у университетимизда ўқийди. Ишчи аёллар, қайсики бу хонага кирдилар, шу фабрикада ишлайдилар ва ҳ.к.

3. Агар аниқловчи эргаш гапнинг эгаси бевосита белгиси билдирилаётган бўлак бўлса, шунга мос бўлган нисбий олмош аниқловчи эргаш гапнинг грамматик эгаси ҳисобланади. Мас.,

سَمِعْتُ الطَّالِبَةَ الَّتِي تَتَكَلَّمُ بِالْعَرَبِيَّةِ جَيِّدًا جَدًا

– Араб тилида жуда яхши гаплашадиган толибани эшитдим.

4. Агар белгиси билдирилаётган бўлак аниқловчи эргаш гапнинг эгаси бўлмаса, шу сўз билан жинсда ва сўзда мослашган бирикма олмош аниқловчи эргаш гапдаги феълга ёки феълдан кейинги предлогга қўшилиб келади. Бундай олмошлар араб тилида ضَمِيرٌ عَائِدٌ қайтувчи олмош дейилади. мас.,

لَمْ أَقْرَأِ الْمَجَلَّةَ الَّتِي اشْتَرَيْتَهَا أَمْسًا

– Кеча сотиб олган журнални ўқимадим.

دَخَلْتُ الْفِرْقَةَ الَّتِي يَجْلِسُ الطُّلَّابُ فِيهَا

– Студентлар ўтиришган хонага кирдим.

5. Аниқловчи эргаш гап от кесимли гап бўлса ва нисбий олмош шу гапнинг грамматик эгаси ҳисобланса, эга билан кесим ўртасидаги ажратувчи олмош (ضَمِيرُ الْفَصْلِ) қўйилади. мас.,

اسْتَمَعْنَا إِلَى مُحَاضَرَةٍ الْأُسْتَاذِ الَّذِي هُوَ عَالِمٌ مَشْهُورٌ فِي بَلَدِنَا

– Юртимизда машҳур устознинг лекциясини тингладик.

6. Белгиси аниқланиб келаётган сўз ноаниқ ҳолатда бўлса, нисбий олмош ишлатилмайди. мас.,

رَكِبْنَا سَيَّارَةً تَبْلُغُ سُرْعَتَهَا مِئَةً وَخَمْسِينَ كِيلُومِترًا فِي السَّاعَةِ

– Тезлиги соатига 150 км бўлган машинага ўтирдик.

## § 177. ЭГА ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Эга эргаш гапли қўшма гапларда эргаш гап бош гапнинг эгаси вазифасини бажаради. Араб тилида эга эргаш гап бош гапнинг кесимига нисбий олмош ёрдамида боғланиши мумкин. Мас.,

إِنَّ الَّذِي كَتَبَ هَذِهِ الرَّسَالَةَ يَدْرُسُ فِي كَلْبَتِنَا

– Бу хатни ёзган (киши) факультетимизда ўқийди.

فَالَّتِي حَدَّثَتْ لَنَا عَنْهَا هِيَ خَالَتِي

– У киши ҳикоя қилиб берган (аёл) холам бўлади.

Бундан ташқари эга эргаш гап مَا юкламаси билан ҳам қўшилиши мумкин. Мас.,

يُعْجِبُنِي مَا تَقُولُ

– Гапираётган нарсанг менга ёқади.

Эслатма. Бундай гаплар ўзбек тилида кўпинча сифатдошли оборот иштирок этган содда гап сифатида ишлатилади.

Эга эргаш гап бош гапга баъзан أَنْ ёки أَنَّ юкламалари ёрдамида ҳам бирикиши мумкин. Бунда кўпинча бош гап шахси номаълум бўлган қуйидаги каби иборалардан ташкил топади:

... مِنَ الْمُمْكِنِ أَنْ – ... мумкин ёки мумкинки,...

... لَا بُدَّ مِنْ أَنْ – ... зарур ёки зарурки,...

... لَا شَكَّ أَنْ – ... шубҳасиз ёки шубҳасизки,...

... مِنَ الْوَاضِحِ أَنْ – ... аниқ ёки аниқки,...

Мас., لَا بُدَّ لَنَا أَنْ نَحْفَظَ دُرُوسَنَا

– Биз дарсларимизни ёдлашимиз керак.

لَا يَجُوزُ أَنْ تَنْسَى الْكَلِمَاتِ الْجَدِيدَةَ

– Утилган янги сўзларни унутмаслигинг керак.

لَا شَكَّ أَنْ أَوْضَاعَ الْعَالَمِ قَدْ تَغَيَّرَتْ

– Шубҳасизки, дунёдаги вазият ўзгариб кетди.

## § 178. КЕСИМ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапнинг кесими вазифасида келган эргаш гап кесим эргаш гап дейилади. Кесим эргаш гап ҳам бош гапга эга эргаш гап боғланган воситалар ёрдамида боғланади. Буларни фақат бош гапда англатган маъносига қарабгина фарқлаб олиш мумкин. Мас.,

أُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ

– Ўшалар биз китобни нозил қилган одамлардир (Ўшалар шуларки, биз уларга китобни нозил қилганмиз).

Бу мисолда кесим эргаш гап нисбий олмош ёрдамида бош гапга боғланган.

هَذَا مَا قَرَأْتَهُ فِي الْأُسْبُوعِ الْهَاضِمِ

– Мана шу ўтган ҳафта ўқиганимдир.

Кесим эргаш гап бош гапга مَا юклагаси ёрдамида боғланган.

Кесим эргаш гап сабаб-мақсадни ифодаловчи юклагалар ёрдамида ҳам бирикиши мумкин. Мас.,

ذَلِكَ لِتَعَلَّمُوا الْقِرَاءَةَ وَالْكِتَابَةَ

– Бу сизлар ўқиш ва ёзишни ўрганишинглар учундир.

## § 179. ТЎЛДИРУВЧИ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапнинг тўлдирувчиси вазифасида келувчи эргаш гап тўлдирувчи эргаш гап дейилади. Тўлдирувчи эргаш гап ҳам тўлдирувчи жавоб бўлган саволларга жавоб бўлади.

Араб тилида тўлдирувчи эргаш гап бош гапдан кейин келади ва бош гапга қуйидагича боғланади:

1. Ўзидан олдин келган أَنْ юклагаси ёрдамида. Бунда тўлдирувчи эргаш гапнинг эгаси тушум келишигида келади. Мас.,

سَمِعْتُ أَنْ هَذَا الطَّالِبَ شَابٌ مُهَذَّبٌ

– Эшитдимки, бу студент одобли йигитдир.

عَرَفْتُ أَنْ الْعِلْمَ نَافِعٌ

– Илмнинг фойдали эканини билдим.

2. Агар бош гапнинг кесими قَالَ феълдан ёки шу феълнинг бирор формасидан иборат бўлса, أَنْ юклагаси вазифасида إِنَّ юклагаси ишлатилади. Мас.,

يَقُولُ الَّذِينَ الْإِسْلَامِيُّ إِنَّ اللَّهَ وَاحِدٌ

– Ислом дини айтадики, Оллоҳ ягонадир.

قَالَ صَدِيقِي إِنَّهُ مَرِيضٌ

– Дўстим айтдики, у касал эмиш.

3. Агар бирор сабаб билан тўлдирувчи эргаш гапнинг эгаси бош гапдан узоқда бўлса ва у эргаш гапнинг кесимидан кейинга ўтган бўлса, أَنْ (إِنَّ) юклагасига III шахс музаккар бирлик қўшилувчи олмоши қўшилади ва у таржима қилинмайди. Мас.,

أَخْبَرَنِي الْمُعَلِّمُ أَنَّهُ تَوَجَّهَ فِي غُرْقَةِ الدَّرْسِ تِلْكَ كَثِيرًا مِنَ الطَّائِلَاتِ وَالْكَرَاسِيِّ

– Ўқитувчи менга маълум қилдики, ўша аудиторияда кўпгина стол ва стуллар мавжуддир.

4. Агар бош гапнинг кесими ўзидан кейин предлог талаб этадиган феълдан иборат бўлса, أَنْ юклагаси ўша предлогдан кейин келади. Мас.,

فَكَّرْتُ فِي هَذِهِ الْمَشْكَلَةِ طَوِيلًا

– Бу муаммо ҳақида узоқ ўйладим.

فَكَّرْتُ طَوِيلًا فِي أَنْ هَذَا الْكِتَابَ طُبِعَ فِي السَّنَةِ النَّاصِيَةِ

– Бу китобнинг ўтган йили нашр этилгани ҳақида узоқ ўйладим.

5. Тўлдирувчи эргаш гап баъзан бош гапга **الَّذِي** ва унинг вариантлари ёрдамида ҳам боғланиши мумкин. Бу нисбий олмошлар тўлдирувчи эргаш гапнинг эгаси билан мослашади. Мас.,

إِنِّي لَا أَنْسَى الَّذِينَ سَاعَدُونِي فِي أَيَّامِي الصَّعْبَةِ

– Қийин кунларимда менга ёрдам қилганларни унутмайман.

6. Тўлдирувчи эргаш гап бош гапга **أَنْ** юкламаси ёрдамида ҳам боғланиши мумкин. Бунда тўлдирувчи эргаш гап феъл кесимли гап бўлиши керак. Мас.,

أُرِيدُكَ أَنْ تَكْتُبَ لِي رِسَالَةً

– Менга хат ёзишингни хоҳлайман.

Эслатма. Юқоридаги мисолларнинг ўзбекча варианты кўпинча қўшма гап эмас, балки содда гапдир. Лекин булар араб тилида тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гап сифатида талқин қилиниши керак.

## § 180. ШАХСИ НОМАЪЛУМ ГАП

Эгаси мавжуд бўлмаган ва кесим ифодалаган иш-ҳаракатнинг бажарувчиси номаълум бўлган гап шахси номаълум гап дейилади. Шахси номаълум гап учун муҳими ўша иш-ҳаракатнинг бажарувчиси эмас, балки унинг бажарилиш фактидир (“Темирни қизигида бос, дейдилар” каби).

Араб тилида шахси номаълум гапнинг кесими ўтган ва ҳозирги-келаси замонда бўлиши мумкин ва у қуйидагича ифодаланади:

1. Кесим III шахс кўплик музаккар феъл билан ифодаланади. Мас.,

يَقُولُونَ إِنَّهُ يَعْرِفُ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ حَقَّ الْمَعْرِفَةِ

– Айтадиларки, у араб тилини жуда яхши билади.

كَتَبُوا أَنْ كُلَّ مُؤَلِّفَاتِهِ سَتُنَشَرُ فِي الْوَقْتِ الْقَرِيبِ

– Ёзишларича, унинг барча асарлари яқин вақт ичида нашрдан чиқади.

2. Кесим III шахс бирлик музаккар мажҳул нисбатдаги феъл билан ифодаланади. Мас.,

يُقَالُ فِي هَذِهِ الْمَقَالَةِ عَنِ الْحَوَادِثِ الْأَخِيرَةِ فِي الشَّرْقِ الْأَوْسَطِ

– Бу мақолада Яқин Шарқдаги сўнгги воқеалар ҳақида гапирилади.

قِيلَ كَثِيرًا عَنِ الْعَمَلِيَّاتِ الْفِتَائِيَّةِ فِي الْخَلِيجِ الْعَرَبِيِّ

– Форс кўрфазидаги уруш операциялари ҳақида кўп гапирилди.

3. Баъзан бундай гапларда кесим бўлиб келган феълнинг аниқ нисбат сифатдоши гапнинг формал эгаси бўлиши мумкин. Бунда феъл музаккар бирлик аниқ нисбатда бўлади. Мас.,

... قَالَ قَائِلٌ إِنَّ ... – Айтилдики,...

... سَأَلَ سَائِلٌ أَنْ ... – Сўралдики,...

## § 181. ШАРТ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапдаги иш-ҳаракатнинг амалга ошиш шартини билдирувчи эргаш гап шарт эргаш гап дейилади. Араб тилида кўпинча шарт эргаш гап бош гапдан олдин келади.

Бош гапдаги иш-ҳаракатнинг амалга ошиш шарти реал (“Яхши ўқисанг, тушунасан” каби) ва нореал (“Яхши ўқиганингда эди, тушунаринг” каби) бўлиши мумкин:

1. Реал шартни билдирувчи шарт эргаш гап олдидан **إِنْ** юкламаларидан бири келиши мумкин:

**إِنْ** юкламалари иштирок этганида, эргаш гапдаги феъл ҳам, бош гапдаги феъл ҳам ёки ўтган замонда, ёки шарт майлида келади. Лекин бу гапдан англашилган шарт маъноси ҳозирги ёки келаси замонга тегишли бўлади. Мас.,

**إِنْ خَرَجْتَ مِنَ الْفِرْقَةِ خَرَجْتَ مِنْهَا**

– Агар сен хонадан чиқсанг, мен ҳам чиқаман.

**إِنْ تَخْرُجَ مِنَ الْفِرْقَةِ أَخْرَجَ مِنْهَا**

– Агар сен хонадан чиқсанг, мен ҳам чиқаман.

**إِنْ تَسْأَلُوا كَثِيرًا تَعَلَّمُوا كَثِيرًا**

– Кўп сўрасангизлар (мз), кўп биласизлар.

**مَتَى تَخْرُجَ أَخْرَجَ**

– Қачон сен чиқсанг, мен ҳам чиқаман.

**مَنْ زَادَ الْمَعْرُوفَ حَصَدَ الشُّكْرَ**

– Кимки эзгулик экса, таҳсин теради.

2. **إِذَا** юкламаси ишлатилганида, ҳар икки гапдаги феъл ўтган замон шаклида келади. Лекин шартнинг маъноси ҳозирги ёки келаси замонга тегишлилигича қолади. Мас.,

**إِذَا دَخَلَتِ الْفِرْقَةَ رَأَيْتَ الْقَنْدِيلَ فِيهَا**

– Сен (мз) хонага кирсанг, ундаги қандилни кўрасан.

3. Баъзан бош гапнинг мазмунига кўпроқ эътибор қаратилган бўлса, бош гап эргаш гапдан олдин келиши ҳам мумкин. Мас.,

**لَسْتُ مَبَالِغًا إِذَا قُلْتُ إِنَّنِي مَرِيضٌ**

– Агар мен касалман десам, муболага қилмаган бўламан.

Қуйидаги ҳолларда бош гап олдидан **فَ** юкламаси қўйилади:

1. Бош гап от кесимли гапдан иборат бўлса. Мас.,

**إِنْ لَمْ تَرَ هَذِهِ الْكَارِثَةَ فَأَنْتَ سَعِيدٌ**

– Агар сен бу фалокатни кўрмаган бўлсанг, бахтлисан.

2. Бош гапдаги феълдан буйруқ, илтимос, хоҳиш-истак маънолари англашилса. Мас.,

**إِذَا لَمْ يَعْشِ حُرًّا بِمَوْطِنِهِ الْفَتَى**

**ي مَيِّتًا وَ مَوْطِنَهُ قَبْرًا قَسَمَ الْقَتْلَ**

– Агар инсон ўз Ватанида эркин яшамаса, уни ўлик, Ватанини қабр ҳисобла.

3. Бош гапдаги феъл **سَأَ**, **قَدْ** каби юкламалар билан, шунингдек **لَنْ** ёки **مَا** инкор юкламалари билан бошланган бўлса:

**إِنْ تَسْتَغْفِرُ لَهُمْ قَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ**

– Агар сен улар учун кечирим сўрасанг, Оллоҳ уларни ҳеч қачон кечирмайди.



II. Нореал шартни билдирувчи шарт эргаш гап олди-  
дан **لَوْ** юкламаси қўйилади ва бу гапдаги феъл кўпинча  
ўтган замон шаклида келади. Мас.,

**لَوْ زُرْنَا الْمَسْرَحَ شَاهِدْنَا فِيهِ تَمَثِيلِيَّةً رَائِعَةً**

— Агар театрга борганимизда эди, унда ажойиб  
спектакль томоша қилган бўлардик.

Бундай гапларда бош гап олдидан **لَوْ** юкламаси ҳам  
қўшилиши мумкин. Бу юклама гапнинг маъносига таъсир  
ўтказмайди. Мас.,

**لَوْ كَانَ عِنْدِي وَقْتُ لِكِتَابَةِ مَقَالَةٍ لِجَرِيدَةِ الْخَانِطِ**

— Вақтим бўлганида эди, деворий газетага мақола ёз-  
ган бўлардим.

Баъзан нореал шартни ифодалашда бош гап бирикма  
олмош билан **لَوْ** юкламасидан иборат бўлиши ҳам мум-  
кин. Мас.,

**لَوْلَا لَكُنْتُ تَعَبًا**

— Агар у (мз) бўлмаганида эди, мен бахтсиз бўлган  
бўлар эдим.

**لَوْلَاكَ لَتَهْتَفِيَ الطَّرِيقُ**

— Сен бўлмаганингда эди, йўлдан адашган бўлардим.

## § 182. ТҶСИҚСИЗ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Тўсиқсиз эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракатнинг  
амалга ошишига тўсқинлик қилади, лекин шунга қара-  
май, бош гапдаги иш-ҳаракат амалга ошган бўлади ёки  
амалга ошади.

Араб тилида тўсиқсиз эргаш гап бош гапдан олдин  
ҳам, кейин ҳам, бош гапнинг ўртасида ҳам келиши мум-

кин ва тўсиқсиз эргаш гап олдидан қуйидаги ёрдамчи  
сўзлар келиши мумкин:

1. **وَإِذَا، وَلَئِن، وَإِنْ** Мас.,

**إِنَّا نَعْرِفُ جُغْرَافِيَا الْبِلْدَانِ الْعَرَبِيَّةِ وَإِنْ لَمْ نَزُرْهَا**

— Биз бормаган бўлсак ҳам, араб мамлакатлари гео-  
графиясини биламиз.

2. **رَغْمَ أَنْ، بِالرَّغْمِ مِنْ أَنْ، مَعَ أَنْ** — юкламалари.

Бу юкламалардан кейин эргаш гапнинг эгаси тушум  
келишигида келади. Мас.,

**مَعَ أَنَّ اللَّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ صَعْبَةٌ نَحْبُهَا جِدًّا**

— Араб тили қийин бўлса ҳам, биз уни жуда севамиз.

**بَارِعًا مِنْ أَنَّهُ جَاوَزَتْ السَّبْعِينَ**

**كَانَتْ مَمْلُوءَةً بِالنَّشَاطِ**

— **У** (мн) етмишдан ошганлигига қарамай, сердаракат  
эди.

**رَغْمَ أَنِّي كُنْتُ مَشْغُولًا جِدًّا حَضَرْتُ هَذِهِ الْحَفْلَةَ**

— Мен жуда банд бўлишимга қарамай, бу тантананда  
иштирок этдим.

3. **مَهْمَا، وَلَوْ** — юкламалари.

Бу юкламалардан кейин феъл ўтган замонда ҳам, ҳо-  
зирги-келаси замонда ҳам ишлатилиши мумкин. Мас.,

**أَنَا لَنْ أَعُودَ إِلَيْكَ مَهْمَا اسْتَرْحَمْتُ دَقَاتُ قَلْبِي**

— Мен сен томон ҳеч қачон қайтмайман, гарчи юра-  
гим тепкилари ўтиниб сўрасалар ҳам (Қўшиқдан).

4. Булардан ташқари қуйидаги олмошлар ҳам тўсиқ-  
сиз эргаш гап олдидан боғловчи вазифасида ишлатилиши  
мумкин: **أَيُّمَنْ** — ким бўлса ҳам, **أَيُّمَا** — нима бўлса ҳам,

كَيْفَمَا — қандай бўлса ҳам, حَيْثَمَا — қаерда бўлса ҳам,

مَتَى مَا — қачон бўлса ҳам. Мас.,

هُمْ يُعْجِبُونَ النَّاسَ كَيْفَمَا لَعِبُوا

— Қандай ўйнамасинлар, одамларга улар ёқаверадилар.

أَيُّمَن سَافَرَ مَعَنَا كَانَ مَبْسُوطًا

— Ким биз билан сафар қилмасин, мамнун бўлади.

حَيْثَمَا كُنْتُمْ

كُنْتُمْ مَعَكُمْ

— Сизлар қаерда бўлманг, мен ҳам сизлар билан бўламан.

## § 183. ПАЙТ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапдаги иш-ҳаракатнинг бажарилиш пайтини билдирувчи эргаш гап пайт эргаш гап дейилади. Араб тилида пайт эргаш гап бош гапдан олдин ҳам, кейин ҳам келиши мумкин. Пайт эргаш гап қуйидаги ёрдамчи сўзлар билан бошланади:

1. بَيْنَمَا، حِينَ، إِذَا، لَمَّا، عِنْدَمَا، حِينَمَا

— бу ёрдамчи сўзлар бош гап билан эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг бир вақтда содир бўлганлигини билдиради. Мас.,

عِنْدَمَا قَرَأْتُ الْكِتَابَ كَانَ صَدِيقِي يَكْتُبُ الرِّسَالَةَ لِأُمِّهِ — Мен китоб ўқиётганимда, дўстим онасига хат ёзаётган эди.

لَمَّا أَقْتَرَبَ مِنِّي حَسَسْتُ أَنَّهُ سَكْرَانٌ

— У менга яқинлашганида, унинг маст эканлигини сездим.

2. كَلَّمَا — ёрдамчи сўзи ҳам шу маънодаги эргаш гапни билдиради. Лекин у эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг бир неча марта такрорланганлигини билдиради. Мас.,

كَلَّمَا جِئْتُ إِلَيْهِ كَانَ يَقْرَأُ كِتَابًا أَمْ مَجَلَّةً

— Ҳар сафар уникига келганимда, у китоб ёки журнал ўқиётган бўларди.

Шу маънода فَيْمًا ёрдамчи сўзи ҳам ишлатилади, лекин бунда пайт эргаш гап от кесимли гапдан иборат бўлиши керак. Мас.,

فَيْمًا نَحْنُ خَارِجَ الْقَرْيَةِ رَأَيْنَا النَّهْرَ

— Биз қишлоқдан ташқаридалигимизда дарёни кўрдик.

3. مُنْذُ أَنْ، بَعْدَ مَا، بَعْدَ أَنْ — ёрдамчи сўзлари бош гапдаги иш-ҳаракат эргаш гапдаги иш-ҳаракатдан кейин содир бўлганлигини билдиради. Мас.,

تَعَرَّفْتُ بِهِ بَعْدَ مَا وَصَلْتُ إِلَى طَشَقَنْد

— Тошкентга келганимдан кейин у билан танишдим.

4. Бош гапдаги иш-ҳаракат пайт эргаш гапдаги иш-ҳаракатдан олдин содир бўлса, قَبْلَ أَنْ، قَبْلَ إِلَى каби ёрдамчи сўзлар ишлатилади. Мас.,

قَبْلَ أَنْ قُلْتُ لَهُ عَنْ هَذَا فَكَّرْتُ طَوِيلًا

— Буни унга айтишдан олдин узоқ ўйладим.

5. مَا أَنْ ... حَتَّى — ёрдамчи сўзи пайт эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг тугаши биланоқ бош гапнинг иш-ҳаракати бошланишини билдиради ва مَا أَنْ қисми пайт эргаш гап, حَتَّى қисми бош гап олдига қўйилади. Мас.,

مَا أَنْ سَمِعُوا عَنْ هَذِهِ الْمُبَارَاتِ حَتَّى ابْتَدَوْا الْإِسْتِعْذَادَ لَهَا

– Бу мусобақалар ҳақида эшитишлари биланоқ, унга гайёргарликни бошлаб юборишди.

6. Баъзан пайт эргаш гап бош гапга вақтни билдирувчи **يَوْمَ** каби сўзлар билан ҳам боғланади. Бунда мазкур сўзлар ноаниқ ҳолатда танвинсиз тушум келишигида келади. Мас.,

كَانَ فَجْرًا بِأَسْمَاءَ فِي مَقَلَّتِي يَوْمَ أَشْرَقَتْ مِنَ الْغَيْبِ عَلَيَّ

– Гайбдан олдимда ҳозир бўлганинг куни кўзларим олдида кулиб турган тонг эди (Қўшиқдан).

## § 184. ҲОЛ ЭРГАШ ГАПЛАИ ҚЎШМА ГАП

Ҳол эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракат объекти ёки субъектининг шу иш-ҳаракат бажарилаётган пайтдаги ҳолатини билдиради. Шунингдек, эргаш гапдаги иш-ҳаракатнинг бош гапдаги иш-ҳаракат билан бир вақтда содир бўлаётганлигини ифодалайди. Ҳол эргаш гап бош гапдан кейин келади. Ҳол эргаш гап бош гапга бирор ёрдамчи сўз орқали ёки бевосита бирикади:

1. Эргаш гап билан бош гапнинг эгаси битта шахс ёки предмет бўлса, эргаш гап **وَ** боғловчиси ва эгага мос келувчи кишилиқ олмоши билан бошланади ва бунда эргаш гапдаги феъл ҳозирги-келаси замонда бўлади. Мас.,

خَرَجَ مِنَ الْكَلْبَةِ وَهُوَ يَحْمِلُ الْكِتَابَ فِي يَدِهِ

– У қўлида китоб ушлаганича факультетдан чиқди.

2. Агар эргаш гап билан бош гапнинг эгаси битта шахс ёки предмет бўлмаса, эргаш гап **وَ** боғловчиси ва **قَدْ** юкламаси билан ўтган замон феъли билан келади. Мас.,

قَالَ وَقَدْ لَمَعَتْ عَيْنَاهُ بِفِكْرَةٍ أُخْرَى

– Кўзлари бошқа бир хаёл билан чақнаган ҳолда деди...

3. Ҳол эргаш гап от кесимли гапдан иборат бўлса, бош гап билан **وَ** боғловчиси ёрдамида бирикади. Мас.,

جَرَتْ هَذِهِ الْوَقَائِعُ وَالْحَرْبُ قَانِمَةً

– Бу воқеалар уруш кетиб турган пайтда содир бўлди.

قُلْتُ وَدَمْعِي جَارٍ عَلَيَّ خَدْيٌ

– Кўз ёшим юзимга оққани ҳолда дедим:

4. Агар ҳол эргаш гапдаги феъл ҳозирги-келаси замонда бўлса, **وَ** боғловчиси ишлатилмайди. Мас.,

دَخَلْتُ عَلَيْهِ تَبْكِي

– У (мн) йиғлагани ҳолда унинг (мз) олдига кирди.

## § 185. ЎРИН ЭРГАШ ГАПЛАИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапдаги иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрнини билдирадиган эргаш гап ўрин эргаш гап ҳисобланади. Ўрин эргаш гап араб тилида бош гапдан кейин келади ва **حَيْثُ** каби ёрдамчи сўзлар воситасида шаклланади. Мас.,

دَرَسَ أَحْمَدُ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ فِي طَشَقَنْدَ حَيْثُ وَجَدَ مُدْرَسِينَ مَاهِرِينَ

– Аҳмад араб тилини Тошкентда – маҳоратли ўқитувчиларни топган жойда ўрганди.

بَعْدَ فُطُورِي تَوَجَّهْتُ إِلَى حَيْثُ ذَهَبَ مُحَمَّدٌ

– Нонуштадан кейин Муҳаммад кетган томонга йўл олдим.

## § 186. САБАБ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Сабаб эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракатнинг бажарилиш сабабини билдиради. Сабаб эргаш гап бош гапдан олдин ҳам, кейин ҳам келиши мумкин ва унинг олдидан қуйидаги ёрдамчи сўзлар келади:

لِأَنَّ، لِمَا، لِ، لِأَنَّ

بَادِرَتَا إِلَى السَّيَّارَةِ لِأَنَّ الظُّرُوفَ طَلَبَتْ مِنَّا هَذَا

— Биз машинага шошилдик, чунки вазият биздан шунини талаб қиларди.

وَإِذْ كَانَتْ حَالَتُهُ صَعْبَةً قُمْتُ بِمُسَاعَدَتِهِ حَالًا

— Унинг аҳволи оғир бўлганидан, дарров унга ёрдам қилдим.

Сабаб эргаш гап бош гапга яна بِفَضْلِ أَنْ — шарофати билан, بِسَبَبِ أَنْ — сабабли, أَنْ نَظَرًا — ...га кўра каби ёрдамчи сўзлар ёрдамида ҳам бирикиши мумкин. Мас.,

صَارَ إِطْلَاقُ الْإِنْسَانِ إِلَى الْقَضَاءِ مُمَكِّنًا بِسَبَبِ أَنْ الْعُلُومَ  
التَّكْنِيكِيَّةَ تَطَوَّرَتْ تَطَوُّرًا سَرِيعًا

— Техника фанлари жуда тез ривожлангани сабабидан инсоннинг фазога чиқиш имконияти пайдо бўлди.

## § 187. МАҚСАД ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Бош гапдаги иш-ҳаракатнинг бажарилишидан кўзланган мақсадни билдирувчи эргаш гап мақсад эргаш гап дейлади. Мақсад эргаш гап бош гапдан олдин ҳам, кейин ҳам келиши мумкин. У бош гапга бирикиши учун қуйидаги ёрдамчи сўзлар ишлатилади:

كَيْلَا، أَلَا، لِئَلَّا، حَتَّى، لِكَيْ، كَيْ، لِأَنَّ، لِ

Мас.,

تَوَجَّهَ الطُّلَّابُ إِلَى مِصْرَ لِيَدْرُسُوا هُنَاكَ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ

— Араб тилини ўрганиш мақсадида талабалар Мисрга жўнашди.

لِكَيْ تَفْهَمَ هَذَا الْمَوْضُوعَ يَجِبُ عَلَيْكَ أَنْ تَقْرَأَ كَثِيرًا

— Бу мавзунини тушунишинг учун кўп ўқишинг керак.

نَظَرْتُ زَيْنَبَ إِلَى سَاعَتِهَا

لِيَلَّا تَتَأَخَّرَ عَنِ الْمِيعَادِ

— Зайнаб учрашувга кечикмаслик учун соатига қаради.

## § 188. ЎХШАТИШ ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Ўхшатиш эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракатнинг қандай ёки нимага ўхшаб амалга ошганлигини билдиради. Бошқача айтганда, бош гапдаги иш-ҳаракат эргаш гапдаги иш-ҳаракатга ўхшатилади. Шунинг учун у ўхшатиш эргаш гап дейлади. Ўхшатиш эргаш гап, одатда, бош гапдан кейин қуйидаги ёрдамчи сўзлар билан бошланади:

كَمَا، كَأَنَّ، كَمَا أَنْ، مِثْلَمَنْ، مِثْلَمَا، كَمَنْ، كَمَا

Мас.,

أَحِبُّ الرِّبِيْعَ كَمَا يُحِبُّهُ كُلُّ إِنْسَانٍ

— Баҳорни ҳар бир инсон севганидек севаман.

يَبْدُو لِي كَأَنَّ الْعَالَمَ كُلَّهُ يَنْتَظِرُ وُصُولَهُ

— Менга бутун борлиқ унинг келишини кутаётгандек туюлади.

Ўхшатиш эргаш гап баъзан миқдорий ёки даражавий ўхшатиш учун ҳам ишлатилади ва у бош гапга

بِقَدْرِ مَا، بِمِقْدَارِ مَا، إِلَى دَرَجَةِ مَا، إِلَى حَدِّ مَا  
бири ёрдамида бирикади. Мас.,

أَشْتَرَيْتُ التُّفَاحَ فِي السُّوقِ

بِمِقْدَارِ مَا أَحْتَاجُ إِلَيْهِ

— Бозордан мен эҳтиёжим миқдорича олма сотиб олдим.

سَأُوَاصِلُ دِرَاسَةَ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ بِقَدْرِ مَا يَكْفِي عُمُرِي

— Умрим кифоя қилгунича араб тилини ўрганишда давом этаман.

## § 189. ИСТИСНО ЭРГАШ ГАПЛИ ҚЎШМА ГАП

Истисно эргаш гап бош гапдаги иш-ҳаракатнинг хактерини ўзидаги иш-ҳаракатнинг бажарилмагани ҳолда амалга ошганлигини билдириш орқали ифодалайди. У бош гапдан кейин келади ва

إِلَّا أَنْ، مِنْ غَيْرِ أَنْ، دُونَ أَنْ، بَدُونَ أَنْ  
билан бошланади. Мас.,

خَرَجْتُ مِنَ الْفُرْقَةِ دُونَ أَنْ أَقُولَ شَيْئًا

— Мен ҳеч нарса демасдан хонадан чиқдим.

ذَهَبَ إِلَى جَزِيرَةِ الْعَرَبِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَعْلَمَ عَادَاتِ الْعَرَبِ وَ أَخْلَاقَهُمْ

— У арабларнинг одатини ва ахлоқини ўрганмай туриб, Арабистон оролига жўнади.

## § 190. ҲОЗИРГИ ЗАМОН АРАБ ТИЛИ ТАЛАФФУЗ НОРМАЛАРИ

Ҳозирги замон араб тилида талаффузнинг асосан тўрт услуби мавжуд:

1. Классик услубдаги талаффуз. Бунда гапдаги ҳар бир сўз ўзининг барча морфологик қўшимчалари билан тўла талаффуз қилинади. Қуръон тиловатидаги талаффуз нормаси (тажвид), ҳадисларнинг ўқилиши бунга мисол бўла олади.

2. Адабий тилга тўла мос бўлган орфоэпик услуб. Бу услубда сўз охиридаги грамматик қўшимчалар, хусусан, нутқ бирлиги охиридаги қисқа унлилар тушириб қолдирилади. Радио-телевидениедаги нутқ, жоме масжидларда олиб бориладиган маърузалар, кўпчилик олдида ўқиладиган докладлар ва шунга ўхшашлар шу услубда талаффуз қилинади.

3. Адабий тилга тўла мос бўлмаган норасмий мулоқотлардаги талаффуз услуби. Бунга арабларнинг умумий муомаладаги талаффузи киради.

4. Оддий сўзлашув услуби. Бу услуб адабий тилдан кўра кўпроқ у ёки бу маҳаллий шева асосига қурилган бўлади. Арабларнинг оддий муомаладаги сўзлашуви шу услубни ташкил этади.

## § 191. АДАБИЙ ТИЛГА МОС БЎЛГАН ОРФОЭПИК УСЛУБ

Бу услубга биноан гашнинг ёки гап таркибидаги ритмик группанинг охирги сўзи талаффузи классик услубдаги талаффуздан фарқ қилади. Бу фарқ қуйидагилардан иборат (транскрипцияда стрелкадан кейинги шакл мазкур орфоэпик услубга мансубдир):

1. **ا** — атун қўшимчаси “а” деб талаффуз қилинади. Мас., **سَنَةٌ** — санатун → сана, **جَرِيدَةٌ** — жарйдатун → жарйда, **تَلَامِيذٌ** — таламизатун → таламиза.

2. Мазкур ё товуши ритмик группанинг ичида бўлса, у тўла талаффуз қилинади. Мас.,

فِي السَّنَةِ الْأَخْيَرِ – фи-ссанати-лмәдийәти → фи-ссанати-лмәдийә,

بِاللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ – би-ллуғати-л‘арабиййәти → би-ллуғати-л‘арабиййә.

3. Мазкур ё товуши изофанинг музоф қисмида бўлса, “-ат” деб талаффуз қилинади. Мас.,

فِي مَدِينَةِ مَوْسَى – фй мадинәти мўскў → фй мадинат мўскў

فِي جَامِعَةِ طَشْقَنْد – фй жами‘әти ташқанда → фй жами‘ат ташқанд.

4. Ритмик группа ёки гап охиридаги ‘ёки’ талаффузда тушиб қолади. Мас., اِنْسَانٌ – ‘инсанун → ‘инсан, اَكْبَرٌ – ‘акбару → ‘акбар, مِصْرٌ – Мисру → Миср.

5. Ритмик группа ёки гап охиридаги ‘й’ –ийун қўшимчаси –ий деб талаффуз қилинади. Мас.,

عَسْكَرِيٌّ – ‘аскариййун → ‘аскарий,

عِرَاقِيٌّ – ‘ирақиййун → ‘ирақий.

Бу қўшимча ритмик группа ўртасида бўлса, тўла талаффуз қилинади. Мас.,

الْجُنْدِيُّ الْعِرَاقِيُّ – ‘алжундиййу-л‘ирақиййу → ‘алжундиййу-л‘ирақий.

6. Иккилик сон ва музаккар тўғри кўплик охиридаги унли товуш талаффуз қилинмайди. Мас.,

الْمُسْلِمُونَ – ‘алмуслимўна → ‘алмуслимўн,

تَوْبَةُ التَّائِبِينَ – тавбату-тта‘ибина → тавбату-тта‘ибин,

خَادِمُ الْحَرَمَيْنِ الشَّرِيفَيْنِ – хадиму-харамайни-шшарифайни → хадиму-лхарамайни-шшарифайн.

7. Гап ёки ритмик группа охиридаги III шахс музаккар бирлик бирикма олмоши ‘, ‘, ‘ лар ‘ шаклида талаффуз қилинади. Мас.,

مِنْ كِتَابِهِ – мин китабиҳи → мин китабиҳ,

قَرَأْتُ كِتَابَهُ – қара‘ту китабаҳу → қара‘ту китабаҳ.

8. Муаннас тўғри кўплик охиридаги ҳаракат талаффуз қилинмайди:

طَالِبَاتٌ مُجْتَهِدَاتٌ – талибатун мужтаҳидатун → талибат мужтаҳидат.

9. Ноаниқ ҳолатдаги тушум келишиги қўшимчаси “-ан” музаккар сўзлардан кейин талаффуз қилинади, муаннас сўзлардан кейин эса талаффуз қилиниши ҳам, қилинмаслиги ҳам мумкин. Мас.,

قَرَأْتُ كِتَابًا – қара‘ту китабан → қара‘ту китабан,

قَرَأْتُ جَرِيدَةً – қара‘ту жаридатан → қара‘ту жаридатан ёки жарйда.

10. Гап ёки ритмик группа охирида ўтган замон феъли III шахс бирлик музаккар охиридаги унли товуш талаффуз қилинмайди. Мас.,

تَفَكَّرَ قَلِيلًا ثُمَّ قَالَ – тафаккара қаллан сумма қала → тафаккара қаллан сумма қал.

11. Ҳозирги-келаси замон феъли охиридаги “-у” қўшимчаси ҳам ритмик группа охирида талаффуз қилинмайди. Мас.,

2. Мазкур ё товуши ритмик группанинг ичида бўлса, у тўла талаффуз қилинади. Мас.,

فِي السَّنَةِ الْمَاضِيَةِ — фи-ссанати-лмадийати → фи-ссанати-лмадийа,

بِاللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ — би-ллуғати-л'арабиййати → би-ллуғати-л'арабиййа.

3. Мазкур ё товуши изофонинг музоф қисмида бўлса, “-ат” деб талаффуз қилинади. Мас.,

فِي مَدِينَةِ مَوْسَى — фй мадинати мўскў → фй мадинат мўскў

فِي جَامِعَةِ طَشْقَنْدٍ — фй жами'ати ташқанда → фй жами'ат ташқанд.

4. Ритмик группа ёки гап охиридаги ‘ёки’ талаффузда тушиб қолади. Мас., اِنْسَانٌ — ‘инсанун → ‘инсан, اَكْبَرُ — ‘акбару → ‘акбар, مِصْرٌ — Мисру → Миср.

5. Ритмик группа ёки гап охиридаги ‘и’ — иййун қўшимчаси — ий деб талаффуз қилинади. Мас.,

عَسْكَرِيٌّ — ‘аскариййун → ‘аскарий,

عِرَاقِيٌّ — ‘ирақиййун → ‘ирақий.

Бу қўшимча ритмик группа ўртасида бўлса, тўла талаффуз қилинади. Мас.,

الْجُنْدِيُّ الْعِرَاقِيُّ — ‘алжундиййу-л'ирақиййу → ‘алжундиййу-л'ирақий.

6. Иккилик сон ва музаккар тўғри кўплик охиридаги унли товуш талаффуз қилинмайди. Мас.,

الْمُسْلِمُونَ — ‘алмуслимуна → ‘алмуслимун,

تَوْبَةُ التَّائِبِينَ — тавбату-тта'ибина → тавбату-тта'ибин,

خَادِمُ الْحَرَمَيْنِ الشَّرِيفَيْنِ — хадиму-харамайни-шшарифайни → хадиму-лхарамайни-шшарифайн.

7. Гап ёки ритмик группа охиридаги III шахс музаккар бирлик бирикма олмоши ‘о, ‘о, ‘о лар ‘о шаклида талаффуз қилинади. Мас.,

مِنْ كِتَابِهِ — мин китабиҳи → мин китабиҳ,

قَرَأْتُ كِتَابَهُ — қара'ту китабаҳу → қара'ту китабаҳ.

8. Муаннас тўғри кўплик охиридаги ҳаракат талаффуз қилинмайди:

طَالِبَاتٌ مُجْتَهِدَاتٌ — талибатун мужтаҳидатун → талибат мужтаҳидат.

9. Ноаниқ ҳолатдаги тушум келишиги қўшимчаси “-ан” музаккар сўзлардан кейин талаффуз қилинади, муаннас сўзлардан кейин эса талаффуз қилиниши ҳам, қилинмаслиги ҳам мумкин. Мас.,

قَرَأْتُ كِتَابًا — қара'ту китабан → қара'ту китабан,

قَرَأْتُ جَرِيدَةً — қара'ту жарйдатан → қара'ту жарйдатан ёки жарйда.

10. Гап ёки ритмик группа охирида ўтган замон феъли III шахс бирлик музаккар охиридаги унли товуш талаффуз қилинмайди. Мас.,

تَفَكَّرَ قَلِيلًا ثُمَّ قَالَ — тафаккара қалйлан сумма қала → тафаккара қалйлан сумма қал.

11. Ҳозирги-келаси замон феъли охиридаги “-у” қўшимчаси ҳам ритмик группа охирида талаффуз қилинмайди. Мас.,

يَقُولُ - йақулу -> йақул,

اَكْتُبُ لَكَ - 'актубу лака -> 'актуб лак.

Баъзан талаффузда бундан бошқа ўзгаришлар ҳам бўлиши мумкин.

## АРАБЧА – ЎЗБЕКЧА ГРАММАТИК ИСТИЛОҲЛАР АУҒАТИ

أَخَوَاتُ كُؤِپ.	– функционал ўхшаш birlik
أَخَوَاتُ إِلَّا	– йукламаси билан бир хил табиатга эга бўлган юкламалар
أَخَوَاتُ إِنْ	– эгага таъсир этувчи юкламалар
أَخَوَاتُ حَسَبَ	– феъли билан табиатан бир хил феъллар
أَخَوَاتُ كَانَ	– феъли билан табиатан бир хил феъллар
أَدَوَاتُ كُؤِپ.	– восита
أَدَاةُ الْعَطْفِ	– уюшиқ бўлақлар ўртасидаги боғловчи
أَدَوَاتُ الْإِسْتِفْهَامِ	– сўроқ юкламалари ва сўроқ олмошлари
إِذَا الْمُحَاجَاةُ	– тўсатдан амалга ошган иш-ҳаракатни ифодаловчи إِذَا юкламаси
أَصْلٌ	– ўзак
أَصْلٌ ثَلَاثِي	– уч ундош товушли ўзак
أَصْلٌ ثَنَائِي	– икки ундош товушли ўзак
أَصْلٌ خَمَّاسِي	– беш ундош товушли ўзак
أَصْلٌ رِبَاعِي	– тўрт ундош товушли ўзак
تَأْكِيدُ تَقْيِ الْأَسْتِقْبَالِ	– келаси замон феълида қатъий инкорни ифодаловчи لَنْ



- юкламаси
- آل التَّعْرِيفِ — аниқлик артикли
- إِلَّا الْأَسْتِثْنَائِيَّةُ — истисноликни билдирувчи юкламаси
- أَلِفُ التَّانِيثِ الْمَقْصُورَةِ — муаннас жинсни билдирувчи ва «ā» ўқилувчи ҳарфи
- أَلِفُ الْقَطْعِ — қатъий ҳамза
- أَلِفُ مَقْصُورَةٍ — алиф мақсура, «ā» ўқилувчи ҳарфи
- أَلِفُ الْوَصْلِ — васлани ҳамза
- الْأَلِفُ وَالْأَلَامُ — аниқлик артикли
- أَمْرٌ — феълнинг буйруқ майли
- أَمْرٌ بِغَيْرِ أَلَامٍ — юкламасисиз ҳосил бўлувчи буйруқ майли
- أَلَامٌ بِالْأَلَامِ — юкламаси ёрдамида ҳосил бўладиган буйруқ майли
- إِنْ لِلشَّرْطِ وَالْجَزَاءِ — шарт эргаш гапни бош гапга бириктирувчи юкламаси
- أَنَّ النَّاصِبَةَ لِلْمُضَارِعِ — истак майли олдидан келувчи юкламаси
- أَنْتَ — сўзни муаннас жинсга айлантирмоқ
- مَوْثٌ — муаннас жинс, женский род
- أَيُّ الْأَسْتِثْنَائِيَّةِ — сўроқ олмоши

## ب

- بَاءٌ الْإِجْرَاءِ — предлоги
- بَاءٌ لِلتَّعْدِيَةِ — ўтимсиз феълни ўтимлига айланттирувчи предлоги
- بَاءٌ لِلسَّبَبِيَّةِ — иш-ҳаракатнинг бажарилиш сабабини билдирувчи предлоги; мас. ضَرَبْتَهُ بِالسُّوِّءِ
- بَاءٌ لِلظَّرْفِيَّةِ — иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрнини ёки пайтини билдирувчи предлоги
- بَاءٌ لِلْقَسَمِ — қасамни билдирувчи предлоги
- مَبْتَدَأٌ — от кесимли гапнинг эгаси
- بَدَلٌ — бирор сўз ўрнида ишлатилувчи изоҳловчи
- مِبَالِغَةٌ — иш-ҳаракат маъносининг кучайиши
- بَنِي عَلَى السُّكُونِ — ундош товуш билан тугамоқ (сўз)
- بَنِي لِلْمَفْعُولِ — мажҳул нисбат ҳосил бўлмоқ
- بِنَاءٌ — сўзнинг келишида турланмаслиги
- مَبْنِيٌّ — келишида турланмайдиган

## ت

تاء التانيث

— феълларда муаннас жинсни билдирувчи ت товуши

تاء القسم

— қасамни ифодаловчи т юкламаси

تابع

— мослашувчи сўз

تابع

— мослашувчи сўз

تبعية

— бир сўзнинг иккинчиси билан жинс, сон ва келишиқда мослашиши

## ث

إثبات

— бўлишли шакл

مثبت

— бўлишли маънодаги

مقتل

— иккиланган (ташдидли) ундош

ثلاثي

— уч ундошли ўзак

مثلث

— уч нуқтали (ҳарф)

ثنى

— иккилик сонни ҳосил қилмоқ

استثناء

— истиснолик

ثنائية

— иккилик сон

ثنائية

— икки ўзак ундошли

## مثنى

— иккилик сондаги (сўз)

## ج

جحد

— инкор

جحد مطلق

— мутлақ инкор; (мас. لم юкламаси ёрдамидаги)

جر

— сўзни қаратқич келишигида бошқармоқ

انجر

— қаратқич келишигида келмоқ

جار

— қаратқич келишигида бошқарувчи ёрдамчи сўз

جر

— қаратқич келишиги

جر بالتبعية

— мослашув асосидаги қаратқич келишиги

جر بالحرف

— предлог асосидаги қаратқич келишиги

مجرد

— қаратқич келишигидаги сўз

مجرد

— I боб феъли

جزم

— феълнинг шарт майлини ҳосил қилмоқ

انجزم

— шарт майлида келмоқ (феъл)

جوازم كۆپ. جازم

— феълни шарт майлида бошқарувчи юклама

جَزْمٌ	– шарт майли (феълларда)
مَجْزُومٌ	– шарт майлидаги феъл
جَزَاءُ الشَّرْطِ	– шарт эргаш гапли қўшма гаптаги бош гапнинг феъли
جَامِدٌ الصِّيغَةُ	– фақат бир хил вазнда ишлатиладиган сўз
جَمْعٌ	– (сўзни) кўпликка айлантирмоқ
جَمْعٌ	– кўплик
جَمْعُ التَّصْحِيحِ	– тўғри кўплик
جَمْعُ التَّكْسِيرِ	– синиқ кўплик
جَمْعُ الْجَمْعِ	– кўпликдан ҳосил бўлган кўплик ( أَيَّامٍ → أَيَّامٌ → يَوْمٌ )
جَمْعُ سَالِمٍ	– тўғри кўплик
جَمْعُ السَّلَامَةِ	– тўғри кўплик
جَمْعُ صَحِيحٍ	– тўғри кўплик
جَمْعُ مُكْسَرٍ	– синиқ кўплик
جُمْلَةٌ	– гап
جُمْلَةٌ إِخْبَارِيَّةٌ	– дарак гап
جُمْلَةٌ أَسْمِيَّةٌ	– от кесимли гап
جُمْلَةٌ تَعَجُّبِيَّةٌ	– таажжубни ифодаловчи гап
جُمْلَةٌ حَالِيَّةٌ	– ҳолатни билдирувчи гап
جُمْلَةٌ أَلصِّكَةُ	– аниқловчи эргаш гап

جُمْلَةٌ ظَرْفِيَّةٌ	– ҳол эргаш гап
جُمْلَةٌ فَعْلِيَّةٌ	– феъл кесимли гап
جُمْلَةٌ مُصَدَّرَةٌ بِأَسْتِفْهَامٍ	– сўроқ юкламаси билан бошланувчи сўроқ гап
جُمْلَةٌ مَنْفِيَّةٌ	– инкор (бўлишсиз маънодаги) гап
مَجْهُولٌ	– мажҳул нисбатдаги (сўз)
جَوَابُ الشَّرْطِ	– шарт эргаш гапли қўшма гаптаги бош гапнинг феъли
مُجَاوِزٌ	– ўтимли (феъл)
أَجْوَفٌ	– ажваф (иккинчи ўзақ ундош ҳарфи иллатдан иборат) феъл.

## ح

حَدَثٌ	– иш-ҳаракат
حَدَفٌ	– тушиб қолмоқ
حَرْفٌ	– ҳарф, товуш; ёрдамчи сўз туркуми
حَرْفُ الْأَسْتِثْنَاءِ	– истисноликни ифодаловчи кўмакчи
حَرْفُ الْأَسْتِعْلَامِ	– қаттиқ талаффуз қилинадиган ундош товушлар ( خ، ض، ص، غ، ط، ظ، ق )
حَرْفُ الْأَسْتِثْقَالَةِ	– юмшоқ талаффуз қилинадиган

ундош товушлар

( ش، ر، ح، د، ي، ث، ج، ل، م، ك، س، و، ف، ت، ح، ز، ب، ذ، ا، ء، ن )

- حَرْفُ الْأَسْتِفْهَامِ — сўроқ олмоши, сўроқ юкламаси
- حَرْفُ الْأَسْتِقْبَالِ — келаси замонни билдирувчи юкламалари **سَوْفَ، سَ**
- حَرْفُ أَصْلِيٍّ — ўзак ундош
- حَرْفُ إِعْرَابٍ — сўз келишик ва майлини ифодаловчи қўшимча
- حَرْفُ تَنْفِيسٍ — келаси замонни билдирувчи юкламалари **سَوْفَ، سَ**
- حَرْفُ الْبَرِّ — предлог
- حَرْفُ جَزْمٍ — феълни шарт майлида бошқарувчи юклама
- حَرْفُ حَلْقِيٍّ — бўғиз ундош товуш
- حَرْفُ شَجَرِيٍّ — тил ундош товуши
- حَرْفُ شَفْوِيٍّ — лаб товуши
- حَرْفُ الْإِعْطَافِ — бириктирувчи боғловчи
- حَرْفُ الْفَتْحَةِ — бурун товуши
- حَرْفُ اللَّيْنِ — унли товуш
- حَرْفُ مَجْهُورٍ — жарангли товуш
- حَرْفُ مَدٍّ — чўзиқ унли товуш; чўзиқ унлини ифодаловчи ҳарф
- حَرْفُ مَدْعَمٍ — иккиланган (ташдидли) ундош

حَرْفُ الْمُضَارَعَةِ

حَرْفُ مُعْتَلٍ

حَرْفُ نَاسِخٍ

حَرْفُ نَاجِبٍ

حَرْفُ نَقِيٍّ

تَحْرُكٌ بِالضَّمِّ

حَرَكَةٌ

حَرَكَةُ إِعْرَابِيَّةٍ

حَشْوٌ

حَاضِرٌ

حَنْجَرَةٌ

حَالٌ

حَيْرٌ

حَيْرٌ إِنْ

— феълнинг ҳозирги-келаси замон префикси

— ҳарфи иллат

— гапнинг эгасини тушум келишигида бошқарувчи юклама

— феълни истак майлида бошқарувчи юклама

— феълнинг бўлишсиз шаклини ҳосил қилувчи юклама

— дамма ҳаракатини қабул қилмоқ

— қисда унли товуш

— отнинг келишигини ва феълнинг майлини билдирувчи унли

— ўрта ўзак ундош

— феълнинг ҳозирги замони

— бўғиз

— 1) ҳозирги замон; 2) равиш ҳоли

ح

— 1) от кесимли гапнинг кесими; 2) қўшма феълнинг маъноли қисми

— **إِنْ** билан бошланадиган от кесимли гапнинг кесими

خَبَّرَ كَان

– ёрдамчи феъли иштирок  
этган гапнинг кесими

مُخْبِرٌ عَنْ نَفْسِهِ

– феълнинг I шахси

مَخْرُجُ حَرْفٍ

– товушнинг ҳосил бўлиш ўрни

مُخَاطَبٌ

– феъл ва олмошнинг II шахси

خَفِضَ

– қаратқич келишиги

خُمَاسِيٌّ

– беш ўзак ундошли (сўз)

## د

أَدْعَمَ

– ассимиляцияга учрамоқ,  
ассимиляциялашмоқ, идғом бўлмоқ

مُدْعَمٌ

– иккиланган (ташдидли) ундош

## ذ

ذَكَرَ

– музаккар жинсни ҳосил қилмоқ

مُذَكَّرٌ

– музаккар (мужской) жинс

## ر

رَبَاعِيٌّ

– тўрт ўзак ундошли (сўз)

تَرَادُفٌ

– синонимия

رَقْعٌ

– бош келишик, феълнинг аниқлик  
майли

مَرْقُوعٌ

– 1) бош келишикдаги от; 2)  
аниқлик майлидаги феъл

تَرْكِيْبٌ

– 1) бирикма; 2) қўшма сўз

## ز

زَمَنٌ حَالِيٌّ

– феълнинг ҳозирги замони

زَمَنٌ مَّاضٍ

– феълнинг ўтган замони

زَمَنٌ مُسْتَقْبَلٌ

– феълнинг келаси замони

## س

مُسْتَتِرٌ

– яширинган, тушиб қолган

أَسْمٌ

– 1) от; 2) феълдан бошқа  
мустақил сўз туркуми

أَسْمٌ الْأَسْتِفْهَامِ

– сўроқ олмоши

أَسْمٌ الْإِشَارَةِ

– кўрсатиш олмоши

أَسْمٌ الْأَلَةِ

– қурол номи

أَسْمٌ إِنْ

– юкламаси билан бошланган  
гапнинг эгаси

اسْمُ التَّصْفِيرِ  
اسْمُ التَّضْيِيلِ

اسْمُ الْجَمْعِ  
اسْمُ الْجِنْسِ  
اسْمُ الْحَدَثِ  
اسْمُ الزَّمَانِ

اسْمُ الصَّنَاعَةِ  
اسْمُ الْعَدَدِ  
اسْمُ عِلْمٍ  
اسْمُ عَيْنٍ  
اسْمُ الْفَاعِلِ  
اسْمُ الْفِعْلِ

اسْمُ كَانٍ

اسْمُ الْكَثْرَةِ

اسْمُ اللَّوْنِ  
اسْمُ مَبْنِيٍّ  
اسْمُ مَثْنَى

- кичрайтма от
- қиёсий ва орттирма даража сифат
- жамловчи от
- турдош от
- ҳаракат номи
- иш-ҳаракатнинг бажарилиш пайтини билдирувчи от
- касб-ҳунар номи
- сон
- атоқли от
- конкрет от
- аниқ нисбат сифатдоши
- 1) ҳаракат номи; 2) шаклан от, маъносига кўра феъл бўлган сўз (мас., صَة )
- **كَانَ** ёрдамчи феъли иштирок этган гапнинг эгаси
- предметнинг кўп эканлигини билдирувчи от
- рангни билдирувчи сифат
- келишиқда турланмайдиган от
- иккилик сондаги от

اسْمُ مَجْمُوعٍ  
اسْمُ الْمَرَّةِ  
اسْمُ مَرْقُوعٍ  
اسْمُ مُرَكَّبٍ  
اسْمُ مُشْتَقٍّ  
اسْمُ مُضْمَرٍ  
اسْمُ مُعْرَبٍ  
اسْمُ مَعْنَوِيٍّ  
اسْمُ الْمَفْعُولِ  
اسْمُ الْمَكَانِ

اسْمُ الْمُنْتَسِبِ  
اسْمُ مُنْتَصِرِفٍ  
اسْمُ مَنْوُنٍ  
اسْمُ مُوَصُولٍ  
اسْمُ النِّسْبَةِ  
اسْمُ الْوَحْدَةِ  
اسْمُ اِسْتِنَادٍ  
اسْمُ مُسْتَدٍّ  
اسْمُ مُسْتَدِّ اِلَيْهِ

- кўплиқдаги от
- бир марталикни билдирувчи от
- бош келишиқдаги от
- қўшма от
- ҳосила сўз, ясама сўз
- кишилиқ олмоши
- уч келишиқда турланадиган от
- абстракт от
- мажҳул нисбат сифатдоши
- иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрнини билдирувчи от
- нисбий сифат
- уч келишиқда турланадиган от
- танвин билан тугаган от
- нисбий олмош
- нисбий сифат
- дона от
- эга-кесимлик муносабати
- кесим
- эга

## ش

شبه جملۃ

– 1) ўрин ва пайт ҳоли; 2) предлог  
+ от

أشتق

– сўздан сўз ясамоқ

## ص

صدر

– **каранг** مُضَافٌ

مصدر

– ҳаракат номи

صرف

– 1) морфология; 2) сўз охиридаги  
қўшимчанинг ўзгариши; 3)  
турланиш; 4) тусланиш

منصرف

– уч келишиқда турланувчи

صيغة

– грамматик вазн

## ض

مضارع

– ҳозирги-келаси замон

مضارع مجزوم

– феълнинг шарт майли

مضارع منصوب

– феълнинг истак майли

مضاعف

– 1) иккиланган феъл; 2) икки

ундошнинг такрорланишидан ҳосил  
бўлган тўрт ўзак ундошли феъл

ضمير

– оломош; кишилиқ оломоши

ضمير المتكلم

– I шахс оломоши

ضمير حضور

– I ёки II шахс оломоши

ضمير الخطاب

– II шахс оломоши

ضمير عائذ

– қайтувчи оломош

ضمير الغائب

– III шахс оломоши

ضمير الفصل

– ажратувчи оломош

ضمير متصل

– 1) бирикма оломош; 2) феълнинг  
шахс кўрсаткичи

ضمير مستتر

– яширинган оломош

ضمير منفصل

– алоқида ёзиладиган оломош

مضمر

– **каранг** ضمير

أضاف

– қараткич-қаралмиш муносабатли  
бирикма тузмоқ

إضافة

– мослашмаган аниқловчи (изофа)

مضاف

– мослашмаган аниқловчи  
бирикманинг аниқланмиши

مضاف إليه

– мослашмаган аниқловчи

## ط

طَائِقٌ — мослашмоқ (жинсда ва сонда)

## ظ

ظَرْفٌ — 1) ўрин, пайт равиши; 2) от-предлог; 3) ҳолатни билдирувчи сўз; 4) пайт, ўрин қоли

ظَرْفِيَّةٌ — ҳолат гап

## ع

عَابِرٌ — ўтган замон

عَجَزٌ — қаранг **مُضَافٌ إِلَيْهِ**

مُعْجَمٌ — нуқтали (ҳарф)

مُعْجَمٌ مُثَلَّثٌ — уч нуқтали (ҳарф)

عَدَدٌ — сон

عَدَدٌ جَمْعٌ — кўплик

عَدَدٌ مَثْنِيٌّ — иккилик сон

عَدَدٌ مُرَكَّبٌ — 11 дан 19 гача бўлган саноқ сон

عَدَدٌ مَعْطُوفٌ — ўзаро و боғловчиси билан бириккан мураккаб сон

عَدَدٌ مُفْرَدٌ — бирлик сон

مَعْدُودٌ — саналмиш от

عَدَى — 1) ўтимсиз феълни ўтимлига айлантирмоқ; 2) феълга тўлдирувчини қўшмоқ

تَعَدَى — ўтимли бўлмоқ

مَتَعَدٌ — ўтимли (феъл)

إِعْرَابٌ — тусланиш, турланиш

مُعْرَبٌ — келишикларда турланадиган (сўз)

عَرَفَ — отни аниқ ҳолатга ўтказмоқ

مَعْرِفَةٌ — аниқлик категорияси

مَعْرُوفٌ — аниқ нисбат

عُطِفَ — уюшиб келмоқ

عَاطِفٌ — бириктирувчи боғловчи

مَعْطُوفٌ — уюшиқ бўлак

مَعْطُوفٌ عَلَيْهِ — уюшиқ бўлакларнинг биринчи қисми

عَدَدٌ — 20 дан 90 гача бўлган яхлит сон

مُعْتَلٌ — заиф ( ўзак ёки феъл)

مُعْتَلٌ الْعَيْنِ — иккинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат сўз

مُعْتَلٌ الْفَاءِ — биринчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат сўз

مُعْتَلٌ الْأَلِفِ — учинчи ўзак ундоши ҳарфи иллатдан иборат сўз



عَلَامَةٌ	— белги
عَلَمٌ	— атоқли от
عَلْمٌ مُرَكَّبٌ	— икки ёки ундан ортиқ сўздан иборат атоқли от
مَعْلُومٌ	— аниқ нисбат
عَمِلٌ	— бошқармоқ
عَامِلٌ кўп. عَوَامِلٌ	— сўзларнинг ўзаро бошқарилиш сабаби
عَيْنُ الْفِعْلِ	— феълнинг иккинчи ўзак ундоши

## غ

غَابِرٌ	— келаси замон
غَنَةٌ	— бурун товуши
غَائِبٌ	— III шахс
غَيْبَةٌ	— III шахс олмоши
غَيْرٌ مُنْصَرَفٌ	— икки келишикли (от)

## ف

فَاءُ الْجَزَاءِ	— шарт эргаш гапли қўшма гапнинг бош гапига қўшилувчи فَ юкламаси
------------------	---

فَاءُ الْفِعْلِ	— феълнинг биринчи ўзак ундоши
فَتْحُ الْحَرْفِ	— ҳарф устига «фатҳа» ҳаракатини қўймоқ
تَفْخِيمٌ	— «л» ва «р» товушларининг қаттиқ талаффуз қилиниши
مُقَرَّدٌ	— бирлик
فَضْلَةٌ	— иккинчи даражали бўлак
أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ	— қиёсий ва орттирма даража сифати
فَاعِلٌ	— 1) феъл кесимли гапнинг эгаси; 2) иш-ҳаракатнинг субъекти
فِعْلٌ	— 1) феъл; 2) феъл кесим
فِعْلٌ أَجْوَفٌ	— ажваф феъл
فِعْلٌ أَمْرٌ	— феълнинг буйруқ майли
فِعْلٌ التَّعَجُّبِ	— таажжубни ифодаловчи феъл
فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ	— уч ўзак ундошли феъл
فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ مُجْرَدٌ	— уч ўзак ундошли феълнинг I боби
فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ مَزِيدٌ	— уч ўзак ундошли феълнинг ҳосила боби
فِعْلٌ جَامِدٌ	— замонда тусланмайдиган ва бир хил шаклга эга бўлган феъллар (мас., هَاتِ، نَعَمُ)
فِعْلٌ أَلْدَمٌ	— таҳқир феъли

## ق

- أَقْبَسَ — бошқа тилдан сўз кириши  
 مُسْتَقْبَلٌ — келаси замон  
 قَسَمٌ — қасам

## ك

- مُكْتَرٌ — кўплик  
 كَلَامٌ مُثَبَّتٌ — бўлишли маънодаги гап  
 مُتَكَلِّمٌ — биринчи шахс  
 مُتَكَلِّمٌ مَعَ الْغَيْرِ — биринчи шахс кўплик  
 كُنْيَةٌ — ота ёки ўғилга боғлиқ атоқли от

## ل

- لَامُ الْأَمْرِ — буйруқ майлини ҳосил қилувчи ل юкламаси  
 لَامُ التَّكْوِيدِ — кучайтирув юкламаси  
 لَامُ الْخَبَرِ — от кесим олдига қўйиладиган ل кучайтирув юкламаси

## لَامُ الْفِعْلِ لَا النَّافِيَةُ

- феълнинг учинчи ўзак ундоши  
 — ҳозирги-келаси замоннинг бўлишсиз формасини ҳосил қилувчи لَا юкламаси

## لَا النَّاهِيَةُ

- буйруқ майлининг бўлишсиз формасини ҳосил қилувчи لَا юкламаси

## لَقَبٌ

- лақаб (киши номларининг таркибий қисми)

## م

## مَا الْأَسْتَفْهَامِيَّةُ مَا التَّعْجِيبِيَّةُ

- مَا сўроқ юкламаси  
 — таажжубни ифодаловчи مَا юкламаси

## مَاضٍ

## مُتَمَكِّنٌ

## تَمْيِيزٌ

- ўтган замон  
 — турланувчи, тусланувчи  
 — чеклов

## ن

## نَحْوٌ

## مِنَادَاةٌ

- синтаксис  
 — ундалма

- نَدَاءٌ — ундалма
- نَصَبٌ — 1) феълни истак майлига солмоқ; 2) отни тушум келишигида бошқармоқ
- مَنْعُوتٌ — сифатланмиш от
- نَعْتٌ — сифат
- نَكْرٌ — ноаниқ ҳолатга келтирмоқ (отни)
- نَكْرَةٌ — ноаниқ ҳолатдаги сўз
- نَائِبٌ عَنِ الْفَاعِلِ — мажхул нисбат феъли кесим бўлган гапнинг эгаси
- نُونُ التَّوَكُّيدِ — кучайтирма майлда ишлатилувчи ن ҳарфи
- نُونُ الْوِقَايَةِ — I шахс бирикма олмошидаги ن ҳарфи

## ه

- هَمْزَةُ الْقَطْعِ — қатъий ҳамза
- هَمْزَةُ النَّقْلِ — IV боб феъли олдидаги қатъий ҳамза
- هَمْزَةُ الْوَصْلِ — васлалӣ ҳамза

## و

- وَإِدْوَانِ الْمَعْبِيَةِ — биргаликни билдирувчи юкламаси
- صِفَةٌ — сифат
- مَوْصُوفٌ — сифатланмиш от
- وَصْفٌ — сифат билан от ўртасидаги муносабат
- صَلَةٌ — аниқловчи эргаш гап
- مَوْصُولٌ — нисбий олмош
- وَقْفٌ — пауза, тўхташ

## ي

- يَاءُ الْمُتَكَلِّمِ — I шахс бирик қўшилувчи олмоши

## ЎЗБЕКЧА – АРАБЧА ГРАММАТИК ИСТИЛОҲЛАР ЛУҒАТИ

### А

аниқланмиш:

– мослашмаган аниқловчининг аниқланмиши – **مُضَانٌ**

аниқлик артикли – **أَنَّ الْمَعْرُفَةَ، الْأَلِفُ وَاللَّامُ**

аниқлик категорияси – **مَعْرِفَةٌ**

аниқловчи:

– мослашмаган аниқловчи – **مُضَانٌ إِلَيْهِ**

артикуляция ўрни – **مَخْرَجُ حَرْفٍ**

### Б

бирикма – **تَرْكِيبٌ**

бошқармоқ – **عَمَلٌ**

боғловчи:

– бириктирувчи боғловчи – **عَاطِفٌ، حَرْفُ الْعَطْفِ**

– уюшиқ бўлақлар орасидаги боғловчи – **أَدَاةُ الْعَطْفِ**

бўғиз – **حَنْجَرَةٌ**

бўлишли (маънодаги) – **مُثَبَّتٌ**

бўлишли форма – **إِنْبَاتٌ**

### В

вазн (грамматик) – **صِيغَةٌ**

восита – **أَدَاةٌ** кўп. **أَدَوَاتٌ**

### Г

гап: – **جُمْلَةٌ**

– аниқловчи эргаш гап – **صَلَةٌ، جُمْلَةٌ الصَّلَةِ**

– бўлишли гап – **كَلَامٌ مُثَبَّتٌ**

– дарак гап – **جُمْلَةٌ إِخْبَارِيَّةٌ**

– инкор (бўлишсиз маънодаги) гап – **جُمْلَةٌ مَنْفِيَّةٌ**

– от кесимли гап – **جُمْلَةٌ أَسْمِيَّةٌ**

– сўроқ юкламаси билан бошланадиган гап –

**جُمْلَةٌ مُصَدَّرَةٌ بِأَسْتِفْهَامٍ**

– таажжубни ифодаловчи гап – **جُمْلَةٌ تَعْجِيبِيَّةٌ**

– феъл кесимли гап – **جُمْلَةٌ فِعْلِيَّةٌ**

– ҳол эргаш гап – **جُمْلَةٌ ظَرْفِيَّةٌ**

– ҳолат гап – **ظَرْفِيَّةٌ**

– ҳолатни билдирувчи гап – **جُمْلَةٌ حَالِيَّةٌ**

### З

заиф (феъл ёки ўзак) – **مُعْتَلٌ**

замон:

– феълнинг келаси замони – **زَمَنٌ مُسْتَقْبَلٌ، غَابِرٌ مُسْتَقْبَلٌ**

- феълнинг ўтган замони - **فَعْلٌ مَّاضٍ، زَمَنٌ مَّاضٍ**
- феълнинг ҳозирги замони - **زَمَنٌ حَالِيٌّ، حَاضِرٌ، حَالٌ**
- ўтган замон - **عَابِرٌ**
- ҳозирги-келаси замон - **مُضَارِعٌ**

## И

- изофа - **إِضَافَةٌ**
- изоҳловчи:
  - бошқа сўз ўрнида ишлатилувчи изоҳловчи - **بَدَلٌ**
- иккинчи даражали бўлак - **فَضْلَةٌ**
- инкор:
  - мутлақ инкор - **جَعْدٌ**
  - мутлақ инкор - **جَعْدٌ مُطْلَقٌ**
- истиснолик - **أَسْتِثْنَاءٌ**
- иш-ҳаракат - **حَدَثٌ**

## К

- келишик:
  - биргаликни билдирувчи тушум келишиги - **مَفْعُولٌ مَعَهُ**
  - бош келишик - **رَفْعٌ**
  - икки келишикли - **غَيْرٌ مُنْصَرَفٍ**
  - сабабни билдирувчи тушум келишиги - **مَفْعُولٌ لَهُ**
  - тушум келишиги - **نَصْبٌ**

- ўрин ёки пайтни билдирувчи тушум келишиги

- **مَفْعُولٌ فِيهِ**
- қаратқич келишиги - **حَقْفٌ، جَرٌّ**
- кесим:
  - **مُسْتَدٌ**
  - от кесим - **غَبْرٌ**
  - феъл кесим - **فَعْلٌ**
- кўплик:
  - **عَدَدٌ جَمْعٌ، جَمْعٌ**
  - кўпликдан ҳосил бўлган кўплик - **جَمْعُ الْجَمْعِ**
  - синиқ кўплик - **جَمْعٌ مُكْسَرٌ، جَمْعٌ تَكْسِيرٍ**
  - тўғри кўплик
- جَمْعُ التَّصْحِيحِ، جَمْعٌ صَحِيحٌ، جَمْعُ السَّلَامَةِ، جَمْعٌ سَالِمٌ**
- кўмакчи:
  - истисноликни ифодаловчи кўмакчи -

**حَرْفُ الْأَسْتِثْنَاءِ**  
кўрсаткич:

- шахс кўрсаткиги (феълда) - **ضَمِيرٌ الْمُتَّصِلِ**

## Л

лақаб - **لَقَبٌ**

## М

- майл:
  - феълнинг аниқлик майли - **فِعْلٌ مَرْقُوعٌ**

- феълнинг буйруқ майли - **فِعْلُ أَمْرٍ، أَمْرٌ**
- феълнинг истак майли -

**نَصْبٌ، مَضَارِعُ مَنْصُوبٌ، فِعْلٌ مَنْصُوبٌ**

- феълнинг шарт майли - **جَزْمٌ، مَضَارِعُ مَجْزُومٌ**

морфология - **صَرَفٌ**

мослашмоқ (жинс ва сонда) - **طَابِقٌ**

мослашув - **تَبَعِيَّةٌ**

мослашувчи - **تَبِعٌ، تَابِعٌ**

муаннас (женский) жинс - **مَوْثٌ**

## Н

нисбат:

- аниқ нисбат - **مَعْرُوفٌ، مَعْلُومٌ**
- феълнинг мажзул нисбати -

**فِعْلٌ مَبْنِيٌّ لِلْمَجْهُولِ، فِعْلٌ مَبْنِيٌّ لِلْمَفْعُولِ**

## О

олмош:

- ажратиб ёзилувчи олмош - **ضَمِيرٌ مُتَفَصِّلٌ**
- ажратувчи олмош - **ضَمِيرٌ الْقِصَلِ**
- биринчи ва иккинчи шахс олмошлари - **ضَمِيرٌ حُضُورِ**
- биринчи шахс олмоши - **ضَمِيرٌ الْمُتَكَلِّمِ**
- иккинчи шахс олмоши - **ضَمِيرٌ الْمُخَاطَبِ، مُخَاطَبٌ**

- кишилик олмоши - **اِسْمٌ مُضَمَّرٌ، ضَمِيرٌ**
- кўрсатиш олмоши - **اِسْمٌ الْإِشَارَةِ**
- нисбий олмош - **اِسْمٌ مَوْصُولٌ، مَوْصُولٌ**
- сўроқ олмоши - **اِسْمٌ الْإِسْتِفْهَامِ، حَرْفٌ الْإِسْتِفْهَامِ**
- учинчи шахс олмоши - **ضَمِيرٌ الْغَائِبِ**
- яширинган олмош - **ضَمِيرٌ مُسْتَتِرٌ**
- қайтувчи олмош - **ضَمِيرٌ عَائِدٌ**
- бирикма олош - **ضَمِيرٌ مُتَّصِلٌ**

от: **اِسْمٌ**

- абстракт от - **اِسْمٌ مَعْنَوِيٌّ**
- атоқли от - **اِسْمٌ عِلْمٌ، عِلْمٌ**
- бош келишиқдаги от - **اِسْمٌ مَرْقُوعٌ**
- дона от - **اِسْمٌ الْوَحْدَةِ**
- жамловчи от - **اِسْمٌ الْجَمْعِ**
- иккилик сондаги от - **اِسْمٌ مُثْنِيٌّ**
- иш-ҳаракатнинг бажарилиш пайтини билдирувчи от -

**اِسْمٌ الزَّمَانِ**

- иш-ҳаракатнинг бажарилиш ўрнини билдирувчи от

**اِسْمٌ الْمَكَانِ**

- касб-ҳунар оти - **اِسْمٌ الصَّنَاعَةِ**
- келишиқда турланмайдиган от - **اِسْمٌ مَبْنِيٌّ**
- кичрайтма от - **اِسْمٌ مُصَغَّرٌ، اِسْمٌ التَّصْغِيرِ**
- конкрет от - **اِسْمٌ عَيْنٌ**
- кўплик от - **اِسْمٌ مُجْمُوعٌ**

- мураккаб атоқли от — **عَلْمٌ مُرَكَّبٌ**
- предметнинг кўп эканини билдирувчи от — **أَسْمُ الْكَثْرَةِ**
- саналмиш от — **مَعْلُودٌ**
- сифатланмиш от — **مَنْعُوتٌ، مَوْصُوفٌ**
- танвинли от — **أَسْمٌ مُتَوْنٌ**
- турдош от — **أَسْمُ الْجِنْسِ**
- уч келишида турланадиган от —  
**أَسْمٌ مِّنْصَرَفٌ، أَسْمٌ مَّعْرَبٌ**
- қурол оти — **أَسْمُ الْأَلَةِ**
- қўшма от — **أَسْمٌ مُرَكَّبٌ**

## П

- пауза — **وَقْفٌ**
- предикативлик — **إِسْتَادٌ**
- предлог: — **مَرْفُ الْجَبْرِ**
- от предлог — **ظَرْفٌ**

## Р

- равиш:
- ўрин ва пайт равиши — **ظَرْفٌ**
- жинс:
- музаккар (мужской) жинс — **مَذَكَّرٌ**
- муаннас (женский) жинс — **مؤنثٌ**

## С

- синонимия — **تَرَادُفٌ**
- синтаксис — **نَحْوٌ**
- сифат: — **نَعْتٌ، صِفَةٌ**
- нисбий сифат — **أَسْمٌ مِّنْسُوبٌ**
- орттирма даража сифати —  
**أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ، أَسْمُ التَّفْضِيلِ**
- рангни билдирувчи сифат — **أَسْمُ اللَّوْنِ**
- қиёсий даража сифати —  
**أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ، أَسْمُ التَّفْضِيلِ**
- сифатдош:
- аниқ нисбат сифадоши — **أَسْمُ الْفَاعِلِ**
- мажҳул нисбат сифадоши — **أَسْمُ الْمَفْعُولِ**
- сон: **أَسْمُ الْعَدَدِ، عَدَدٌ**
- бирлик сон **مُفْرَدٌ، عَدَدٌ، مَفْرَدٌ**
- иккилик сон **تَثْنِيَّةٌ، عَدَدٌ مَّثْنِيٌّ**
- субъект (иш-ҳаракатники) **فَاعِلٌ**
- сўз:
- бир хил вазнда ишлатиладиган сўз — **كَلِمَةٌ جَامِدَةٌ الصِّيْفَةِ**
- ёрдамчи сўз — **حَرْفٌ**
- иккилик сондаги сўз — **مَثْنِيٌّ**
- келишикларда турланувчи сўз — **مُعْرَبٌ**

- мажхул нисбатдаги сўз – **مَجْهُولٌ**
- ноаниқ ҳолатдаги сўз – **نَكْرَةٌ**
- шаклан от, мазмунан феъл бўлган сўз – **اسْمُ الْفِعْلِ**
- ясама сўз – **اسْمٌ مُشْتَقٌّ**
- қаратқич келишигида бошқарувчи ёрдамчи сўз – **جَارٌ**
- қаратқич келишигидаги сўз – **مَجْرُورٌ**
- қўшма сўз – **تَرْكِيبٌ**

## Т

товуш: – **حَرْفٌ**

- бурун товуш – **حَرْفُ الْفَتْحَةِ**
- жарангли товуш – **حَرْفٌ مَجْهُورٌ**
- лаб товуши – **حَرْفٌ شَفْوِيٌّ**
- унли товуш – **حَرْفٌ أَلْيَنٌ**
- чўзиқ унли товуш – **حَرْفٌ مَدٌّ**
- қисқа унли товуш – **حَرْفٌ حَرَكَةٌ**

турланиш – **إِعْرَابٌ، صَرْفٌ**

турланувчи (келишикда) – **مُنْصَرَفٌ**

турланувчи – **مُتَمَكِّنٌ**

тусланиш – **إِعْرَابٌ، صَرْفٌ**

тусланувчи – **مُتَمَكِّنٌ**

тушиб қолмоқ – **حَدْفٌ**

тўлдирувчи – **مَنْعُولٌ**

– воситасиз тўлдирувчи – **مَنْعُولٌ بِيَدٍ**

## У

ундалма – **مَتَادَاةٌ، نِدَاءٌ**

ундош:

- бўғиз ундош – **حَرْفٌ حَلَقِيٌّ**
- иккиланган ундош – **مَقْتُلٌ، مَدْعَمٌ، حَرْفٌ مَدْعَمٌ**
- келаси замонни билдирувчи ундош – **حَرْفٌ تَنْفِيسٍ**
- ташдидли ундош – **مُدْعَمٌ**
- тил ундоши – **حَرْفٌ شَجَرِيٌّ**
- феълнинг биринчи ўзак ундоши – **قَاءُ الْفِعْلِ**
- феълнинг иккинчи ўзак ундоши – **عَيْنُ الْفِعْلِ**
- феълнинг учинчи ўзак ундоши – **لَامُ الْفِعْلِ**
- ўзак ундош – **حَرْفٌ أَصْلِيٌّ**
- ўрта ўзак ундош – **حَشْوٌ**

ундошли:

- икки ўзак ундошли – **ثَنَائِيٌّ**
- тўрт ўзак ундошли – **رَبَاعِيٌّ**
- уч ўзак ундошли – **ثَلَاثِيٌّ**

уюшиб келмоқ – **عُطِفَ**

уюшиқ бўлак (биринчиси) – **مَعْطُوفٌ عَلَيْهِ**

уюшиқ бўлак (биринчисидан ташқари) – **مَعْطُوفٌ**



## Ф

феъл: - **فَعْلٌ**

ажваф феъл - **فِعْلٌ أَجْوَفٌ**

аниқлик майлидаги феъл - **فِعْلٌ مَرْتَوْعٌ**

бешинчи боб феъли - **بَابُ التَّفَعُّلِ**

биринчи боб феъли - **فِعْلٌ مُجَرَّدٌ**

бошлаш феъли - **فِعْلٌ الشَّرُوعِ**

еттинчи боб феъли - **بَابُ الْأَتْفَعَالِ**

заиф феъл - **فِعْلٌ مُعْتَلٌ**

иккиланган феъл - **فِعْلٌ مُضَاعَفٌ**

иккинчи боб феъли - **بَابُ التَّفَعُّيلِ**

кўмакчи феъл - **فِعْلٌ نَاقِصٌ**

мақтов феъли - **فِعْلٌ الْمَدْحِ**

ноғўри феъл - **فِعْلٌ غَيْرٌ سَالِمٌ**

ноқис феъл - **فِعْلٌ نَاقِصٌ**

олтинчи боб феъли - **بَابُ التَّفَاعُلِ**

саккизинчи боб феъли - **بَابُ الْأَفْتَعَالِ**

солим феъл - **فِعْلٌ صَحِيحٌ، فِعْلٌ سَالِمٌ**

солимсифат феъл - **فِعَالٌ مِثَالٌ**

таажжуб феъли - **فِعْلٌ التَّعَجُّبِ**

таққир феъли - **فِعْلٌ اللَّتْمِ**

тўрт ўзак ундошли феъл - **فِعْلٌ رُبَاعِيٌّ**

тўртинчи боб феъли - **بَابُ الْأَفْعَالِ**

тўққизинчи боб феъли - **بَابُ الْإِنْفِعَالِ**

уч ўзак ундошли биринчи боб феъли - **فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ مُجَرَّدٌ**

уч ўзак ундошли феъл - **فِعْلٌ ثَلَاثِيٌّ**

учинчи боб феъли - **بَابُ الْفِعَالِ، بَابُ الْمُفَاعَلَةِ**

шарт майлидаги феъл - **فِعْلٌ مَجْزُومٌ، فِعْلٌ شَرْطٌ**

шарт эргаш гапли қўшма

гапдаги бош гапнинг феъли - **جَزَاءُ الشَّرْطِ، جَوَابُ الشَّرْطِ**

ўнинчи боб феъли - **بَابُ الْأِسْتِفْعَالِ**

ўтимли феъл - **فِعْلٌ مُتَعَدٍّ، فِعْلٌ مُجَارِزٌ**

ўтимсиз феъл - **فِعْلٌ لَازِمٌ**

ҳамзали феъл - **فِعْلٌ مَهْمُوزٌ**

## Ч

чеклов - **تَمْيِيزٌ**

## Ш

шахс:

биринчи шахс - **مُتَكَلِّمٌ**

кўплик биринчи шахс - **مُتَكَلِّمٌ مَعَ الْغَيْرِ**

учинчи шахс - **غَائِبٌ، غَائِبَةٌ**

феълнинг биринчи шахси - **مُخْبِرٌ عَنِ نَفْسِهِ**

феълнинг иккинчи шахси - **مُخَاطَبٌ**

## Э

эга: — مُسْتَدُّ إِلَيْهِ

мажхул нисбат феъли

кесим бўлган гапнинг эгаси — تَائِبٌ عَنِ الْفَاعِلِ

от кесимли гапнинг эгаси — مَبْتَدَأٌ

феъл кесимли гапнинг эгаси — فَاعِلٌ

## Ю

юклама:

истак майли олдидан келувчи

юклама — أَنْ النَّاصِبِ لِلْمُضَارِعِ

истак майлида (феълни) бошқарувчи юклама — نَاصِبٌ

истиснолик юкламаси — إِلَّا الِاسْتِثْنَائِيَّةُ

келаси замон феълнинг қатъий инкор

юкламаси — تَأْكِيدُ نَفْيِ الِاسْتِقْبَالِ

келаси замонни билдирувчи юклама — حَرْفُ الِاسْتِقْبَالِ

сўроқ юкламаси — حَرْفُ الِاسْتِفْهَامِ، أَدَاةُ الِاسْتِفْهَامِ

тасодифий иш-ҳаракатни ифодаловчи

юклама — إِذَا الْمُفْجَاةُ

феълни истак майлида бошқарувчи юклама — حَرْفُ نَاصِبٌ

феълни шарт майлида бошқарувчи юклама — حَرْفُ جَزْمٍ

феълнинг бўлишсиз формасини ҳосил қилувчи

юклама — حَرْفُ نَفْيٍ

шарт эргаш гапни бош гап билан бириктирувчи

юклама — إِنَّ لِلشَّرْطِ وَالْجَزَاءِ

эгага таъсир қилувчи юклама — أَحْوَاتُ إِنَّ

эгани тушум келишигида бошқарувчи

юклама — حَرْفُ نَاسِخٍ

қасам юкламаси — حَرْفُ الْقَسَمِ

## Ў

ўзак:

беш ундош товушли ўзак — أَصْلُ خَمَاسِيٍّ

икки ундош товушли ўзак — أَصْلُ ثَنَائِيٍّ

тўрт ундош товушли ўзак — أَصْلُ رِبَاعِيٍّ

уч ундош товушли ўзак — أَصْلُ ثَلَاثِيٍّ

## Қ

қасам — قَسَمٌ

қўшма феълнинг етакчи қисми — حَبْرٌ

## Ҳ

ҳамза:

васлани ҳамза — هَمْزَةُ الْوَصْلِ، أَلْفُ الْوَصْلِ

қатъий ҳамза — هَمْزَةُ الْقَطْعِ، أَلْفُ الْقَطْعِ

ҳаракат номи — مَصْدَرٌ، أَسْمُ الْفِعْلِ، أَسْمُ الْوَحْدِ

ҳарф: — حَرْفٌ

нуқтали ҳарф — حَرْفٌ مُعْجَمٌ

уч нуқтали ҳарф — حَرْفٌ مُنْفَكٌ، حَرْفٌ مُعْجَمٌ مُنْفَكٌ

ҳарфи иллат — حَرْفٌ مُعْتَلٌ، حَرْفٌ عَلِيٌّ

ҳол:

равиш ҳоли — حَالٌ

ўрин ва пайт ҳоли — حَالٌ جُمْلَةٌ، ظَرْفٌ

## МУНДАРИЖА

Муқаддима.....	3
Араб тилидаги товушлар учун қабул қилинган транскрипцион белгилар.....	7
§ 1. Ундош товушлар.....	8
§ 2. Унли товушлар ва уларнинг ёзилиши.....	9
§ 3. Араб тилига хос ундош товушлар.....	11
§ 4. Араб алифбоси.....	15
§ 5. Танвинлар.....	15
§ 6. Ҳамза товуши.....	16
§ 7. Васлали ҳамза.....	19
§ 8. Ал-артиклидаги ҳамзанинг талаффузи.....	21
§ 9. Қамарий ва шамсий ҳарфлар.....	23
§ 10. Ал-артиклидаги - л товушининг талаффузи... ..	23
§ 11. Бўғин.....	24
§ 12. Сўз туркумлари.....	25
§ 13. Кишилик олмошлари.....	26
§ 14. Кўрсатиш олмошлари.....	26
§ 15. Аниқлик — ноаниқлик категорияси.....	28
§ 16. Отларда жинс категорияси.....	29
§ 17. Сўз ўзаги ва ўзак турлари.....	31
§ 18. Ноўзак ҳарфлар.....	33
§ 19. Сўз вазналари.....	34
§ 20. От кесимли гап.....	35
§ 21. Отларда сон категорияси.....	37
§ 22. Отларда иккилик сон.....	37
§ 23. Отларда кўплик сон.....	38
§ 24. Тўғри кўплик.....	38
§ 25. Синиқ кўплик.....	40
§ 26. Сифат.....	42

§ 27. Аниқловчи.....	44
§ 28. Мослашган аниқловчи.....	44
§ 29. Нисбий сифат.....	48
§ 30. Келишиклар.....	50
§ 31. Иккилик ва тўғри кўпликдаги сўзларнинг келишиқда турланиши.....	51
§ 32. Икки келишикли отлар.....	53
§ 33. Келишиқда турланмайдиган сўзлар.....	54
§ 34. Предлоглар.....	55
§ 35. Мослашмаган аниқловчи (изофа).....	59
§ 36. Изофанинг вазифаси.....	63
§ 37. Қўшилиб ёзилувчи — бирикма олмошлар.....	66
§ 38. Отга қўшилувчи олмошлар.....	67
§ 39. غَيْر сўзининг ишлатилиши.....	69
§ 40. Предлогларга қўшилувчи олмошлар.....	71
§ 41. Сўроқ гап ва унинг турлари.....	73
§ 42. Ажратил олмошлари.....	76
§ 43. Предлоглар иштирок этган от кесимли гап....	76
§ 44. كَانَ феъли ҳақида.....	77
§ 45. لَيْسَ феъли ҳақида.....	78
§ 46. Феъл ҳақида умумий маълумот.....	79
§ 47. Уч ўзак ундошли феъллар.....	80
§ 48. I боб феълнинг ўтган замони.....	80
§ 49. Нотўғри феълларнинг ўтган замонда тусланиши.....	82
§ 50. Икки ёқлама нотўғри феълларнинг ўтган замонда тусланиши.....	90
§ 51. I боб феълнинг ҳозирги — келаси замони....	94
§ 52. Нотўғри феълларнинг ҳозирги — келаси замонда тусланиши.....	97
§ 53. Икки томонлама нотўғри феълларнинг ҳозирги — келаси замонда тусланиши.....	105

§ 54. Феъл кесимли гап.....	108
§ 55. Тўлдирувчи.....	111
§ 56. Феълларга қўшилувчи бирикма олмошлар....	113
§ 57. Феъл майллари.....	114
§ 58. I боб феълнинг шарт майли.....	115
§ 59. Нотўғри феълларнинг шарт майли.....	117
§ 60. Икки томонлама нотўғри феълларнинг шарт майли.....	120
§ 61. Ундалма.....	123
§ 62. I боб феълнинг буйруқ майли.....	124
§ 63. Нотўғри феълларнинг буйруқ майли.....	127
§ 64. Икки томонлама нотўғри феълларнинг буйруқ майли.....	130
§ 65. I боб феълнинг истак майли.....	132
§ 66. Нотўғри феълларнинг истак майли.....	137
§ 67. Икки томонлама нотўғри феълларнинг истак майли.....	139
§ 68. Кучайтирув майли.....	140
§ 69. Ҳаракат номи.....	142
§ 70. Нотўғри феълларнинг масдари.....	145
§ 71. Масдари мутлақ.....	146
§ 72. Сифатдошлар.....	147
§ 73. Нотўғри феълларнинг сифатдошлари.....	149
§ 74. Ўрин ва пайт номлари.....	151
§ 75. II боб феъли.....	153
§ 76. Нотўғри феъллар II бобининг ўтган замонда тусланиши.....	156
§ 77. Нотўғри феъллар II бобининг ҳозирги — келаси замонда тусланиши.....	161
§ 78. II боб феълнинг шарт майли.....	166
§ 79. II боб феълнинг буйруқ майли.....	168
§ 80. II боб феълнинг истак майли.....	171
§ 81. II боб феълнинг масдари.....	173
§ 82. II боб феълнинг сифатдошлари.....	175

§ 83. V боб феъли.....	177
§ 84. Нотўғри феъллар V бобининг ўтган замони..	180
§ 85. Нотўғри феъллар V бобининг ҳозирги – келаси замони.....	184
§ 86. V боб феълининг шарт майли.....	188
§ 87. V боб феълининг буйруқ майли.....	191
§ 88. V боб феълининг истак майли.....	193
§ 89. V боб феълининг масдари.....	196
§ 90. V боб феълининг сифатдошлари.....	197
§ 91. Сифат даражалари.....	200
§ 92. IV боб феъли.....	202
§ 93. Нотўғри феъллар IV бобининг ўтган замони..	206
§ 94. IV боб нотўғри феълларининг ҳозирги – келаси замони.....	210
§ 95. IV боб феълининг шарт майли.....	215
§ 96. IV боб феълининг буйруқ майли.....	218
§ 97. IV боб феълининг истак майли.....	220
§ 98. IV боб феълининг масдари.....	223
§ 99. IV боб феълининг сифатдошлари.....	224
§ 100. III боб феъли.....	227
§ 101. Нотўғри феъллар III бобининг ўтган замони	230
§ 102. Нотўғри феъллар III бобининг ҳозирги – келаси замон шакли.....	234
§ 103. III боб феълининг шарт майли.....	239
§ 104. III боб феълининг буйруқ майли.....	242
§ 105. III боб феълининг истак майли.....	244
§ 106. III боб феълининг масдари.....	247
§ 107. III боб феълининг сифатдошлари.....	249
§ 108. VI боб феъли.....	251
§ 109. Нотўғри феъллар VI бобининг ўтган замони.	254
§ 110. Нотўғри феъллар VI бобининг ҳозирги – келаси замони.....	258
§ 111. VI боб феълининг шарт майли.....	262
§ 112. VI боб феълининг буйруқ майли.....	265

§ 113. VI боб феълининг истак майли.....	267
§ 114. VI боб феълининг масдари.....	269
§ 115. VI боб феълининг сифатдошлари.....	271
§ 116. VII боб феъли.....	274
§ 117. VII боб нотўғри феълларининг ўтган замони.	276
§ 118. VII боб нотўғри феълларининг ҳозирги – келаси замони.....	278
§ 119. VII боб феълининг шарт майли.....	280
§ 120. VII боб феълининг буйруқ майли.....	283
§ 121. VII боб феълининг истак майли.....	285
§ 122. VII боб феълининг масдари.....	287
§ 123. VII боб феълининг сифатдошлари.....	288
§ 124. VIII боб феъли.....	290
§ 125. VIII боб нотўғри феълларининг ўтган замони	294
§ 126. VIII боб нотўғри феълларининг ҳозирги – келаси замони.....	299
§ 127. VIII боб феълининг шарт майли.....	302
§ 128. VIII боб феълининг буйруқ майли.....	305
§ 129. VIII боб феълининг истак феъли.....	307
§ 130. VIII боб феълининг масдари.....	309
§ 131. VIII боб феълининг сифатдошлари.....	310
§ 132. IX боб феъли.....	313
§ 133. X боб феъли.....	317
§ 134. X боб нотўғри феълларининг ўтган замони..	320
§ 135. X боб нотўғри феълларининг ҳозирги – келаси замони.....	323
§ 136. X боб феълининг шарт майли.....	325
§ 137. X боб феълининг буйруқ майли.....	327
§ 138. X боб феълининг истак майли.....	329
§ 139. X боб феълининг масдари.....	331
§ 140. X боб феълининг сифатдошлари.....	332
§ 141. XI – XV боб феъллари.....	335
§ 142. Тўрт ўзак ундошли феъллар.....	335
§ 143. I боб феъли.....	335

§ 144. II боб феъли.....	340
§ 145. Тўрт ўзак ундошли феълларнинг III ва IV боблари.....	343
§ 146. Эгага таъсир қилувчи юкламалар.....	343
§ 147. Мутлақ инкор.....	346
§ 148. كَان ёрдамчи феъл сифатида.....	346
§ 149. Ёрдамчи феъллар.....	348
§ 150. Изоҳловчи.....	350
§ 151. Бир марталик ҳаракат номи.....	352
§ 152. Чеклов.....	352
§ 153. Қурол отлари.....	353
§ 154. Сон.....	354
§ 155. 1-10 гача саноқ сонларнинг ишлатилиши.....	355
§ 156. 11-19 гача саноқ сонларнинг ишлатилиши..	357
§ 157. 20-99гача сонларнинг ишлатилиши.....	358
§ 158. 100 ва ундан ортиқ саноқ сонлар.....	359
§ 159. Каср сонлар.....	362
§ 160. Тақсим сон ва процент.....	363
§ 161. Тартиб сонлар.....	364
§ 162. Вақт, число ва йилни ифодалаш.....	366
§ 163. Интисноликнинг ифодаланиши.....	368
§ 164. Мавҳум отлар.....	370
§ 165. Кичрайтма отлар.....	371
§ 166. Дона отлар.....	373
§ 167. Киши номлари.....	373
§ 168. Икки томонлама мослашувчи аниқловчи....	376
§ 169. Таажжубнинг ифодаланиши.....	377
§ 170. Қасамнинг ифодаланиши.....	378
§ 171. Феъллар билан боғлиқ бўлган тушум келишиги.....	379
§ 172. Биргаликни ифодаловчи тушум келишиги...	381
§ 173. Мақтов ва таққир феъллари.....	381
§ 174. Содда гапнинг махсус тури.....	382
§ 175. Қўшма гап ва унинг турлари.....	384

§ 176. Аниқловчи эргаш гапли қўшма гап.....	384
§ 177. Эга эргаш гапли қўшма гап.....	387
§ 178. Кесим эргаш гапли қўшма гап.....	388
§ 179. Тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гап.....	388
§ 180. Шахси номаълум гап.....	390
§ 181. Шарт эргаш гапли қўшма гап.....	391
§ 182. Тўсиқсиз эргаш гапли қўшма гап.....	394
§ 183. Пайт эргаш гапли қўшма гап.....	396
§ 184. Ҳол эргаш гапли қўшма гап.....	398
§ 185. Ўрин эргаш гапли қўшма гап.....	399
§ 186. Сабаб эргаш гапли қўшма гап.....	400
§ 187. Мақсад эргаш гапли қўшма гап.....	400
§ 188. Ўхшатиш эргаш гапли қўшма гап.....	401
§ 189. Истисно эргаш гапли қўшма гап.....	402
§ 190. Ҳозирги замон араб тили талаффуз нормалари.....	402
§ 191. Адабий тилга мос бўлган орфоэпик услуб..	403
Арабча – ўзбекча грамматик истилоҳлар лугати..	407
Ўзбекча – арабча грамматик истилоҳлар лугати..	432
Мундарижа.....	447

§ 144. II боб феъли.....	340
§ 145. Тўрт ўзак ундошли феълларнинг III ва IV боблари.....	343
§ 146. Эгага таъсир қилувчи юкламалар.....	343
§ 147. Мутлақ инкор.....	346
§ 148. كَانْ ёрдамчи феъл сифатида.....	346
§ 149. Ёрдамчи феъллар.....	348
§ 150. Изоҳловчи.....	350
§ 151. Бир марталик ҳаракат номи.....	352
§ 152. Чеклов.....	352
§ 153. Қурол отлари.....	353
§ 154. Сон.....	354
§ 155. 1-10 гача саноқ сонларнинг ишлатилиши....	355
§ 156. 11-19 гача саноқ сонларнинг ишлатилиши..	357
§ 157. 20-99гача сонларнинг ишлатилиши.....	358
§ 158. 100 ва ундан ортиқ саноқ сонлар.....	359
§ 159. Каср сонлар.....	362
§ 160. Тақсим сон ва процент.....	363
§ 161. Тартиб сонлар.....	364
§ 162. Вақт, число ва йилни ифодалаш.....	366
§ 163. Интисноликнинг ифодаланиши.....	368
§ 164. Мавҳум отлар.....	370
§ 165. Кичрайтма отлар.....	371
§ 166. Дона отлар.....	373
§ 167. Киши номлари.....	373
§ 168. Икки томонлама мослашувчи аниқловчи....	376
§ 169. Таажжубнинг ифодаланиши.....	377
§ 170. Қасамнинг ифодаланиши.....	378
§ 171. Феъллар билан боғлиқ бўлган тушум келишиги.....	379
§ 172. Биргаликни ифодаловчи тушум келишиги...381	
§ 173. Мақтов ва таҳқир феъллари.....	381
§ 174. Содда гапнинг махсус тури.....	382
§ 175. Қўшма гап ва унинг турлари.....	384

§ 176. Аниқловчи эргаш гапли қўшма гап.....	384
§ 177. Эга эргаш гапли қўшма гап.....	387
§ 178. Кесим эргаш гапли қўшма гап.....	388
§ 179. Тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гап.....	388
§ 180. Шахси номаълум гап.....	390
§ 181. Шарт эргаш гапли қўшма гап.....	391
§ 182. Тўсиқсиз эргаш гапли қўшма гап.....	394
§ 183. Пайт эргаш гапли қўшма гап.....	396
§ 184. Ҳол эргаш гапли қўшма гап.....	398
§ 185. Ўрин эргаш гапли қўшма гап.....	399
§ 186. Сабаб эргаш гапли қўшма гап.....	400
§ 187. Мақсад эргаш гапли қўшма гап.....	400
§ 188. Ўхшатиш эргаш гапли қўшма гап.....	401
§ 189. Истисно эргаш гапли қўшма гап.....	402
§ 190. Ҳозирги замон араб тили талаффуз нормалари.....	402
§ 191. Адабий тилга мос бўлган орфоэпик услуб..	403
Арабча — ўзбекча грамматик истилоҳлар лугати..	407
Ўзбекча — арабча грамматик истилоҳлар лугати...	432
Мундарижа.....	447